

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

**УКРАЇНА
В МІЖНАРОДНИХ
ВІДНОСИНАХ**

Енциклопедичний словник-довідник

Випуск 6
Біографічна частина: Н–Я

Київ 2016

Україна в міжнародних відносинах. Енциклопедичний словник-довідник. Випуск 6. Біографічна частина: Н–Я / Відп. ред. М.М. Варварцев. — К.: Ін-т історії України НАН України, 2016. — 370 с.

6 випуск (літери Н–Я) завершує другу біографічну частину енциклопедичного словника-довідника «Україна в міжнародних відносинах». Містить інформацію про політиків, учених, письменників, митців XI–XXI ст., діяльність яких була пов’язана з розвитком державних, громадсько-політичних і культурних зв’язків України із зарубіжним світом.

Редакційна колегія:

М.М. Варварцев (відповідальний редактор),
С.В. Віднянський (керівник авторського колективу), О.М. Горенко,
О.А. Іваненко (відповідальний секретар), А.Ю. Мартинов.

Рецензенти:

І.І. Вовканич, доктор історичних наук, професор
О.Є. Лисенко, доктор історичних наук, професор

Затверджено до друку Вченою радою Інституту історії України
НАН України, протокол № 9 від 24 листопада 2015 р.

ISBN 978-966-02-4858-8
978-966-02-7783-0

© Інститут історії України НАН України
© Автори

СПИСОК ОСНОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

- ГА ООН (англ. United Nations General Assembly) — Генеральна Асамблея Організації Об'єднаних Націй
- ЄС (англ. European Union) — Європейський Союз
- ЗУНР — Західноукраїнська Народна Республіка
- ЗУТЛН — Західноукраїнське товариство Ліги Націй
- МАГАТЕ (англ. International Atomic Energy Agency) — Міжнародне агентство з атомної енергії
- МААН — Міжнародна асоціація академій наук
- МОП (англ. International Labour Organization) — Міжнародна організація праці
- НАТО (англ. North Atlantic Treaty Organization) — Організація Північноатлантичного договору
- НТШ — Наукове товариство імені Шевченка
- ОДВУ — Організація державного відродження України
- ОІЯД — Об'єднаний інститут ядерних досліджень
- ООН (англ. United Nations) — Організація Об'єднаних Націй
- ОУН — Організація українських націоналістів
- ПАУК — Пан-Американська Українська Конференція
- СКВУ (англ. World Congress of Free Ukrainians) — Світовий конгрес вільних українців
- СКУ (англ. Ukrainian World Congress) — Світовий конгрес українців
- СТЛН — Союз товариств Ліги Націй
- США (United States of America) — Сполучені Штати Америки
- УВУ — Український вільний університет
- УККА (англ. Ukrainian Congress Committee of America) — Український Конгресовий Комітет Америки
- УНДП — Українська національно-демократична партія
- УНС — Український національний союз
- УНР — Українська Народна Республіка
- УПСФ — Українська партія соціалістів-федералістів
- УРДП — Українська радикально-демократична партія
- ЦЕРН (CERN, фр. l'Organisation européenne pour la recherche nucléaire) — Європейська організація з ядерних досліджень
- ЮНЕСКО (англ. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization) — Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури

Н

НАДЛЕР Василь Карлович (15.12.1840, Харків — 31.03.1894, помер на пароплаві в Чорн. морі, похов. у Харкові) — історик. У 2-й пол. 19 ст. один з найбільших в Україні дослідників історії країн і міжнародних відносин в Європі й на Близькому Сході. Народився і виховувався в сім'ї провізора — німецького переселенця. Початкову освіту отримав у приватному пансіоні. 1857–1862 — студент історико-філологічного факультету Харківського університету, який закінчив із ступенем кандидата за дисертацією «Сербський народ і його доля під владою турків до початку національного руху в перших роках XIX ст.» (1862). У 1864 захистив у Санкт-Петербурзькому університеті магістерську дисертацію «Причини і перші прояви опозиції католицизму в Чехії і Західній Європі наприкінці XIV і початку XV століть». Докторська дисертація Н. — «Адальберт Бременський, правитель Германії у молоді роки Генріха IV» (захистив 1867 у Харківському університеті). Викладацьку роботу починав 1862 у середніх навчальних закладах Харкова. 1864 став приват-доцентом Харківського університету. 1868 там само затверджений екстраординарним професором, 1870 — ординарним професором. У 1875–1890 — декан історико-філологічного факультету Харківського університету. Від січня 1891 до кінця життя працював ординарним професором і деканом історико-філологічного факультету Новоросійського університету в Одесі. Наукові студії Н. і розроблені на їх основі лекційні курси охоплювали широке коло тем зі слов'янознавства, візантології, європейської історії середніх віків, нового і новітнього часу, римської і російської історії, порівняльної географії. Велику увагу приділяв висвітленню визвольних рухів південних і західних слов'янських народів, історії Франції («Лекції з історії французької революції й імперії Наполеона», Харків, 1887), Німеччини. Міжнародним відносинам в Європі на перетині 18–19 ст. присвячена його праця у 5 томах «Імператор Олександр I та ідея Священного союзу» (Рига, 1886–1892). Важливе значення надавав популяризації історичних знань, виступаючи з публічними лекціями в Харкові й Одесі, а також зі статтями у місцевій пресі. Був членом харківського і одеського історико-філологічного товариств, Одеського товариства історії і старожитностей, «Редакційного комітету зі складання опису міста Одеси до 100-річного ювілею».

Тв.: Причини и первые проявления оппозиции католицизму в Чехии и Западной Европе в конце XIV и начале XV в. — Харьков, 1864; Адальберт Бременский, правитель Германии в молодые годы Генриха XV. —

Харьков, 1867; Юстиниан и партии цирка в Византии. — Харьков, 1876; Гарибальди // Южный край (Харків), 1882, № 489; Франция и Россия. Ист.-полит. очерк // Там само, 1882, №№ 554, 559, 565, 573, 585; Император Александр I и идея Священного союза. — Рига, 1886–1892, т. 1-5; Османские турки и балканские славяне во второй половине XIV в. // Северная звезда, 1877, №№ 17, 19, 22–24; Лекции по истории французской революции и империи Наполеона, 1789–1815. — Харьков, 1887; История крестовой эпохи. Литографированный курс. — Харьков, 1890.

Лит.: Бузескул В. Надлер В.К. // Зап. Харьков. ун-та, 1894, кн. 2; Яковлев В.Я. В.К. Надлер // Зап. Одесского общества истории и древностей, 1894, т. 18; Визигин В.С. Надлер Василий Карлович. В кн.: Историко-филологический факультет Харьковского университета за первые 100 лет его существования (1805–1909). — Харьков, 1908; Лиман С.І. З історії німецької діаспори в Харкові у ХІХ столітті: професор Харківського університету Василь Карлович Надлер (1840–1894) // Схід–Захід (Харків), 1999, вип. 2; Гончарук Т.Г., Новикова Л.В. Надлер Василь Карлович. В кн.: Професори Одеського (Новоросійського) університету. — Одеса, 2000, т. 3.

М.М. Варварцев.

НАКАЇ (Nakai) Казуо (н. 24.10. 1948, Тотторі, Японія) — японський історик і політолог. Учасник 1–4-го міжнародних конгресів українців, професор Токійського університету Комаба (від 1994), президент Японської асоціації українців (від 1994), редактор її органу «Ukraina Tsushin». 1980–82 був на стажуванні в Українському науковому інституті Гарвардського університету. Автор посібника з української мови для японців. Монографії японською мовою: «Sovieto minzoku Seisakushi» («Історія радянської національної політики», Токіо, 1988), «Taminzoku Kokka Soren no Shuen» («Розвал Радянського Союзу», Токіо, 1992), «Ukraina Nashonagizumi» («Історія українського націоналізму», Токіо, 1999). Автор численних статей японською мовою про новітню історію України та її сучасне політичне становище. Українською мовою: «Шевченко в Японії» (ЗНТШ, 1991, т. 214).

Я.Д. Ісаєвич.

НАНСЕН (Nansen) Фрітьоф (10.10.1861, Струс-Фреен біля Крістіанії, нині Осло — 13.05.1930, Люсакер поблизу Осло) — визначний норвезький дослідник Арктики, океанограф, громадський і політичний діяч, дипломат. Освіту здобував в університеті м. Крістіанії у 1880–1882. Захистив 1888 докторську дисертацію і того ж року вирушив у свою першу експедицію для вивчення Гренландії. Особливо важливі відкриття

Н. зробив на великій частині земної кулі довкола Північного полюсу під час трирічного (1893–1896) льодового походу на кораблі «Фрам». 1897 отримав посаду професора в університеті Крістіанії, наступного року обраний почесним членом Петербурзької АН. У 1900, 1910, 1914 здійснив нові експедиції в Льодовитому океані та прилеглих північних землях. Від 1902 керував у Крістіанії центральною лабораторією Міжнародної ради з вивчення морів. З набуттям Норвегією державної самостійності після розриву унії з Швецією (1905) Н. перейшов на дипломатичну роботу, був послом у Великій Британії 1906–1908. Після закінчення Першої світової війни очолив Норвезьку спілку зі створення Ліги Націй, зосередивши свої зусилля на миротворчій і гуманітарній праці. 1919 Н. вимагав припинення державами Антанти збройної інтервенції проти утворених на теренах колишньої Російської імперії радянських республік. 1920–1922 — член делегації Норвегії у Лізі Націй, де у листопаді 1920 виступив за прийняття до Ліги Української Народної Республіки. Обраний верховним комісаром Ліги Націй у справах військовополонених, займався поверненням їх на батьківщину, а також біженців та емігрантів, у т.ч. українців. З ініціативи Н. було організовано видачу посвідчень за його підписом («паспортів Н») підданим держав, які припинили своє існування, що уможливило перебування їх у 52 країнах світу згідно з міжнародною угодою, укладеною 1922. Обійнявши в Лізі Націй нову посаду — верховного комісара з питання допомоги голодуючим у радянській Росії і наштотхнувшись на небажання західних держав взяти участь у цій кампанії з політичних причин, Н. звернувся за підтримкою до світової громадськості. У серпні 1921 на міжнародній конференції в Женеві був обраний головою європейського комітету допомоги голодуючим у РСФРР, який об'єднав комітети Червоного Хреста й добровільні товариства різних країн. Від початку 1922 комітет Н. поширив свою діяльність в Україні, уклавши договір з урядом УСРР. Станом на середину 1923 представництво Н. в Україні передало для розподілу серед голодуючих понад 12,1 млн. пайків, десятки тонн медикаментів, одягу тощо, відкрило пункти для харчування дітей. Забезпеченням діячів науки і культури переймалася окрема організація — «Допомога Нансена інтелектуалам». У січні 1923 Н. прибув до Харкова, де вів перемовини з урядом УСРР щодо свого плану господарської відбудови уражених голодом районів й участі в боротьбі з наслідками лиха. Для створення першого виробничого осередку — сільськогосподарської дослідної станції у с. Михайлівка Запорізької губернії (нині — області) виділив кошти з особистих збережень та Нобелівської премії миру, присудженої йому 1922 за видатний вклад у гуманітарну діяльність. Ім'я і діяльність Н. — гуманіста і вченого — набули широкої популярності в Україні. Його заслуги перед Україною відзначило 1923 Українське товариство Червоного Хреста, обравши своїм почесним членом.

Тв.: Россия и мир. — Пгд., 1923; «Фрам» в Полярном море. — М., 1956; Собрание сочинений. — М., 1970, т. 1-3; В страну будущего. Великий Северный путь из Европы в Сибирь через Карское море. — Красноярск, 1982.

Лит.: Отчет Центральной комиссии по борьбе с последствиями голода при ВУЦИК. — Харьков, 1923; Кисельов В.І. З історії організації та діяльності інтернаціональних (іммігрантських) сільськогосподарських колективів на Україні // УІЖ, 1965, № 9; Нансен-Хайер П. Книга об отце. — Л., 1986; Пасецкий В.М. Фрицьоф Нансен. 1861–1930. — М., 1986; Шеклтон Е. Фрицьоф Нансен — исследователь. — М., 1986; Мовчан О.М. Іноземна допомога голодуючим України в 1921–1923 рр. // УІЖ, 1989, № 10; Эгель-Хегге П. Фрицьоф Нансен: одна только воля. — М., 2006.

М.М. Варварцев.

НАПОЛЕОН І Бонапарт (**Napoléon Bonaparte**; 15.08.1769, Аяччо, о. Корсика — 05.05.1821, о. Св. Єлени) — французький державний діяч, полководець, 1-й консул Французької Республіки (1799–1804), імператор Франції (1804–14, 1815). Схвально зустрів Французьку революцію кінця 18 століття. 1796–97 командував армією у війні проти Австрії і П'ємонт, продемонструвавши свій талант воєначальника, а також політика у здобутті союзників серед антифеодальних сил Габсбурзької імперії та національно-визвольного руху Італії. 1799 вчинив державний переворот у Франції. 1804 проголосив її імперією, а себе імператором. Переможні війни Н. І створили йому славу рішучої й владної особистості, з волею якої мали рахуватися монархи інших країн. За його імператорства в підпорядкуванні Франції опинилася більша частина Західної і Центральної Європи. Домагаючись політичної та економічної гегемонії на континенті, Н. І надавав особливу вагу поборюванню свого головного суперника на Сході — Російської імперії, проти якої розпочав 1812 війну. Проте вторгнення його «Великої армії» на російські терени обернулося крахом для всієї системи наполеонівського панування в Європі. 16–19 жовтня 1813 Н. І зазнав поразки в «битві народів» під Лейпцігом. 6 квітня 1814 зрікся престолу, але 1815, повернувшись до Парижа, відновив імператорську владу, від якої вдруге відмовився після поразки в битві при Ватерлоо 22 червня 1815.

У своїй зовнішній політиці і військовій стратегії в Східній Європі Н. І відводив важливе місце українському питанню. За його розпорядженнями дипломатичні представництва Франції за кордоном збирали відомості про політичне становище в Україні, її військові — козацькі традиції, історичні відносини з Росією та ін. сусідніми країнами. На замовлення Н. І готувалися і видавалися дослідницькі праці, де йшлося про Україну, —

«Історичний нарис про торгівлю і навігацію на Чорному морі» барона Антуана (1805), «Історія анархії в Польщі і поділу цієї республіки» К.-К. Рульєра (1806), «Історія козаків» Ш.Л. Лезюра (1814) тощо. Інспірована французьким імператором у пресі антиросійська пропаганда широко послуговувалася сюжетами української історії. Водночас у громадській думці в Україні сформувався образ Н. І — визволителя пригноблених народів, а серед українських селян поширилися сподівання на скасування панщини з його допомогою. Разом з тим після встановлення Н. І континентальної економічної блокади Великої Британії (1806) серед поміщиків і купців в Україні зростало невдоволення його політикою, що завдавала збитків для їхнього експорту зерна та ін. сировини.

Готуючись до війни з Росією, Н. І передбачав змінити політичне становище України й розчленувати її територіально. В обмін на участь у спільному поході він обіцяв польській шляхті повернути для відновлення її держави західноукраїнські і західнобілоруські землі, Австрії — віддати Волинь, Туреччині — Причорномор'я і Крим. На решті території передбачалося створення держави «Наполеоніди» та двох герцогств під французьким протекторатом. Розпочавши 1812 бойові дії проти Російської імперії, Н. І вважав у числі стратегічних операцій наступ на Київ, але зустрів впертий опір російських військ і українського ополчення: французькі загони спромоглися пробитися лише на Волинь і в окремі повіти Київщини та Чернігівщини. Провалом завершився й визначений Н. І як «найменш небезпечний» відступ його армії з Москви через Малоярославець в Україну. В ході війни 1812 українці брали участь в усіх битвах з армією Н. І, у партизанських загонах, а також у закордонному поході російських військ і взятті Парижа 1814.

Тв.: Mémoires. Т. I–VI. — Bruxelles, 1834–1835; Избранные произведения. — М., 1956.

Лит.: Борщак І. Наполеон і Україна. — Львів, 1937; Котов В.Н. Завойовницькі плани Наполеона І щодо України та їх крах у 1812 // Вісник Київського університету: Серія історії і права, 1956, № 7; Tersen E. Napoléon. — Paris, 1959; Жилин П.А. Гибель наполеоновской армии в России. — М., 1974; Тарле Е.В. Наполеон: Исторический портрет. — К., 1992; Исдейл Ч.Дж. Наполеоновские войны. Пер. с англ. — Ростов-на-Дону, 1997; Манфред А.З. Наполеон Бонапарт. — М., 1999; Lentz T. Napoléon. — Paris, 2013; Petiteau N. Napoléon Bonaparte: la nation incarnée. — Paris, 2015.

М.М. Варварцев.

НАРІЖНИЙ Симон Петрович (30.01.1898, с. Сокілка (нині Кобеляцького р-ну Полтавської обл.) — 23.07.1983, Сідней, Австралія) —

історик, публіцист, редактор, музеєзнавець, громадський діяч. Народився в козацькій родині. У Сокилці 1907–09 отримав початкову освіту, 1917 в Кобеляках закінчив середню комерційну школу. 1915 був заарештований за звинуваченням у зберіганні й розповсюдженні забороненої літератури, що закликала до боротьби за автономію України. 1916 відбувся судовий процес, на якому було визначено міру покарання — з огляду на молодий вік, 8 місяців ув'язнення. 3 березня 1917 звільнений. 1918–22 — студент історико-філологічного ф-ту Полтавського університету. З 1919 — редактор української полтавської газети «Рідне слово». 1921 — секретар Полтавського кооперативного технікуму. Від 1922 — у Празі. 1922–27 навчався на філософському ф-ті Карлового університету, водночас 1922–26 — на філософському ф-ті Українського вільного університету. В останньому 1927 блискуче захистив докторську дисертацію на тему: «Гетьманування Виговського, Хмельниченка та Тетері», яку керівник Д. Дорошенко вважав найліпшою науковою роботою на цю тему. 1928–32 викладав історію в Українському високому педагогічному інституті в Празі. Від 1933 — доцент, від 1938 — доктор філософії УВУ. 1933–45 викладав в УВУ на кафедрі історії України і Сх. Європи. Від 1927 — член Українського історично-філологічного товариства, 1929–44 — учений секретар цього т-ва. Виголосив 61 (із 611) доповідь на засіданнях товариства. Брав участь у підготовці «Української загальної енциклопедії» (Львів–Станислав–Коломия, 1930–35). Секретар організаційної комісії 2-го Українського наукового з'їзду в Празі 1932. Досліджував історію козаччини, зокрема діяльність І. Виговського, Гадяцький договір 1658, московські посольства в Україну в 17 ст., запорозьке судочинство. Співпрацював з ужгородською «Свободою». Низку історіографічних студій присвятив вивченню наукової спадщини В. Антоновича, В. Біднова, М. Василенка, Я. Шульгіна та ін. Головною працею вченого стало фундаментальне дослідження і водночас енциклопедичний довідник з історії української еміграції міжвоєнної доби, 1-й т. якого побачив світ у Празі 1942 (2-й т. незавершений). 1999 публікацію-реконструкцію за збереженими рукописами здійснено київськими архівістами. 1930–44 — заступник директора, 1945–48 — директор Музею визвольної боротьби України. Багато зробив у збереженні і популяризації, згодом у порятунку спадщини музею. До кінця життя був безпідставно звинувачений у тому, що фонди музею потрапили до рук більшовиків. З 1951 — в Австралії. Працював на фермі, заводі, але не полишав наукової діяльності.

Тв.: Гетьманство Івана Виговського. В кн.: Науковий збірник Українського високого педагогічного інституту в Празі. — Прага, 1929, т. 1; Гадяцька умова в світлі української історіографії. В кн.: Науковий ювілейний збірник Українського університету в Празі, присвячений Президенту ЧСР Т.Г. Масарикові. — Прага, 1930, ч. 2; Нариси з історії

середньовіччя: Мусульманський світ: Навчальний посібник. — Прага, 1931; Українське шкільництво на Буковині. — Ужгород, 1931; Прийняття московських посланців в Українській державі 17 віку. — Прага, 1932; Українська преса. — Подебради, 1934; 15 літ діяльності Українського історико-філологічного товариства в Празі: 1923–1938: Збірник Українського наукового інституту в Америці. — Сент-Пол–Прага, 1939 (2-ге вид. Прага, 1940); Шевченко в Музеї визвольної боротьби України (1936–1941). — Прага, 1941; Матеріали до історії Музею визвольної боротьби України в Празі. — Цюрих–Вінніпег, 1957–59, вип. 1-3; Як рятували Музей визвольної боротьби України. — Цюрих, 1959; Українська еміграція: Культурна праця української еміграції між двома світовими війнами: 1919–1939. — Прага, 1942, ч. 1 (2-ге вид. — Львів–Кент–Острог, 2008); К., 1999, ч. 2.

Лит.: Професор Симон Наріжний (1898–1983) // Український історик, 1983, № 2–4; Вішка О., Габар В. Наріжний Симон. В кн.: Українська журналістика в іменах. — Львів, 1999, вип. 6; Мушинка М. Симон Наріжний — літописець української еміграції міжвоєнного періоду. В кн.: Наріжний С. Українська еміграція: Культурна праця української еміграції: 1919–1939. — К., 1999, ч. 2; Повернення культурного надбання України: проблеми, завдання, перспективи, вип. 12: Матеріали науково-практичної конференції «Симон Наріжний та українська еміграція 20–30-х рр. ХХ ст. у Празі». Полтава, жовтень, 1998. — К., 1999; Ковальчук О. Наріжний Симон. В кн.: Українські історики ХХ ст.: Біобібліографічний довідник. — К.–Львів, 2003, вип. 2, ч. 1; Мушинка М. Музей визвольної боротьби України та доля його фондів: Історико-архівні нариси. — К., 2005; Симон Наріжний. Web.: <http://litopys.org.ua/cultur/cult32.htm>; Пеленська О. Як комуністи знищили Український музей у Празі. Web.: <http://www.svoboda-news.com/2003/11/5.htm>.

Т.Г. Боряк, О.О. Ковальчук.

НАХИМОВСЬКИЙ Федір Іванович (1689–1758) — політичний діяч, дипломат. До 1708 служив у Лубенському полку. Довірена особа гетьмана І. Мазепи. Н. з дипломатичними дорученнями їздив до Османської імперії та Кримського ханату. Після Полтавської битви 1709 — на еміграції в Молдовському князівстві (1709–15). З 1710 — генеральний булавничий в еміграційному уряді П. Орлика. 1715–19 — у Шведському королівстві. 1719 — у Речі Посполитій. 1719 з дипломатичною місією від шведського короля Фрідріха I та П. Орлика відвідав Кримський ханат та Олешківську Січ. На кілька років ув'язнений у Речі Посполитій. У 1730-х рр. — генеральний писар в уряді П. Орлика, з дипломатичною місією відвідував м. Стамбул. У 1740–50-х рр. виконував дипломатичні

доручення Г. Орлика. 1754 разом з Ф. Мировичем переїхав до Кримського ханату з таємною місією від короля Речі Посполитої — для організації антиросійської коаліції.

Лит.: Костомаров Н. Руїна. Мазепа. Мазепинці. — К., 1994; Кресін О.В. Мазепинці. — К., 1994; Путро О. З історії зв'язків запорозького козацтва з українською політичною еміграцією (середина XVIII ст.). В кн.: Запорозьке козацтво в українській історії, культурі та національній самосвідомості. — К., 1997; Путро О.І. З історії першої української політичної еміграції (за архівними джерелами XVIII ст.) // Северянський літопис, 1998, № 5; Павленко С. Оточення гетьмана Мазепи: соратники та прибічники. — К., 2004.

О.В. Кресін.

НЕВРЛИЙ (Nevrly) Микола (н. 15.11.1916, Ростов-на-Дону) — філолог-славист, літературознавець і публіцист. Дійсний член Наукового товариства імені Шевченка, іноземний член НАН України (2003). Народився в чесько-українській сім'ї. Жив з родиною у Томаківці, Червонограді, Полтаві, Харкові та ін. містах України. 1933 разом з батьками реемігрував до Чехословаччини: жив спершу в Закарпатті, а пізніше — в Чехії і Словаччині. Під час Другої світової війни навчався в німецькому Празькому університеті та паралельно — в Українському вільному університеті в Празі, які закінчив 1945. Брав участь в оунівських похідних групах, у празькому повстанні проти німців. Після захисту 1950 дисертації зі славістики в Брненському університеті і до виходу на пенсію працював науковим співробітником Інституту світової літератури Словацької АН у Братиславі. Дослідник історії української літератури, українсько-чеських, українсько-словацьких й українсько-угорських літературних зв'язків. Автор понад 200 наукових і науково-популярних публікацій українською, чеською, словацькою, польською, угорською і німецькою мовами, переважна більшість з яких присвячена історії української літератури, зокрема творчості Т. Шевченка, І. Франка, Марка Вовчка, М. Коцюбинського, О. Кобилянської, Лесі Українки, В. Стефаніка, П. Мирного, П. Тичини, О. Корнійчука, В. Сосюри та ін. (автор вступних статей до чеських і словацьких видань їхніх творів). Дослідник української авангардної поезії 1920–30-х рр. та один із піонерів у дослідженні життя й творчості діячів української культури з числа міжвоєнної еміграції у Чехословаччині, зокрема поетів т. зв. празької школи: О. Олесья, Б.-І. Антонича, О. Ольжича, Є. Маланюка, Д. Фальківського, У. Самчука та ін., укладач їхньої антології («Муза любові й боротьби», 1994). Науковий редактор «Словацько-українського словника» П. Бунганича (Братислава, 1985).

Тв.: Безсмертний Шевченко. — Братислава, 1954; Українська радянська поезія 20-х років: Огляд за стилями. Мікропортрети в художніх стилях і напрямках. — К., 1991; Олександр Олесь: Життя і творчість. — К., 1994; Даніель Крман. Подорожній щоденник (Itinerarium 1708–1709). Впорядкування, примітки, передмова. — К., 1999; Минуле й сучасне. Збірник слов'язнознавчих праць. — К., 2009.

Лит.: Мацинський І. Піонер чехословацької післявоєнної україністики // «Нове життя» (Пряшів), 1986, 28 листопада; Аблицов В. Микулаш Неврлий: «чех з українським серцем» // Хроніка 2000 (К.), 1999, № 29–30.

С.В. Віднянський.

НЕЄДЛИ (Nejedlý) Зденек (10.02.1878, Літомишль, Австро-Угорщина — 09.03.1962, Прага) — чеський історик, музикознавець, літературний критик, громадський і державний діяч. Народився в родині відомого чеського композитора й педагога Романа Неєдли. Закінчив філософський факультет Карлового університету в Празі, доктор філософії (1900), член Чеського наукового товариства (1903), дійсний член Чеської академії наук і мистецтв (1907), у 1909–1939 і 1945–1962 професор Карлового університету, 1939–1945 — Московського університету і науковий співробітник Інституту історії АН СРСР, 1945–1952 — фундатор і перший президент Чехословацької академії наук, член багатьох зарубіжних наукових установ, у тому числі дійсний член Наукового товариства ім. Шевченка у Львові (1925), член-кореспондент АН СРСР (1947). Будучи одним з перших дослідників історії чеської музики та літератури, зокрема догуситських і гуситських пісень, творчості Б. Сметани (у 1920-х роках опублікував чотиритомну монографію «Бедржих Сметана») та інших діячів чеської культури, видавав журнали «Smetana» (1910–1920-ті роки) і «Vag» (1922–1930). У цілому, творча спадщина Н. складається з 3808 праць, причому переважна частина з них присвячена історії (у Празькому університеті він був учнем відомого історика Я. Голли, методи критичного аналізу джерел якого справили вплив на формування молодого вченого, щоправда, в подальшому Н. критично оцінював погляди свого вчителя, як і Ф. Палацького, В. Томека та інших своїх попередників). Сам учений завжди вважав головними свої праці з історії і відносив себе до «цеху істориків». Для нього була характерна широта історичного діапазону як хронологічного, так і тематичного. Протягом більш як 60 років наукової діяльності він досліджував, по суті, всі періоди чехословацької і загальної історії — від проблем стародавньої і середньовічної історії до питань нового часу і новітньої історії, від питань чеської історії до історії Словаччини, Буковини, Закарпаття та міжслов'янських зв'язків. Зокрема, він був одним із перших чехословацьких

істориків, який переконливо доводив, що археологія — напрямок історичної науки і що історія є «єдиним процесом». Серед питань, які цікавили Неєдлого-історика, на першому плані перебуває історія чеського революційного руху 15 ст. — гусизму, в якому він бачив не тільки релігійний і національний рух, а, насамперед, величну соціальну битву. Як науковий співробітник Празького національного музею (1899–1909) влітку 1900 Н. вперше відвідав Росію, де окрім джерел та історіографії з чеської історії вивчав російську мову, літературу, музику, історію й ознайомлювався з російською дійсністю. Одним із перших учених на Заході вітав жовтневий переворот у Росії 1917: «Як я міг не вітати цю велику подію? І за її світове значення, й за те, що вона була переповнена тим, про що говорили мені наша національна історія й давнє прагнення нашого народу визволитися не тільки від іноземних, а й від вітчизняних пригноблювачів. Тому я ні на секунду не вагався і віддався цій великій події всією душею й гарячим серцем». Під його впливом Н. перейнявся комуністичними ідеями (1929 вступив до Комуністичної партії Чехословаччини і до останніх днів свого життя залишався її активним діячем), що вплинуло й на філософські переконання і методологію його наукових досліджень (його вважали одним із засновників марксистської історіографії в Чехословаччині), та став прихильником радянської Росії, невтомним поборником чехословацько-радянської дружби. З його ім'ям пов'язано заснування 1925 «Товариства економічного і культурного зближення з новою Росією» (з 1931 — «Товариство культурних і економічних зв'язків з СРСР») і створення «Союзу друзів СРСР» (1930), що невдовзі став масовою громадською організацією в ЧСР, а також Чехословацького комітету дій із зміцнення миру (1935) і Комітету друзів республіканської Іспанії (1936). Як керівник цих організацій він виступав у багатьох містах Чехії і Словаччини та на підприємствах республіки з лекціями про Радянський Союз, небезпеку фашистської загрози і необхідність об'єднання проти фашизму і нацизму прогресивних сил світу. Його перу належить також ряд пропагандистських праць про «першу в світі країну соціалізму»: «Боротьба за нову Росію», «Історія Радянського Союзу», двотомна монографія «Ленін». Н. вітав підписання Чехословацькою республікою 1922 торговельних угод з радянською Росією і радянською Україною, встановлення дипломатичних відносин між ЧСР і СРСР 1934 та підписання договору між Чехословаччиною і Радянським Союзом про взаємодопомогу 1935, який, на його думку, «не був лише дипломатичним пактом. Він виявляв волю і почуття народу... Це була перемога... народних мас, здійснення їх гарячого бажання». На початку 1936 заснував і очолив редколегію щомісячного журналу «Прага–Москва» («Prahá–Moskva»), який став інформаційним джерелом для чехословацької громадськості про життя, розвиток економіки, науки і культури в СРСР,

окремих союзних республіках, у тому числі і в Україні. Зокрема, березневе число журналу за 1939 було повністю присвячене Т.Г. Шевченку з нагоди 125-літнього ювілею українського поета. Ставлення самого Н. до Шевченка як великого мислителя, художника, полум'яного пропагандиста ідей братерства і дружби слов'янських народів і незламного борця за свободу знайшло найбільш яскраве відбиття у ґрунтовній редакційній статті вченого «Тарас Шевченко», в якій наголошувалось: «Знати Шевченка означає знати Україну». Н. добре знав і любив Україну, виявляв інтерес до історії українського народу, його багатой національної культури, підтримував творчі контакти з багатьма діячами української науки і культури (П. Тичиною, К. Студинським, І. Микитенком, О. Корнійчуком, М. Рильським, М. Бажаном, В. Вернадським, О. Богомольцем, О. Палладіним, В. Філатовим). Про це свідчить і низка його наукових робіт з історії України — «Українці», «Українське питання», «Довбуш», «Начерк про українську народну пісню», «Короткий нарис історії Карпатської України». У міжвоєнні роки Н. неодноразово відвідував СРСР, у тому числі Україну, зокрема, брав участь у святкуванні 200-річчя Академії наук СРСР (1925) і десятиліття жовтневої соціалістичної революції (1927), відвідав постановку опери І. Дзержинського «Тихий Дон» (Ленінград, 1936), українську прем'єру опери Б. Сметани «Продана наречена», а також Тиждні чехословацької культури в Києві (1937). У роки Другої світової війни Радянський Союз, зокрема Москва, стали на шість років другим домом для Н. Після окупації Чехословаччини Німеччиною йому за допомогою радянського посольства в Празі вдалося на початку квітня 1945 таємно виїхати до СРСР, де він активно включився в наукове, культурне і громадсько-політичне життя. Зокрема, працюючи в Інституті історії АН СРСР і Московському університеті, він приділяв особливу увагу дослідженню російсько-чеських зв'язків, насамперед зв'язків гуситів із російським і українським народами й російсько-чеських революційних зв'язків у роки трьох російських революцій. У радянських наукових виданнях були також опубліковані окремі його дослідження з історії Західної України, Буковини і Закарпатської Русі-України. Разом з відомими радянськими істориками Б. Грековим, В. Пічетою, М. Тихомировим, М. Державіним та іншими закладав основи слов'янознавства, виховував кадри славістів, активно пропагував історичні знання серед населення. Водночас Н. брав участь у громадсько-політичному житті чехословацької еміграції у СРСР, зокрема в роботі керівництва КПЧ, що перебувало під час війни в Москві, з організації боротьби поневолених народів проти гітлерівських загарбників і створення на території СРСР чехословацьких військових частин, у діяльності Всеслов'янського комітету (віце-голова) та інших антифашистських організацій, виступав на радіо і як публіцист у пресі та перед громадськістю. Зокрема, в газеті

«Советская Украина» за 11 вересня 1942 була надрукована його велика стаття «Чехи і українці» про традиції багатоговікової дружби між двома слов'янськими народами та їх братній союз у боротьбі проти спільного ворога — нацизму. Восени 1943 — восени 1944 він тричі зустрічався з воїнами Чехословацької бригади (корпусу): напередодні його участі у визволенні Києва, поблизу Чернівців і перед Карпато-Дуклінською операцією. За свідченням командира Чехословацького армійського корпусу генерала Л. Свободи, лекції та бесіди Н., що містили вагомі історичні, політичні й національно-культурні аргументи, сприяли морально-політичному вихованню воїнів, серед яких було чимало українців, зокрема закарпатців, і сприяли їх підготовці до бойових дій на фронті. У березні 1945 разом з іншими членами сформованого тимчасового уряду Національного фронту Н. виїхав із Москви через Україну на визволену територію Чехословаччини і до кінця свого життя працював на відповідальних державних і громадсько-політичних посадах: міністра шкіл і народної освіти (1945–1946), міністра праці і соціального забезпечення (1946–1948), міністра шкіл, наук і мистецтв (1948–1953), заступника прем'єр-міністра (1953) і міністра ЧССР без портфеля (1953–1962). Одночасно з 1945 він був депутатом Національних зборів (парламенту) Чехословаччини, з 1946 — членом ЦК і президії ЦК КПЧ, головою Союзу чехословацько-радянської дружби і Слов'янського комітету Чехословаччини, членом Чехословацького комітету захисту миру, президентом Чехословацької академії наук і професором Празького університету. Зокрема, за його ініціативою чехословацький уряд у перші повоєнні роки передав Радянському Союзу твори мистецтва, рідкісні видання, літературні пам'ятки та інші культурні цінності, що були вивезені гітлерівцями із СРСР, у тому числі з культурних установ України, і опинилися на території Чехословаччини, а також архіви російської та української міжвоєнної еміграції. Незважаючи на величезну зайнятість державними та громадськими справами, Н. працював над багатотомною історією свого народу. На жаль, цей задум йому не судилося повністю здійснити, але вже перший том «Історії чеського народу» був відзначений Державною премією ЧССР. Виступаючи 17 вересня 1959 на III з'їзді чехословацьких істориків, Н. звернувся до нового покоління дослідників із закликом, який став своєрідним заповітом ученого: «Не дивіться на минуле як на самоціль у будь-якому розумінні. Минуле є минуле. Оживляти труп — не мета науки. Істинна наука створює цінності, якщо це справжня наука... У цьому розумінні я вже давно сформулював своє ставлення до історії: мене перш за все цікавить історія майбутнього. Так, історія майбутнього». Невтомна праця вченого, державного і громадського діяча дістала широке визнання як у Чехословаччині, так і в інших країнах. Н. був нагороджений трьома орденами К. Готвальда, орденом Республіки, бол-

гарським орденом Георгія Димитрова, а за величезний внесок у зміцнення чехословацько-радянської дружби уряд СРСР нагородив його двома орденами Леніна, його іменем названа одна з площ Москви.

Тв.: Бедржих Сметана / Пер. з чешского. — Прага, 1924; Борьба украинцев Буковины за свою национальную независимость // Вестник АН СССР, 1940, № 11/12; История Закарпатской Руси до XIV столетия // Известия АН СССР: Серия истории и философии, 1945, № 4; История чешского народа / Пер. с чешского. — М., 1952, т. 1: Чехия в древнейшие времена; Алоис Ирасек: (биограф. очерк) / Пер. с чешского. — Прага, 1952; Статьи об искусстве / Пер. с чешского. — Л.—М., 1960; Избранные труды / Пер. с чешского. — М., 1960.

Лит.: Bibliografie díla Zdeňka Nejedlého. — Praha, 1959; Зденек Неядлы — выдающийся общественный деятель и ученый. — М., 1964; Гундоров А. Памяти большого друга Советского Союза // Советское славяноведение, 1968, № 1; Віднянський С.В. Один з основоположників марксистської історіографії в ЧССР (До 100-річчя з дня народження З. Неядлого // УІЖ, 1978, № 2; Мельникова И.Н. Неядлы и Украина // Украина во взаимосвязях славянских народов (К IX Международному съезду славистов). Сборник научных трудов. — К., 1983.

С.В. Віднянський.

НЕМ'ЄР Луїс (Людвік Бернштейн вель Неміровський, **Namier Lewis Bernstein**; 27.06.1888, м. Воля Окжейська в підрос. Польщі — 19.08.1960, Велика Британія) — британський історик і громадський діяч. Дійсний член Британської академії (1944), почесний член Балліольського коледжу (1948), почесний д-р Оксфорда і Кембриджа, володар рицарського звання (1952). Народився в сім'ї полонізованих євреїв. 1890 разом із сім'єю переїхав до Східної Галичини. Виростаючи в українському оточенні, Н. перейнявся симпатією до гнобленого польською шляхтою українського населення, чиє становище нагадувало йому долю євреїв. Навчався у Львові, Лозанні, Лондонській школі економіки і Балліольському коледжі Оксфорда. 1913 змінив прізвище і прийняв британське громадянство. У роки Першої світової війни інформував британське міністерство закордонних справ про міжнаціональні проблеми в Австро-Угорщині, обстоював реконструкцію Центральної і Східної Європи за національною ознакою. Виступав проти відновлення Польської держави в кордонах 1772, захищаючи право українців Сх. Галичини на самовизначення. Під час Паризької мирної конференції 1919–1920 виступав як неофіційний експерт британської делегації з питань Сх. Галичини, обґрунтував етнічні підстави українсько-польського розмежування, що лягли в основу «Керзона лінії». Після звільнення з державної служби 1920 на

короткий час повернувся до Балліольського коледжу. 1921–22 — комі-вояжер у Відні і Празі, дописувач «Манчестер гардіан» та ін. британських газет, 1924–30 — приватний секретар у Лондоні. Під впливом Х. Вейцманна перейшов на позиції політичного сіонізму. 1931–39 і 1945–53 обіймав посаду професора історії в університеті Манчестера. Під час Другої світової війни забезпечував зв'язок між британським урядом і Єврейським агентством у Лондоні. У працях «Структура політики під час вступу на престол Георга III» і «Англія в епоху Американської революції» критикував вігську інтерпретацію історії Англії, застосувавши особливий метод структурного аналізу політики, відомий як «нем'єризм». Автор збірок есе і лекцій «Лицем до Сходу», «Дипломатична прелюдія, 1938–1939», «Європа в занепаді», «1848: Революція інтелектуалів», «Шляхи історії», «Особистості і держави» та ін.

Лит.: Namier J. Lewis Namier: A Biography. — London, 1971; Colley L. Lewis Namier. — London, 1989; Hunczak T. Sir Lewis Namier and the Struggle for Eastern Galicia, 1918–1920 // Harvard Ukrainian Studies (Cambridge, Massachusetts), 1977, vol. 1, n. 2; Baker M. Lewis Namier and the Problem of Eastern Galicia // Journal of Ukrainian Studies (Toronto), 1998, vol. 23, n. 2; Сирота Р. «Лінія Керзона» чи «Лінія Нем'єра»: Кордон і модернізація в багатоетнічному регіоні // Вісник Львівського університету: Серія історична, 2005, вип. 39–40.

Р.Б. Сирота.

НЕМИРИЧ Юрій (Єжи; 1612, Черняхів (нині с-ще міськ. типу Житомирської обл.) — 1659, біля Ніжина) — політичний, державний і військовий діяч України і Речі Посполитої, київський підкоморій, генерал, полковник Війська Запорозького, канцлер Великого князівства Руського. Походив зі старовинної панської родини Київщини і належав до найбагатших аристократів Речі Посполитої. Охрещений при народженні в протестантському віросповіданні, до якого перейшов його батько — київський підкоморій Степан Немирич. Освіту здобував спочатку в сочиніанській (аріанській) академії у Ракові (Польща), а потім упродовж 1630–34 навчався в університетах Лейдена, Амстердама, Оксфорда і Кембриджа. Завершивши навчання в Сорбонні, Н. видав у Парижі латинською мовою твір «Розвідка про Московську війну», присвячений порівняльному аналізу політичного ладу Речі Посполитої і Російської держави. Перу Н. належить також низка праць теологічно-протестантського спрямування, у т. ч. видрукований у Парижі латиномовний трактат «Опис і виклад духовного арсеналу християн». Повернувшись на Батьківщину, Н. на чолі своїх надвірних військ брав участь у польсько-московській війні 1632–1634 та війні зі Швецією. Володів значними маєтностями в Київському

воєводстві. Як сеймовий посол Н. представляв інтереси київської шляхти на вальних сеймах Речі Посполитої, де здобув авторитет красномовного лідера протестантів. Відстоював інтереси аріанської громади на Люблінському трибуналі 1636. Як аріанин 1646 зазнав переслідувань з боку королівської влади, був позбавлений значної кількості маєтків і засуджений до вигнання з Речі Посполитої. Національно-визвольну війну українського народу серед. 17 ст. сприйняв вороже. У чині генерал-полковника королівської армії воював проти повсталих. Починаючи від 1650, Н. не раз призначався королем і сеймом Речі Посполитої комісаром на мирні переговори з Б. Хмельницьким і Військом Запорозьким. 1655 перейшов на службу до шведського короля Карла X Густава, сподіваючись у такий спосіб досягти толерантного ставлення влади до протестантів Речі Посполитої. У чині генерал-майора воював з Яном II Казимиром Ваза на боці шведського короля, командував кавалерією. Виступав посередником у дипломатичних зносинах Швеції, згодом і Трансильванії з гетьманським урядом Б. Хмельницького. Брав активну участь у спільному шведсько-трансильвано-українському поході 1657 на землі Корони Польської. Після капітуляції Бреста наприкінці травня 1657 призначений шведським королем комендантом цього міста. Виступав посередником у взаєминах Дердя II Ракоці з наказним гетьманом А. Ждановичем і козацькою старшиною. При відході корпусу А. Ждановича в Україну Н. висловив побажання їхати до Б. Хмельницького, прагнучи повернути свої маєтності на Лівобережжі (за деякими відомостями — мав намір одружитися на вдові Т. Хмельницького Розанді Хмельницькій). Прибувши до Чигирина, Н. прийняв православ'я, вдався під протекцію Війська Запорозького та отримав від гетьмана звання козацького полковника. Брав участь у переговорах зі шведами і трансильванцями в середині — 2-й пол. 1657. Після сходження на гетьманство І. Виговського ввійшов до його оточення, відновив свої права на лівобережні маєтності. У жовтні 1657 Н. разом з І. Ковалевським та І. Богуном брав участь у розробці положень українсько-шведського договору 1657. На поч. 1658 мав істотний вплив на перебіг українсько-польських переговорів. Вірогідно, саме він був автором концепції Великого князівства Руського як складової частини Речі Посполитої. На вальному сеймі 1659 Н. як канцлер Великого князівства Руського був одним із керівників української делегації, активно агітував за ратифікацію Гадяцького договору 1658. Під час засідань сейму вів таємні переговори з австрійським послом Ф. Лізолею з приводу прийняття цісарем Леопольдом I Габсбургом Війська Запорозького під свою протекцію. Виношував плани відвідати Рим, аби залагодити з римським папою справу релігійної толеранції в оновленій Речі Посполитій. Наприкінці червня 1659 Н. брав участь у Конотопській битві. Під час антигетьманського повстання на Лівобережжі наприкінці літа 1659

очолював польські корогви, розташовані в Чернігівському полку і Ніжинському полку. Загинув неподалік Ніжина в серпні 1659 під час сутички з козаками полковника Т. Цищора.

Дж.: Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России. — СПб., 1851–72, т. 4, 7; Памятники, изданные Временной комиссией для разбора древних актов. — К., 1852, т. 3; Памятники, изданные Временной комиссией для разбора древних актов. — К., 1859, т. 4; Архив Юго-Западной России. — К., 1908, ч. 3, т. 6.

Лит.: Kubala L. Wojna brandenburska i najezd Rakoczego w roku 1657. — Warszawa, 1917; Петровський М.Н. Нариси історії України XVII — початку XVIII століть. — Х., 1930; Tomkiewicz W. Unia Hadziacka // Sprawy Narodowościowe (Warszawa), 1937, № 1–2; Kot S. Jeerzy Niemirycz. — Paryż, 1960; Липинський В. Участь шляхти у Великому українському повстанні під проводом Богдана Хмельницького. В кн.: Липинський В. Твори. — Філадельфія, 1980, т. 2; Грушевський М.С. Історія України-Руси. — К., 1996–98, т. 9-10; Яковлева Т. Гетьманщина в другій половині 50-х років XVII століття: Причини і початок Руїни. — К., 1998; Горобець В. Гадяцька угода 1658 року в контексті міжнародних відносин // Київська старовина, 1999, № 1; Його ж. Еліта козацької України в пошуках політичної легімітації: стосунки з Москвою та Варшавою, 1654–1665. — К., 2001; Гурбик А. Юрій Немирич. В кн.: Полководці Війська Запорозького. Історичні портрети. — К., 2004, кн. 2; Гадяцька унія 1658 року. — К., 2008.

В.М. Горобець.

НЕПРИЦЬКИЙ-ГРАНОВСЬКИЙ Олександр Анастасійович (04.11.1887, с. Бережці Кременецької округи на Волині — 04.11.1976, Сен-Пол (шт. Міннесота, США) — науковець, поет, громадський і політичний діяч. Доктор філософії у галузі біологічних наук (1925). Дійсний член Української вільної академії наук, Наукового товариства імені Шевченка. Освіту здобував у с.-г. школі в м. Білокриниця (1900–05), Київському комерційному інституті, Державному с.-г. коледжі шт. Колорадо (Форт Коллінс, США), Сорбонні, Інституті Пастера (Париж, Франція). Від 1907 жив у Києві і працював у видавництві «Южнорусское издательство». Друкує перші поетичні твори у виданнях «Рідний край», «Українська хата», «Село», «Рада». 1910–14 виходять збірки поезій «Намисто сліз», «Пелюстки надії», «Акорди». Від 1908 працював у редакції видання «Українська хата». Активний член товариства «Прогрес». Від 1908 — член Революційної української партії. Через революційні погляди та громадську діяльність переслідувався поліцією, переховувався. 1912 змушений покинути Київ, нелегально перетнувши

кордон, став одним із перших українських політичних емігрантів. 1913 прибув до Нью-Йорка. 1913–15 працював секретарем осередку товариства «Просвіта» в м. Чикаго. Від 1914 — член Українського народного союзу. Працював робітником на фермах, робітником у золотоносних копальнях. 1918 записався добровольцем в армію США і відбув до Бордо (Франція). 1918–19 перебував у Парижі. У липні 1919 повернувся до США. 1920 працював інструктором-викладачем з етимології в Університеті шт. Вісконсин (м. Медісон). В університеті почав читати новий для того часу навчальний курс «Перенесення рослинних хвороб комахами». 1925 отримав звання доктора філософії у галузі біологічних наук. Н.-Г. став першим українцем у США, що отримав ступінь доктора наук і звання професора. Від 1920-х рр. — дійсний член Американського товариства ентомологів, Вашингтонського ентомологічного товариства, Американського товариства екологів, Королівського ентомологічного товариства (Лондон), Міжнародної академії наук (Париж) та ін. З 1935 по 1942 був директором Державної біологічної станції у Державному заповіднику Ітаска Парк. Від 1930 працював в Університеті шт. Міннесота (м. Сен-Пол).

У 1930-ті рр. став активним членом Організації державного відродження України (ОДВУ). Від 1936 очолював ОДВУ. 1945 був офіційним делегатом від української спільноти на 1-й конференції ООН у м. Сан-Франциско. 1946 увійшов до складу політичної ради Українського конгресового комітету Америки. 1948 відвідав табори для переміщених осіб у Європі. Активно допомагав українцям у справах еміграції з Європи до США. Від 1956 — член і віце-президент Визвольного комітету поневолених націй. Активний громадський і політичний діяч у житті української діаспори, організатор й учасник численних заходів української спільноти в штатах Міннесота, Вісконсин, Пн. Дакота. Був активним членом Республіканської партії США. Займав посаду голови Комітету національностей шт. Міннесота від Республіканської партії. Під час відзначення 25-річчя заснування ОДВУ Н.-Г. отримав листа із високою оцінкою його громадсько-політичної діяльності від президента США Д. Ейзенхауера. Із 80-літнім ювілеєм Н.-Г. привітав президент США Р. Ніксон.

Лит.: Черняхівський Г. Олександр Неприцький-Грановський. Життя і творчість. — Тернопіль, 1996; Архів, рукописи творів та статей, кореспонденція О. Неприцького-Грановського, — Immigration History Research Center. — Hranovsky. Box 1-8. (Центр Дослідження Історії Еміграції, м. Мінеаполіс, Міннесота, США); Документи про діяльність членів Організації Державного Відродження України. — Ukrainian National Museum in Chicago (Український Національний Музей м. Чикаго, Іллінойс, США). Box 29 (34). Folders 1-5.

Г.В. Саранча.

НЕСТЕРЕНКО (Несторенко) Максим (р. н. і р. с. невід.) — військовий діяч, дипломат, корсунський полковник. Народився, імовірно, на Корсунщині. У 1630-х рр. служив у реєстровому Корсунському полку, під час козацького повстання під проводом П. Бута і К. Скидана 1637–38 обирався корсунським полковником, після 1638 — корсунський сотник. 1646 разом з Б. Хмельницьким, І. Барабашем та І. Караїмовичем Н. представляв інтереси Війська Запорозького на переговорах з польським королем Владиславом IV Ваза у Варшаві. З початком національно-визвольної війни серед. 17 ст. навесні 1648 перейшов на бік повсталих. За дорученням Б. Хмельницького разом із полковниками П. Шумейком та І. Волченком як наказний корсунський полковник очолював облогу фортеці Кодак у 2-й пол. 1648. З метою збереження нейтралітету кн. Я. Радзивілла в українсько-польській війні 27 лютого 1649 отримав від Б. Хмельницького надзвичайні повноваження щодо залагодження конфліктних ситуацій. У грудні 1649 — березні 1650 очолював посольство Війська Запорозького до Варшави, брав участь у роботі вального сейму по затвердженню умов Зборівського договору Криму з Польщею 1649. Н. виконував обов'язки наказного корсунського полковника до 1655 (один раз виступає в джерелах як повний полковник). 1655 на чолі Корсунського полку спільно з І. Богуном обороняв Брацлавщину від нападу татарської орди. Подальша доля Н. не відома.

Дж.: Oświecim S. Dyaryusz 1643–1651. В кн.: *Scriptores rerum Polonicarum*. — Kraków, 1907, t. 19; Документи Богдана Хмельницького (1648–1657). — К., 1961; Липинський В. Участь шляхти у Великому Українському Повстанні під проводом гетьмана Богдана Хмельницького. В кн.: Липинський В. Твори. — Філадельфія, 1980, т. 2; Універсали Богдана Хмельницького (1648–1657). — К., 1998.

Лит.: Крип'якевич І.П. Богдан Хмельницький. — Львів, 1990; Смолій В.А., Степанков В.С. Богдан Хмельницький (Соціально-політичний портрет). — К., 2009.

В.М. Горобець.

НЕЧАЙ Іван (р. н. невід. — п. після 1670) — військовий і політичний діяч, дипломат, білоруський полковник, активний учасник Національної революції 1648–1676. Походив із православної шляхетської родини, молодший брат брацлавського полковника Д. Нечая. Разом зі старшим братом з осені 1647 допомагав Б. Хмельницькому в підготовці козацького повстання. Після призначення Д. Нечая полковником у Брацлав 1649 увійшов до тамтешньої старшини. 1650 Н. одружився з донькою гетьмана Степанидою і того ж року відбув до Бахчисарая як резидент гетьмана при дворі хана Іслам-Гірея III. Після повернення в серед. 1654 в Україну,

деякий час перебував при гетьманові, а наприкінці 1654 — на поч. 1655 займав посаду сотника, служачи в Білорусі. Після загибелі восени 1655 І. Золотаренка Н. спочатку як наказний, а з 29.01.1656 як повний білоруський полковник очолив українські війська в Пд.-Сх. Білорусі. Здійснюючи політику гетьманського уряду, спрямовану на прилучення даного регіону до Української держави, Н. всіляко сприяв процесам покозачення місцевого населення, зміцнював полково-сотенний устрій та розширював межі його впливу. Не раз гостро конфліктував з царськими воєводами, намагаючись витіснити їхні війська зі стратегічно важливого для України регіону. Із серед. 1657 конфлікт нерідко набував форм збройного протистояння, а від осені 1658 переріс у широкомасштабну війну. Впродовж весни–осені 1659 Н. вів оборонні бої з переважаючими силами противника, від кінця червня до поч. грудня 1659 очолював оборону Старобихівської фортеці, відмовившись визнавати умови Переяславських статей 1659 гетьмана Ю. Хмельницького з російським царем Олексієм Михайловичем щодо виведення українських військ з території Білорусі. Під час штурму фортеці російськими військами в ніч з 3 на 4 грудня 1659 Н. потрапив у полон. Ув'язнення відбував у Тобольську. З невідомих причин залишався в неволі і після укладення російсько-польської угоди про обмін військовополоненими 1667 (Андрусівський договір (перемир'я) 1667). Остання згадка про Н. трапляється в листі польського короля Міхала-Корибута Вишневецького до російського царя Олексія Михайловича від 20 червня 1670.

Лит.: Мальцев А.Н. Россия и Белоруссия в середине XVII века. — М., 1974; Саганович Г. Невядомая война: 1654–1667. — Мінск, 1995; Грушевський М.С. Історія України-Руси. — К., 1996–97, т. 9, ч. 1-2; Горобець В.М. Білорусь козацька: Полковник Іван Нечай та українські змагання за Південно-Східну Білорусь (1655–1659). — К., 1998; Горобець В. «Волимо царя східного...» Український Гетьманат та російська династія до і після Переяслава. — К., 2007; Смолій В.А., Степанков В.С. Богдан Хмельницький (Соціально-політичний портрет). — К., 2009.

В.М. Горобець.

НІДЕРЛЕ (Niederle) Любор (20.09.1865, Клатові, Чехія — 14.06.1944, Прага) — чеський славіст, археолог, історик, етнограф, філолог; член Чеської АН та Наукового товариства ім. Шевченка. Закінчив філософський факультет Карлового університету (1887), студіював антропологію та археологію в Мюнхені (1889), проводив дослідження в лабораторіях антропологічної школи в Парижі (1889–1890), вивчав археологічні колекції у Києві, Варшаві, Москві, Твері (1893). З 1891 — доцент, з 1898 — професор Празького університету. 1907–1908 — декан філософського

факультету, 1927–1928 — ректор університету. 1906 ученого обрано членом-кореспондентом Петербурзької академії наук.

Н. заснував та редагував низку наукових періодичних видань. Упродовж 1892–1928 був редактором етнографічного журналу «Český lid» («Чеський народ»). 1898 учений започаткував видання «Věstník Slovanských Starožitnosti» («Вісника слов'янських старожитностей»), що з 1901 виходив під назвою «Věstník Slovanské filologie a starožitnosti» («Вісник слов'янської філології і старожитностей») та містив огляд нових слов'янознавчих праць. Позитивний відзив на його перший випуск було опубліковано на сторінках «Киевской старины» (1898) М. Біляшівським. 1899 у «Записках наукового товариства імені Шевченка» було вміщено рецензію М. Грушевського на «Вісник», в якій він відзначив прагнення Н. створити загальнослов'янське багатомовне наукове видання, до співробітництва в якому залучалися представники різних європейських наукових центрів.

Н. був делегатом від Карлового університету на XI Археологічному з'їзді (1899) у Києві. Його обрали почесним головою першого засідання першого відділення з'їзду «Старожитності первісні». Реферат Н. «Про час переселення слов'ян з півночі гір Карпатських до Угорщини» викликав жваві дискусії серед учасників цього наукового форуму.

Здійснював потужну роботу з популяризації наукових знань. 1896 він став першим директором Празького народного музею, а 1919 за його сприяння було засновано Інститут археології у Празі.

На початковому етапі своєї наукової кар'єри Н. займався переважно античною археологією. Згодом коло його наукових інтересів розширилося. У монографії «Lidstvo v době předhistorické se zvláštním zřetelem na země Slovanské» («Людство в доісторичні часи...») (Прага, 1893) учений вперше здійснив огляд найдавнішої історії слов'ян у контексті археології Європи від палеоліту до середньовіччя. 1898 цю працю було перекладено російською мовою Ф. Вовком. В. Антонович у своїй рецензії назвав її видатним твором сучасної археологічної літератури. Найважливішою студією Н. стала багатотомна праця «Slovanské starožitnosti» («Слов'янські старожитності», т. 1-4, Прага, 1902–1934; 2 частина опублікована під назвою «Культура стародавніх слов'ян», т. 1-2, Прага, 1911–1925). У ній на базі даних археології, етнографії, антропології, філології учений відтворив історію слов'ян за часів первіснообщинного ладу та раннього середньовіччя, заклав підвалини для розвитку т.зв. Вісло-Дніпровської теорії походження слов'ян. Згідно з його концепцією, ядром слов'янської прабатьківщини була територія Волині. Основні результати своїх досліджень Н. виклав в узагальнюючому вигляді у працях «Manuel de l'antiquité slave» («Підручник зі слов'янських старожитностей», т. 1-2, Париж, 1923–1926) та «Rukověť slovanské archeologie» («Підручник зі слов'янської

археології», Прага, 1931). У своїх студіях Н. порушив питання щодо етнічного розмежування словаків і русинів (українців) у межах Австро-Угорської імперії. Він доводив, що вже у 5 ст. розпочався процес розселення предків русинів на території Закарпаття. Н. підтримував творчі зв'язки з українськими вченими, зокрема, листувався з Ф. Вовком та М. Грушевським.

Лит.: В.А. Д-р Любор Нидерле. Человечество в доисторические времена. Пер. с чешского Ф.К. Волкова, под ред. Д.Н. Анучина. — СПб., 1898; «Киевская старина», 1898, № 3; Н.Б. Dr. Lubor Niederle. Věstník slovanských starožitnosti. Svazek I. Praha. 1898 // Киевская старина, 1898, №1 2; Грушевський М. Věstník slovanských starožitnosti. — Indicateur des travaux relatifs à l'antiquité slave, vydává Dr. Lubor Niederle, кн. I, Прага, 1898 // Записки наукового товариства імені Шевченка, 1899, т. XXVII; Францев В.А. Очерки по истории чешского славяноведения. — Варшава, 1902; Eisner J. L. Niederle. — Praha, 1948; Ильин М.А., Королюк В.Д. К поездке Любора Нидерле в Россию в 1893 году // Славянский архив: Сб. статей и материалов. — М., 1963; Краткая история Карлового университета. — Прага, 1965; Синюк А.Т. Нидерле (к 100-летию со дня рождения) // Вопросы истории славян, 1966, вып. 2; Наулко В. До питання українсько-чеських взаємин: листи Любора Нидерле і Ченека Зібрта до Ф.К. Вовка (Волкова) // Слов'янські культури в європейській цивілізації. — К., 2001; Поп И. Энциклопедия Подкарпатской Руси. — Ужгород, 2001; Латко І., Пеняк П. Из епістолярної спадщини Любора Нидерле. — Ужгород, 2006; Наулко В. Листи Любора Нидерле до Михайла Грушевського // Український археографічний щорічник, 2006, вип. 10/11.

О.А. Іваненко.

НІКОВСЬКИЙ Андрій Васильович (14.10.1885, с. Малий Буялик, нині Одеська обл. — 1942, Ленінград) — громадсько-політичний діяч, публіцист, дипломат. Закінчив правничий факультет Новоросійського університету в Одесі. У 1913–1914 був головним редактором газети «Рада» (Київ), після її закриття з початком Першої світової війни випустив в Одесі три книжки журналу «Основа». Водночас працював у комітеті Південно-Західного фронту Всеросійського союзу міст. Від березня 1917 до січня 1919 спільно з С. Єфремовим редагував у Києві щоденну «Нову Раду», що виступала тоді почергово неофіційним органом Союзу українських автономістів-федералістів, УРДП та УПСФ. На Національному конгресі 6–8 квітня 1917 Н. увійшов від УРДП до складу УЦРади, а наприкінці місяця — до її виконавчого органу Малої Ради, згодом став членом комісії зі складання проекту статуту автономії України. Водночас продовжував активно працювати у комітеті Південно-

Західного фронту Всеросійського союзу міст та секретарювати у виконкомі Київської Ради об'єднаних громадських організацій. 25 жовтня 1917 від був призначений членом надзвичайного органу виконавчої влади в Україні — Крайового комітету для охорони революції, пізніше став українським комісаром Києва. Негативно поставився до державного перевороту П. Скоропадського 29 квітня 1918 і на початку серпня очолив опозиційний до режиму Український Національний Союз (до 18 вересня того ж року). На початку жовтня разом із В. Винниченком і Ф. Швецем Н. зустрівся із П. Скоропадським, щоб поставити перед гетьманом вимогу реорганізації кабінету міністрів шляхом його українізації та зміни урядової внутрішньої і зовнішньої політики у напрямку її демократизації на основі законодавства Центральної Ради. Попри формальну згоду П. Скоропадського з вимогами УНС справа не зрушила з місця, що прискорило підготовку антигетьманського повстання, хоча особисто Н. вважав його за тих умов передчасним. На початку лютого 1919 Н. у зв'язку із наступом більшовицьких військ залишив Київ і відступив з Директорією на захід; сліди його політичної діяльності на деякий час губляться. Проте вже за рік, 16 березня 1920, його підпис як «В.о. Голови Ради Народних Міністрів і міністра юстиції» значиться у наказі Директорії щодо кадрових змін у празькій дипломатичній місії УНР, хоча формально ці посади ще обіймав глава надзвичайної дипломатичної місії у Варшаві А. Лівичкий. Очевидно вже тоді з огляду на близьке підписання українсько-польського союзного договору та неминуче створення у зв'язку з цим лівоцентристського уряду за участю представників УПСФ С. Петлюра залучив Н. до відповідальної державної праці. З прибуттям до звільненого українсько-польськими військами від більшовиків Києва С. Петлюра 26 травня 1920 призначив нову Раду Народних Міністрів на чолі з соціалістом-федералістом В. Прокоповичем, де Н. став міністром закордонних справ. Однією з перших принципових проблем, що постали перед новопризначеним міністром закордонних справ, було порозуміння з кримським урядом командувача «Російською армією» П. Врангеля, який на початку червня розгорнув наступ проти більшовиків у Північній Таврії. На нараді з послами і головами дипломатичних місій УНР у Відні 18 серпня 1920 Н. виступив на користь налагодження контактів з Врангелем, оскільки це «може відкрити певні перспективи в закордонній політиці і дати змогу... добитися уважливішого відношення до України з боку Франції». Однак унаслідок не поступливої позиції кримського правителя в національному питанні справи просувалися надто повільно. Лише 8 листопада врангелівський представник у Варшаві генерал П. Махров офіційно заявив про визнання української незалежності і уряду С. Петлюри «до скликання Українських Установчих зборів». Набагато гостріші й невідкладні питання виникли у зв'язку з реалізацією Варшав-

ського договору від 21–24 квітня 1920, який був у край неоднозначно сприйнятий не лише на українських землях, але й за кордоном. Посли і глави дипломатичних місій УНР навіть не були ознайомлені з оригінальним текстом політичної та військової конвенцій, що створювало труднощі в їхній діяльності. Для виправлення становища і вироблення зовнішньополітичної стратегії й тактики в умовах відступу українсько-польських військ Н. відбув до Відня, де 18–20 серпня провів другу нараду послів і голів закордонних місій УНР. У ній узяли участь міністр фінансів Х. Барановський, сенатор С. Шелухін (на той час — член української місії у Парижі), О. Шульгин, посол у Відні Г. Сидоренко, виконувач обов'язків посла-радника у Берліні В. Смаль-Стоцький, колишній посол в Італії Д. Антонович, голова місії у Швейцарії М. Василько, голова місії у Чехословаччині М. Славинський, голова місії у Лондоні А. Марголін, голова місії у Нідерландах і Бельгії А. Яковлів, голова місії у Греції М. Левицький і голова місії в Угорщині М. Галаган. У виступі на початку наради Н. наголосив, що за існуючої військово-політичної ситуації (польсько-українським військам ледве вдалося відстояти Варшаву і Львів) перед урядом окреслилися два шляхи діяльності: 1) збереження Республіканської армії, що «буде служити основою для відбудови нашої великої України»; 2) пропаганда і поширення дипломатичної праці за кордоном «для охорони інтересів нашої УНР». Н. ознайомив послів і глав місій з основними положеннями Варшавського договору й наголосив, що «Україна, як оказалось, не витримала своєї величини і тому може бути зараз не соборною, а лише самостійною». Тому договір із Польщею «при всіх його дефектах дав нам стільки, скільки ми за весь час нашої державности (доби Директорії. — *Авт.*) не мали», але він потребує перегляду. У Західній Європі, на думку Н. і більшості учасників дискусії, головними зовнішньополітичними партнерами УНР, крім Польщі, мали стати Велика Британія, Німеччина й Італія. «Щодо переговорів з більшевиками, — зауважив Н., — то такі переговори можуть бути ведені, але не офіційно і лише нашими більшевиками, або тими, які пристали до них (колишні ліві українські есери і соціал-демократи. — *Авт.*)». Невдовзі після Віденської наради Н. довелося очолити ще один напрямок державницької роботи: 30 серпня 1920 він був призначений головою урядової Комісії з вироблення Конституції УНР. З 2 вересня по 1 жовтня комісія провела в Тарнові (Польща) 39 засідань і, взявши за основу конституційний проект Всеукраїнської Національної Ради, представила доопрацьований документ із 158 статей на розгляд С. Петлюрі. Проте у результаті поразки Української революції йому не судилося бути запровадженим у життя. Після відступу Державного Центру УНР і Республіканської армії за Збруч 21 листопада 1920 Н. увійшов до складу Ради Республіки в Тарнові й одночасно, до відставки екзильного уряду

П. Пилипчука 14 січня 1922, виконував обов'язки заступника Голови Ради Народних Міністрів та міністра закордонних справ, зосередившись на нейтралізації негативних наслідків Ризького мирного договору між Польщею та радянськими Росією й Україною. Фактична денонсація Варшавою союзної угоди з УНР та туга за батьківщиною, де саме розгортався процес українізації, зумовили повернення Н. (як і багатьох інших провідних діячів УНР) до УСРР у 1924. Він займався науковою роботою в історико-філологічному відділі Всеукраїнської академії наук, у 1927 підготував «Словник українсько-російський», зробив чимало перекладів творів В. Шекспіра, М. Гоголя, Дж. Лондона та інших класиків світової літератури. 1929 був заарештований органами ДПУ УСРР і у квітні наступного року засуджений у справі «Спілки визволення України» до 10 років позбавлення волі. Після відбуття терміну покарання в соловецьких таборах 21 квітня 1940 був звільнений під нагляд до Ленінграда, де й помер під час блокади. Реабілітований за відсутністю складу злочину рішенням Пленуму Верховного суду УРСР від 11 серпня 1989.

Лит.: Життєпис А.В. Ніковського // Зап. історично-філологічного відділу ВУАН, 1923, кн. 2/3; Трубайчук А., Стрельський Г. Михайло Грушевський, його сподвижники й опоненти. — К., 1996; Верстюк В., Осташко Т. Діячі Української Центральної Ради: Біографічний довідник. — К., 1998; Матвієнко В., Головченко В. Історія української дипломатії ХХ століття у постатях. — К., 2001; Дунай П. Андрій Ніковський: долаючи межі часу. — К., 2009; Табачник Д.В. Історія української дипломатії. Біографічні нариси. — К.-Х., 2009; Євген Чикаленко. Андрій Ніковський. Листування 1908–1921 роки. — К., 2010.

В.М. Матвієнко, В.І. Головченко.

НОЙБАУЕР (Neubauer) Ернст-Рудольф (14.04.1822, Іглау, нині м. Їглава, Чехія — 04.05.1890, Радівці, нині м. Редеуці, повіт Сучава, Румунія) — австрійський письменник, журналіст, історик, громадський діяч. Один із засновників «української школи» в австрійській літературі. Початок його творчої біографії пов'язаний з газетою «Der freie Wiener» («Вільний віденець»), яку він редагував під час революції 1848 у Відні. Був ад'ютантом командувача обороною міста Ц.-В. Мессенгаузера, в одному з боїв дістав тяжке поранення. Після придушення повстання переїхав до Буковини, де від 1850 став викладачем історії в чернівецькій гімназії. Захопився збиранням і вивченням українського фольклору, за мотивами якого писав поезії й оповідання про Буковину, що увійшли до книг «Пісні до Амалії» (1854), «Пісні з Буковини» (1855), «Ілюстрована Буковина» (1857), «Оповідання з Буковини» (1869). Особливу роль в ознайомленні австрійців з українською культурою відіграла багаторічна

співпраця і дружба Н. з Ю. Федьковичем, якого активно заохочував до популяризації української фольклорної спадщини в німецькомовних виданнях, а також перекладів німецької літературної класики. 1862–1869 Н. — редактор чернівецької газети «Bukowina» (від 1867 називалася «Czernowitzer Zeitung»), на сторінках якої велику увагу приділяв висвітленню життя українців буковинського краю. 1862 в її недільному додатку «Sonntagsblatt der Bukowina» вперше опублікував німецькомовні вірші Ю. Федьковича, який в подальшому присвятив йому свою збірку «Am Tscheremus. Gedichte eines Huzulen» («Над Черемошем. Поезія гуцулів», 1882). Від 1872 Н. жив у м. Радівці, де працював директором гімназії, займався історичними студіями. У праці «Нарис з історії Серетської землі» висунув власну інтерпретацію походження гуцулів (від племені з берегів Каспію), яка, проте, не знайшла наукового підтвердження в історіографії. Був також автором низки літературознавчих розвідок.

Тв.: Lieder aus der Bukowina. — Wien, 1855.

Лит.: Маковей О. Матеріали до життєписі Осипа Юрія Гординського–Федьковича. — Львів, 1910; Klug A. Ernst Rudolf Neubauer. Der Mann und Werk. — Czernowitz, 1931; Гуць Г.Е. Юрій Федькович і західноєвропейська література. — К., 1985.

М.М. Варварцев.

О

ОБАМА (Obama) Барак Хусейн (нар. 4.08.1961, Гонолулу, Гаваї) — американський політик, 44-й президент США (з 20.01.2009 — після переобрання 2012 — до 20.01.2017). Народився в родині студента-кенійця і білої американки. 1964 батьки розлучилися, і мати вийшла заміж за індонезійця. 1983 закінчив Колумбійський університет, а 1990 — школу права Гарвардського університету, де став першим небілим президентом «Гарвардського клубу юристів». 4 листопада 2008 як кандидат від Демократичної партії обраний на посаду президента США.

Упродовж 2009–2014 О. вів перманентні переговори з опозиційними республіканцями щодо зменшення дефіциту державного бюджету США. Посилаючись на серйозні фінансові проблеми, аналітики порушили питання про закінчення епохи одноосібного американського домінування у світі саме за президентства О. Зокрема, США були вимушені відмовитися від стратегії одночасного ведення двох локальних війн.

За внесок у зміцнення міжнародної дипломатії у жовтні 2009 О. став лауреатом Нобелівської премії миру. 2010 вітав вивезення з території України залишків високозбагаченого урану. Того ж року США створили в Одесі лабораторію з протидії біологічному тероризму. 2011 підписано угоду з «Ексон-Мобіл» про видобуток сланцевого газу в Україні. У вересні 2011 О. пообіцяв фінансування сховища ядерних відходів у Чорнобильській зоні.

6 листопада 2012 О. був обраний на другий чотирирічний президентський термін. У грудні 2013 підтримав Євромайдан у Києві. У березні 2014 засудив анексію Криму, після чого ініціював запровадження економічних санкцій проти Росії. У липні 2014 після збиття малайзійського пасажирського літака над Донецькою областю виступив за зміцнення обороноздатності країн НАТО у Східній Європі. У вересні 2014 на саміті НАТО в Уельсі О. висловився за подальший розвиток зв'язків між Україною та Північноатлантичним альянсом.

Лит.: Віднянський С.В., Мартинов А.Ю. Кризовий миротворець // Вісник НАН України, 2009, № 12; Михайленко М. Под знаком Обамы. — К., 2009; Kloppeberg J.T. Reading Obama: Dreams, hope, and the American political tradition. — Princeton, 2011; Onea T.A. US foreign policy in the post-Cold War era: restraint versus assertiveness from George H.W. Bush to Barack Obama. — New York, 2013; US foreign policy and democracy promotion: from Theodore Roosevelt to Barack Obama. — London, 2013; Щерба О. Барак Обама і пекло 2014 року // Дзеркало тижня, № 29, 22 серпня 2014;

Hybel A.R. US foreign policy decision-making from Kennedy to Obama: responses to international challenges. — New York, 2014.

А.Ю. Мартинов.

ОГІЄНКО Іван Іванович (митрополит Іларіон) 15.01.1882, м-ко Брусилів Радомишльського повіту Київської губернії — 29.03.1972, Вінніпег) — історик і письменник, мовознавець, видавець, педагог, громадський, політичний і церковний діяч. Дійсний член Наукового товариства імені Шевченка (1922), Української вільної академії наук. Професор (1926), д-р філософії (1931). По закінченні Брусилівської чотирирічної та Київської військово-фельдшерської шкіл служив фельдшером у Київському військовому шпиталі. 1903 склав іспити на атестат зрілості при Острозькій гімназії, вступив на медичний ф-т Київського університету, згодом перевівся на історико-філологічний ф-т цього ж ун-ту. 1909 завершив навчання в Київському університеті, 1915 захистив магістерську дис. на тему: ««Ключ розуміння» Іоанікія Галятовського». 1907–14 — член-співзасновник «Семінарія російської філології» проф. В. Перетца, 1915–18 — приват-доцент Київського університету, співзасновник Українського народного (1917) та Укр. державного (1918) ун-тів у Києві, фундатор і перший ректор Кам'янець-Подільського державного українського університету (1918), один із активних діячів УАН, мережі національних вищих навчальних закладів, міністр народної освіти УНР (1919), міністр сповідань, головноуповноважений міністр УНР (1919–20), професор теологічного ф-ту Варшавського ун-ту (1926–32), єпископ, архієпископ, митрополит Холмський і Підляський (1940–44). З 1947 — у Вінніпезі (Канада), першоієрарх Української греко-православної церкви в Канаді (1951–72). Переважно дотримувався принципу позапартійності та позафракційності.

О. — перекладач Біблії та низки богослужбових книг українською мовою, автор віршованих творів релігійного змісту, багатьох праць з історії, культури, канонічного права, славістики, мовознавства й ін. дисциплін. Серед них: «Українська культура» (1918), «Історія українського друкарства» (1925), «Пам'ятка старослов'янської мови 10–11 вв.» (1929), «Складня української мови» (т. 1-2, 1937–38), «Українська церква» (1942), «Слово про Ігорів похід» (1949), «Історія української літературної мови» (1950), «Українська церква за Богдана Хмельницького: 1647–1657» (1955), «Українська церква за час Руїни» (1956), «Князь Костянтин Острозький і його культурна праця» (1958), «Розп'ятий Мазепа» (1961), «Релігійність Тараса Шевченка» (1964), «Дохристиянські вірування українського народу» (1965). Науковий доробок О. не співвідноситься з якоюсь конкретною галуззю знань. Це — широкий спектр гуманітарних

досліджень. За їхнім характером учений належав до представників української державницької школи, що постала в його творчості із критичного переосмислення новонародницької, консервативної і національно-державницької ідеологій. Він відстоював ідею політичної самостійності держави та опори на власні сили у вирішенні її внутрішніх проблем. Його державотворчій концепції притаманний дуалізм, який виразився у визнанні того, що українська державність може відбутися лише на основі тісної співпраці народу і національної еліти. Він зробив значний внесок у розбудову архівної справи України, як джерелознавець увів до наукового обігу велику кількість цінних історичних пам'яток, у числі яких — українські, російські, білоруські, молдовські, польські, словацькі, чеські, грецькі та ін. На основі виявлених джерел написав цикл монографій, розвідок, нарисів, посібників. Серед них: «Загублений Крем'янецький стародрук: «Синод луцький 1638»» (1931), «Програма опису кирилицьких стародруків: Для вжитку палеографічного семінару» (1932), «Загублена українська грамота першої половини XV віку: Палеографічно-лінгвістичний нарис» (1935). Завдяки опрацюванню тем із палеографії і палеотипії, походження письма й літературної мови учений визначив місце української духовної, освітньої, наукової культури в європейській культурі. Великим є його внесок в українську лексикографію. Словники О. вирізняються різноманіттям матеріалу та універсальністю. Він спростував тезу про класовість культури, доводив, що національна культура змістовно становить єдине ціле. Охарактеризував визначних українських письменників і мовників, творцем загальнонаціональної української літературної мови вважав Т. Шевченка. Друкував праці в численній періодиці («Записки Наукового товариства імені Шевченка», «Літературно-науковий вістник» та ін.) й окремими виданнями. Редагував часописи «Рідна мова» (1933–39), «Наша культура» (1935–37, 1951–53), «Слово істини» (1947–51), «Віра й культура» (1953–67). Залишив мемуарні праці: «Моє життя» (1935–37), «Раз добром налите серце...» (1937), «Світлий пам'яті Івана Липи» (1937), «Рятування України» (1968), які є важливим джерелом вивчення державотворчих процесів в Україні 1917–21.

О. — член Історичного товариства Нестора-літописця, «Просвіти» та багатьох ін. т-в, архівних комісій та ін., фундатор і голова науково-богословського товариства у Вінніпезі. Як церковний діяч він сприяв утвердженню автокефальних засад Української православної церкви, екуменічній співпраці з ін. релігійними об'єднаннями. В історію України О. увійшов як патріот-соборник, постать загальноукраїнського значення.

Літ.: Професорові докторові Іванові Огієнкові в тридцять річницю його наукової та громадської праці присвячують товариші й учні. В кн.: Науковий збірник. — Варшава, 1937; Тимошик М.С. Голгофа Івана Огієнка: Українознавчі проблеми в державотворчій, науковій, редакторській та

видавничій діяльності. — К., 1997; Тіменик З.І. Іван Огієнко (митрополит Іларіон): 1882–1972: Життєписно-бібліографічний нарис. — Львів, 1997; Тюрменко І. Державницька діяльність Івана Огієнка (митрополита Іларіона). — К., 1998; Ляхощкий В.П. Просвітитель: Видавничо-редакційна діяльність Івана Огієнка (митрополита Іларіона). — К., 2000; Його ж. Тільки книжка принесе волю українському народові...: Книга, бібліотека, архів у житті та діяльності Івана Огієнка (митрополита Іларіона). — К., 2000; Тимошик М.С. «Лишусь навіки з чужиною...»: Митрополит Іларіон (Іван Огієнко) і українське відродження. — Вінніпег–К., 2000; Тюрменко І.І. Іван Огієнко (митрополит Іларіон). В кн.: Історичні дослідження в Україні. — К., 2003, вип. 12; Огієнко Іван Іванович. В кн.: Завальнюк О.М. Історія Кам'янець-Подільського державного українського університету в іменах (1918–1921 рр.). — Кам'янець-Подільський, 2006.

Ю.А. Пінчук, О.М. Завальнюк.

ОГЛОБЛИН Олександр Петрович (06.12(24.11).1899, Київ — 16.02.1992, Лудлов, США) — історик, архівіст. Доктор історії української культури (1926), професор. Президент Української вільної академії наук у США (1970–87). Народився у дворянсько-козацькій родині, але родинне коріння — з Новгород-Сіверщини. Закінчив 3-ю Київську гімназію. Восени 1917 вступив на історико-філологічний ф-т Університету Св. Володимира в Києві. Вчився під керівництвом М. Довнар-Запольського, С. Голубева, М. Бубнова та ін. Прослухав скорочений курс гуманітарних дисциплін і 1919 почав викладати історію та українознавство в київських гімназіях. 1921–41 (з перервою 1933–38) — викладач Київського інституту народної освіти. 1925 видав 2 наукові томи з історії української економіки 18–19 ст. За одну з цих праць, видану під назвою «Предкапиталистическая фабрика на Украине», він, після публічного захисту в Одесі влітку 1926, першим з вітчизняних істориків був удостоєний наукового ступеня доктора історії української культури.

1926–34 — дійсний член Харківської науково-дослідної кафедри історії української культури. У 1920-х рр. видрукував низку праць — «Ескізи з історії повстання Петра Іваненка (Петрика)», «До історії Руїни», «До історії політичної думки на початку XVIII ст.», «Орлик і Петрик» та ін., — які ствердили новий погляд на історичні події 17–18 ст. та, зокрема, на постать гетьмана І. Мазепи.

1930–31 заарештований органами Державного політичного управління УСРР. Пізніше звинувачений у «буржуазному репродукуванні схеми історії України».

1932–34 — директор Київського центрального архіву давніх актів, однак був звільнений з роботи буцімто за те, що зробив поважне

архівосховище пристанищем для «ворогів пролетаріату» М. Грушевського, В. Романовського та ін. 1935–37 — співробітник Інституту історії матеріальної культури АН УРСР, але був звільнений за «саботаж». 1937–41 працював в Інституті історії України АН УРСР.

Під час тимчасової нацистської окупації Києва у вересні–жовтні 1941 очолював Київську міську управу. 1942 — директор Музею-архіву переходової доби м. Київ, де збирали та фіксували документальні й усні свідчення про руйнування культурних пам'яток.

Улітку 1942 очолював Комісію по українській емблематиці, яка обґрунтувала доцільність уведення в Україні геральдичних атрибутів державності.

1943 переїхав до Львова, а влітку 1944 — до Праги, де викладав в Українському вільному університеті. З 1945 — професор УВУ в Мюнхені. 1951 переїхав до США, заснував і очолив там низку товариств міжнародного значення: Українське генеалогічне товариство (1963) та Українське історичне товариство (1965). У 1960–70-х рр. — голова наукової ради Східноєвропейських досліджень інституту імені В. Липинського (Філадельфія, США), науковий консультант для докторантів з історії України в Українському науковому інституті Гарвардського університету. 1970–87 — президент УВАН у США.

Еміграційний доробок ученого великий і різноманітний: хронологічно охоплює всі ключові періоди української історії. Він працював і в ділянці генеалогії. Серед його синтетичних праць вартісної цінності набула «Українська історіографія 1917–1956 рр.», а серед спеціальних — ґрунтовне дослідження національно-патріотичного трактату «Історія Русів». Як знавець мазепинського ренесансу написав монографію «Гетьман Мазепа і його доба». Велике історично-літературне і громадсько-наукове значення мають спогади про відомих діячів українства А.Шептицького, Д. Дорошенка, Б. Крупницького, Н. Полонську-Василенко та ін.

Бібліогр.: Винар Л. Бібліографія праць професора доктора Олександра Оглоблина (1920–1975). В кн.: Збірник на пошану професора доктора Олександра Оглоблина. — Нью-Йорк, 1977.

Тв.: Очерки истории украинской фабрики: Мануфактура в Гетьманщине. — К., 1925; Очерки истории украинской фабрики: Предкапиталистическая фабрика. — К., 1925; Ескізи з історії повстання Петра Іваненка (Петрика). — К., 1930; Українсько-московська угода 1654. — Нью-Йорк–Торонто, 1954; Люди Старої України. — Мюнхен, 1959; Гетьман Іван Мазепа і його доба. — Нью-Йорк–Париж–Торонто, 1960; Думки про сучасну українську советську історіографію. — Нью-Йорк, 1963.

Лит.: Бойко Ю. Професор доктор О.П. Оглоблин як історик духовно-політичного розвитку козацької України // Український історик, 1975, ч. 1–2; Збірник на пошану професора доктора Олександра Оглоблина. —

Нью-Йорк, 1977; Винар Л. Олександр Оглоблин як дослідник гетьмана Івана Мазепи і його доби // Український історик, 1989, ч. 4; Верба І. Гетьман історичної науки: Життя і діяльність О.П. Оглоблина в Україні // Старожитності (Київ), 1993, ч. 14–19; 1994, ч. 1–2; Винар Л. Олександр Петрович Оглоблин (1899–1992): Біографічна студія. — Нью-Йорк–Торонто–К., 1994; Верба І.В. О.П. Оглоблин // УІЖ, 1995, № 5–6; Його ж. Оглоблин. В кн.: Українська біографістика. — К., 1999, вип. 2; Його ж. Олександр Оглоблин: життя і праця в Україні. — К., 1999; Його ж. Олександр Оглоблин та його праця «Українська історіографія. 1917–1956». В кн.: Оглоблин О. Українська історіографія. 1917–1956. — К., 2003; Курас І. Листи Олександра Оглоблина до Наталії Дорошенко // Український історик, 2007/2008, ч. 3/4, ч. 1/2; Дорохіна Т. Українська радянська історична наука в рецензії Олександра Оглоблина // Історичний журнал, 2008, № 2.

І.В. Верба.

ОГРИЗКО Володимир Станіславович (нар. 1.04.1956, Київ) — український дипломат, політичний і громадський діяч, в.о. міністра закордонних справ України з січня до березня 2007, міністр закордонних справ України з грудня 2007 до березня 2009. 1978 закінчив факультет міжнародних відносин і міжнародного права Київського державного університету ім. Т.Г. Шевченка (за фахом — спеціаліст з міжнародних відносин, референт-перекладач німецької мови). 1978–1980 — аташе Відділу преси МЗС УРСР. 1981–1983 — служба у лавах Збройних Сил СРСР. 1983–1985 — третій секретар відділу преси МЗС УРСР. 1985–1988 — другий секретар відділу преси МЗС УРСР. На цей час припадає підвищений інтерес до України у контексті аварії на Чорнобильській атомній станції та початку політики гласності в СРСР. 1988–1991 — 1-й секретар Відділу головного радника МЗС УРСР. Червень–липень 1991 — радник Відділу головного радника МЗС України. Липень 1991 — березень 1992 — радник Відділу політичного аналізу і координування МЗС України. 1992–1993 — радник Посольства України у ФРН. На цей час припадає підготовка до першого візиту канцлера Г. Коля до Києва. 1993–1994 — радник Посольства України в Австрійській Республіці. 1994–1996 — радник Посольства України у ФРН. 1996–1999 — керівник Управління зовнішньої політики Головного управління з питань зовнішньополітичної діяльності Адміністрації Президента України Л. Кучми. 1999–2004 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Австрійській Республіці та Постійний представник України при міжнародних організаціях у Відні. 2004–2005 — Посол з особливих доручень Управління євроатлантичної співпраці МЗС України. 2005 — грудень 2007 — перший заступник міністра закор-

донних справ України Б. Тарасюка. Курував переговори щодо статусу Чорноморського флоту РФ у Криму на основі угоди від 31.05.1997. У період 18.12.2007–3.03.2009 — міністр закордонних справ України. Це був складний етап українсько-російських взаємин. Особливо непростими виявилися відносини у сфері енергетики. Україна підтримала Грузію під час її війни з Росією у серпні 2008. На посаді міністра закордонних справ демонстрував відданість ідеї євроатлантичної інтеграції України, що викликало критику з боку політичних опонентів, виступав за поглиблення співпраці й партнерських відносин зі США. 2008 О. та державний секретар США К. Райс підписали Хартію Україна–США про стратегічне партнерство, в якій наголошувалося на важливості розвитку двосторонніх відносин в оборонній, торговельно-економічній, суспільно-політичній, культурній сферах; передбачалося поглиблення безпекової співпраці між США та Україною як кандидатом на вступ до НАТО; підтверджувалися гарантії безпеки України відповідно до Будапештського меморандуму (1994); проголошувалася підтримка Україною наміру США започаткувати американську дипломатичну присутність у м. Сімферополі. Додатковим подразником для опонентів О. стало рішення Міжнародного Суду в Гаазі у справі Румунії проти України щодо делімітації чорноморського шельфу не на користь нашої держави (2009). Після відставки з посади очільника МЗС був призначений на посаду першого заступника секретаря Ради національної безпеки і оборони України (2009–2010). Протягом вересня 2010 - липня 2012 був членом партії «Наша Україна».

У період Євромайдану (листопад 2013 — лютий 2014) активно виступав за підписання та імплементацію Угоди про асоціацію між Україною і ЄС. У лютому 2015 створив експертний «Центр досліджень Росії». Нагороди: Орден «За заслуги» III ступеня (2006). Відзнака Президента України — Хрест Івана Мазепи (2010), Великий офіцер ордена Трьох зірок (Латвія, 2008).

Тв.: Огризко В. Місія Севастополя — не військова база, а туристична Мекка // Дзеркало тижня, 2007, № 14; Зібрання чинних міжнародних договорів України. — К., 2001, т. 7, кн. 1: Січень–червень 1997 / голова ред. ради В.С. Огризко та ін. — К., 2008; Українсько-австрійські зустрічі. — Л., 2011.

Літ.: Табачник Д.В. Історія української дипломатії. Біографічні нариси. — К., 2009; Центр досліджень Росії — <http://www.r-studies.org>

О.М. Горенко.

ОКСЕНОВИЧ-СТАРУШИЧ Ігнатій (р. н. невід. — п. бл. 30.10.1651) — церковний і освітній діяч, проповідник. Один із сподвижників митрополита Петра Могили в його церковній і освітній реформах. Імовірно, був

посланий ним за кордон для здобуття високої освіти. 1637 висвячений на священника Свято-Успенської церкви Києво-Печерської лаври. З відкриттям філії Київського колегіуму в Гощі (1639) став її ректором. На початку 1640 відкликаний митрополитом до Києва, у лютому–березні 1640 очолив посольство київських ченців від Петра Могили до російського царя Михайла Федоровича, яке зверталось з проханням надати книги та гроші для відбудови монастирів. Повернувшись до Києва, став ректором Київського колегіуму та ігуменом Братського училищного монастиря. 1642 разом з Ісаєю Трохимовичем-Козловським та Йосифом Кононовичем-Горбацьким брав участь в Ясському церковному соборі, де було схвалено «Православне сповідання віри» митрополита Петра Могили. Цього ж року став ігуменом Видубицького Свято-Михайлівського монастиря. Автор погребового казання, виголошеного 24 січня 1641 на похоронах кн. Іллі Святополк-Четвертинського в Тимоновці (видане Києво-Печерською друкарнею 26 липня 1641). Це один із кращих зразків барокової проповідницької прози 1-ї пол. 17 ст., де поряд із прославленням чеснот молодого померлого князя наголошувалося на заслугах українського князівського роду Четвертинських у збереженні й відданості православ'ю. Водночас проповідник відзначав і самовіддане служіння як померлого князя, так і його роду, «Вітчизні» — Речі Посполитій — у боротьбі з ворогами, а також козацькими виступами («ребелією»). Героїзм і патріотизм кн. Іллі Святополк-Четвертинського порівнюються з типологічно біблійними та античними героями. Казання відображає погляди церковних і культурних діячів кола митрополита Петра Могили, які покладали надії на підтримку православної церкви українсько-білоруською аристократією та на сприяння польського короля Владислава IV Ваза в досягненні згоди між православними й унійцями. Автор використав сюжети з присвяти Захарії Копистенського батькові кн. Іллі — Стефану Яковичу Святополк-Четвертинському, вміщеної в деяких примірниках книги «Бесіди св. Іоанна Златоуста на 14 послань св. апостола Павла» (1623), зокрема, про походження роду від київських князів, героїзм у боротьбі з татарами.

Похований у Видубицькому Свято-Михайлівському монастирі.

Тв.: Казанье погребовое над тілом ясне освещеного князя его милости пана Іллі Святополка на Четвертне Четвертенского... — К., 1641.

Літ.: Перетц В. К характеристике общественных отношений в Малороссии XVII века // Известия Отделения русского языка и словесности Академии наук, 1903, т. 8, кн. 2; Його ж. К биографии о. Игнатия Оксеновича Старушича, киевского проповедника половины XVII века // Там само, 1914, т. 19, кн. 1; Харлампович К. Малороссийское влияние на великорусскую церковную жизнь. — Казань, 1914, т. 1; Крекотень В.І. До історії української барокової учительсько-ораторної прози: Казання Ігнатія

Оксеновича Старушича на погребі князя Ілії Святополк-Четвертинського. В кн.: Українське літературне барокко. — К., 1987.

О.М. Дзюба.

ОКСЕНШЕРНА (Oxenstierna) Аксель (26.06.1583, Фоньо (Уппланда) — 7.09.1654, Стокгольм) — шведський політик, дипломат, канцлер Королівства Швеція у 1612–1654 за короля Густава II Адольфа та королеви Христини. Навчався в університетах німецьких міст, після чого 1605 став членом шведського парламенту риксдагу. За правління Густава II Адольфа О. був призначений державним канцлером, тобто фактичним керівником внутрішньої і зовнішньої політики Королівства Швеція. 1613 він уклав мирний договір із Данією, а 1617 — Столбовський мир із Росією. Відповідно до останнього договору Швеція зберегла домінуюче становище на Балтиці та намагалася просувати далі свої інтереси у Східній Європі.

У роки Тридцятирічної війни 1618–1648 О. проявив свій полководницький талант. 1631–1636 він командував шведськими військами в Німеччині. 1634 провів адміністративні реформи у Швеції. З 1636 був опікуном малолітньої королеви Христини та очолив європейський союз протестантів. Після національно-визвольного повстання під проводом Б. Хмельницького Швеція переорієнтувала свою зовнішньополітичну тактику на підтримку України як можливої противаги експансії Росії та Польщі. Канцлер О. підтримував ідею союзу з Хмельницьким. Однак реалізувати її так і не вдалося. Після смерті О. влітку 1655 Швеція окупувала велику частину балтійського узбережжя Польщі. Наступного 1656 Росія уклала мир з Польщею, що викликало роздратування Хмельницького, який у листі до царя писав, що «шведи — люди честі: пообіцявши дружбу і союз, вони дотримуються слова».

Літ.: Мелин Я., Юханссон А., Хеденборг С. История Швеции. — М., 2003.

А.Ю. Мартинов.

ОКУНЕВСЬКИЙ Теофіл (07.12.1858, с. Радівці (нині Румунія) — 19.07.1937, Городенка) — адвокат, посол на сейм (1889–1900, 1913–14) і до райхсрату (1897–1900), видатний парламентарій. Народився в сім'ї греко-католицького священника. Закінчив юридичний ф-т Віденського університету (1885), під час навчання належав до товариства українських студентів «Січ» у Відні. З 1885 — кандидат адвокатури у Станіславі, 1890 відкрив власну канцелярію у Городенці (нині райцентр Івано-Франківської області). З причини політичної суперечки в сеймі викликав на

поєдинок 1889 польського депутата Т. Розвадовського і переміг його. Довголітній голова філії «Просвіти» в Городенці. Член-засновник Русько-української радикальної партії, з 1899 — в Українській національно-демократичній партії. Бургомістр Городенки з 1898, хоча намісництво не допускало його до урядування, принаймні, ще 1900. За Західноукраїнської Народної Республіки — комісар Городенківського повіту і дипломат. Видана М. Павликом «Переписка Михайла Драгоманова з доктором Теофілом Окуневським» (Львів, 1905) є одним з основних джерел історії українського національного руху кінця 19 ст. 1919 вів переговори з угорськими політиками про співпрацю, пізніше — з чехами в Празі про припинення українсько-польської війни 1919, а невдовзі — про українсько-чеський військовий союз проти поляків. Брав участь у Паризькій мирній конференції 1919–1920; під час аудієнції у міністра закордонних справ США йому було обіцяно вирішення проблеми Східної Галичини шляхом плебісциту. Після 1920 відійшов від політичної діяльності.

Тв.: Автобіографія. В кн.: Календар для всіх на 1938 рік: Альманах «Нового часу». — Львів, 1937.

Лит.: Баран З. Маловідомий епізод з історії українсько-угорських відносин. (Місія Теофіля Окуневського до Угорщини на початку 1919 року) // ЗНТШ (Львів), 1997, т. 233; Чорновол І. Дуелі у Львові: Теофіл Окуневський contra Томислав Розвадовський. В кн.: Львів: суспільство, місто, культура: Вісник Львівського університету: Серія історична: Спеціальний випуск. — Львів, 1999, т. 3.

І.П. Чорновол.

ОЛБРАЙТ (Albright) Мадлен, Марія Яна Корбелова (нар. 15.05.1937, Прага) — американський дипломат, перша жінка на посаді державного секретаря США. Народилася в Чехії в єврейській сім'ї дипломата Йозефа Корбела. Після Мюнхенської конференції (1938) під загрозою гітлерівської окупації родина емігрувала до Лондона, по завершенні Другої світової війни ненадовго повернулася до Чехословаччини, 1948 виїхала до США, куди батько отримав призначення послом в ООН. Чотири переїзди сприяли досконалому володінню О. чеською, англійською, французькою, російською мовами. У США навчалася в Кентській престижній приватній школі, отримувала іменну стипендію за відмінне навчання. Потому її прийняли до п'яти вишів одночасно, вона обрала Уелслійський університет штату Массачусетс, де закінчила студію політології (1959). Цього ж року одружилася з журналістом Джо Олбрайтом. У шлюбі народила трьох дочок, проте згодом подружжя розлучилося. Ще під час навчання О. почала займатися проблемами міжнародних відносин, регіону Східної Європи і контактами Схід-Захід. 1966 закінчила аспірантуру

і здобула ступінь магістра політології за дослідження «Радянська дипломатія: профіль еліти», працювала над докторською дисертацією, присвяченою ролі преси в період «празької весни», яку згодом успішно захистила. 1976 закінчила факультет права Колумбійського університету в Нью-Йорку. Політичну діяльність розпочала як активістка виборчого штабу сенатора-демократа Е. Маскі (1972), пізніше стала його помічником з питань законодавства, з 1975 — головним юридичним радником із зовнішньої та оборонної політики. 1978 О. була призначена членом Ради національної безпеки при президенті Дж. Картері, відповідала за зв'язки з громадськістю, згодом за рекомендацією З. Бжезінського стала референтом із зв'язків з Конгресом. 1982 вела семінар з радянської політики і країн Східної Європи в Джорджтаунському університеті у Вашингтоні, була керівником програми «Жінки у зовнішній політиці». Чотири рази удостоювалася звання кращого професора університету з міжнародних відносин, була науковим співробітником у вашингтонському Міжнародному центрі підтримки науковців В. Вільсона і здійснювала дослідження про роль преси у становленні руху «Солідарність» у Польщі. Одночасно обіймала керівні посади в кількох аналітичних групах в адміністрації президента, була радником з питань зовнішньої політики під час президентських кампаній кандидатів від Демократичної партії, очолювала Центр національної політики — громадську організацію, покликану зміцнити Демократичну партію. 1988 познайомила з губернатором штату Арканзас Б. Клінтоном, який готувався до власної виборчої кампанії і вирішив вступити до Ради з міжнародних відносин, впливової громадської організації США, до якої О. дала йому необхідну рекомендацію. Після «оксамитової революції» 1989 у Чехословаччині О. стала радником президента В. Гавела. 1993 президентом Клінтоном її призначено на пост постійного представника США при ООН, де вона відіграла важливу роль у визначенні курсу зовнішньої політики США в ході воєнних дій у Боснії, на Гаїті і в Сомалі. Притаманні О. чіткий стиль поведінки і вміння налагоджувати політичні контакти допомогли їй завоювати прихильників навіть у лавах опозиційної Республіканської партії. 1997–2001 за президентства Клінтона О. — державний секретар США. На цій посаді здобула високий авторитет завдяки своєму принциповому, подекуди жорсткому підходу до розв'язання зовнішньополітичних проблем. Розширення НАТО на Схід і включення до його складу Польщі, Угорщини та Чехії стало одним із ключових рішень у сфері зовнішньої політики США періоду її перебування на посаді держсекретаря. О. продемонструвала себе прихильницею жорсткого курсу щодо Іраку і політики силового врегулювання кризи на Балканах. За роки своєї кар'єри створила нову дипломатичну мову. Маючи неповторний шарм і відмінний смак, О. за допомогою брошей на лівому лацкані піджака як

інструменту дипломатії та політики демонструвала своє ставлення та наміри на переговорах найвищого рівня. З 2001 О. — глава ради директорів Національного демократичного інституту міжнародних відносин США. Опублікувала мемуари «Пані держсекретар» (2004) і працю «Релігія та світова політика» (2007). Підтримала Помаранчеву революцію в Україні, зазначаючи, що в ході неї український народ чітко дав зрозуміти владі, що хоче змінити якість життя в країні, піти шляхом євроінтеграції. 2014 виступила на підтримку Євромайдану, засудила агресивну політику президента РФ В. Путіна, закликала владу США постачати в Україну важке озброєння, разом із тим уникнути розбрату між США та ЄС, оскільки це є давнім прагненням Росії. О. також застерігала світових лідерів, що в разі їхньої бездіяльності існує велика ймовірність вибуху другої «холодної війни», висловила переконання, що оскільки Україна знаходиться в Європі, перейматися її долею зобов'язане європейське співтовариство. На позачергових президентських виборах (травень 2013) перебувала в Україні як керівник місії спостерігачів Національного демократичного інституту. Очолювана нею місія визнала легітимність виборів як таких, що стали ключем до нового життя демократичної суверенної незалежної України. Знаково, що в день виборів на лацкані її піджака була прикріплена брошка у формі ключа.

Лит.: Шаклеина Т. Новый госсекретарь США Мадлен Олбрайт // США: Экономика, политика, идеология, 1997, № 3; Олбрайт М. Госпожа госсекретарь. Мемуары Мадлен Олбрайт. — М., 2004; Олбрайт М. Религия и мировая политика. — М., 2007; http://rus.newsru.ua/arch/press/03jul2015/alb_put.html; <http://gordonua.com/news/worldnews/Madlin-Olbrayt-Zapad-obyazan-Ukraine-15053.html>.

О.С. Черевко.

ОЛЕГ (р. н. невід. — п. 912 (за «Повістю временних літ») або 922 (за Новгородським першим літописом молодшого ізводу)) — напівлегендарна постать давньоруської історії. Київський князь з 882 і до смерті. Належав, імовірно, до загону варязьких найманців, привезених Рюриком «з-за моря», тобто зі Скандинавії. 882 захопив Київ, убивши, згідно з літописом, законних князів Аскольда і Діра, й узурпував їхню владу. О. правив від імені сина Рюрика Ігоря, але фактично був повновладним государем. За його часів Північна Русь була приєднана до Південної, що стало вирішальним кроком на шляху до створення державності сх. слов'ян. О. проголосив Київ своєю столицею («матір'ю руських городів»). Послідовно і наполегливо проводив політику інкорпорації слов'янських і неслов'янських племінних утворень Сх. Європи до складу Давньоруської держави, що народжувалася.

О. здійснював цілеспрямовану й активну зовнішню політику. 907 він організував грандіозний похід на Константинополь, обложив місто і домогся від візантійського імператора Лева VI Мудрого контрибуції та вигідних умов миру, що надавав великі пільги руським купцям і дипломатам. Цей мир підтвердили 2 письмові угоди: попередня 907 і основна 911. Обставини загибелі О. залишаються неясними. «Повість временних літ» наводить легенду про смерть О. від власного коня. Новгородський перший літопис молодшого ізводу коротко повідомляє, що О. помер «за морем». Більшість істориків гадає, що за Чорним морем: можливо, князь здійснив ще один, невдалий, похід на Візантію і був забитий. На можливість такого походу натякає згаданий вище літопис. Однак хозарські й арабські джерела глухо свідчать, що 912 чи 913 О. вчинив похід до Каспійського моря, до кордонів Персидського царства. Згідно з ал-Масуді руси на 500 ладдях піднялися Доном, перетягли човни волоком до Волги, спустилися до її гирла і попливли вздовж зх. берега Каспійського моря. Арабські письменники зазначають, що тоді руси зазнали нищівної поразки й були майже всі перебиті. Мабуть, за Каспієм склав свою голову й О., прозваний у літописі Віщим, тобто чаклуном, волхвом.

Лит.: Халанский М.Г. К истории поэтических сказаний об Олеге Вещем // Журнал Министерства народного просвещения, 1902, ч. 342, № 8; 1903, ч. 350, № 11; Рыбаков Б.А. Киевская Русь и русские княжества XII–XIII вв. — М., 1982.

М.Ф. Котляр.

ОЛЕКСАНДР ВСЕВОЛОДИЧ (р. н. невід. — п. після 1234) — князь белзький, володимиро-волинський і галицький. Старший син белзького кн. Всеволода Мстиславича. Був одружений з донькою київського кн. Володимира Рюриковича. По смерті батька (квітень 1195) вокняжився в Белзі. Після кончини галицького і волинського кн. Романа Мстиславича (червень 1205) О.В. прагнув об'єднати під своєю владою Волинську землю. 1208 сів у Володимирі (нині м. Володимир-Волинський), але 1209 під тиском краківського кн. Лешка Білого змушений був віддати його кн. Інгвару Ярославичу. 1210 О.В. знову вокняжився у Володимирі. 1215 краківський кн. Лешек Білий передав Володимир законним спадкоємцям Романа Мстиславича Данилові Галицькому й Васильку Романовичу. Повернувшись до Белза, О.В. не припиняв боротьби проти Романовичів, уклавши на поч. 1220-х рр. союзи з Польщею та Угорщиною. У відповідь на це волинський кн. Данило Галицький 1222 або 1223 спустошив Белзьке князівство, лише заступництво галицького кн. Мстислава Мстиславича врятувало О.В. 1223 він зумів посварити волинського кн. Данила Галицького з галицьким кн. Мстиславом Мстиславичем і в союзі з ос-

таннім рушив на Володимир. Волинський кн. Данило Галицький з допомогою краківського кн. Лешека Білого розбив їх. У наступні роки О.В. то воював з Романовичами, то укладав з ними союзи. У серпні 1233 на заклик ворожих Романовичам бояр О.В. вокняжився в Галичі, та недовго утримався на престолі. Навесні 1234 він кинувся тікати до Києва, до тестя, великого князя київського Володимира Рюриковича. Данило Галицький наздогнав його і схопив біля р. Хомори (притока Случі). Після цього звістки про О.В. зникають з джерел.

Лит.: Грушевський М. Історія України-Руси. — Львів, 1905, т. 2; Галицько-Волинський літопис. — К., 2002.

М.Ф. Котляр.

ОЛЕЛЬКО ВОЛОДИМИРОВИЧ (Олександр Володимирович; бл. 1386 — початок 1455) — київський удільний князь (із 1440) з династії Гедиміновичів, син Володимира Ольгердовича. Успадкував від батька Копильське і Случьке князівства. 1417 одружився з Анастасією, дочкою вел. кн. моск. Василя Дмитрієвича, онукою вел. кн. литов. Вітовта. У числі інших підписав Мельнський договір 1422 про укладення миру між Королівством Польським та Великим князівством Литовським і Тевтонським орденем. Користувався великим авторитетом у знаті ВКЛ; є припущення, що його кандидатуру висунули для обрання литовським великим князем після смерті Вітовта. Брав участь у міжусобній війні 1430-х рр. (можливо, і на боці кн. Свидригайла Ольгердовича, і на боці кн. Сигізмунда Кейстутовича). Сигізмунд Кейстутович, здобувши перемогу і затвердившись на троні ВКЛ, ув'язнив О.В. у Кернові, а його родину — в Утянах. Після смерті вел. кн. литов. Сигізмунда (1440) новий вел. кн. литов. Казимир Ягайлович звільнив О.В. і передав йому Київське князівство на правах спадкового володіння («отчини»).

Імовірно, О.В. зазнавав утисків щодо своїх князівських прерогатив і прав від великокнязівського уряду Казимира IV, який наприкінці 1440-х рр. взяв курс на обмеження і скасування князівсько-удільної системи у ВКЛ.

Приєднав до Київського князівства м. Остер разом із повітом, дбав про зміцнення обороноздатності Київ. князівства, розширюючи оборонні лінії на його рубежах з ординським степом (особливо на лівобереж. Задніпров'ї) та заселяючи їх прийшлим військово-службовим людом.

Єдиною відомою подією його правління є відвідування Києва митрополитом Ісидором, котрий зупинився в місті, повертаючись із Флорентійського собору до Москви. Тоді ж О.В. виявив прихильність до церковної унії (1439), але зрозумівши, що вона загрожує єдності православних, змінив своє ставлення до унійців. Як київський князь патрунував

православну церкву, зміцнював її економічне становище і правовий статус. Зокрема, із цією метою 5 лютого 1441 спеціальною грамотою підтвердив митрополиту Ісидору земельні володіння митрополичої кафедри в Київському князівстві та недоторканність прибутків із них, а також вивільнив залежних від церкви людей від підсудності князівським чиновникам.

Перед смертю О.В. постригся в ченці під ім'ям Олексій. Похований в Успенському соборі Печерського монастиря.

Лит.: Stadnicki K. Olgierd i Kiejstut. — Lwów, 1870; Wolff J. Kniazowie litewsko-ruscy od końca czternastego wieku. — Warszawa, 1895; Грушевський М. До питання про правно-державне становище київських князів XIV–XV ст. // ЗНТШ, 1899, т. 31-32; Грушевський М. Історія України-Руси. — К.–Львів, 1907, т. 4 (2-ге вид. — К., 1993); Клепатский П.Г. Очерки по истории Киевской земли, т. 1: Литовский период. — Одесса, 1912; Halecki O. Dzieje unii jagiełłońskiej. — Kraków, 1919; Kolankowski L. Dzieje Wielkiego Księstwa Litewskiego za Jagiełłonów. — Warszawa, 1930; Шабульдо Ф.М. Київське князівство Ольгердовичів в контексті української державності // Старожитності, 1994, ч. 1–2; Терещенко Ю.І. Україна і європейський світ: Нарис історії від утворення Старокиївської держави до кінця XVI ст. — К., 1996; Русина О.В. Україна під татарами і Литвою. — К., 1998; Tęgowski J. Pierwsze pokolenie Giedyminowiczów. — Poznań-Wrocław, 1999.

Ф.М. Шабульдо, Д.Я. Вортман.

ОЛЕСНИЦЬКИЙ Ярослав Іванович (1875, Галич — 15.07.1933, Золочів) — громадський і політичний діяч, дипломат. Небіж Є. Олесницького. За фахом — юрист. 18 жовтня 1918 обраний до складу Української Національної Ради від Української національно-демократичної партії, з листопада — радник, 1-й віце-секретар державного секретаріату закордонних справ, входив до складу урядової делегації Західноукраїнської Народної Республіки на урочистому проголошенні в Києві 22 січня 1919 Акту злуки; з ініціативи Л. Цегельського призначений першим радником дипломатичної місії Української Народної Республіки у Великій Британії, брав участь у нараді послів і голів дипломатичних місій УНР 6–14 серпня 1919 у Карлсбаді (Карлові Вари, Чехословаччина); улітку 1920 спільно з А. Марголіним подав клопотання про членство УНР у новостворюваній Лізі Націй. 1921–22 викладав у Львівському таємному українському університеті, водночас займався адвокатською практикою, зокрема виступав оборонцем на процесі 23 жовтня — 18 листопада 1922 у справі замаху бойовиків Української військової організації на чолі зі С. Федаком на Ю.-К. Пілсудського і львівського воєводу Грабовського. З 1923 меш-

кав у Золочеві, був членом Союзу українських адвокатів; 1930 обраний до польського сейму від Українського національно-демократичного об'єднання, активно виступав проти репресивної політики Варшави на західно-українських землях, 1931 від імені Української парламентської репрезентації звернувся до Ліги Націй із рішучим протестом щодо пацифікації.

Лит.: Марголін А. Україна и политика Антанты: Записки еврея и гражданина. — Берлин, 1921; Покровська І., Хорошилова Ю. Місія, приречена на невдачу: Українсько-британські відносини за часів правління гетьмана Скоропадського та Директорії // Політика і час, 1995, № 5; Цегельський Л. Від легенд до правди: Спомини про події в Україні зв'язані з Першим листопада 1918 р. — Львів, 2003.

В.І. Головченко.

ОЛЯНЧИН Домет Герасимович (19.08.1891, с. Війтівка Брацлавського пов. Подільської губ. — 25.06.1970, Штутгарт) — історик. Член Українського історично-філологічного товариства, Наукового товариства імені Шевченка та Української вільної академії наук. Склав екстерном іспити за повітову 2-класну школу в Брацлаві (1909). Закінчив педагогічні курси в Кам'янці-Подільському (1912). Викладав у народній школі в с. Олександрівка Брацлавського повіту Подільської губернії (1912–14). 1914 мобілізований до російського війська, а 1915 потрапив у полон. 1915–16 вів культурно-освітню роботу серед українців у таборах для полонених у Фрайштадті (нині місто в Австрії) та Зальцведелі (Німеччина), яку організовував Союз визволення України. 1917–18 перебував у Білій Підляській (нині м. Бяла Подляска, Польща). Брав участь в організації українських шкіл на Поліссі й Волині. Від березня 1918 — у Києві. Працював як урядовець у відділі шкільної ради міністерства освіти УНР / Української Держави, зокрема опікувався складанням освітніх програм для середньої школи. 1919 евакуювався до Вінниці, а пізніше — до Жмеринки. Від червня 1920 — при штабі Армії Української Народної Республіки: співробітник, редактор «Козацької думки». Інтернований разом з ін. вояками Армії УНР в Польщі. На еміграції з 1921.

Навчався на підготовчих курсах при Українському Київському державному університеті (1918–19), історико-філологічному ф-ті Кам'янець-Подільського державного українського університету (1920–21), у Німецькому інституті для чужинців (1921–23) та на філософському ф-ті Берлінського університету (1923–26). Асистент кафедри історії України Українського наукового інституту в Берліні (Німеччина; 1926–30). Захистив докторську дис. на тему: «Григорій Сковорода (1722–1794): Український філософ-містик: Життя та творчість» у Берлінському університеті (1928). Вивчав теологію в Мюнстерському університеті (1932–

35). 1935–37 — у Кенігсберзі, де працював у місцевих архівах за сприяння директора Східноєвропейського інституту проф. Г. Коха. Від 1937 і до кінця життя мешкав у Штутгарті. Працював в Інституті закордонних справ у Штутгарті: науковий асистент, завідувач відділу (1937–40). Під час Другої світової війни працював як перекладач, а 1950–63 — у Штутгартській бібліотеці. Почесний доктор (1962) та професор Українського вільного університету.

Належав до міжвоєнного покоління (1920–30-ті рр.) українських істориків-емігрантів, які вивчали й публікували західноєвропейські джерела з української історії. Історичні погляди і світосприйняття О. сформувалися під впливом консервативної ідеології та державницького напрямку в українській історіографії 1-ї третини 20 ст., головно В. Липинського і Д. Дорошенка. Деякі зі своїх праць О. опублікував із присвятою В. Липинському та О. Скоропису-Йолтуховському. Видав низку документів і матеріалів, віднайдених у західноєвропейських, переважно німецьких, архівах і бібліотеках у Берліні, Бреслау, Геттінгені, Данцигу, Дрездені, Лейпцизі, Мюнстері, Штутгарті та ін. Зокрема, підготував до публікації пункти І. Виговського українським послам на Варшавський сейм 1659, які мали ввійти до 156-го тому «Записок Наукового товариства імені Шевченка», що так і не побачив світу (опубліковані 1991). Автор праць з української історії середньовіччя та ранньомодерних часів, зокрема з історії українсько-німецьких політичних, культурних й економічних зв'язків 17–18 ст., Гетьманщини поч. 18 ст., протестантських течій в історії української церкви, зовнішньоторговельних відносин України 17–18 ст., у т. ч. з Балтикою, німецькими державами, Кримом та ін., а також студій, присвячених Г. Сковороді, Т. Шевченку, Ф. Шіллеру та ін. Обстоював тезу про інтегрованість українських земель ранньомодерної доби в загальний європейський ринок. Завдяки кропітким джерельним розшукам склав списки українських студентів, які навчалися в німецьких університетах 18 ст., а також українських купців, що проводили торговельні операції у Вроцлаві, Кенігсберзі та Лейпцизі.

Особовий фонд О. зберігається в архіві УВУ в м. Мюнхені. Низка праць ученого, присвячених Г. Сковороді, Т. Шевченку, портрету П. Полуботка та ін., лишилася в рукописах.

Тв.: 3 матеріалів до українсько-німецьких політичних зносин другої половини XVIII стол. В кн.: Записки Українського наукового інституту. — Берлін, 1927, т. 1; *Nryhorij Skoworoda 1722–1794: Der ukrainische Philosoph des XVIII. Jahrhundert und seine geistig-kulturelle Umwelt.* — Berlin-Königsberg, 1928; Українсько-бранденбурзькі політичні зносини в XVII ст.: Часи гетьмана Богдана Хмельницького // ЗНТШ, 1931, т. 151; Вістка про Україну й козацькі події у старій німецькій літературі // Хліборобський шлях, 1933, № 7, 13/14; До історії торгівлі України з Кримом (1754–1758)

на основі меморіялу французького консуля Шарля Пессонеля // ЗНТШ, 1933, т. 152; Про студіюючих українців у Бреслявлі в XVIII ст. (винятки з матрикелів) // Вістник (Львів), 1934, т. 2, кн. 6; Україніка з німецьких журналів // Наша культура (Варшава), 1935, № 7; 1936, № 1, 4, 7, 10, 12; До історії торгівлі України-Руси з Балтикою, зокрема ж Стародуба з Кенігсбергом наприкінці XVII й на початку XVIII ст. // Записки чину св. Василя Великого, 1936, т. 6, вип. 1/2; Пам'ятки з минулого українського духовно-культурного життя в Німеччині // Там само, 1936, т. 6, вип. 3/4; Торговельні зносини України з Бреславлем у 18 ст. // Наша культура» (Варшава), 1936, № 1; Zur Frage der Generalföderation zwischen Protestanten und Orthodoxen in Wilna 1599 // Kyrios (Königsberg), 1936, bd 1; Aus dem Kultur- und Geistesleben der Ukraine // Там само, 1936, bd 1; 1937, bd 2; 1938, bd 4; Гетьман Іван Мазепа в світлі видання Йоганна Венделя Барділі з 1730 р. // Наша культура (Варшава), 1937, № 10; 3 моїх архівних дослідів в Німеччині від 1925 до 1938 р. (причинок до української історіографії) // Наукові записки Українського вільного університету: Історично-філософський факультет» (Мюнхен), 1965/66, № 8; Пункти Івана Виговського українським послам на варшавський сейм 1659 року // ЗНТШ (Львів), 1991, т. 222.

Лит.: Ohloblyn O. Ukrainian Historiography 1917–1956 // The Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the U.S. (New York), 1957, vol. 5/6, no. 4 (18), 1/2 (19/20); Крупницький Б. Історіознавчі проблеми історії України: Збірник статей (на правах рукопису). — Мюнхен, 1959; Ohloblyn O. Domet Olyanchyn (1891–1970) // The Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the United States (New York), 1969–72, vol. 12, no. 1/2; Полонська-Василенко Н. Пам'яті Домета Олянчина // Український історик, 1970, № 4; Тетеріна-Блохин Д. Видатний український історик-архівіст Домет Олянчин (19.08.1891–25.06.1970) (до 115-річчя з дня народження). В кн.: III Міжнародний науковий конгрес «Українська історична наука на шляху творчого поступу» (Луцьк, 17–19 травня 2006 р.): Доповіді та повідомлення. — Луцьк, 2007, т. 1.

О.В. Ясь.

ОЛЬГА (у хрещенні — Єлена; бл. 910–969) — дружина київського князя Ігоря, по загибелі якого (осінь 944) зійшла на київський стіл. Імовірно, побралася з Ігорем бл. 930. Мала єдиного (за літописом) сина Святослава Ігоровича. Із діяльністю О. пов'язаний новий етап у розвитку давньоруської державності. Вона ліквідувала Древлянське племінне княжіння (945), що виявляло тенденції до самостійності, «установила» інші руські землі, упорядкувавши та унормувавши збирання данини й організувавши по всій країні князівські погости та стоянки — місця збе-

рігання зібраної данини, осередки судочинства і центральної влади. У зовнішній політиці О. продовжила традиційну лінію попередників на київському столі, спрямовану на підтримання дружніх відносин із Візантією, але, на відміну від них, віддавала перевагу мирним засобам дипломатії. 946 або 957 (частина дослідників припускає, що О. двічі ходила до Константинополя) вона відвідала столицю Візантії і встановила мирні відносини з візантійським імператором Константином VII Багрянородним, який описав її візит у книзі «Про церемонії» (візант. двору). Наслідком візиту О. до Константинополя було поновлення русько-візантійської угоди (текст не зберігся). Із того часу руські військові контингенти постійно перебували на службі візантійського імператора. Під час відвідання Константинополя О. урочисто охрестилася в соборі св. Софії, прийнявши хрещення від імператора Константина VII Багрянородного і патріарха. Однак по поверненні до Києва О. не робила спроб запровадити християнство як державну релігію Русі. Неможливість християнізації Давноруської держави пояснюється сильною язичницькою опозицією на чолі з її сином Святославом Ігоровичем, про що у фольклорно-узагальненому дусі оповідає «Повість временних літ». Мабуть, будучи незадоволеною наслідками візиту до Константинополя, О. бл. 959 відправила посольство до короля Германії Оттона I, мета якого і наслідки залишилися невідомими науці. 964 вона передала владу Святославу Ігоровичу. По смерті була похована за християнським звичаєм. «Її горбочок і досі видно», — писав літописець. «Рівноапостольна» О. належить до найбільш поважаних святих Руської церкви. Поклоніння їй як святій почалося в роки князювання Володимира Святославича (978–1015), коли її останки були перенесені до Десятинної церкви, хоча офіційна канонізація навряд чи відбулася.

Лит.: Соловьев С.М. Великая княгиня Ольга. — М., 1850; Толочко П. Київська Русь. — К., 1996; Ричка В. Княгиня Ольга. — К., 2004.

М.Ф. Котляр.

ОЛЬГЕРД (литов. *Algirdas*; бл. 1296, Вільнюс — травень 1377) — великий князь литовський (з 1345), син великого князя литовського Гедиміна. Один із головних будівничих Великого князівства Литовського. 1318 одружився з Марією, дочкою вітебського князя Ярослава Васильовича, успадкував після смерті тестя (1320) його князівство. У 1330-х рр. отримав від батька князівство із центром у замку Крево. Брав участь у війнах, зокрема очолював литовське військо у спільному з поляками поході проти Бранденбурга (1327).

Після смерті Гедиміна (1341), який розділив ВКЛ між своїми синами, столичне Вільно (Вільнюс) дісталось Явнугу, молодшому з них; брати

фактично не визнавали його своїм сюзереном. 1345 О. та його брат Кейстут організували змову проти Явнута та відсторонили його від влади. Великим князем став О., проте фактично державою він правив разом із тракайським, гродненським і берестейським кн. Кейстутом; при цьому останній відповідав за зх. напрям зовнішньої політики (боротьба з Тевтонським орденом), що давало можливість О. зосередитися на східному напрямкові (відносини з руськими князівствами та Золотою Ордою).

У 1350-ті рр. О. відібрав у смоленських князів значну частину їхніх володінь, зокрема Брянськ, Мстиславль, Білий. Встановив із Великим князівством Тверським спрямований проти Москви союз, закріпивши його 2-м шлюбом — з Ульяною, сестрою великого князя тверського Михайла Олександровича. Війна (1368–1372) з великим князем московським Дмитрієм Івановичем, незважаючи на успіхи литовських військ, не принесла О. перемоги. Це, зрештою, завадило ВКЛ реалізувати свій потенціал політичного інтегратора Русі. 1349–51 і 1366 О. вів боротьбу за Волинь із польським королем Казимиром III Великим. У сфері впливу О. періодично перебували Смоленське князівство, Псковська і Новгородська республіки.

1349 безуспішно намагався встановити політичний контакт із золотоординським ханом Джанібекком.

За гіпотезою Ф. Шабульда, О., скориставшись анархією, що почалася 1359 в Золотій Орді, у союзі з темником Мамаєм та його ордою розпочав 1362 війну з джучидським «Волзьким царством», яке опанували царевичі-джучиди з лівого (східного) крила Улусу Джучі. Влітку 1362 Ольгердове військо здійснило похід на пд. Дніпровсько-Донського межиріччя, а восени — на ординське Поділля, досягши чорноморського узбережжя біля гирл Дніпра і Пд. Бугу. Пізніші наративні джерела приписують йому перемогу над трьома татарськими князями в Синьоводській битві 1362, що вирішила подальшу долю Поділля. Результатом війни було скасування економічної і політичної залежності від Золотої Орди та приєднання до ВКЛ земель Пд. Русі разом із Волинню, Київщиною і Чернігово-Сіверщиною, а також Поділля — від Дністра до верхів'я Дону і Окського басейну, що й було оформлено спеціальним ярликом Мамає. На більшості інкорпорованих до ВКЛ земель були утворені удільні князівства, зверхниками яких стали сини та племінники О.

Упродовж усього правління О. йшла прикордонна війна між ВКЛ і Тевтонським орденом. Хоча головну роль у ній з литовського боку відігравав Кейстут, О. також брав участь у найважливіших кампаніях проти хрестоносців, зокрема в битвах на р. Страва (1348; права притока Німана; біля м. Жежмаряй, Литва) і біля замку Рудау (1370; нині с-ще Мельниково Калініградської обл., РФ).

На відміну від Гедиміна, який намагався розірвати церковно-ієрархічний зв'язок між ВКЛ та ін. руськими землями шляхом утворення окремої Литовської православної митрополії, О. наполегливо клопотався про поставлення на чолі митрополії Київської та всієї Русі свого кандидата і повернення Києву в такий спосіб реального значення церковної столиці Русі. 1353 О. виставив свого кандидата на митрополита Київського і всієї Русі — Феодорита, 1355 — Романа, пізніше дав згоду на кандидатуру Кипріяна.

У листі до константинопольського патріарха Філофея (1371) О. титулував себе царем.

Відомості про віросповідування О. суперечливі: деякі джерела (зокрема пом'яник Києво-Печерської лаври) дають підстави вважати, що він прийняв християнство, інші — що до смерті залишався язичником.

Наративні джерела характеризують О. як мудрого державного діяча і видатного полководця, людину, що знала кілька мов і не вживала алкогольних напоїв.

Лит.: Paszkiewicz H. Jagiełłonowie a Moskwa. — Warszawa, 1933, t. 1; Пашуто В.Т. Образование Литовского государства. — М., 1959; Kuczyński S.M. Sine Wody (rzecz o wyprawie Olgierdowej 1362 r.). В кн.: Księga ku czci Oskara Haleckiego. — Warszawa, 1935 (2-ге вид. в кн.: Studia z dziejów Europy Wschodniej X–XVII w. — Warszawa, 1965); Batura R. Lietuva kovoje prieš Aukso Orda. Nuo Batu antplūdžio iki mūšio prie Mėlynųjų Vandenių. — Vilnius, 1975; Budreckis A.M. Algirdas — senoves Lietuvos valstybininkas, jo vienla ir laikai. — New York, 1981; Шабульдо Ф.М. Земли Юго-Западной Руси в составе Великого княжества Литовского. — К., 1987; Pelenski J. The contest between Lithuania and the Golden Horde in the fourteenth century for supremacy over Eastern Europe. В кн.: Pelenski J. The contest for the legacy of Kievan Rus'. — New York, 1998; Русина О.В. Україна під татарами і Литвою. — К., 1998; Шабульдо Ф.М. Синьоводська проблема: Можливий спосіб її розв'язання. — К., 1998; Tęgowski J. Pierwsze pokolenie Giedyminowiczów. — Poznań–Wrocław, 1999; Шабульдо Ф. Чи був ярлик Мамаєва на українські землі? (до постановки проблеми) // ЗНТШ (Львів), 2002, т. 243; Горский А.А. Москва и Орда. — М., 2003; Шабульдо Ф.М. Про ярлик Мамаєва на землі України-Русі (постановка і спроба розв'язання проблеми). В кн.: Держави, суспільства, культури: Схід і Захід: Збірник на пошану Ярослава Пеленського. — Нью-Йорк, 2004.

Ф.М. Шабульдо, Д.Я. Вортман.

ОЛЬЖИЧ Олег (справжнє прізвище, ім'я та по батькові — Кандиба Олег Олександрович; 08(21).07.1907, Житомир — 09.06.1944, концтабір Заксенгаузен) — поет, політичний діяч, археолог. Син поета О. Олеся.

1917–23 навчався в середній школі під Києвом у Пущі-Водиці. 1923 емігрував разом із матір'ю до Чехословаччини, де жив його батько. 1924–29 навчався в Карловому університеті в Празі, відвідував лекції у Високому Українському педагогічному інституті ім. Драгоманова (Прага). Восени 1930 захистив докторську дисертацію на тему: «Неолітична кераміка Галичини» (чеською мовою). 1930–31 — асистент кафедри археології Українського вільного університету. Працюючи в археологічному відділі Національного музею в Празі, брав участь в археологічних дослідженнях на західноукраїнських землях, у Німеччині, США і Балканських країнах. 1938 читав лекції у Гарвардському університеті. Один із засновників Українського наукового інституту Гарвардського університету. Опублікував низку праць з антропології та археології. Літературна творчість О. відображена в тогочасній українській періодиці Галичини, Буковини та в емігрантських виданнях. Разом з Л. Мосензом, О. Стефановичем, О. Лятуринською, Н. Лівницькою-Холодною, Ю. Липою та О. Телігою належав до празької літературної школи. Член Організації українських націоналістів з 1929. У Проводі українських націоналістів очолював культурну референтуру. 1938–39 О. брав активну участь у становленні державності Карпатської України та у збройній боротьбі проти угорських загарбників. Після нападу А. Гітлера на СРСР — один із організаторів і учасників «похідних груп» ОУН. У Києві провадив активну організаційну роботу, за його участю створено Українську національну раду, газету «Українське слово». У травні 1942 Почаївська конференція ОУН обрала його заступником голови Проводу українських націоналістів та провідником ОУН на українських землях. У січні 1944 після арешту А. Мельника перебрав посаду голови Проводу українських націоналістів. За антинімецьку діяльність та контакти із зх. країнами — членами антигітлерівської коаліції — 1944 був заарештований гестапо у Львові і закатований у концтаборі Заксенгаузен у ніч 9 червня 1944.

Твори: «Рінь» (1935), «Вежі» (1940), «Підзамче» (1946), «Поезії: Книжка перша» (1956), «Величність: Поезії і поеми» (1969), «Цитаделя Духа» (1991), «Незнаному воякові: Заповідане живим» (К., 1994), «Свген Коновалець» (1941), «Український націоналізм» (1940), «Золоте слово: Вибір з історичних джерел» (1940).

Тв.: Поезія, проза. — К., 2007; Археологія. — К., 2007.

Лит.: In меморіал. — К., 2007; Винар Л. Олег Кандиба-Ольжич: дослідження та джерела. — К., 2008.

О.С. Кучерук.

ОМЕЛЯНОВИЧ-ПАВЛЕНКО Михайло Володимирович (08.12.1878, Тифліська губ. — 29.05.1952, Париж) — військовий діяч, генерал-пол-

ковник Армії УНР, головнокомандувач Української Галицької армії та Армії Української Народної Республіки. Брат І. Омеляновича-Павленка. Походив зі старовинного козацького роду, 1912 до власного прізвища «Павленко» додав родове «Омелянович» і став називатися Омелянович-Павленко. Закінчив Павлівське військово-училище в Санкт-Петербурзі (1900), Офіцерську стрілецьку школу в Оранієнбаумі (1913). Учасник російсько-японської війни 1904–1905, де був відзначений кількома бойовими нагородами та достроково отримав черговий чин штабс-капітана. Начальник навчальної команди (1906–13), командир роти лейб-гвардії Волинського полку. Результатом його військово-педагогічної діяльності стало видання методичної навчальної літератури: «Обучение молодых солдат, старослужащих и запасных» (1905), «Тактическая подготовка унтер-офицеров» (1907), «Программа для боевой подготовки молодых офицеров» (1914). Учасник Першої світової війни, полковник гвардії (1915). 1916 після 2-х поранень переведений на штабну роботу, був спостерігачем за роботою навчальних команд та запасних гвардійських частин Петрограда, очолював Петергофську школу прапорщиків. З кінця 1916 — нач. 2-ї Одеської школи прапорщиків.

З перших днів революції підтримав український рух, активний учасник українізації армії, один із засновників Одеської військової громади, яка надіслала делегатів на Перший Український військовий з'їзд. У липні–серпні 1917 командував гвардії Гренадерським полком на Південно-Західному фронті, повернув боєздатність військовій частині, яка була розкладена більшовиками. З серпня 1917 — командир військового гарнізону Катеринослава, на цій посаді підтримував український рух та українізацію військових частин. З грудня 1917 — український військовий комісар Одеси, потім перебував на Румунському фронті.

З квітня 1918 працював у Головному штабі української армії у Києві. За Української Держави — командир 11-ї піх. д-зії у Полтаві (складалася з українізованих частин Румунського фронту), генерал-хорунжий. Отаман Катеринославського козацького коша (листопад 1918). Перейшов на бік Директорії Української Народної Республіки.

У грудні 1918 відряджений з групою вищих офіцерів до Західно-української Народної Республіки. Очолив УГА, провів переформування УГА та довів її до боєздатного стану. З червня 1919 — військовий радник диктатора ЗУНР Є. Петрушевича. Після об'єднання армій УНР і ЗУНР був генералом для особливих доручень штабу Головного отамана С. Петлюри, командиром Запорізького корпусу Армії УНР, очолював делегацію на переговорах з командуванням білогвардійської Добровольчої армії. З 5 грудня 1919 — командувач Армії УНР (до липня 1921), здійснив Перший Зимовий похід Армії УНР 1919–1920, яким урятував армію від остаточної катастрофи, брав участь у польсько-радянській війні 1920, генерал-поручник Армії УНР.

Після інтернування Армії УНР в Польщі перебував у Каліші, Тарнові. З 1924 — у Чехословаччині, мешкав у Празі, викладав у вузах, очолював Союз українських ветеранських організацій, 1925 заснував і очолив Музей визвольної боротьби України. Співробітничав з Українською військовою організацією та Організацією українських націоналістів. У січні 1942 в числі 5-ти українських діячів (М. Величківський, А. Лівіцький, А. Мельник, А. Шептицький) звертався до А. Гітлера з вимогою визнання і поваги прав українського народу, права України «на незалежне існування».

Після Другої світової війни жив у Німеччині та Франції. 1945 став одним із засновників і першим головою Товариства (Союзу) українських вояків. Голова Вищої військової ради (1945), військового міністра Державного центру УНР на еміграції (1947–48), генерал-полковник.

Тв.: Українсько-польська війна 1918–1919 рр. — Прага, 1929; Переговори з Добрармією. — Львів, 1930; Зимовий похід. — Каліш, 1934; Спомини командарма (1917–1920). — К., 2007.

Лит.: Ковальчук М. На службі Батьківщині: Життя і доля генерал-полковника М. Омеляновича-Павленка. В кн.: Омелянович-Павленко М. Спомини командарма (1917–1920). — К., 2007; Тинченко Я. Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917–1921). — К., 2007.

О.Д. Бойко.

ОНАЦЬКИЙ (Onatskyi) Євген Доментійович (13(01).01.1894, Глухів, нині Чернігівська обл. — 27.10.1979, Буенос-Айрес, Аргентина) — громадський і політичний діяч, дипломат, публіцист, літературознавець, перекладач. Народився в сім'ї вчителя. Після закінчення Кам'янець-Подільської гімназії (1904–1912) навчався в Києві на історико-філологічному факультеті університету св. Володимира (1912–1917). Брав участь у студентському русі, очолював студентську раду вищих шкіл Києва. У квітні 1917 обраний від Чернігівської губ. до Української Центральної Ради, від січня 1918 — її секретар. Перебував в Українській партії соціалістів-революціонерів, з якої вийшов у лютому 1918 і у зв'язку з цим — із президії УЦР. У січні 1919 зарахований до складу делегації УНР на міжнародній мирній конференції в Парижі, але ще на шляху до Франції, у Відні, залишився поза її штатом. Переїхав до Швейцарії, зайнявся журналістською роботою в Лозанні, де виступав із статтями в журналі «L'Ukraine». 1919–1922 — член надзвичайної дипломатичної місії УНР у Римі: прес-аташе, референт, секретар місії, співробітник тижневика «La Voce dell'Ucraina» («Голос Україна») — першого українського часопису в Італії. 1922 працював у Генуї під час міжнародної економічної конференції європейських держав секретарем делегації УНР,

яка, проте, не отримала статусу офіційного учасника. Від 1921 — член римського Інституту Східної Європи, в якому співпрацював за українською тематикою з італійськими славістами Е. Ло Гатто, Л. Сальвіні та ін. 1936 — професор Королівського вищого інституту в Неаполі, вів лекційний курс з української мови і культури, де серед його учнів був Н. Фаріна, італійський перекладач української літератури. Там само уклав перший італійський підручник з української граматики (1937) та «Українсько-італійський словник» (опубл. у Римі, 1941). Свої українознавчі дослідження і політичні статті друкував у журналах і газетах Рима і Неаполя — «L'Europa orientale», «Nuova Antologia», «Antieuropa», «Corriere diplomatico e consolare», «Annali del R. Istituto superiore orientale di Napoli» тощо. У Львові виходили його переклади творів італійських письменників, серед них популярна в Європі повість К. Коллоді («Пригоди Пінокія», 1923). 1941–1943 читав лекції у Римському університеті. Підготував 75 статей про українське письменство для 6-томного словника світової літератури В. Бомп'яні, що вийшов у Мілані 1949–1959. 1939 у презентації українського письменства перед італійським читачем Л. Сальвіні назвав О. «найбільш авторитетним інтерпретатором українського питання» в Італії. У 1930-х рр. в італійських політичних колах О. представляв Організацію українських націоналістів. 1943 заарештований гестапо, ув'язнення відбував у Римі та Німеччині, звідки звільнений 1944. Повернувшись до Рима, став до праці в Українському допомоговому комітеті (заступник голови). 1947 емігрував до Аргентині. У Буенос-Айресі заснував «Спілку українських науковців, літераторів і митців», 1957–1967 видав першу в Південній Америці енциклопедично-довідкову працю про Україну — «Українську малу енциклопедію» у 16 книгах, перекладав твори італійської новелістики (Л. Піранделло, Н. Сальвінескі, Ф. Де Роберто та ін.), які опублікував у збірці «Очима душі — голосом серця» (Буенос-Айрес, 1956). Був редактором і автором провідних часописів аргентинської української діаспори — «Наш клич», «Дзвін», альманаху «Відродження». Перу О. належить низка мемуарних нарисів і книг.

Тв.: La musica popolare ucraina // Musica (Roma), 1919, № 20–21; Russia e Ucraina // L'Europa orientale (Roma), 1929, № 5–6; L'Architettura religiosa in Ucraina // Il Testimonio (Roma), 1930, № 2; L'Equilibrio europeo ed il problema ucraino. — Roma, 1931; La Russia e l'Ukraina in rapporto all'Europa // Antieuropa (Roma), 1932, № 11; Grammatica ucraina teorico-pratica. — Napoli, 1937; Studi di storia e di cultura ucraina. — Roma, 1939; Vocabolario ucraino-italiano. — Roma, 1941; Українська дипломатична місія в Італії за перших шість місяців своєї діяльності. Січень–липень 1919 р. // Пробоєм (Прага), 1941, № 1; Студії з українознавства в Італії // Там само, 1941, № 4; Сторінки з римського щоденника. — Прага, 1941–

1943, т. 1-2; У вавилонському полоні. Спомини. — Буенос-Айрес, 1948; Творення дипломатичної місії при Ватикані за Карманського і Тишкевича. В кн.: Матеріали IV наукової конференції НТШ. — Торонто, 1953; Українська справа в Італії в початку 1933 р. В кн.: Альманах «Відродження». — Буенос-Айрес, 1957; Свято української державності в Римі напередодні світової війни. — Овид (Чікаго), 1957, ч. 1; По похилій площі. Записки журналіста і дипломата. — Мюнхен, 1964–1969. — Част. I–II; Портрети в профіль. — Чікаго, 1965; З чужого поля. — Чікаго, 1965; Їду до Аргентини. Подорож емігранта. — Вінніпег, 1971; Vocabolario italiano-ucraino. — Roma, 1977.

Лит.: Гаврилук М. Бібліографія праць професора Євгена Онацького 1917–1964. — Буенос-Айрес, 1964; Винар Л. Євген Онацький — чесність з нацією // Український історик, 1980, № 1–4; Яцимирська М.Г. Євген Онацький як журналіст, науковець, громадський діяч. В кн.: Українська періодика: історія і сучасність. — Львів, 1993; Sgambati E. L'ucrainistica e la bielorusistica in Italia nel settantennio passato (1920–1990) e i loro compiti futuri. In: Slavistica in Italia. — Roma, 1994; Сенік Я. Онацький Євген. У кн.: Українська журналістика в іменах. Матеріали до енциклопедичного словника. — Львів, 1998. — Вип. 5.

М.М. Варварцев.

ОПАРА Степан (р. н. невід. — п., імовірно, у жовтні 1665) — гетьман Правобережної України (червень–серпень 1665). Походив, очевидно, з козацького роду, брав активну участь у національно-визвольній війні українського народу серед. 17 ст. Згідно з «Реєстром Війська Запорозького» 1649 входив до Медведівської сотні Чигиринського полку. Пізніше (1660) очолив цю сотню, виконував дипломатичні доручення гетьмана Ю. Хмельницького у Варшаві. Брав участь у повстанні проти гетьмана П. Тетері, діяв на південній Київщині. Відзначався авантюризмом, непослідовністю у виборі зовнішньополітичної орієнтації. Наприкінці 1664 — на поч. 1665 схилився на бік Російської держави, потім — Кримського ханату, Речі Посполитої. Очолив досить велику групу військ (з українських козаків і ординців) і змусив до капітуляції російський гарнізон Умані 21 (11) червня 1665. Проголосив себе гетьманом України, спираючись на підтримку орди. Однак через брак належного авторитету серед козаків, фінансових ресурсів, агітацію польського коменданта Білої Церкви Я. Стахурського був скинутий з гетьманства на козацькій раді під Богуславом 28 (18) серпня 1665. На його місце було обрано П. Дорошенка, котрий передав О. і ще двох своїх політичних опонентів польському королеві Яну II Казимиру Ваза. О. було ув'язнено в пруській фортеці Мальборк, звідки він двічі пробував втекти. Це було

використано польським королем Яном II Казимиром Ваза як формальний привід для страти О., котрого було посаджено на палю.

Лит.: Дорошенко Д. Гетьман Петро Дорошенко. — Нью-Йорк, 1985; Полководці Війська Запорозького. — К., 1998, кн. 1.

Ю.А. Мицик.

ОРЕЛЕЦЬКИЙ Василь (30.01.1895, с. Лужани (нині смт. Кіцманського р-ну Чернівецької обл.) — 09.01.1976, Мюнхен) — науковець, професор, д-р права (1932); український громадський діяч в еміграції. Закінчив 6-річну школу в Лужанах та Чернівецьку гімназію і до Першої світової війни вивчав правничі науки в Чернівецькому університеті. Був призваний до австрійської армії, став вояком Української Галицької армії, брав участь у боях за Київ. 1920 емігрував до Праги, де навчався за філософсько-правничим та суспільно-політичним напрямками в Карловому університеті та Українському вільному університеті.

О. брав активну участь у студентському русі: очолював гурток буковинських студентів «Черемош», видавав інформаційний листок «Буковина», активно діяв в організації «Відродження українського студентства», редагуючи її англomовний друкований орган «The N.U.News». 1925–26 та 1927–33 очолював Центральний союз українського студентства.

О. був д-ром права УВУ в Празі (1932), доцентом (1939) на кафедрі міжнародного права. Плідно співпрацював з урядом Карпатської України. З 1945 — на еміграції у Німеччині. 1963–64 та 1965–68 — ректор УВУ (у Мюнхені), брав активну участь у Світовому конгресі вільних українців у Нью-Йорку та в багатьох наукових і громадсько-політичних акціях. У 1960–70-х рр. працював як журналіст, мовник-педагог, політик, як знавець міжнародного права, а також як суспільно-громадський діяч. Автор праць: «Теорія С. Пуфендорфа з міжнародного права» (1939), «Організація дипломатичної служби за гетьмана Богдана Хмельницького», «Підручник з міжнародного публічного права та міжнародних договорів України в давніх та недавно минулих часах», «Підручник з міжнародного приватного права» та багатьох наукових статей.

Зробив значний внесок у розвиток міжнародного права й утвердження у світі авторитету української науки й національної ідентичності.

Лит.: Збірник на пошану Василя Орелецького (1895–1976). — Мюнхен, 1982; Міжнародна українська еміграція в Європі як історичне і соціально-політичне явище. — К., 1994; Буковина: Історичний нарис. — Чернівці, 1998; Василь Орелецький. В кн.: Пам'ятаймо! (знаменні та пам'ятні дати Буковини в 2000 р.): Бібліографічний покажчик. — Чернівці, 1999; Дуб Р., Грекул М. Над Прутом у лузі...: 3 історії Лужанської

середньої школи. — Чернівці, 1999; Ходикін А.М. Іменини школи — нова традиція старих Лужан // Час, 1999, число 19, 30 квітня; Дронь В., Керницький М. Буковинець Василь Орелецький — видатний діяч української діаспори. В кн.: Матеріали IV Буковинської Міжнародної історико-краєзнавчої конференції. — Чернівці, 2001; Дуб В. Василь Орелецький: [Про нього]. В кн.: Дуб Р. Літературно-мистецька Кіцманщина: Путівник. — Чернівці, 2003.

О.Д. Огуй.

ОРЕНДАРЕНКО (Арендаренко, Оренда) Тимофій Михайлович (р. н. невід. — п. після 1634) — гетьман Війська Запорозького 1631–32 і 1633–34. Походив, очевидно, з міщанського, але деякі автори припускають, що з шляхетського роду. Брав участь у військових походах запорожців 1620-х рр., можливо й ранішого періоду, мав значний військовий та адміністративний досвід. Активний учасник повстання Федоровича 1630. Після укладення Переяславської угоди (червень 1630) був обраний козаками гетьманом, підтверджений 27 червня 1630 урядом Речі Посполитої. Гетьман польний коронний С. Конецпольський передав О. булаву та ін. клейноди. Репрезентував центристську течію у Війську Запорозькому. У січні 1631 відправив з Канева на вальний сейм посольство, яке мало домагатися ліквідації Берестейської церковної унії 1596, збільшення козацького реєстру, жолду тощо; просив підтримки для цього посольства у впливових членів уряду Речі Посполитої, зокрема кн. Криштофа II Радзивілла. Однак посольство виявилось невдалим. Це, а також смерть митрополита Київського Йова Борецького, який, очевидно, підтримував О., спричинилися до вимушеної його відставки з уряду. Гетьманом став репрезентант угодовськи налаштованої старшини І. Петрижицький-Кулага. На початку польсько-московської війни 1632–1634 О. знову очолив Військо Запорозьке (не пізніше 19 червня 1633). На допомогу польському королеві Владиславу IV Ваза він привів під Смоленськ 6 полків загальною чисельністю від 10 до 20 тис. вояків, що вирішило долю Смоленська на користь Речі Посполитої. О. очолив також походи проти московських військ під Дорогобуж, Білу, Вязьму, Ржев, Калугу. Успішне завершення польсько-московської війни 1632–34 не привело, однак, до оптимізації козацької політики уряду Речі Посполитої, унаслідок чого посилювалися радикальні настрої серед козаків, і О. було скинуто з гетьманства.

Мав добру освіту, нахил до історико-літературної діяльності, складав детальні реляції про повстання Федоровича 1630 і розсилав їх своїм знайомим. Одну з таких реляцій використав при написанні Львівського літопису М. Гунашевський.

Лит.: Археографический сборник документов, относящихся к истории Северо-Западной Руси. — Вильно, 1870, т. 7; Бевзо О.А. Львівський літопис і Острозький літописець. — К., 1970; Грушевський М.С. Історія України-Руси. — К., 1995, т. 8.

Ю.А. Мицик.

ОРЕНЧУК Василь Якович (13.01.1890, м-ко Стоянів у Галичині (нині Радехівський р-н Львівської обл.) — 9.03.1958, Мюнхен) — дипломат, правник, публіцист, перший український консул у Мюнхені, один із найактивніших творців української консульської служби. За невідомими відомостями, закінчив юридичний факультет Віденського університету зі званням доктор прав. 1917 переїхав до Києва. 9 грудня 1917 розпочав кар'єру в українському міжнародному відомстві з призначення на посаду канцелярського урядовця 1 розряду Генерального секретарства справ міжнаціональних. 1 січня 1918 вже в Генеральному секретарстві справ міжнародних О. було переміщено на посаду помічника діловода, а 29 березня — призначено завідувачем юридичного відділу. На цій посаді він розробляв правові засади української консульської служби, підготував проект «Устави консульської», розробляв консульські тарифи. О. залишився в міністерстві й за доби Гетьманату, спершу радником міністра, з 1 червня 1918 — знову завідувачем юридичного відділу. Упродовж червня–вересня 1918 завдяки зусиллям О., який фактично став промотором створення української консульської служби, було розроблено її нормативну базу. Алгоритм діяльності в цій сфері О. сформулював у доповідній записці на ім'я міністра. 30 вересня він офіційно обійняв посаду віце-директора загального департаменту МЗС. Тісні контакти підтримував із іноземним консульським корпусом у Києві, Консульськими курсами, ініціював створення Державної комісії з приймання іспитів у претендентів на консульські посади та сформулював основні принципи її діяльності. Очолював підкомісію з розроблення консульського статуту, закликав до детального аналізу зарубіжного законодавства в цій сфері. Ініціював виготовлення «консульської мапи», альбому зразків консульського діловодства, розроблення консульського статуту та консульських тарифів тощо.

15 листопада 1918 його було призначено консулом Української Держави у Мюнхені. Консульська установа за його керівництвом розпочала діяльність 1 січня 1919. Інформацію про допущення Кабінетом Міністрів Баварії О. до виконання консульських обов'язків було опубліковано 8 січня 1919 у місцевому офіційному виданні «Bayerische Staatszeitung». Спеціальне привітання у зв'язку з цим він отримав від Німецько-українського господарського товариства в Мюнхені («Deutsch-

Ukrainischer Wirtschaftsverband»), очолюваного президентом Мюнхенської торговельної палати таємним радником Пшорром. Це було фактичне визнання його повноважень, що уможливило виконання поставлених завдань. За доби Директорії О. зберіг посаду й боровся за існування консульства до 1923. Свої завдання на посаді консульського представника українських урядів він убачав у організації товарообміну між Баварією і Україною, заснуванні українсько-баварського банку, поширенні правдивої інформації про Україну, протидії російській пропаганді, наданні допомоги військовополоненим, опіці над українцями, які мешкали в його консульському окрузі.

О. активно публікував у німецькій пресі розлогі статті на економічну тематику: «Значіння українських гаванів» («Звідомлення Німецько-українського господарського товариства в Монахії» 1 жовтня 1919, № 7); «Півний промисел на Україні» («Звідомлення Німецько-українського господарського товариства в Монахії» 15 грудня 1919, № 9), «Тютюн на Україні» («Die Ukraine», січень 1920, № 1), «Цукровий промисел на Україні» в місячнику «Die Ukraine», грудень 1920, № 10–12 та ін. Всього в німецькій пресі було опубліковано понад 70 його статей. Публікації О. передруковувалися в бельгійській та французькій пресі. Значну увагу приділяв висвітленню в баварській пресі й ширших питань, пов'язаних із Україною та життям українців. Докладаючи зусиль до розширення двосторонньої культурної співпраці, О. здійснював заходи щодо зацікавлення баварців друкуванням українських книжок та закладання з цією метою за підтримки Німецько-українського господарського товариства спільного видавничого консорціуму, проводив переговори з берлінським товариством «Der Bild und Film Vortrag» щодо створення фільму про Україну. 25 червня 1921 його зусиллями спеціальне зібрання Німецько-українського господарського товариства було присвячено українським питанням. У ньому взяли участь представники понад 500 німецьких фірм, берлінських і мюнхенських державних установ, у тому числі берлінського міністерства закордонних справ і міністерства шляхів, баварського міністерства торгівлі і земельних справ, мюнхенської торговельної палати, міської думи та ін. З українського боку з доповідями виступили Х. Барановський «Задачі української кооперації», О. — «Відбудова економічного життя України», акцентуючи увагу на ролі закордонної промисловості й закордонного капіталу у відбудові української економіки. Фінальним акордом діяльності консульства стали кілька гострих публікацій у місцевій пресі, зокрема стаття «Нові економічні угруповання на сході» («Telegram-Zeitung», 7 листопада 1922), яка застерігала німців від дружби з радянською Росією. Публікація дисонувала з настроями і сподіваннями, зумовленими Рапалльським договором (16 квітня 1922), що передбачав відновлення в повному обсязі дипломатичних відносини між радянською

Росією та Німеччиною. Позиція О., переконаного прихильника української незалежності, була принциповою. У січні 1923 він залишався в Мюнхені, маючи надію отримати посаду в українських організаціях. Відтоді перебував у еміграції. 1923 почав писати монографію «Українська дипломатія (1918–1923)», яка друком не вийшла. 1928 О. створив експортно-імпортну фірму, був меценатом УВУ, очолював кураторію УВУ.

Дж.: Історія української дипломатії: перші кроки на міжнародній арені (1917–1924 рр.): документи і матеріали. — К., 2010; Українські дипломатичні представництва в Німеччині (1918–1922): Документи і матеріали / Упор.: В. Даниленко, Н. Кривець. — К., 2012.

Лит.: Die Ukrainische konsulat in München // Ukrainer in München / Dr. Gregor Prokoptschuk. 1 Band. — München, 1958. Encyclopedia of Ukraine. Vol. III L-Pf / Edited by Danylo Husar Struk. — Toronto, 1993; Леник Володимир. Українці на чужині або Репортажі з домени доріг. — Львів, 1994.

І.Б. Матяш.

ОРИХОВСЬКИЙ (Orzechowski) Станіслав (1513, с. Оріховці, Перемишльська єпархія (Руське воєводство) — 1566, Журавиця) — письменник-публіцист, мислитель та історик. Народився в сім'ї окатоличеного українського шляхтича Станіслава Оріховського і шляхтянки Ядвіги Баранецької — доньки православного священика. О. здобув ґрунтовну гуманістичну освіту: від 1526 навчався в Краківському університеті, пізніше здійснив тривалу освітню мандрівку до Німеччини та Італії. 1543 повернувся на Батьківщину, оселився в родовому маєтку і став католицьким священиком. О. усвідомлював себе «політичним поляком», тобто повноправним громадянином шляхетської Польської держави і станового шляхетського суспільства. Водночас його вирізняло руське (українське) етнокультурне самоусвідомлення, він називав себе Роксоланом, Русиним, прихильно ставився до православної церковної традиції. Літературно-публіцистична діяльність О. дістала визнання в тогочасній Європі. Великої популярності набули його твори, в яких висвітлювалася тема згуртування християнських країн задля відсічі турецькій агресії. Дві промови О. «Про турецьку загрозу» (1543, 1544) не раз перевидавалися в Римі, Базелі, Франкфурті. Його «Промову на похоронах польського короля Сигізмунда Ягеллона» було вміщено до антології «Промови славних мужів», що побачила світ 1559 у Венеції (пізніше кілька разів перевидавалася у Венеції, Парижі, Кельні). Протягом 1547–48 О. був офіціалом та генеральним вікарієм Перемишльської дієцезії. Усупереч celibату (догмату безшлюбності католицького духовенства) 1551 він одружився, що стало причиною гострого конфлікту з верхівкою Римокатолицької церкви. У низці своїх творів («Промова в справі закону про

целібат», «Супліка до найвищого понтифіка Юлія III про схвалення взятого шлюбу» та ін.) виступав проти целібату, ставив під сумнів доцільність підпорядкування світської влади духовній. У працях, написаних у 1560-х рр., — «Діалог, або розмова щодо екзекуції Польської Корони», «Квінкункс, тобто візирець устрою Польської держави», «Політія Польського королівства» та ін. — солідаризувався з окремими вимогами учасників політичної боротьби в Польщі за реформи в інтересах середньої шляхти; обстоював думку про необхідність унії Королівства Польського і Великого князівства Литовського. У цей період О. дедалі більше схилився до контрреформаційних за своєю спрямованістю ідей. З позицій шляхетської ідеології О. розробив концепцію ідеального політичного устрою (т. зв. політія Королівства Польського), що базувалася, зокрема, на ідеях шляхетської правової держави, соціальної вищості шляхти, постулаті священницького верховенства щодо світської влади. Деякі історичні праці О. були надруковані після його смерті, у т. ч. 1611 — «Аннали» («Хроніки польські: від смерті Сигізмунда I»). Як тогочасний історик О. дотримувався ренесансних риторичних історіографічних канонів, проте не відійшов від засад середньовічного провіденціалізму.

Тв.: *Zycie Jana Tarnowskiego*. В кн.: *Zycia Slawnych Polakow*. — Lipsk, 1837, t. 4; *Kroniki Stanislaw Orzechowskiego*. — Sanok, 1858; «*Fidelis subditus*» w redakcji 2-ej z r. 1548. — Warszawa, 1908; *Wybor pism*. — Warszawa–Wrocław–Kraków, 1972; *Policyja Krylestwa Polskiego na ksztalt Arystotelsowych polityk*. — Przemyśl, 1984; *Твори*. — К., 2004.

Лит.: Сумцов Н.Ф. Станіслав Оріховський // *Киевская старина*, 1888, ноябрь; Наливайко Д.С. Станіслав Оріховський як український латиномовний письменник Відродження. В кн.: *Українська література XVI–XVIII ст. та інші слов'янські літератури*. — К., 1984; Starnawski J. *Dzieje wiedzy o literaturze polskiej (do końca wieku XVIII)*. — Wrocław, 1984; Наливайко Д.С. Українське літературне барокко в європейському контексті. В кн.: *Українське літературне барокко*. — К., 1987; Нічик В.М. та ін. Гуманістичні і реформаційні ідеї на Україні (XVI — початок XVII ст.). — К., 1990; Сас П.М. Проблема людини в творчості українського письменника XVI ст. С. Оріховського. В кн.: *Україна і Польща в період феодалізму*. — К., 1991; Наливайко Д.С. Станіслав Оріховський. В кн.: *Історія України в особах: Литовсько-польська доба*. — К., 1997; Вирський Д.С. Ст. Оріховський-Роксолан як історик та політичний мислитель. — К.–Кременчук, 2001; Kochler K. *Stanislaw Orzechowski u dylematu humanizmu genesansowego*. — Kraków, 2004; Множинська Р.В. Релігійно-філософські погляди Станіслава Оріховського. — К., 2007.

П.М. Сас.

ОРЛИК Григорій (Григір) Пилипович (05.11.1702, Батурин — 14.11.1759, Мінден) — політичний і військовий діяч, дипломат, генерал-лейтенант французької армії (25 травня 1759), граф. Син П. Орлика. Його хрещеним батьком був гетьман І. Мазепа. Після поразки українсько-шведських сил у Полтавській битві 1709 разом із родиною перебував у еміграції. З 1716 до 1718 навчався в Лундському університеті (Швеція). У 1720-х рр. — лейтенант саксонської королівської гвардії у Бреславі. Невдовзі переїхав до Франції, де розпочав службу при дворі французького короля Людовіка XV Бурбона. 1731 О. подав меморіал до французького уряду, де наголошував, що згідно з Прутським трактатом 1711 Російська держава повинна була відмовитися від України. За дорученням французького короля Людовіка XV 1732 перебував із таємною місією в Криму, щоб умовити кримського хана Каплан-Гірея I підтримати планований спільний виступ П. Орлика і Запорозької Січі проти Москви. 1734 відвідав Лівобережну Україну, де зустрічався з деякими козацькими старшинами. Протягом 1730–40-х рр. намагався створити антиросійську коаліцію держав за участю Франції, Швеції, Туреччини і Криму, яка б сприяла відновленню гетьманської влади його батька в Україні. Відзначився в складі французької армії під час Семилітньої війни 1756–1763. Після смерті П. Орлика (1742) О. зберігав його архів, на основі якого розпочав писати працю з української історії. Був одружений з графинєю Луїзі-Елен ле Брюн з роду Дентевіль, весілля з якою відбулося 3 грудня 1749 у присутності французького короля Людовіка XV.

Помер від ран, отриманих у битвах під Бергеніом і Мінденом (нині міста в ФРН).

Лит.: Борщак І. Великий мазепинець Григор Орлик, генерал-поручник Людовіка XV. — Львів, 1932; Rostworowski E. Orlik Grzegorz // *Polski Słownik Biograficzny* (Warszawa), 1979, t. 24; Субтельний О. Мазепинці. — К., 1994; Чухліб Т. Ад'ютант його величності короля Франції Людовіка XV. В кн.: Незнайоме Кліо: Українська історія XV–XVIII ст. в таємниціях і курйозах. — К., 2002; Бовуа Д. «Щоденник» П. Орлика від міражу вигнання до українського міфу // *Український археографічний щорічник* (К.), 2004, вип. 8/9.

Т.В. Чухліб.

ОРЛИК Пилип Степанович (21.10.1672, Косути, нині с. Вілейського р-ну Мінської обл. Республіки Білорусь — 05.06.1742, Ясси) — гетьман Війська Запорозького та Правобережної України. Виходець зі шляхетської родини литовсько-чесько-польського походження. Навчався в єзуїтському колегіумі м. Вільно, Київському колегіумі. Володів багатьма іноземними мовами. 1698 отримав посаду писаря канцелярії митрополита Київського, Галицького і всієї Малої Росії Варлаама Ясинського, яку

обіймав до 1700. Цього ж року вступив на службу до гетьмана Війська Запорозького І. Мазепи, а саме — Генеральної військової канцелярії у статусі старшого військового канцеляриста (працював до 1706). 1706 призначений керуючим справами, а наступного року — генеральним писарем даної установи. За цей час став довіреною особою гетьмана, його найближчим соратником. З причини поразки шведського війська короля Карла XII та його українських союзників на чолі з І. Мазепою у Полтавській битві 1709 змушений був рятуватися втечею, перетнув кордон Оттоманської Порти і прибув до Бендер. Після смерті І. Мазепи, 16 квітня 1710 обраний гетьманом Війська Запорозького на козацькій раді у Бендерах. Від цього часу його закордонна діяльність була спрямована на створення антимосковської коаліції для боротьби проти зазіхань Московії на українські території. У травні цього ж року Карл XII офіційно визнав нового гетьмана, а також було укладено українсько-шведський договір, згідно з яким Швеція виступила гарантом української незалежності. Станом на кінець 1710 гетьману вдалося зібрати коаліцію у складі Швеції, Оттоманської Порти та її васала Кримського ханства, польських військових частин на чолі із королем Речі Посполитої С. Лещинським, а також запорозьких козаків під проводом кошового отамана Запорозької Січі К. Гордієнка. Взимку 1711, за підтримки учасників коаліції, здійснив військовий похід на Правобережну Україну. Навесні 1711 Московія оголосила війну Оттоманській Порті і розпочала контрнаступ, але зазнала поразки поблизу Фальчі. У результаті 22 липня на р. Прут (неподалік Ясс) між Оттоманською Портою і Московією було укладено договір (так званий Прутський трактат 1711), згідно з яким остання відмовилася від своїх претензій на Правобережну Україну і Запорозьку Січ. У березні 1712 Оттоманська Порта офіційно підтвердила законність влади гетьмана-емігранта над Правобережною Україною і Запорозькою Січчю. Майже відразу по тому, а саме наступного місяця, Оттоманська Порта визнала за Московією право на Лівобережну Україну включно з Києвом. Утім, вже через два роки владу над Правобережною Україною і Запорозькою Січчю отримала Річ Посполита (відповідно до польсько-турецької угоди, датованої квітнем 1714). Останні 20 років життя перебував в еміграції (Туреччина, Швеція, Німеччина, Австрія, Польща та ін.). Відомий як автор правового документу «Пакти і Конституції законів, вольностей Війська Запорозького» (оригінальна назва твору «Pacta et Constitutiones legum libertatumque Exercitus Zaporoviensis»), датованого 1710. Залишив по собі літературно-поетичну спадщину, зокрема твори «Алکید російський» (1695), «Гіппомен сарматський» (1698), «Щоденник подорожнього» (1720–1732) та ін.

Лит.: Різниченко В. Пилип Орлик (гетьман-емігрант). Його життя і діяльність. — К., 1918; Крупницький Б. Гетьман Пилип Орлик (1672–

1742): Огляд його політичної діяльності. — Варшава, 1938; Павленко С. Оточення гетьмана І. Мазепи: соратники і прибічники. — К., 2004; Трофимук О. Пилип Орлик: гетьман в еміграції, бароковий поет, автор першої Конституції. — Львів, 2008; Чухліб Т. Пилип Орлик. — К., 2008; Україна—Швеція: на перехрестях історії (XVII—XVIII ст.). — К., 2008.

В.В. Піскіжова.

ОСАДЧУК Богдан Іванович (01.08.1920, Коломия — 19.10.2011, Мишленіци, Польща) — історик, журналіст і публіцист. Професор (1966). Дійсний член Наукового товариства імені Шевченка (1985). Народився в сім'ї вчителів. Наприкінці 1920-х рр. переїхав на Сандомирщину, куди перебрався його батько-вчитель як державний службовець на вимогу польської влади, що переселяла українських освітян до Центральної Польщі, а на звільнені місця призначала польських викладачів. Навчався у Державній гімназії м. Піньчув (нині місто Свентокшиського воеводства, Польща), з якої був виключений 1938 за захист свого товариша-єврея від нападів місцевих антисемітів. Відтак був змушений виїхати до Кракова й здобути середню освіту в тамтешньому філіалі української гімназії в Ярославі. Працював в Українському допомоговому комітеті в м. Холм (1940) та як кореспондент із Холмщини (під псевдонімом Хомич) — у газеті «Краківські вісті» (1940). Заочно навчався в Українському вільному університеті в Празі та Високій школі політичних наук у Подебрадах. Від листопада 1941 мешкав у Берліні. Вивчав міжнародне право та східні мови в Берлінському університеті (1941–45), а також студіював історію балканських країн і політичні науки у проф. А. Гаусгофера, сина родоначальника геополітики К. Гаусгофера. Разом з ін. українськими інтелектуалами (І. Лисяк-Рудницький, О. Пріцак, В. Рудко та ін.) належав до студентської організації «Мазепинець», яка агітувала супроти вступу до української стрілецької дивізії СС «Галичина». У воєнні роки співробітничав із низкою періодичних видань, зокрема з «Волинню» (Рівне), «Краківськими вістями», «Українським вісником» (Берлін) та ін. Підтримував зв'язки з польським підпіллям, відомими українськими діячами й інтелектуалами Ю. Косачем, Г. Которовичем, Б. Кравцевим, А. Луцівим, В. Петровим, М. Поршем, У. Самчуком, Ю. Шевельовим та ін., а також із колишнім гетьманом П. Скоропадським. Працював у празьких архівах для підготовки докторської дисертації з історії політичних партій у Карпатській Україні, яку так і не закінчив. По війні працював у Польській військовій місії (британська зона окупації Берліна). Від 1947 як журналіст і публіцист співробітничав із багатьма періодичними виданнями, у т. ч. з такими, як «Die Neue Zeitung», «Die Zürcher Zeitung», «Der Tagesspiegel», «Віднова», «Сучасність», «Українські вісті» (Новий Ульм) та ін. Від

1956 — співробітник впливової швейцарської газети «Die Neue Zürcher Zeitung». Від 1955 — викладач у Високій школі політичних наук при Вільному університеті в Західному Берліні. Захистив докторську дисертацію на тему: «Національна політика Радянського Союзу від Леніна до Хрущова» в УВУ в Мюнхені (1965). Від 1966 — професор новітньої історії країн Сх. Європи при Вільному університеті в Зх. Берліні. 1972 габілітувався як доктор в Історичному інституті при Вільному університеті в Зх. Берліні. Викладав право та соціальні науки в УВУ (1983–85). Від 1985 — проректор УВУ. Заступник голови, в. о. президента Німецької асоціації українців (2000).

1950 познайомився на Конгресі свободи культури з Є. Гедройцом. Від 1950-х рр. підтримував тісні стосунки з польською політичною еміграцією, зокрема активно співробітничав із польським часописом «Kultura», що видавався в Мезон-Ляфітт поблизу Парижа за редакцією Є. Гедройца. Учасник Міжнародних конгресів істориків у Відні (1965), Сан-Франциско (1975), Бухаресті (1980), Штутгарті (1985). Від поч. 1990-х рр. активно співпрацював з періодичною пресою в Україні, зокрема друкувався в часописах «Високий замок», «День», «Критика», «Політика і культура», «Час–Time» та ін. Автор праць про становище СРСР та країн т. зв. нар. демократії у Сх. Європі, студій з історії українсько-польських взаємин, численних публіцистичних статей і репортажів для німецької, польської і швейцарської преси та ін. Прихильник українсько-польського примирення. У своїх публікаціях протягом більш ніж 60-ти років систематично висвітлював українсько-польські взаємини, як із перспективи сучасних проблем, так і в широкій історичній ретроспективі. 1995 отримав нагороду польського часопису «Przegląd Wschodni» за видатні досягнення в царині східноєвропейських студій (1995).

Нагороджений орденом «За заслуги» 3-го ст. (1999), польським орденом Білого Орла (2001), орденом Ярослава Мудрого 5-го ст. (2006) та ін. Відзначений Почесним дипломом Європейського колегіуму польських і українських університетів у Любліні (2005), почесним докторатом Донецького національного університету (2005), нагородою ім. Є. Гедройця газ. «Rzeczpospolita» (2007).

Почесний громадянин м. Коломия (2001).

Тв.: *Polonica w prasie ukraińskiej* // *Kultura* (Paryś), 1952, nr. 6; *Die Entwicklung der Kommunistischen Parteien Ostmitteleuropas.* — Hamburg, 1962; *Sowjetkommunismus-Dokumente.* — Berlin, 1968; *Pakt sowieckoniemiecki* // *Kultura* (Paryś), 1970, nr. 9; *Weisse Adler, Kreuz und Rote Fahne: Chronik der Krisen des kommunistischen Herrschaftssystems in Polen 1956–1982.* — Zürich, 1982; *Podróż do Kijowa* // *Kultura* (Paryś), 1990, nr. 11; *Україна в Європі: Європейський дім* // *Універсум*, 1997, № 5–6; *Ukraina,*

Polska, świat: Wybór reportaży i artykułów. — Lublin, 2000; Україна, Польща, світ: Вибрані репортажі та статті. — К., 2001; Україна у Криниці: Аспект майбутньої європейської політики на Економічному форумі у Польщі // Свобода (Джерсі-Сіті), 2003, № 38, 19 вересня; Ein ukrainischer Kosmopolit mit Berliner Adresse: Gespräche mit Bohdan Osadczuk (Alexander Korab). — Osnabrück, 2004; Niepodległa Ukraina: Wybór szkiców, artykułów i rozmów (1991–2006). — Sejny, 2006; Polska Ukraina. — Lublin, 2007; Розмови з Богданом Осадчуком. — К., 2009.

Лит.: Ковальчик А.-С. Богдан Осадчук, східний європеець. В кн.: Україна, Польща, світ: Вибрані репортажі та статті. — К., 2001; Штайден Г. фон. Професор Богдан Осадчук отримав найвищу нагороду Польщі // Свобода (Джерсі-Сіті), 2001, № 19, 11 травня; Кульчицький С. Український патріот із берлінською адресою // День, 2005, № 145, 12 серпня; Аблицов В. Галактика «Україна»: Українська діаспора: Видатні постаті. — К., 2007; Roszkowski W., Kofman J. Biographical dictionary of Central and Eastern Europe in the twentieth century. — Armonk–London, 2008.

О.В. Ясь.

ОСТРОГРАДСЬКИЙ Михайло Васильович (24.09.1801, хутір Пашенна Кобеляцького повіту Полтавської губернії — 1.01.1862, Полтава) — український математик, академік Петербурзької АН (1830). Народився в сім'ї дворянина, який походив із козацького роду Остроградських, що вів свій початок від бунчукового товариша Івана (середина 17 ст.). У 1810–1816 О. навчався у Полтавській гімназії. 1817 вступив на фізико-математичний факультет Харківського університету. Унаслідок утисків з боку керівництва Харківського навчального округу О. не лише не отримав ступінь кандидата, але й був позбавлений виданого йому 1818 атестата про закінчення університету.

З метою вдосконалення освіти 1822 вирушив до Франції, відвідував лекції у Сорбонні й Коллеж де Франс, засідання Паризької академії наук. Французькі вчені, які працювали в галузі гідродинаміки, високо оцінили перше серйозне наукове дослідження О. «Мемуар про поширення хвиль у циліндричному басейні», представлене в листопаді 1826 Паризькій академії наук і опубліковане 1832 в «Працях» академії. За рекомендацією О.-Л. Коші 1826 О. отримав роботу в одному з найпрестижніших французьких навчальних закладів — колегі Генріха IV. Під час перебування у Франції він успішно поєднував педагогічну діяльність із науковою, здійснюючи у співпраці з Паризькою академією наук дослідження з математичної фізики, інтегрального числення, теорії лишків. Основоположник небесної механіки П.-С. Лаплас називав О. сином і подарував йому перед смертю одну зі своїх не опублікованих на той час праць.

На початку 1828 О. повернувся до Росії і презентував Імператорській Академії наук свої дослідження. У грудні 1828 він обраний ад'юнктом із прикладної математики, 1830 здобув звання екстраординарного академіка, 1831 — ординарного. 1834 його обрано членом-кореспондентом Американської академії мистецтв і наук, 1845 — Туринської академії наук, 1853 — Римської Папської академії наук, 1856 — Паризької академії наук.

1830 О. здійснив нову поїздку до Франції і представив на суд Паризької академії наук свій курс небесної механіки. Французькі вчені Д.-Ф. Араго і С.-Д. Пуассон, проаналізувавши за дорученням академії працю українського математика, дали їй високу оцінку. О. став очевидцем революційних подій у Франції 1830, потрапив на барикади і отримав контузію, внаслідок якої утратив око.

О. увійшов до історії світової науки не лише як автор визначних досліджень з математичної фізики, математичного аналізу, механіки, балістики, алгебри, теорії чисел, теорії пружності, теорії вірогідностей, аналізу нескінченно малих, варіаційного обчислення, але й як укладач методичних посібників, курсів лекцій з математики та механіки, як обдарований педагог. Він викладав у Морському кадетському корпусі (1828–1860), Інституті корпусу інженерів шляхів сполучення (1832–1860), Головному педагогічному інституті (1832–1861), Артилерійському (1841–1860) і Головному інженерному (1836–1860) училищах.

Літ.: Сабинин Е.Ф. Михаил Васильевич Остроградский // Записки Императорского Новороссийского Университета, 1882, т. 33; Трипольский П. Михаил Васильевич Остроградский. Празднование столетия со дня его рождения. — Полтава, 1902; Михаил Васильевич Остроградский (1.1.1862–1.1.1962). Педагогическое наследие. Документы о жизни и деятельности. — М., 1961; Юшкевич А.П. О неопубликованных ранних работах М.В. Остроградского // Историко-математические исследования. — М., 1965, вып. 16; Добровольський В. Михайло Васильович Остроградський. Нарис життя та діяльності. — К., 2001.

О.А. Іваненко.

ОСТРОЗЬКИЙ Василь-Костянтин Костянтинович (1526 або 1527, Дубно — 29.02.1608, Острог) — князь, магнат, військово-політичний і культурний діяч. Молодший син великого гетьмана литовського князя К. Острозького від другого шлюбу з князівною Олександрою Семенівною Слуцькою. Названий при народженні Василем, з 1540-х рр. став уживати «князівське» ім'я Костянтин, тому в літературі фігурує під подвійним ім'ям Василь-Костянтин. Після смерті батька (1530) виховувався під материнською опікою в м. Турів. Визнаний королем польським і великим князем литовським Сигізмундом I Старим повнолітнім, у 15 років (1541)

вступив у публічне життя. Після смерті старшого брата по батькові — Іллі (1539) — розпочав (1540) багаторічну виснажливу боротьбу за повернення батькової спадщини спочатку з братовою дружиною Беатою Костелецькою, а потім її другим чоловіком — Ольбрахтом Лаським, котрому вона відписала (1565) не тільки маєтки, що дісталися їй від першого чоловіка, але й маєтки своєї доньки від першого шлюбу — Галшки (Єлизавети). Боротьба завершилася 1574, коли згідно з декретом польського короля Генріха Валуа за Галшкою були визнані спадкові права як на її власні, так і на материнські маєтки, а вона на знак вдячності за моральні та матеріальні збитки, понесені дядьком під час їх повернення, відписала всі маєтки йому та його сину кн. Янушу Острозькому. Значні володіння в перемишльській, галицькій, львівській землях, Тарнів з селами у Малопольщі та маєток Рауденіца в Чехії дісталися О. після смерті дружини. Незважаючи на те, що йому не вдалося вступити у володіння чеською спадщиною через захоплення її ін. претендентами, він зосереджував у своїх руках найбільший домен, до котрого лише на Волині входила $\frac{1}{3}$ її поселень. Як володимирському старості йому належали маєтки цього староства (з 1559), виключаючи 1580–88, коли уряд володимирського старости тримав його син Костянтин. Наприкінці 16 — на поч. 17 ст. активно набував маєтки на Київщині. Вважався одним із найбагатших магнатів українських земель Речі Посполитої, сам називав себе «*Dei gratia in Volinia dux Ostrocensis*».

Військову службу розпочав у 18-літньому віці (1543–44) під началом маршалка Волинської землі кн. Ф. Сангушка, загартовуючись і набуваючи військові ремесла в битвах з татарами. 1550 був призначений володимирським старостою і маршалком Волинської землі. Зосереджував у своїх руках велику владу: йому підлягали місцеві старости, очолював посполите рушення, керував шляхетськими з'їздами Волинської землі та Брацлавщини, територія якої входила (до 1569) до Волині. Наприкінці 1559 дістав уряд київського воєводи, на котрому залишався до кінця свого життя. Протягом майже 50-ти років як київський воєвода боронив пд.-сх. кордони українських земель і виявив неабиякі дипломатичні й військові здібності в боротьбі з татарами, не раз (1574, 1575, 1577, 1578, 1589, 1593, 1594) відбиваючи їх напади. Під час наїзду 1578 був оточений в Острозі і, не діставши допомоги, маючи лише своє власне, недостатнє для відсічі військо, змушений був домовлятися з кримським ханом Мегмед-Гіреєм II і виплатити 3 тис. дукатів власних грошей, аби врятувати від погрому Київ. Був речником створення європейської антитурецької ліги. Брав участь у походах на Москву. Очолював шляхетське ополчення під час повстання козаків на чолі з К. Косинським (1591–93). На конвокаційному сеймі (1587) називався в числі можливих претендентів на королівський престол.

Рішуче виступав проти Люблінської унії 1569 і лише під загрозою втрати власних маєтків змушений був підписати акт про приєднання Волині, а як київський воєвода — Київщини до Королівства Польського.

Був меценатом освіти та культури, протектором православ'я: мав вплив на заміщення церковних посад, надав багато фундушів на православні церкви і монастирі, виступав за необхідність внутрішньої реформи православної церкви та покращення рівня освітньої підготовки православного духовенства. У родовому маєтку Острозі заснував перший в Україні вищий навчальний заклад — слов'яно-греко-латинську школу (1576). Запросив до Острога І. Федорова, відкрив друкарню (1578–1608), перетворив свій маєток на справжній науково-культурний осередок. О. відзначався толеранцією в питаннях віри і в принципі був за єднання церков, але уявляв собі унію церковну у вселенському масштабі, тому рішуче виступив проти Берестейської церковної унії 1596, котра об'єднувала церкви в межах лише однієї держави. 24 червня 1595 у відозві до православних викривав дії митрополита Михайла Рогози і єпископів як відступників від віри батьків і закликав до опору унії. У травні 1599 взяв участь у з'їзді протестантів і антиуніатів у Вільні й підписав акт конфедерації.

Від шлюбу (1553) з донькою великого коронного гетьмана Я. Тарновського — Софією (п. 1570) — мав 3-х синів: Януша (1554–1620), Костянтина (н., імовірно, 1555–1588), Олександра (1570–1603) та двох доньок: Єлизавету (п. 1599) й Катерину (1560–79).

Дж.: Archiwum książąt Lubartowiczów-Sanguszków Sławucie. — Lwów, 1890, t. 4; Biblioteka Zakładu Narodowego imienia Ossolińskich Polskiej Akademii Nauk, Dział Rękopisów, nr. 3669/II.

Лит.: Уманець Ф.М. Князь Константин-Василий Острожский // Русский архив, 1904, № 4, кн. 1; Быков Н.П. Князя Острожские и Волинь. — Пг., 1915; Костомаров М. Князь Константин Константинович Острожский. В кн.: Історія України в життєписах визначніших її діячів. — Львів, 1918; Znosko P.K. Knjaz Konstantin Ostroskij. — Warszawa, 1933; Lewicki K. Książę Konstanty Ostrogski a unia brzeska. — Lwów, 1933; Його ж. Książęta Ostrogscy w służbie Rzeczypospolitej // «Rocznik Wołyński» (Równie), 1938, t. 7; Власовський І. Князь К.К. Острозький — знаменитий патрон і оборонець православ'я в історії українського народу. — Нью-Йорк, 1958; Іларіон, митрополит (Огієнко). Князь Костянтин Острозький і його культурна праця. — Вінніпег, 1958; Грушевський М.С. Історія України-Руси. — К., 1995, т. 6-7; Kempa T. Konstanty Wasyl Ostrogski (ok. 1524/1525–1608) wojewoda kijowski i marszałek ziemi wołyńskiej. — Toruń, 1997; Яковенко Н. Василь (Костянтин) Острозький. В кн.: Історія України в особах: Литовсько-польська доба. — К., 1997; Ворончук І. Володіння князів Острозьких на Східній Волині (за інвентарем 1620 року). — К.–

Старокостянтинів, 2001; Kempa T. Dzieje rodu Ostrogskich. — Toruń, 2002; Ульяновський В. Князь Василь-Костянтин Острозький: історичний портрет у галереї предків та нащадків. — К., 2012.

І.О. Ворончук.

ОСТРОЗЬКИЙ Костянтин Іванович (1460, Острог — середина серпня 1530, Турів) — великий гетьман литовський (1497–1500, 1507–30), луцький староста та маршалок Волинської землі (1507–30), віленський каштелян (з 1513), троцький каштелян (з 1522), князь. Молодший син кн. Івана Васильовича Острозького і Марії Іванівни — доньки кн. Івана Володимировича Бельського. Молоді роки провів у військових походах поруч із батьком, набуваючи військового досвіду. Вважають, що О. брав участь у битвах із татарами вже протягом 1486–90 під проводом королевича Яна-Ольбрахта та в литовсько-московській кампанії 1492–94. Але перша документальна звітка про його участь в експедиції проти татарського нападу зафіксована під 1491. Військова та політична кар'єра О. простежується з 1486, відколи він з'являється на королівському дворі. Найбільше відомий військовими заслугами в боротьбі з Російською державою та Кримським ханатом. Брав участь у виправі великого князя литовського Олександра проти перекопських татар (1497), під час котрої під Очаковом розбив татарське військо Мегмед-Гірея, захопив його самого і звільнив полонених. Незабаром потому отримав уряди великого гетьмана литовського та брацлавського, звенигородського і вінницького старости. Під час литовсько-московської війни 1500–1503 у битві на допливі Дніпра, р. Ведрош, що сталася 14 липня 1500, зазнав великої поразки і разом з ін. воєначальниками потрапив у московський полон, де перебував протягом 7-ми років. Підписавши перемир'я з Великим князівством Литовським (1503), Російська держава звільнила з полону литовських в'язнів, не відпустивши лише О. Великий князь московський Іван III Васильович намагався схилити князя перейти до нього на службу. Зрозумівши, що іншим шляхом не визволитися, О. 18 жовтня 1506 вже після смерті великого князя московського Івана III Васильовича підписав «заручний лист», тобто склав письмову присягу на вірність новому великому князю московському Василю III Івановичу. За це О. був обдарований значними земельними маєтками, включений до ради великого князя московського та призначений керівником військового відділу, що мав захищати прикордонні території Російської держави від татарських нападів. Отримавши в такий спосіб волю, О., як тільки видалася нагода, використав її для повернення і 25 вересня 1507 прибув до Вільна. За вірність король польський Сигізмунд I, котрий після смерті Олександра (1506) став польським королем і великим князем литовським, не тільки повернув йому всі колишні уряди, але й надав нові — маршалка Во-

линської землі та луцького старости — і обдарував новими земельними маєтками. У руках кн. О. зосередилася юрисдикція над більшістю української території, що входила до складу ВКЛ. Після повернення з полону зусилля князя були спрямовані на відсіч татарським нападам та боротьбу з Російською державою. Збереглися свідчення про битви гетьмана з татарами на теренах Галичини (1509), Білорусі (1508, 1510, 1511), Волині (1512, 1516), Київщини (1527). Блискуча перемога над татарами була одержана під м. Вишнівець на Волині (1512), котра закріпила за ним славу видатного полководця і де було визволено 16 тис. бранців та відбито 10 тис. коней. Переможно закінчилася битва над р. Ольшаниця на Київщині (1527), під час котрої було відбито 40 тис. бранців (за М. Бельським) і 80 тис. (за М. Стрийковським). Гучна перемога була одержана в битві з російським військом під Оршею (1514). Проте О. зазнавав і поразок, зокрема від татар під м. Сокаль (1519), де загинуло троє руських князів та багато шляхтичів. За військові заслуги тогочасні автори порівнювали О. з героями античної та священної історії. На ознаменування його заслуг перед ВКЛ король польський і великий князь литовський Сигізмунд I змінив існуючий порядок місць у сенаті і визнав за О. як за троцьким воєводою перше місце серед світських сенаторів. 17 липня 1522 О. було надано привілей запечатувати листи червоним воском, що було привілеگیєю коронованих осіб.

Вважається протектором православної церкви, документально зафіксовано його пожалування на храми і монастирі. На його клопотання 1511 король польський і великий князь литовський Сигізмунд I підтвердив право київських православних ієрархів на автономний церковний суд та адміністративне управління без втручання світської влади.

Не раз обдарований за свої заслуги великими князями литовськими величезними земельними наданнями, О. став творцем майнової потужності одного з найбільших доменів, посівши наприкінці життя 4-те місце серед найбільших землевласників ВКЛ. За першим переписом русько-литовського війська 1528, виставив зі своїх маєтків 426 вершників.

Найчастіше мешкав у своїй резиденції — м. Турів. Одружувався двічі: уперше — з донькою новгородського воєводи, княжною Тетяною Семенівною Гольшанською (1509), удруге — із княгинею Олександрою Семенівною Слуцькою, двоюрідною онукою останнього київського кн. Семена Олельковича. Від першого шлюбу мав сина Іллю (н. 1510), від другого — сина Василя (Василя-Костянтина; н. 1526 або 1527) та доньку Софію, котра померла у дитячому віці.

Згідно із власним розпорядженням похований у Свято-Успенському соборі Києво-Печерської лаври (24 вересня 1530). 1579 його син Василь-Костянтин встановив над похованням мармуровий скульптурний надгробок роботи відомого львівського скульптора Себастьяна Чешека.

Скульптурна композиція, де гетьман був зображений у позі сплячого рицаря, загинула під час Другої світової війни, коли собор було підірвано (1941).

Дж.: Древняя российская вивлиофика. — М., 1788, ч. 3; Собрание государственных грамот и договоров. — СПб., 1813, т. 1; Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России. — СПб., 1861, т. 1; Archiwum książąt Lubartowiczów-Sanguszków w Sławucie. — Lwów, 1887–90, t. 1-4; Волынская краткая летопись. В кн.: ПСРЛ. — М., 1980, т. 35; Acta Tomiciana, t. 1-7, 9-11; Biblioteka Zakładu Narodowego imienia Ossolińskich Polskiej Akademii Nauk, Dział Rękopisów, nr. 3669/II.

Лит.: Романовский Л.М. О Константине Ивановиче князе Острожском. В кн.: Труды третьего археологического съезда в России. — К., 1878, т. 2; Boniecki A. Poczet rodów w Wielkiem księstwie Litewkiem w XV–XVI wieku. — Warszawa, 1883; Wolff J. Kniaziowie litewsko-ruscy od końca czternastego wieku. — Warszawa, 1895; Ярошевич А. Ревнитель православия князь Константин Иванович Острожский (1461–1530) и православная литовская Русь в его время. — Смоленск, 1896; Власьев Г.А. Князья Острожские и Друцкие // Известия Русского генеалогического общества (СПб.), 1911, вып. 4; Быков Н.П. Князья Острожские и Волынь. — Пг., 1915; Charkiewicz W. «Scipion Ruski» Konstanty Iwanowicz książę Ostrogski. — Wilno, 1934; Lewicki K. Książęta Ostrogscy w służbie Rzeczypospolitej // Rocznik Wołyński (Równe), 1938, t. 7; Грушевський М.С. Історія України-Руси. — К., 1995, т. 7; Ульяновський В. Відоме і невідоме з біографії та діяльності князя К.І. Острозького. В кн.: Острозька старовина. — Львів, 1995; Войтович Л. Родина князів Острозьких // ЗНТШ (Львів), 1996, т. 231; Яковенко Н. Костянтин Острозький. В кн.: Історія України в особах: Литовсько-польська доба. — К., 1997; Ворончук І. Володіння князів Острозьких на Східній Волині (за інвентарем 1620 року). — К.–Старокостянтинів, 2001; Kempa T. Dzieje rodu Ostrogskich. — Тогуń, 2002; Ульяновський В. «Славний для всіх часів чоловік»: князь Костянтин Іванович Острозький. — Острог, 2009.

І.О. Ворончук.

П

ПАВЛО ХАЛЕБСЬКИЙ (Алепський, Алеппський; араб. — Булос ібн аз-Заїма ат-Халебі; 1627, м. Халеб (Алеппо; нині місто в Сирії) — 1669, Тбілісі) — син і помічник антиохійського патріарха Макарія III. 1 грудня (21 листопада) 1647, через 9 днів після обрання його батька патріархом, П.Х. був висвячений на архidiaкона. У цьому чині він перебував аж до смерті.

П.Х. супроводжував Макарія III у поїздки (1652–59) по Молдові, Валахії, Україні та Росії і залишив докладний опис усього побаченого. Він був також супутником Макарія III у його другій поїздки до Москви (1664–70). Опис другої поїздки, очевидно, не зберігся.

Метою першої поїздки Макарія III було збирання коштів для матеріальної підтримки Антиохійського патріархату, який перебував у великій грошовій скруті. Другу поїздку він здійснив на запрошення російського уряду для участі в соборі й духовному суді (1666–67) над московським патріархом Никоном.

Під час подорожі П.Х. постійно вів поточні записи, які потім обробив у вигляді твору з 15-ти книг. Твір написано арабською мовою; він зберігся в кількох списках, з яких найбільш важливими є Лондонський (переписаний 1765) та Дамаський (Ленінградський, Петербурзький, переписаний 1700). Взаємний зв'язок списків остаточно не з'ясований.

У 18 ст. було укладено скорочення (епітому) опису, що свідчить про інтерес сирійських християн до цієї праці.

Через Україну П.Х. проїжджав двічі: по дорозі до Москви (21 (11) червня 1654 — Рашків (нині село в Молдові, Придністров'я); 31 (21) червня 1654 — Богуслав, зустріч з Б. Хмельницьким; Київ; 30 (20) липня 1654 — Путивль) та на зворотному шляху (22 (12) червня 1656 — Путивль; Київ; 12 (2) серпня 1656 — Чигирин, зустріч з Б. Хмельницьким; 25 (15) серпня 1656 — Рашків).

Опис містить детальні відомості про топографію і природні умови країни, її господарство, звичаї населення, перебіг воєнних і політичних подій. Дуже ретельно П.Х. занотував кількість парафій у кожному місті та їх назви. Нерідко ці згадки є унікальними свідченнями існування церков, переважна частина яких була знищена в добу Руїни. Так само ретельно описані особливості архітектури, опорядження цих храмів. Не пропускав П.Х. нагоди описати укріплення та ін. споруди, які він бачив під час подорожі.

Тв.: Путешествие антиохийского патриарха Макария в Россию в половине 17 века, описанное его сыном архидиаконом Павлом Алепп-

пским // Чтения в Обществе истории и древностей российских, 1896, № 4; 1897, № 4; 1898, № 3; 1898, № 4; 1900, № 2. (<http://www.vostlit.info/haupt-Dateien/index-Dateien/P.phtml?id=2056>).

Лит.: Муркос Г.А. Арабская рукопись описания путешествия Макария, патриарха Антиохийского, составленная сыном его Павлом Алеппским // Сборник Московского главного архива Министерства иностранных дел, 1889, т. 6; Крачковский И.Ю. Описание путешествия антиохийского патриарха Макария как памятник арабской географической литературы и как источник для истории России 17 в. // Советское востоковедение, 1949, т. 6; Полотнюк Я.Є. Питання джерелознавчого дослідження твору Павла Халебського «Подорож патріарха Макарія...». В кн.: Історичі джерела та їх використання. — К., 1971, т. 6.

М.І. Жарких.

ПАДЕРЕВСЬКИЙ (Paderewski) Ігнацій Ян (18.11.1860, с. Курилівка, Подільська губернія — 29.06.1941, Нью-Йорк) — польський музикант і політик. Дитинство П. пройшло у с. Судилків (нині Хмельницька область). Формування його особистості відбувалося під впливом учасника Польського повстання 1830 Міхала Бобицького. 1872–1878 П. навчався у Варшавському музичному інституті. 1887 дав свій перший сольний концерт у Відні. Політичну діяльність розпочав 1910 під час відкриття пам'ятника Грюнвальдській битві, проголосивши у Кракові промови на користь здобуття незалежності Польщі. 1910 П. став почесним громадянином м. Львова. Активно популяризував талант свого співвітчизника Ф. Шопена. П. вважався музикантом-віртуозом, найкращим інтерпретатором творів Шопена. Ораторський дар дав можливість П. зробити політичну кар'єру. Він був прем'єр-міністром в уряді Ю. Пілсудського (1919) та представляв Польщу на Паризькій (Версальській) мирній конференції. Перебуваючи на посаді прем'єр-міністра Польщі (лютий–грудень 1919), домігся її перемоги над Західноукраїнською Народною Республікою. У липні 1919 Галичина була анексована Польщею. Після відставки у грудні 1919 виїхав до Швейцарії, де 1920–1921 репрезентував Польщу в Лізі Націй. Після смерті Пілсудського 1935 наполягав на демократизації внутрішньополітичного життя Польщі. 1940 представляв польський емігрантський уряд у Лондоні. П. упродовж усього життя давав успішні концерти, але однією з головних його історичних заслуг вважається благодійний фонд, який увічнив його ім'я більше, ніж політичні справи. Похований на Арлінгтонському кладовищі поблизу Вашингтона, 1992 перепохований у Варшаві.

Лит.: Wapiński R. Ignacy Paderewski. — Wrocław, 1999; История Польши. — М., 2008.

А.Ю. Мартинов.

ПАЛАМАРЧУК Лука Хомич (6.09.1906, с. Трощі Липовецького повіту Київської губ., нині Вінницька обл. — 2.01.1986, Київ) — журналіст, дипломат. Народився у селянській сім'ї. 1949 закінчив історичний факультет Київського державного університету ім. Т.Г. Шевченка, наступного року — Вищу партійну школу при ЦК КП(б)У. У 1929–1937 працював журналістом обласних газет Вінниччини і Поділля, протягом 1937–1952 — завідувач відділу органу ЦК КП(б)У газети «Комуніст» (з 2 лютого 1943 — «Радянська Україна»), голова Радіокомітету при РНК УРСР, заступник секретаря ЦК КП(б)У з пропаганди, редактор журналу «Перець», відповідальний редактор «Радянської України». 1952 П. було призначено заступником міністра закордонних справ УРСР, а 11 травня 1954 — міністром. Урядування П. (до 13 серпня 1965), що припало в основному на хрущовську «відлигу», ознаменувалося помітною активізацією зовнішньополітичної діяльності УРСР, особливо в ООН та її спеціалізованих установах. Передусім слід вказати на вступ України до спеціалізованих установ ООН — Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО) та Міжнародної організації праці (МОП) у 1954 і Міжнародного агентства з атомної енергії (МАГАТЕ) у 1957, а також заснування Постійного представництва УРСР при ООН (1958). У 1954–1962 УРСР підписала 50 договорів, угод та конвенцій. Лише у 1956–1961 Київ 19 разів відвідали іноземні державні діячі, у тому числі представники Данії, Ірану, Франції, Швеції, Югославії. П. очолював делегації УРСР на IX–XIX сесіях Генеральної Асамблеї ООН і брав активну участь в обговоренні гострих світових проблем. Зокрема, свій виступ на XII сесії у жовтні 1957 присвятив проблемам роззброєння, заборони атомної і водневої зброї, припинення її виробництва, скорочення військових бюджетів держав тощо. На XV сесії (тут уперше за історію членства республіки в ООН П. виголосив свою промову українською мовою) у процесі обговорення «Декларації про надання незалежності колоніальним країнам і народам» делегація УРСР внесла поправку про те, щоб ООН надавалася вичерпна інформація про становище на несамо-врядних територіях, і виступила співавтором резолюції про засудження проявів національної ворожнечі. 1961 XVI сесія Генеральної Асамблеї з ініціативи очолюваної П. делегації УРСР ухвалила резолюцію з дорученням ЮНЕСКО розробити пропозиції щодо проведення всесвітньої кампанії за загальною писемність. На наступній сесії Генеральної Асамблеї була прийнята ініційована Україною резолюція «Роль ООН у справі підготовки національних технічних кадрів для прискореної індустріалізації слаборозвинутих країн». На XVIII сесії Генеральної Асамблеї 28 жовтня 1963 П. вніс низку доповнень і поправок до «Декларації про ліквідацію всіх видів расової дискримінації», котрі були схвалені світовим співтовариством. У 1965–1972 П. був надзвичайним і повноважним послом СРСР

у Королівстві Марокко. Від 1972 — у відставці. У 1946–1966 обирався депутатом Верховної Ради УРСР.

Лит.: Батюк В. Україна в ООН // Альманах «Гомону України» за рік 1995. — Торонто, 1995; Матвієнко В., Головченко В. Історія української дипломатії ХХ століття у постатях. — К., 2001; Табачник Д.В. Історія української дипломатії. Біографічні нариси. — К.–Х., 2009.

В.М. Матвієнко, В.І. Головченко.

ПАЛАЦЬКИЙ (Palacký) Франтішек (14.06.1798, Годславице, Моравія — 26.05.1876, Прага) — видатний історик, філософ, політик і діяч чеського національно-культурного відродження 19 ст. Народився в родині вчителя, навчався в євангелістичній семінарії у Пресбурзі, потім у Відні, де готував себе до кар'єри священика. Втім захоплення літературою та філософією, особливо І. Канта та Г.-В.-Ф. Гегеля, і початок чеського відродження, зокрема твір Й. Юнгмана «Розмова про чеську мову», значною мірою визначили напрямок його подальшої діяльності. 1818 опублікував у співавторстві зі своїм другом П.-Й. Шафариком працю «Початки чеської поезії», де обґрунтовувалася необхідність відродження національної культури і науки, що стала програмою дій чеських «будителів». Його естетико-філософські твори «Оглядова історія естетики» (1823) та «Наука про прекрасне» (1827) стали першими працями епохи національного відродження, опублікованими чеською мовою. 1823 оселився в Празі, давав приватні уроки, згодом став архіваріусом графів Штернбергів, на замовлення яких написав історію їхнього роду. Ініціатор реорганізації Чеського національного музею, що перетворився на важливий центр наукового й культурного життя країни. Зокрема, 1827 став засновником і редактором (до 1838) «Часопису Чеського Музею», що виходив двома мовами — німецькою та чеською, перетворивши його на друкований орган істориків, а також 1831 — одним із засновників Матиці чеської. Про важливе значення «Часопису Чеського Музею» для національного відродження слов'янських народів, у тому числі українського, і Матиці чеської для поширення слов'янської книжки та розвитку зв'язків між чеськими й українськими будителями писав, наприклад, Я. Головацький у листі до О. Бодяньського від 5.11.1844.

П. по праву вважається «батьком чеської історіографії», зокрема родоначальником та головним представником її романтичного напрямку. Під керівництвом одного із засновників чеської славістики Й. Добровського він пройшов школу методики наукового дослідження. Як секретар Королівського чеського товариства наук сприяв його переходу на національні позиції. 1829 став офіційним (становим земським) історіографом Чеського королівства (затверджений у цьому званні урядом лише через

десять років), якому було запропоновано написання узагальнюючої історії Чехії. З метою пошуків історичних джерел здійснив кілька закордонних подорожей до Німеччини, Франції, Італії, надрукував низку попередніх досліджень. 1836 з'явився німецькою, а 1848 — чеською мовою перший том його головної праці — «Історія чеського народу в Чехії та Моравії», яка до кінця його життя була доведена до 1526 року, коли чеські землі були приєднані до складу Габсбурзької монархії (посмертне видання, з біографією автора, вийшло у п'яти томах у Празі 1877–78 чеською мовою, трохи раніше — німецькою). Причому німецьке і чеське видання не були ідентичними: в чеському особливі акценти робилися на подіях і фактах, важливих для виховання національної самосвідомості. Ця книга була першою спробою наукової історії Чехії і для свого часу стала видатним науковим досягненням, мала вагомлі літературні переваги, але не позбавлена й недоліків, насамперед через патріотичну упередженість автора. Зокрема, ним широко використовувалися такі підозрілі джерела, як Краледворський та Зеленогорський рукописи (згодом була доведена їх підробка), у достовірності яких він був твердо переконаний і разом із П.-Й. Шафариком завзято її захищав, і на яких ґрунтувалось багато чого в його чеській історії, що розглядалася ним як споконвічна боротьба німецької та слов'янської стихій. Незважаючи на це, «Історія чеського народу в Чехії та Моравії» відіграла важливу роль у розвитку чеської історичної науки, культури і національно-визвольного руху. В цій праці вперше історія чехів була представлена як безперервний процес розвитку. Найважливішим періодом чеської національної історії, основою її періодизації П. вважав гусизм (гуситський рух, війни) як найвищий прояв слов'янського демократичного духу, в якому вбачав боротьбу за реформи, свободу й право, змагання за нові соціальні відносини, вклад чеського народу у прогресивний розвиток людства. Його праця сприяла утвердженню в історичній свідомості чеського народу Я. Гуса і Я. Жижки як національних героїв.

Окрім своєї головної праці, П. — автор численних інших досліджень з історії Чехії, а також опублікував величезну кількість джерел з історії, літератури й мистецтва середньовічної Чехії, у тому числі чеські літописи, зокрема, поклав початок багатотомним виданням джерел «Архів чеський» та «Fontes rerum Bohemicarum».

Із початком революції у Габсбурзькій монархії 1848 П. розгорнув активну політичну діяльність, очоливши чеський національно-ліберальний рух. Як провідний діяч національної партії він, зокрема, був одним із авторів декларації про об'єднання Богемії, Моравії та Сілезії в одну коронну землю, а згодом виступив із розгорнутою програмою австрославізму, поєднавши ідею співпраці слов'ян з вимогою федералізації монархії. Публічно політичну доктрину австрославізму П. вперше висловив у

так званому «Посланні до Франкфурта» 11 квітня 1848 року, в якому відкинув запрошення взяти участь у роботі вперше в історії вільно обраного парламенту німецьких земель з метою об'єднання Німеччини, і пізніше, під час своєї роботи в конституційному комітеті австрійського рейхсрату, депутатом якого був із кінця 40-х до початку 60-х рр. 19 ст., а також розгорнуто — у трактаті «Ідея держави Австрійської» 1865. Головував на Слов'янському з'їзді в Празі 1848 та очолював представництво Чехії на Слов'янському з'їзді в Москві 1867. З 60-х рр. — один із ідейних вождів консервативної партії старочехів, 1861 призначений пожиттєвим членом австрійської верхньої палати як визнаний лідер чеського народу, якого часто називали «національним вождем», «батьком нації». Підтримував творчі зв'язки із галицькими (русинськими) будителями, про що свідчить його участь у міжслов'янському книгообміні.

Лит.: Удальцов И.И. К характеристике политической деятельности Ф. Палацкого // Вопросы истории, 1950, № 10; Лаптева Л.П. Чешский ученый XIX в. Франтишек Палацкий и его связи с русской наукой // Славяноведение, 1999, № 2; František Palacký, 1798/1998: dějiny a dnešek. Sborník z jubilejní konference. — Praha, 1999; Черв'якова О.В. Взаємодія слов'янських будителів у справі формування національних бібліотек (на прикладі українсько-чесько-словацьких науково-культурних зв'язків в 40–60 рр. XIX ст. // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. — К., 2002, вип. 11; Největší Čech. 100 nejvýznamnějších osobností Čech, Moravy a Slezska. — Praha, 2005.

С.В. Віднянський.

ПАЛІЙ (Гурко) Семен Пилипович (бл. 1640 Борзна, Чернігово-Сіверщина — після 24.01.1710) — державний і військовий діяч, полковник Фастівського охочекомонного (1684–1702) і Білоцерківського (1702–04; 1709–10) полків Української козацької держави. Народився в міщанській родині Гурків. Під час Національної революції 1648–1676 був козаком Ніжинського полку. Можливо, навчався в Києво-Могилянській академії. Певний час служив у війську гетьмана П. Дорошенка. З кінця 1670-х рр. перебував на Чортомлицькій Січі, де отримав прізвище «Палій». Відгукнувся на закличні універсали польського короля Яна III Собеського та влітку 1683 на чолі підрозділу запорозьких козаків вирушив під австрійську столицю Відень. Взяв участь у відбитті в Османській імперії Парканської, Естергомської та Сеценської фортець (Угорщина, Словаччина). У березні 1684 претендував на гетьманську посаду козацтва Правобережної України. Того ж року отримав привілей Яна III Собеського на формування охочекомонного козацького полку на Київщині. Опираючись на постанову вального сейму Речі Посполитої, 1685 разом з

А. Могилою, А. Абазином, С. Самусем, З. Іскрою розпочав реколонізацію спустошених війнами земель на Правобережжі.

Брав участь у війні «Священної ліги» з Османською імперією 1684–99 та російсько-турецькій війні 1686–1700. У складі польсько-литовсько-українського війська П. 1685 вирушив у похід до Молдовського князівства, де 1 жовтня 1685 був поранений у битві з турками під Боянами (Буковина). 1686 відзначився під час зайняття армією Речі Посполитої молдовської столиці м. Ясси, яка перебувала під владою Османів. Разом із коронними військами правобережні козаки воювали проти турків і татар на Зх. Поділлі, зокрема поблизу м. Кам'янець. Обороняв від татарських нападів Немирів (1688), Умань (1689), Білу Церкву (1687, 1690), Смілу (1693) та Фастів (1690, 1693, 1695). 1688–95 очолював військові операції правобережних — а також спільні з лівобережними — козацьких полків у володіннях Османської імперії та Кримського ханату в Пн. Причорномор'ї й Молдові. Не раз надсилав полонених турків, татар і ногайці в до Варшави, Москви та Батурина. Інформація про військову діяльність П. тиражувалася в «летючих листках» Австрії, Венеції, Голландії, Німеччини, Польщі, Франції та ін. д-в.

У 1-й пол. 1689 намагався відвоювати гетьманську резиденцію Правобережжя м. Немирів. Це поряд із ін. причинами (бажання перейти під зверхність Москви, зв'язки з Батурином і Запорожжям) спонукало Варшаву ув'язнити П. протягом вересня 1689 — червня 1691. Після виходу з в'язниці за королівським розпорядженням знову отримав дозвіл на резиденцію у Фастові (а перед тим йому пропонувалося осісти в Чигирині). Протягом 1690-х рр. зустрічався з І. Мазепою, зокрема в Баришівці під Києвом, Батурині та Києві. Лівобережний гетьман на власні кошти купив йому двір у Києві на Подолі, де з 1690 проживала дружина П. з дітьми. Спільно з ін. полковниками Війська Запорозького поширював свою владу на велику територію Пн. і Пд-Сх. Київщини та Сх. Брацлавщини в межах колишніх Київського полку (правобережної частини), Білоцерківського полку, Паволоцького полку, Корсунського полку, Уманського полку, Брацлавського полку, Черкаського полку (правобережної частини), Чигиринського полку, Торговицького полку і Могилівського полку Української козацької держави. 1696 правобережні козаки поширили владу на Горностайпільську, Бородянську й Казаровицьку волості (на півночі Київського воєводства). 1702 війська П. та А. Абазина приєднали до своїх володінь Балтський, Ольгопільський, Ямпільський повіти та сх. райони Поділля, де порубіжними пд. містами стали Калюс і Могилів. Проводив політику витіснення польської шляхти та погрожував, що відвоює Правобережню Україну не лише по р. Случ (прит. Горині, бас. Дніпра), але й по р. Вісла. Тривалий час лавірував між Варшавою, Москвою (у т. ч. Батурином) та Бахчисараєм. 1691 відмовився перейти в підданство до крим-

ського хана, а 1694 склав таємну присягу на вірність російським царям Івану та Петру, а також гетьману І. Мазепі. У тому ж році присягнув польському королю Яну III Собеському та вислав посольство до королівської резиденції у м. Жовква. У відповідь король оголосив П. «стражником поліським». Після смерті Яна III Собеського підтримував французького принца Конде як кандидата на польський трон, але 1698 визнав владу Августа II Фридерика Саксонського та отримав від нього 3 королівські корогви і полковницький пернач. Не погодився з рішеннями вального сейму Речі Посполитої 1699 про заборону козацтва на Правобережжі.

З початком Північної війни 1700–1721 бл. 500 козаків П. допомогли польському королю Августу II Фридерику в боях під Ригою. 22 серпня 1700 уклав перемир'я з великим гетьманом коронним С.-Я. Яблоновським. Після королівських універсалів 25 січня та 4 травня 1702 про ліквідацію правобережного козацтва в Київському воєводстві, Брацлавському воєводстві і Фастові зібрав на початку березня 1702 козацьку раду, де публічно відмовився від протекції польського короля Августа II Сильного, оголосив Правобережжя «вільною козацькою областю» й заявив про присягу російському цареві Петру I і гетьманові І. Мазепі. Впродовж 1702–04 разом із С. Самусем очолював повстання («друга Хмельниччина») на Київщині, Брацлавщині, Поділлі й Волині проти панування Польщі. 26 жовтня 1702 повстанці розгромили коронні війська кн. Х. Любомирського та частини посполитого рушення Я. Потоцького й Д. Рушиця під Бердичевом, а в жовтні–листопаді 1702 відвоювали Вінницю, Немирів, Котельню, Бихів, Бар, Старокостянтинів, Дунаївці, Шаргород, Хмільник, Бушу, Рашків, Калюс та ін. Був одним із головних фігурантів Нарвського договору 1704 між Москвою та Варшавою. На виконання статті 4 договору в лютому 1704 Петро I надіслав П. листа з вимогою звільнити усі зайняті правобережними козаками міста на користь Августа II Фридерика. У травні 1704 підрозділи П приєдналися до 40-тис. війська І. Мазепи під час «польського» походу. З огляду на невиконання царського наказу, а також зважаючи на його контакти з прихильниками шведського короля Карла XII (князем Любомирським і Сапегою), за згоди російського урядовця Ф. Головіна та розпорядженням І. Мазепи П. був заарештований наприкінці липня 1704. Перебував у Батуринській в'язниці до червня 1705. На вимогу Петра I відправлений до Москви, звідти за царським наказом від 21 серпня 1705 — до сибірського м. Тобольськ. Перебував на засланні до весни 1708, звідки повернений на прохання київського полковника А. Танського за царським наказом від 28 листопада 1708. Брав участь у Полтавській битві 1709 у складі військ гетьмана І. Скоропадського. Повернувся на Київщину, де знову очолив Білоцерківській полк.

Похований із почестями у Свято-Покровському Межигірському монастирі під Києвом.

Лит.: Antony (Rolle) J. Buntj Palejowe. В кн.: Przewodnik naukowy i literacki, rocz. 6. — Lwów, 1878; Модзалевский В. К характеристике личности и деятельности С. Палия. В кн.: Труды Черниговской губернской архивной комиссии. — Чернигов, 1915, вып. 2; Полонська-Василенко Н. Палій та Мазепа // Літопис Червоної Калини (Львів), 1938 (1992), ч. 8–9; Janczak J. Powstanie Paleja. В кн.: Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Wrocławskiego: Historia, 3. — Wrocław, 1960; Janczak J. Per Palej Aubstand von 1702 bis 1704 in der Ukraine und die Haltung der Rzeczypospolita zum Nordischen Krieg um die Polnischen Kriegen 1700–1721. — Berlin, 1962; Смолій В., Степанков В. Правобережна Україна в другій половині XVII–XVIII ст.: проблема державотворення. — К., 1993; Смолій В. Семен Палій. В кн.: Котляр М., Смолій В. Історія в життєписах. — К., 1994; Чухліб Т. Козацький устрій Правобережної України (остання чверть XVII ст.). — К., 1996; Семен Палій та Фастівщина в історії України: Збірник матеріалів конференції. — К.–Фастів, 1997; Чухліб Т. Семен Палій. В кн.: Історія України в особах: Козаччина. — К., 2000; Czuchlib T. Warszawa–Fastów: Strony współpracy i walki między stolicą Polską a «prowincjonalnym» miasteczkiem kozackim. В кн. Wojna a pokój. — Kijów. 2004; Станіславський В. Взаємини Івана Мазепи з Семеном Палієм та українсько-польські стосунки на Правобережній Україні. В кн.: Україна в Центрально-Східній Європі. — К., 2008, вип. 8; Чухліб Т. Козаки і монархи: Міжнародні відносини ранньомодерної Української держави 1648–1721 pp. — К., 2009.

Т.В. Чухліб.

ПАЛЩИН Олександр Олександрович (1749–1816) — поет, перекладач, архітектор. Перебував на військовій службі в статусі ад'ютанта генерал-фельдмаршала П.О. Рум'янцева-Задунайського. Після виходу у відставку оселився у своєму маєтку у с. Попівка Сумського повіту. 1795 його одногосно обрано повітовим маршалком. Сприяв поширенню ідей західноєвропейського Просвітництва в Україні. Високо оцінюючи його внесок у справу європеїзації архітектурного обличчя Слобожанщини, засновник Харківського університету В.Н. Каразін зауважував: «Здебільшого йому ми завдячуємо початками європейського побуту в Україні». Про вплив ідей Ж.-Ж. Руссо на систему естетичних цінностей П. свідчить тяжіння архітектурних форм спроектованих ним споруд до природної асиметрії. Згідно зі спогадами В.І. Ярославського, для маєтку поміщиці П.М. Штеричевої він розробив проект кам'яного дому з флігелем та оранжереєю. На замовлення панів Надаржинських у Кам'янці за проектом

П. було споруджено «чудову кам'яну церкву, яку видно, навіть їдучи з Ахтирки до Богодухова». Для маєтку Р. Шидловського в Старому Мерчику він виконав проект кам'яного двоповерхового будинку на високому цоколі з трьома флігелями для кухні, прислуги, гостей, дворецького. У саду розміщувалися кам'яний манеж, альтанка, резервуар і ротонда у вигляді двоповерхового круглого храму. За участі П. в маєтку поміщика М.І. Комбурлея (с. Хотень) було зведено велику кам'яну оранжерею, стайню й кілька дерев'яних сільських будинків для музикантів, співаків і хатньої прислуги.

На початку 19 ст. П. об'єднав навколо себе гурток прихильників західноєвропейської літератури та освіти, що в листах сучасників згадується під назвою «Поповська Академія». У листі до О. Воєйкова від 1818 (вже після смерті П.) П. Вяземський писав: «Якщо не їздити до Вольтера у Ферней, то треба їхати в Поповку до Паліцина». Крім дружини та дочки П. до складу гуртка входили його найближчі друзі: М.Ф. Алферов, В.І. Ярославський, Є.І. Станевич, П.М. Байков, С.М. Байков, М.Г. Ушинський, А.І. Кордашевський та ін. Із членами «Поповської Академії» підтримував зв'язки ініціатор заснування університету в Харкові В.Н. Каразін. За формою організації та змістом діяльності Академія була близькою до масонських лож, тим більше, що серед її членів були «вільні каменярі». Гурток став осередком популяризації західноєвропейської літератури на Слобожанщині. Наприклад, В.І. Ярославський перекладав французькі повісті під керівництвом Є.І. Станевича — автора перекладу поеми Ж. Деліля «Сільський житель». П. здійснював переклади творів Ж.-Ж. Руссо «Юлія, або Нова Елоїза», Ж. Деліля «Дифірамб на безсмертя душі» та «Сади», Ж.-Ф. Сен-Ламбера «Пори року», в яких оспіване життя людей у гармонії з природою, велич почуттів. Гостра полеміка виникла навколо видання здійсненого П. перекладу поеми Ш.-Ю. Мільвуа «Незалежність автора», що залишився неопублікованим через цензурні перепони. Просвітницькою діяльністю «Поповської Академії» було підготовлено ґрунт для заснування в Харкові університету. З огляду на активну роль, яку П. відіграв у справі збору пожертвувань на відкриття закладу, 1810 його обрали почесним членом Харківського університету.

Літ.: Сумцов Н.Ф. Из украинской старины. — Х., 1905; Айзеншток Я.Я. О. Паліцин. Епізод з культурного минулого Слобожанщини // Записки історико-філологічного відділу Української академії наук. — К., 1927, кн. XIII–XIV; Почесні члени Харківського університету. — Х., 2008.

О.А. Іваненко.

ПАЛЛАС (Pallas) Петро-Симон (22.09.1741, Берлін — 08.09.1811, Берлін) — природознавець і мандрівник, німець за походженням, академік Петербурзької АН (з 1767). Навчався в Берлінському та ін. університетах Німеччини, Голландії, Данії. 1767–1809 працював у Російській імперії. 1768–74 здійснював дослідження на сх. і пд. сх. європейської частини Росії і в Сибіру, 1793–94 — в Україні і в Криму, де зібрав цінний археологічний матеріал. П. установив, що залишки давнього міста на правому березі Бузького лиману є руїнами Ольвії. Ще 1770 учасники академічних експедицій під керівництвом П. та С.Г. Гмеліна вивчали Донецький кряж, а з 1790 розпочалася систематична розробка покладів кам'яного вугілля на берегах Сіверського Дінця (притока Дону).

1795–1809 П. жив у Криму, де займався науковою роботою, став ініціатором багатьох господарських нововведень. На основі своїх записок, зроблених під час поїздки Кримом, П. видав у Лейпцигу двотомну працю «Опис подорожі по південних намісництвах Російської імперії у 1793–1794 роках». Готуючи її до видання, учений не тільки опрацював подорожні враження, а й доповнив їх узагальнюючими оглядами різних галузей економіки Криму, складеними на основі пізніших спостережень. Продовжуючи роботу своїх попередників В. Зуєва та К. Габлиця, П. вивчав флору і фауну, мінерали Півдня України, у т.ч. і Криму, а також побут населення цього регіону.

Працюючи над створенням повного опису флори Криму, П. зібрав гербарій, зробив численні замальовки, пересаджував у свій сад характерні для Криму рослини. Вивчав геологічну будову Кримських гір — їх розташування і вплив на клімат окремих частин півострова, збирав відомості про геологічні явища, такі як землетруси, обвали, соляні відкладення тощо. Досліджував лікувальні властивості кримських соляних озер, зокрема Сак — поблизу Євпаторії, Старого та Красного — на Перекопському перешийку, а також соляних озер Буджаку. Багато часу приділяв питанням розвитку господарства Криму. З іменем П. пов'язане відкриття в Судаку училища з виноградарства і виноробства, а також вивчення життя і побуту ногайського населення в Приазов'ї. Автор досліджень з географії, геології, ботаніки, зоології, палеонтології, етнографії та ін., які одержали визнання як у Росії, так і за кордоном. Наукові праці П. видавалися в Німеччині, Великій Британії, Франції, Голландії, Італії.

1810 повернувся на батьківщину. 1854 на могилі П. від імені Петербурзької та Берлінської академії наук було встановлено пам'ятник.

Тв.: Путешествие по разным провинциям Российской империи. — СПб., 1773–88, т. 1-3; Флора России. — СПб., 1784–88, т. 1-2; Краткое физическое и топографическое описание Таврической области. — СПб., 1795; Bemerkungen auf einer Reise in die südlichen Statthaltschaften des

Russischen Reichs in den Jahren 1793 und 1794. — Leipzig, 1799–1803, bd. 1–2.

Лит.: Дружинина Е.Н. Южная Украина. 1800–1825 гг. — М., 1970; Муравьев В. Дорогами российских провинций. Путешествия Петра-Симона Палласа. — М., 1977; Дружинина Е.Н. Южная Украина в период кризиса феодализма. 1825–1860. — М., 1981; Doroschenko D. Die Ukraine und Deutschland. Neun Jahrhunderte deutsch-ukrainischer Beziehungen. — München, 1994; Кулинич І.М., Кривець Н.В. Нариси з історії німецьких колоній в Україні. — К., 1995.

Н.В. Кривець.

ПАНЕЙКО Василь Лукич (1883, Золочівський повіт, нині Львівська обл. — 29.05.1956, Каракас, Венесуела) — громадський і політичний діяч, дипломат, журналіст. Закінчив правничий факультет Львівського університету, з юнацьких років брав участь в українському русі. У 1905 П. спробував відновити випуск радикального часопису «Молода Україна», з 1907 став співробітником газети «Діло». 1908–1912 брав участь у виданні «Літературно-Наукового Вісника», 1912–1918 — головний редактор газети «Діло», одночасно у 1914–1915 — «Українського кореспондента». 11 листопада 1918 був призначений державним секретарем зовнішніх справ ЗУНР. Свою діяльність на цій посаді спрямував на забезпечення визнання суверенітету й територіальної цілісності західноукраїнської держави та засудження польської агресії. Він ініціював відправку на ім'я президента США В. Вільсона дипломатичної ноти, де, зокрема, наголошувалося: «Утворивши державу 19 жовтня 1918 у Львові, ми визначили границю цієї держави тільки провізорно, очікуючи Вашого рішення, пане Президенте, стараючись оминати захоплення навіть найменшого клептика землі, який не був населений українцями в переважній більшості, і дотримуючись справедливих принципів Ваших, Пане Президенте, у цих границях, Українська Національна Рада представляє цю державу і старається не допускати ніякого нелюдського вчинку, а при тім не допускається насильного переступлення влади, яку вона має в руках...» Крім того, було висловлено прохання до США виступити посередником у врегулюванні українсько-польського збройного конфлікту. Проте офіційної відповіді від Вашингтона не було отримано. Наступним напрямком діяльності П. стало включення до складу ЗУНР території Закарпатської України, що викликало різку протидію з боку Угорщини. Переговори з цього приводу відбулися 30 грудня 1918 у Будапешті, угорська сторона вимагала відмови ЗУНР від Закарпаття, проте українська делегація не відійшла від своєї принципової позиції: питання має бути вирішене плембисцитом під нейтральним наглядом і затверджене Паризькою мирною

конференцією. За підтримки особисто П. у середині листопада 1918 у с. Ясіня на Рахівщині утворилася Гуцульська республіка, яка проіснувала до червня наступного року. Чималої уваги П. надавав розбудові дипломатичної служби ЗУНР, за його керівництва були відкриті посольства республіки в Києві (функціонувало до проголошення Акту злуки 22 січня 1919), Празі (18 грудня 1918), Відні й Будапешті. Крім того, у Відні від імені ЗУНР діяла Українська пресова служба, що розповсюджувала інформацію на Заході про становище у республіці. Однією з найбільших заслуг П. як державного секретаря зовнішніх прав ЗУНР стало започаткування на вищому рівні процесу воз'єднання її з Великою Україною. Він передбачливо налагодив контакти з антигетьманською опозицією (Український Національний Союз) і забезпечив підписання 1 грудня 1918 у Фастові «передвступного» договору між Радою державних секретарів і Директорією про об'єднання в майбутньому відновленої УНР і ЗУНР у єдину державу. 3 січня 1919 П. був призначений головою західноукраїнської делегації на Паризькій мирній конференції і водночас заступником голови делегації УНР Г. Сидоренка (формально до 9 червня 1919 за П. залишалася посада державного секретаря закордонних справ). Особливо великі сподівання П. покладав на позицію американської делегації. Адже у п. 10 відомих «14 пунктів» президента США В. Вільсона, виголошених у Конгресі 8 січня 1918, передбачалося, що «народом Австро-Угорщини... має бути надана вільна можливість автономного розвитку». А в коментарі до цього положення, підготовленому Ф. Коббом і В. Ліпманом за дорученням радника президента США полковника Е. Хауза, стверджувалося, що «Західна Галичина, без сумніву, польська, Східна Галичина великою мірою українська (русинська) і в жодному разі не належить до Польщі». Коментар до пункту 13 застерігав, що «на сході Польща не повинна отримати території, де переважаються литовці чи українці». 13 березня, по дорозі до Парижа, з Берна П. звернувся з листом до В. Вільсона, в якому поінформував його про зрив українсько-польських мирних переговорів у Львові та упередженість французького генерала-посередника Ж. Бертелемі до українців, на якого й поклав усю відповідальність. Держсекретар тоді вже Західної Облaсті УНР підкреслив, що українці Галичини погодяться на лінію перемир'я, коли вона відповідатиме вільсоновим принципам, тобто українсько-польському етнічному кордонові. За чотири дні В. Вільсон дав відповідь П., де обіцяв уважно вивчати все викладене у посланні останнього і повідомив, що до Галичини вирушить спеціальна міжсоюзна місія. Щодо контактів із делегацією США у Парижі П. повідомляв керівництво ЗО УНР: «Англіїці й американці не підтримують, щоправда, офіціальних зносин з делегацією, одначе через окремих референтів досить пильно збирають у наших матеріали і звістки, та й радо роблять знайомства». Вашингтон був

змушений визнавати «довершені факти» — військову окупацію поляками Східної Галичини — і підтримувати в регіоні тих лідерів, чия політика найбільше відповідала його інтересам. Зрештою, В. Вільсон визнав варшавський уряд Падеревського як єдину гарантію стабільності Польщі й схилився до його підтримки незалежно від принципового ставлення до політики Варшави на Сході. Хоча ще 6 червня на засіданні української делегації П. стверджував, що американці у розмовах запевняли, ніби «заняття поляками Галичини зовсім ще не передрішає справи належності державної Галичини до Польщі», реальна військово-політична ситуація на сході Європи спонукала Вашингтон до сприяння Варшаві. У результаті постійного тиску П. Найвища Рада Антанти створила низку комісій із врегулювання українсько-польського конфлікту, а 19 березня 1919 взяла на себе посередницьку роль у цій справі та запропонувала умови перемир'я між сторонами. Проте Варшава відмовилася йти на будь-які поступки. Це визначило рішення Найвищої Ради від 25 червня 1919 про дозвіл Польщі на військову окупацію Західної України до р. Збруч. Чималою мірою на позицію керівництва Антанти у галицькому питанні вплинули і складні взаємини всередині західноукраїнської делегації. Відомий львівський журналіст і громадсько-політичний діяч І. Кедрин-Рудницький згадував: «Здається, що через те своє політичне русофільство й переконання, що Галичина може визволитися від Польщі виключно тільки в оперті на Росію, було головною причиною, чому розсварились три головні західноукраїнські делегати на Мирову конференцію у Парижі: Василь Панейко, Михайло Лозинський і Стефан Томашівський. Так бодай чув я, що Панейко теоретизував на тему орієнтації на Москву, Лозинський — на ближче неозначений Київ, Томашівський — на порозуміння з Варшавою». Після Варшавського мирного договору 1921 між Польщею та радянськими Росією й Україною П. виступав за створення нової східноєвропейської федерації, в якій Україна із Галичиною була б у союзі з демократичною та небільшовицькою Росією («З'єдинені Держави Східної Європи», 1922). У 1925 повернувся до Львова і редагував газету «Діло» та двотижневик «Політика», але наступного року знову переїхав до Парижа, невдовзі відійшов від політики. 1945 емігрував до Нью-Йорка, а 1955 — до Венесуели.

Тв.: Зєдинені держави Східної Європи: Галичина й Україна супроти Польщі й Росії. — Відень, 1922.

Лит.: Стахів М. Західна Україна. — Скrentон, 1958–1961, т. 1-4; Кедрин І. Життя–події–люди: Спомини і коментарі. — Нью-Йорк, 1976; Матвієнко В., Головченко В. Історія української дипломатії ХХ століття у постатях. — К., 2001; Табачник Д.В. Історія української дипломатії. Біографічні нариси. — К.–Х., 2009.

В.М. Матвієнко, В.І. Головченко.

ПАРАЩУК Михайло Іванович (16.11.1878, с. Варваринці на Тернопільщині — 24.12.1963, с. Баня-Карловско (неподалік Пловдиву) — видатний український митець у галузі портретної, декоративної і монументальної скульптури, громадський діяч, дипломат. Ази мистецької освіти здобув під керівництвом фігураліста С. Вуйцика. Навчався в найкращих європейських мистецьких закладах, зокрема в академіях мистецтв Кракова й Відня, Львівській політехніці, приватних мистецьких закладах Р. Жюльєна та О. Родена в Парижі тощо. Саме вплив роденівської концепції чи не найбільше позначився на ранньому періоді його творчої діяльності. 1908–1911 — викладав у Мюнхені (з 1909 — у статусі професора). Перша персональна виставка митця відбулася у Варшаві 1912. 1913 заарештований представниками австрійської влади за звинуваченням у шпигунстві та ув'язнений у концтаборі Талергоф. Звільнений 1914. Відтоді почав співпрацювати із міжнародним Червоним Хрестом. Перебував на дипломатичній службі УНР у складі дипломатичних місій у Естонії та Латвії (1920). 1921 прибув до Болгарії із гуманітарною місією Червоного Хреста і залишився тут назавжди, прийнявши 1923 болгарське підданство. Від початку свого перебування в Болгарії брав активну участь у національно-культурному житті української еміграції, зокрема був членом Болгарсько-українського товариства, організатором з'їзду української еміграції та ін. Не менш насиченою була і творча діяльність митця. Він працював над скульптурно-орнаментальним оздобленням таких архітектурних споруд, як Судова палата, Народний банк, Міністерство оборони, Військова академія, університет Климента Охридського, Академія наук, Народний театр та багато ін. Окрім цього, створив цілий ряд скульптурних портретів видатних представників болгарського й українського народів, а саме: Д. Благоева, Х. Ботева, С. Чілінгірова, П. Яворова, М. Арнаудова, А. Константинова, Т. Шевченка, М. Грушевського, О. Шульгина, С. Петлюри, В. Щербаківського та багатьох інших. Спорудив надгробний пам'ятник М. Драгоманову в Софії. Болгарський період творчості митця характеризувався еkleктикою роденівської концепції із академічною. 1967 посмертно нагороджений урядом Народної Республіки Болгарія орденом Кирила і Мефодія першого ступеня.

Лит.: Атанасов Петко. Скульптор Михайло Паращук // Жовтень, 1969, № 11; Дмитро Степовик. Болгарські скульптури Михайла Паращука // Всесвіт, 1972, № 3; Степовик Д. Скульптор Михайло Паращук: життя і творчість. — Едмонтон. — Торонто. — К., 1994; Ониськів М. Михайло Паращук: Історія його життя або як він повертався в Україну. — Тернопіль, 1998.

В.В. Піскіжова.

ПАРХОМЧУК Станіслав Максимович (30.11.1925, с. Човнова (нині Володарсько-Волинського р-ну Житомирської обл.) — 02.07.1975, Київ) — дослідник історії Румунії, міжнародних відносин, національно-визвольних рухів афро-азіатських країн. Д-р істор. н. (1965), професор (1971). 1949 закінчив ф-т міжнародних відносин Київського університету. 1951–53 — слухач Вищої дипломатичної школи МЗС СРСР. Працював у РМ УРСР, в Українському товаристві дружби і культурних зв'язків із закордоном, в апараті Президії АН УРСР завідувачем сектору наукових зв'язків із зарубіжними організаціями. З 1957 — старший науковий співробітник Інституту історії АН УРСР. 1963–65 — у ранзі радника МЗС УРСР працював у Секретаріаті відділення ООН у Женеві. 1956 захистив кандидатську дисертацію на тему: «Роль Радянського Союзу в боротьбі румунського народу за звільнення від фашистського іга і встановлення народно-демократичного ладу». Докторська дисертація на тему: «Револьюційна боротьба румунських трудящих за розвиток країни по демократичному шляху, за мир і дружні відносини з СРСР» (1965). З 1967 — завідувач відділу історії країн зарубіжного Сходу Інституту історії АН УРСР.

Лауреат премії ім. Д.Мануїльського АН УРСР (1975; за участь у колективній монографії «У боротьбі за ліквідацію колоніалізму»).

Лит.: Вчені Інституту історії України: Бібліографічний довідник: Серія «Українські історики». — К., 1998, вип. 1; Проблеми балканістики, сходознавства та міжнародних відносин: Збірник наукових праць пам'яті доктора історичних наук, професора Пархомчука Станіслава Максимовича. — К., 2007.

І.М. Мельникова

ПАРЧЕВИЧ Петро (початок 17 ст. — п. після 1657) — болгарський дипломат на службі Австрії та Венеції, архієпископ Маріанопольський. Католицький священик, діяв у Болгарії, був одним з ініціаторів анти-турецької ліги. З цією метою, очевидно, побував 1647 у Варшаві в польського короля Владислава IV Ваза, який планував тоді розпочати війну проти Османської імперії. Взимку 1649 в Тирговиште (Валахія) за сприяння господаря Матея Басараба відбулася нарада болгарських, сербських та ін. представників для спільної боротьби проти Османської імперії. На ній був присутній і П., котрого відправили до Польщі з проханням про допомогу. Його посольство було тепло прийняте канцлером коронним Є. Оссолінським та ін. представниками уряду Речі Посполитої й відправлене до Австрії та Венеції. У відповідь Венеція скерувала посольство Д. Каваци до Речі Посполитої, утім до спільного виступу тоді не дійшло. П. повернувся до Болгарії, але 1650 прибув до

Рима. Тут йому було дано титул маріанопольського архієпископа й уряд адміністратора католицької церкви в Молдові. Восени 1656 він прибув знову до Австрії, просячи про допомогу Болгарії проти Османської імперії, але його як радника германського імператора Фердинанда III Габсбурга було скеровано в Україну з метою схилити Б. Хмельницького до союзу з Річчю Посполитою і спільного з нею виступу проти Османської імперії. На нараді в германського імператора Фердинанда III Габсбурга (3 листопада 1656) П. було дано стислу інструкцію, і 17 січня 1657 він виїхав до Чигирин в супроводі секретаря посольства Маріяновича та 15-ти слуг. Шлях пролягав через Ярослав–Белз–Сокаль–Гощу–Корець–Брусилів–Білу Церкву–Корсунь. У Чигирин прибув 1 березня 1657. Тут посольство провело майже 3 місяці, вело переговори з Б. Хмельницьким та І. Виговським, але безрезультатно. Є підстави вважати, що П. виконував також завдання венеційської дипломатії. Зберігся звіт П. і листи Маріяновича, котрі є цінним джерелом з історії України серед. 17 ст., насамперед дипломатичної. Тут зазначається про прибуття до Чигирин ряду посольств зі Швеції, Молдови, Криму, Туреччини, Польщі тощо, розповідається про квітневу (1657) козацьку раду, на котрій наступником Б. Хмельницького на посаді гетьмана було проголошено його сина Ю. Хмельницького. Ці документи містять чимало важливої інформації про становище населення України 1657, воєнні розорення, ціни тощо.

Дж.: Документи Богдана Хмельницького: 1648–1657. — К., 1461.

Лит.: Pejasceвич J. Peter Freiherr von Parchevich, erzbischof von Marienopol. В кн.: Archiv für österreichischer Geschichte. — Wien, 1880, t. 59; Кордуба М. Проба австрійського посередництва між Хмельницьким і Польшею // ЗНТШ, 1908. т. 84; Грушевський М. Історія України-Руси. — К., 1995–97, т. 8–9, ч. 1–2.

Ю.А. Мицик.

ПАСТОРИЙ (**Pastorius**, справжнє прізвище: Гіртенберг) Йоахим (20.09.1611, Глогув, Силезія — 26.12.1681) — польський історик. За походженням німець. Виховувався в сім'ї протестантського пастора. Здобув ґрунтовну освіту, володів багатьма європейськими мовами. Подорожував Францією, Англією та іншими країнами, де вступив до радикальної християнської секти антитринітаріїв. Переслідування її в Західній Європі змусило П. переселитися на Волинь, де він працював учителем, а також медиком у шляхетських маєтках. Там само розпочав студії польської історії. Із вибухом повстання козаків під проводом Б. Хмельницького залишив Україну. Проживав у Ельблонгу і Данцигу, де написав і видав латиною працю «Скіфсько-козацька війна, або змова татар, козаків і

руської черні проти Польського королівства» (1652), в якій одним з перших оприлюднив в Європі узагальнюючу характеристику визвольної війни українського народу від 1648 до укладення Білоцерківського договору 1651 на матеріалах великого масиву польських і німецьких документів, реляцій послів і папських легатів, інформації кореспондентів самого П. Попри своєї позиції беззастережного захисту польської сторони, П. дотримувався точного опису фактів. Невдовзі обійняв посаду придворного історика короля Яна II Казимира. У новій книзі «Історія Польщі» (1680, Данціг) П. довів виклад перебігу подій в Україні до 1661, розповів про битви козаків — Жовтоводську і Корсунську 1648, Зборівську і Лоевську 1649, під Берестечком 1651. За книгами П. відомості про добу Хмельницького поширювалися не тільки в Речі Посполитій, а й у Франції, Німеччині, інших країнах. Документальними свідченнями П. послуговувалися у своїх працях про українських козаків П. Шевальє («Історія війни козаків проти Польщі», Париж, 1663), Е. Франциск («Новий польський Флорус», Нюрнберг, 1666), І.-Х. Енгель («Історія України та українських козаків», Галле, 1796), українські історики.

Тв.: Bellum scythico-cosacicum, seu de conjuratione Tartarorum, Cosacorum et plebis Russicae contra regnum Poloniae, ab invictissimo Poloniae et Sueciae rege Joanne Casimiro. — Danzig, 1652; Historiae Polonae plenioris partes duae. — Dantisci, 1680 (2-е вид. 1685).

Лит.: Плохий С.Н. К вопросу об исторических взглядах И. Пастория. В кн.: Вопросы германской истории. — Днепропетровск, 1980; Мыщик Ю.А. Записки иностранцев как источник по истории Украины (вторая половина XVI — середина XVII в.). — Днепропетровск, 1981.

М.М. Варварцев.

ПАТОН Борис Євгенович (нар. 1/14 листопада (за радянськими документами — 27 листопада) 1918, Київ) — учений у галузі металургії та електрозварювання, педагог, організатор науки, державний та громадський діяч. Син Євгена Оскаровича Патона, вченого у сфері мостобудування та електрозварювання, академіка АН УРСР, віце-президента АН УРСР, фундатора Науково-дослідного інституту електрозварювання ім. Є.О. Патона АН УРСР.

1941 закінчив Київський індустріальний інститут за спеціальністю «інженер-електрик». 1941–1942 — інженер електротехнічної лабораторії заводу «Красное Сормово» (м. Горький, нині — Нижній Новгород, РФ). 1942–1945 — молодший і старший науковий співробітник, 1945–1950 — завідувач відділу, а з 1953 — директор Науково-дослідного інституту електрозварювання ім. Є.О. Патона АН УРСР (з 1994 — НАН України). Доктор технічних наук (1952), академік АН УРСР (1958), президент АН УРСР (із 1962; з 1994 — НАН України).

Автор і співавтор понад 700 винаходів (500 іноземних патентів) та 1200 публікацій, зокрема 20 монографій. Досліджував процеси автоматичного зварювання під флюсом, розробляв теоретичні основи створення автоматів для зварювання і зварювальних джерел живлення. Під його керівництвом створено новий спосіб зварювання — електрошлаковий. Засновано нову галузь металургії — спеціальна електрометалургія. Розпочав дослідження щодо використання зварювання і споріднених технологій у космосі. Ініціатор створення унікальної технології зварювання живих тканин, що використовуються у медицині.

Іноземний член багатьох наукових установ і товариств: академік АН СРСР (1962; з 1992 — РАН), АН Народної Республіки Болгарія (1969), Чехословацької Соціалістичної Республіки (1973), Німецької Демократичної Республіки (1980), Вірменії (1994), Казахстану (1995), Білорусі (1995), Грузії (1996), Таджикистану (2001), Киргизстану (2004), Індійської національної академії наук (1994), Шведської королівської академії інженерних наук (1986), Міжнародної академії наук, освіти, індустрії та мистецтв (США, 1997), Міжнародної академії астронавтики (США, 1991), Міжнародного товариства з матеріалознавства (1994) тощо. Почесний член Римського клубу (1989). Почесний доктор та професор багатьох університетів світу.

У своїй діяльності на посту президента НАН України П. особливу увагу приділяє розвитку співробітництва з науково-дослідними інституціями різних країн. На сьогодні НАН України має близько 120 угод про співпрацю з науковими установами 50 країн світу. У березні 2015 підписано угоду щодо асоційованого членства України в програмі ЄС «Горизонт-2020», яка, значною мірою, спрямована на підтримку інноваційних розробок. Це відкриває шлях українським науковцям до грантового фінансування багатьох проектів у галузі матеріалознавства, інфраструктури, біо-, нано- та промислових технологій, освоєння космосу. Традиційними для академії залишаються зв'язки з такими міжнародними організаціями, як ЮНЕСКО, ЦЕРН, ОІЯД тощо. У межах співпраці з ЦЕРНом вітчизняними науковцями зроблено значний внесок до експериментів на Великому адронному колайдері. 1993 Президент НАН України виступив ініціатором створення Міжнародної асоціації академії наук (МААН), яку й очолив. Окрім академії наук України, Грузії, Росії, Таджикистану, Азербайджану, Білорусі, Вірменії, Узбекистану, Киргизстану, Казахстану та Молдови, до об'єднання долучилася В'єтнамська академія наук і технологій, а в статусі спостерігачів беруть участь академії наук Чехії та Словаччини.

Діяльність П. відзначена високими почесними званнями та державними преміями: заслужений діяч науки і техніки УРСР (1968), заслужений винахідник СРСР (1983), двічі Герой Соціалістичної Праці (1969,

1978), Герой України (1998), лауреат Сталінської (1950), Ленінської (1957) премій, Державної премії УРСР у галузі науки й техніки (1972, 1973), Державної премії України в галузі науки та техніки (2004) тощо.

П. нагороджений багатьма вітчизняними й закордонними державними та науковими відзнаками: орденами Леніна (1966, 1969, 1975, 1978), Трудового червоного прапора (1943), Жовтневої революції (1984), Дружби народів (1988), орденами Німецької Демократичної Республіки — «За заслуги» (1968), Народної Республіки Болгарія — Кирила й Мефодія (1985), Чехословацької Соціалістичної Республіки — Дружби (1988), «За заслуги перед Італійською Республікою» (1996), «За заслуги перед Вітчизною» Російської Федерації 1-го (2008) та 2-го (1998) ступенів, орденами князя Ярослава Мудрого 1-го (2008), 4-го (2003) та 5-го (1997) ступенів, Держави (1998), Свободи (2012), литовським орденом Великого литовського князя Гедиміна 2-го ступеня (1998), грузинським — Честі, російським — Пошани (2004), таджицьким — Дусті (2004), казахстанським — Достик 2-го ступеня (2006), золотою медаллю імені Михайла Ломоносова АН СРСР (1981) та ін.

Депутат Верховної Ради СРСР 6–11 скликань і Верховної Ради УРСР 5–11 скликань, член Президії Верховної Ради УРСР (1963–1980), заступник голови Ради Союзу Верховної Ради СРСР (1966–1989), кандидат у члени (1961–1966) і член ЦК КПРС (1966–1991) та ЦК КПУ (1960–1991), народний депутат СРСР (1989–1991).

Член Президії Комітету з Ленінської та Державної премій СРСР у галузі науки і техніки (1963–1991), голова Комітету з міжнародної Ленінської премії миру (1989–1991), голова Комітету з Державних премій УРСР у галузі науки і техніки (1969–1991) та Комітету з Державних премій України в галузі науки і техніки (з 1991).

Член Ради національної безпеки та оборони України (1997–2005).

Бібліогр.: Біобібліографія президента НАН України академіка НАН України Б.Є. Патона / Уклад.: Л.В. Беляєва, Т.Б. Корольова, О.М. Лавриненко та ін.; відп. ред. І.К. Походня. — К., 2008.

Лит.: Малиновський Б.М. Академік Борис Патон — праця на все життя. — К., 2002; Б.Є. Патон: 50 років на чолі Академії. — К., 2012; Дмитрієнко М.Ф., Томазов В.В. Рід Патонів: історико-генеалогічне дослідження. Документи. — К., 2013.

В.В. Томазов.

ПЕЛЕНСЬКИЙ Ярослав Богданович (н. 12.04.1929, Варшава) — історик та політолог. Професор (1964). Іноземний член НАН України (1992). Дійсний член Української вільної академії наук, Наукового товариства імені Шевченка. Навчався у Вюрцбурзькому (1948–49) та Мюн-

хенському (1950–55) університетах. Захистив докторські дисертації на теми: «Українська національна думка у світлі творчості М. Грушевського та В. Липинського» в Мюнхенському університеті (1957) та «Московські імперські претензії до Казанського ханства: Дослідження постановня імперської ідеології» в Колумбійському університеті (1908). Доцент Кінгс-коледжу (1958–61), професор історії Американського університету у Вашингтоні (1964–67), Університету Айови (1967–98). Член редколегії часопису «Континент» (Париж–Москва; з 1983). Редагував часопись-альманах «Віднова» (1984–87). З 1987 — президент Східноєвропейських досліджень інституту імені В. Липинського у Філадельфії (США). Голова фундації О. і Т. Антоновичів (1987). Директор Інституту східноєвропейських досліджень НАН України (1993–2008; з 2001 — Інститут європейських досліджень НАН України).

Автор праць з історії Сх. Європи доби пізнього середньовіччя та ранньомодерних часів, українсько-польських відносин, української суспільно-політичної думки 20 ст. і політології, зокрема, студій про В. Липинського, оглядів української радянської історіографії 1950–60-х рр., історії взаємин Великого князівства Московського та Казанського ханату в 14–15 ст. і низки ін. За редакцією П. видані «Україна на переломі 1657–1659» В. Липинського (Філадельфія, 1991), збірка статей і матеріалів «В'ячеслав Липинський: Історико-політологічна спадщина і сучасна Україна» (Київ–Філадельфія, 1995), «Листи до братів-хліборобів» В. Липинського (Київ–Філадельфія, 1995), «Спогади» П. Скоропадського (Київ–Філадельфія, 1995), «В'ячеслав Липинський: Листування» (т. 1: «А–Ж», Київ–Філадельфія, 2003) та чимало інших.

Тв.: Elie Borschak: (obituary). В кн.: The Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the U.S. — New York, 1960, vol. 8, no 1/2; Soviet Ukrainian Historiography after World War II. В кн.: Jahrbücher für Geschichte Osteuropas, bd 12, h. 3, 1964; Russia and Kasan: Conquest and imperial ideology, 1438–1560s. — Mouton, 1974; V. Lypyns'kyj and the Problem of the Elite // Harvard Ukrainian Studies, 1985, vol. 9, no. 3/4; The Cossack insurrections in the Jewish-Ukrainian relations. В кн.: Ukrainian-Jewish relations in historical perspective. — Edmonton, 1988; The problem of «Kievan inheritance». В кн.: Ukraine and Russia in their Historical Encounter. — Edmonton, 1992; Гетьманат Павла Скоропадського: Міфи та дійсність. В кн.: Останній гетьман: Ювілейний збірник пам'яті Павла Скоропадського, 1873–1945. — К, 1993; Українська державна школа. В кн.: Дорошенко Д.І. Огляд української історіографії. — К., 1996.

Лит.: ЛРВ. [Винар Л.] Історіографічні статті Я. Пеленського і Ст. Горака // Український історик, 1965, № 3/4; Ukrainians in North America: A Biographical Directory of Noteworthy Men and Women of

Ukrainian Origin in the United States and Canada. — Champaign, 1975; States. Societies. Cultures: East and West: Essays in Honor of Jaroslaw Pelenski. — New York, 2004.

О.В. Ясь.

ПЕРФЕЦЬКИЙ (Perfeckij) Євген Юліанович (01.04.1888, с. Носів, Підляшшя — 18.08.1947, Бардейовське Купеле, Чехословаччина) — історик-славіст. Народився у родині священика. Після закінчення класичної гімназії у 1908–1912 навчався на історико-філологічному факультеті Санкт-Петербурзького університету, де слухав лекції свого наукового наставника академіка О.О. Шахматова, а також професорів С.Ф. Платонова, П.О. Лаврова та ін. з історії Росії, слов'янських народів і слов'янської філології. Після закінчення університету був залишений для здобуття професорського звання і поглиблення знань з історії слов'ян і балканських народів. У 1912–1914 продовжив навчання на філософському факультеті Віденського університету, досліджував архівні джерела в Будапешті, Мукачеві, Ужгороді та інших містах Австро-Угорщини, зокрема з історії заселення Угорської Русі (Закарпаття) та поширення русько-українського елемента в давні часи в Угорщині. Результатом науково-пошукової діяльності П. стали ґрунтовні дослідження з давньої історії Закарпаття: «Обзор угрорусской историографии» (1914), «Религиозное движение в Угорской Руси в XVI в. и начале XVII с.» (1915), «Печатная церковно-славянская книга Угорской Руси в XVII–XVIII вв.» (1916), «Угорська Русь-Україна в першій половині XVII-го віку» (1917), «Мукачівський протоігумен Іоанникій Базилович і його «Brevis notitia». На ці публікації 1922 відгукнувся рецензією під назвою «Праці Є. Перфецького по історії Угорської Русі-України» В. Гнатюк. Завершуючи короткий аналіз указаних досліджень, Гнатюк писав: «Усі ці праці є витягом з великої праці цього автора «Начерк історії Угорської Русі-України», яку автор в рукопису втратив при переїзді з Московщини на Україну в початках 1918-го року». 1919 П. став доцентом Київського університету, де читав лекції з історії Галицької Русі 14-15 ст., повстань козаків проти Польщі 16-17 ст. і з історії Закарпаття. Одночасно викладав історію Росії у Вищому педагогічному інституті у Києві. У серпні 1921 П. емігрував до Відня, а з грудня 1921 за рекомендаціями професорів В. Ягича і Л. Нідерле почав викладати у новозаснованому Словацькому національному університеті (нині — Університет ім. Я.А. Коменського) в Братиславі (до 1935 був доцентом, з 1935 — екстраординарним, а з 1939 — штатним професором), де до кінця свого життя читав курси із східно-європейської історії, зокрема історії Росії, слов'ян і Підкарпатської Русі, яку неодноразово відвідував у міжвоєнні роки з науковою метою, а також

виступав із лекціями в Мукачеві, Берегові, Ужгороді для вчителів і місцевої інтелігенції, з багатьма представниками якої підтримував творчі зв'язки. Результатом тривалих наукових студій на Підкарпатській Русі були нові праці П. про державну належність Закарпаття в 10–11 ст., історію релігійних та соціально-економічних відносин у 13–15 ст., зокрема: «Важливе вивчення історії Підкарпатської Русі», «Князь Федір Корятович Мукачівський» (1922), «Огляд історії Підкарпатської Русі», «Східна церква Підкарпатської Русі в стародавні часи» (1923), «Друкарні та стародруки Підкарпатської Русі» (1926), «Про католицькі візитації в 50-х роках XVIII ст. в Мароморошській, Ужгородській та Уточській жупах» (1931), «Назва Боржава у джерелах XIII–XV ст.» (1932) та ін. Словацький дослідник наукової спадщини П. В. Гривна в статті про історика-карпатознавця 1976 зауважив, що «є щось зворушливе в тій любові, з якою Є. Перфецький підпорядкував свої наукові інтереси і присвятив більшу частину свого життя вивченню закутини східно-слов'янського світу — закарпатським українцям. Він скромно й тихо, не ганяючись за зовнішнім успіхом, цілеспрямовано йшов своїм спокійним життєвим шляхом, знаходячи для себе велике задоволення в усвідомленні того, що його праці, присвячені улюбленій Підкарпатській Русі, стануть на користь закарпатоукраїнському народові, оскільки відтворюють його власне минуле, чим допоможуть формуванню національної та політичної свідомості закарпатських русинів».

Лит.: Гривна В. Євген Перфецький // Науковий збірник Музею української культури у Свиднику. VIII. — Братислава–Пряшів, 1976; Dostalová M. Bratislavské roky historika Eugena Julianoviča Perfeckého // Slovanské štúdie (1/1995). — Bratislava, 1998; Данилюк Д. Історична наука на Закарпатті (кінець XVII — перша половина XX ст.). — Ужгород, 1999; Вчені Росії про Закарпаття: Із карпатознавчої спадщини. — Ужгород, 2009; Соколова В.А. Русские учёные-слависты в Чехословакии между двумя мировыми войнами: 1920–1945 гг.: Био-библиографические материалы к истории русской филологии в эмиграции // Новые российские гуманитарные исследования, 2009, № 4; Жигалов А.Ю. Изучение «Повести временных лет» в Чехословакии 1920–1930 гг. // Вестник Московского государственного областного университета. Серия: Русская филология, 2013, № 6; Мазурок О.С. Чому мовчать сурми Клію? Анатомія фальсифікації історії та історіографії Закарпаття. Фрагменти: Монографія. — Ужгород, 2015.

С.В. Віднянський.

ПЕРФЕЦЬКИЙ Роман (1880–1944, Замостя) — громадський і політичний діяч у Галичині. 1913 обраний послом (депутатом) до Галицького

крайового сейму. У роки Першої світової війни співпрацював із Союзом визволення України. Займався просвітньою роботою серед українських полонених у таборах Райштат і Венцляр (обидва в Німеччині). 18 жовтня 1918 увійшов до складу УНРади. 22 листопада 1918, після захоплення Львова поляками, разом із ін. членами УНРади ЗУНР виїхав до Золочева, а згодом — до Тернополя. 1921–22 — член екзильного уряду Західноукраїнської Народної Республіки (1921 — уповноважений з питань внутрішніх справ, судівництва, пошти, телеграфу, шляхів; 1922 — уповноважений з питань преси і пропаганди). 1922–23 — один із чільних діячів Комітету оборони західноукраїнських земель. Перебуваючи в еміграції у Відні, 20–22 січня 1922 обраний президентом Західноукраїнського товариства Ліги Націй. У червні 1922 очолив делегацію ЗУТЛН, що брала участь у роботі 6-ї конференції Союзу товариств Ліги Націй (СТЛН). На засіданні СТЛН у жовтні 1922 подав на розгляд комісії проект резолюції, в якій містилася вимога до країн Антанти усунути польський окупаційний режим у Галичині. Належав до закордонної групи Української народної трудової партії. 24 квітня 1923 разом із К. Левицьким, Я. Селезінкою, В. Сінгалевичем увійшов до складу ліквідаційної комісії уряду ЗУНР. 1929 повернувся з еміграції до Львова, відкрив адвокатську канцелярію. У 1929–1930-ті рр. належав до Українського національно-демократичного об'єднання. Двічі (1935; 1938) обирався послом (депутатом) до польського сейму, входив до правничої комісії і комісії праці. У роки Другої світової війни мешкав на Холмщині, працював в Українському центральному комітеті у Замості.

Лит.: Кугутяк М. Історія української національної демократії (1918–1929). — К.–Івано-Франківськ, 2002, т. 1; Соляр І. Перфецький Роман. В кн.: Західно-Українська Народна Республіка: 1918–1923: Уряди. Постаті. — Львів, 2009.

І.Я. Соляр.

ПЕТЛЮРА Симон Васильович (10.05.1879, Полтава — 25.05.1926, Париж) — державний, політичний і військовий діяч, публіцист, голова Директорії Української Народної Республіки, організатор Армії Української Народної Республіки, Гол. Отаман Армії УНР. Початкову освіту одержав у церковно-парафіяльній школі, а згодом 1895 вступив до Полтавської духовної семінарії, де з 1898 належав до таємного українського самоосвітнього гуртка, за що 1901 виключений з останнього курсу семінарії. Від 1900 був активним членом Революційної української партії. 1904 скерований керівництвом РУП за кордон до Львова задля посилення праці тамтешнього Закордонного бюро РУП й поживлення видання друкованого там само партійного органу «Селянин». У Львові перебував

з кінця листопада 1904 до кінця грудня 1905 під псевдонімом Святослав Тагон. Там познайомився з М. Грушевським, відвідував його виклади, а також вступив до Наукового товариства імені Шевченка.

П. був делегатом 2-го з'їзду РУП, на якому організація змінила назву на Українську соціал-демократичну робітничу партію. Восени 1908 увійшов до складу керівництва петербурзького клубу Товариства українських поступовців. 1915 П. перейшов працювати до Союзу земств і міст на Зх. фронті (1916–17 — заст. уповноваженого союзу). У квітні 1917 обраний головою Української фронтової ради військ Зх. фронту. Делегат Першого Українського військового з'їзду (18–21 травня 1917), на якому обраний головою Українського генерального військового комітету. Член Української Центральної Ради. 28 червня 1917 призначений генеральним секретарем військових справ, однак ця посада не була затверджена Тимчасовим урядом. П. офіційно обійняв посаду генерального секретаря військових справ 15 листопада 1917, спрямувавши всю свою енергію на створення українських збройних сил і переведення в Україну з Росії українізованих військових частин. 31 грудня 1917, як прибічник рішучої боротьби з більшовиками й не погоджуючися з політикою голови Генерального секретаріату Української Центральної Ради В. Винниченка, вийшов з уряду. У січні 1918 залишив Київ і виїхав на Лівобережжя, де розпочав формування добровольчих загонів під назвою Гайдамацький кіш Слобідської України, що відзначився в боях за Київ та в боротьбі з більшовицьким Київським (січневим) збройним повстанням 1918 (командував Гайдамацьким кошем до березня 1918). Унаслідок непорозумінь з новим керівництвом Української Народної Республіки після укладення миру із Центральними державами залишив військову службу (Гайдамацький кіш увійшов до складу Запорізького корпусу Армії УНР). П. включився в роботу Київського губернського земства, а в квітні 1918 очолив новопосталу Всеукраїнську спілку земств, опозиційну до гетьманату П. Скоропадського. 27 липня 1918 ув'язнений за підозрою в участі в антидержавному закладі. В ув'язненні редагував і писав передмову до праці «Оборона Батьківщини і підготовка війни і народу до війни». Звільнений після 4-місячного ув'язнення, 14 листопада 1918 виїхав до Білої Церкви, звідки керував антигетьманським виступом Директорії УНР, членом якої був обраний заочно і яка надала йому повноваження Гол. Отамана Армії УНР.

Під тиском повстанських військ гетьман П. Скоропадський 14 грудня 1918 зрікся посади. Упродовж 10 місяців Армія УНР під командуванням П. мужньо билася з більшовиками та армією А. Денікіна. На Волині вона увійшла в бойове зіткнення з польським військом. У той час відбулися численні єврейські погроми, що відзначалися надзвичайно кривавим характером і здійснювалися військом А. Денікіна, червоноармійцями, різ-

ними грабіжницькими й анархістськими загонами. Значна частина погромів припадає на окремі підрозділи військ УНР, яких П. карав надзвичайно суворо (напр., був розстріляний отаман Самосенко, винуватець погрому в Проскуріві; нині м. Хмельницький). На рубежі 1918 й 1919 вирішив підтримати Західноукраїнську Народну Республіку у війні з Польщею, а згодом підтримав об'єднання обох українських держав (3 січня 1919). Після відступу військ УНР з Києва (4 лютого 1919 столицю захопили більшовики) й виїзду В. Винниченка за кордон П. 11 лютого 1919 став головою Директорії УНР, одночасно перервав членство в УСДРП. Йому, однак, не вдалося спроба порозуміння з Антантою. Франція жадала усунення П., трактуючи його як більшовика й анархістського ватажка. Задля попередження ймовірної узурпації влади, на пропозицію правих партій, було обмежено компетенцію Гол. Отамана Армії УНР шляхом запровадження посади т. зв. Наказного Отамана Армії УНР, яким став генерал-хорунжий О. Греков. Це спричинило взаємні непорозуміння на політичному й військовому ґрунті (ситуація стабілізувалася лише після призначення прем'єром 9 квітня 1919 соціал-демократа Б. Мартоса). Незважаючи на сильну внутрішню опозицію, трагічну ситуацію на фронті, атаки більшовиків і денікінців, П. наважився на порозуміння з Варшавою, де від 18 січня 1919 перебувала українська закордонна місія (Польща як єдина держава визнала УНР, а Начальник Польської держави Ю.-К. Пілсудський прагнув до співпраці у війні з більшовиками). 16 червня 1919 делегати УНР за дорученням П., попри негативну позицію західноукраїнських політиків, підписали у Львові перемир'я з Польщею. Згодом у жовтні 1919 до Варшави була спрямована дипломатична місія на чолі з керівником МЗС А. Лівіцьким. З огляду на трагічну ситуацію на протибільшовицькому фронті й підписання Українською Галицькою армією 5 грудня 1919 договору з А. Денікіним П. 7 грудня виїхав із Кам'янця-Подільського, де перебував разом з урядом і військовим командуванням, до Варшави й залишився там до весни 1920 спостерігати за польсько-українськими переговорами, багато разів зустрічався з Ю.-К. Пілсудським. Тим часом війська УНР за наказом П. відступили на територію Польщі, пройшовши по тилах денікінських та більшовицьких військ. Переговори завершилися підписанням у ніч з 21 на 22 квітня 1920 Варшавського договору, а згодом — військової конвенції з Польщею. Відповідно до них Польща визнавала Українську державу й зобов'язувалася до збройної допомоги їй у боротьбі за незалежність. Натомість П. змушений був зректися на користь Польщі Зх. Волині й Галичини, за що не раз зазнавав жорсткої критики як із боку західноукраїнських, так і наддніпрянських політиків. Згідно з вищезгаданим договором 25 квітня 1920 розпочався спільний польсько-український наступ на Київ. Вступові союзницьких військ на територію України

передувала відозва Гол. Отамана Армії УНР П. до українського народу, в якій він закликав до боротьби за незалежність. 8 травня 1920 союзницькі війська здобули Київ, однак уже 11 червня, під тиском Червоної армії, змушені були відступити. Після підписання Польщею 18 жовтня 1920 в Ризі прелімінарного миру з більшовицькою Росією П. вирішив і надалі провадити національно-визвольну боротьбу. Попри початкові успіхи, коли укр. війська просунулись аж до Брацлава, 10 жовтня їх зупинила Червона армія. Вони змушені були 21 жовтня 1920 перетнути кордон із Польщею, де були інтерновані. П. разом з урядом УНР перебував у Тарнові, звідки намагався як репрезентувати Українську державу перед польською владою, так і надалі підтримувати в боездатності розподілену по кількох таборах інтернованих Армію УНР. Наприкінці 1921 за його ініціативою покликано до життя в Тарнові сурогат українського парламенту під назвою Рада Республіки, яку очолив І. Феценко-Чопівський.

Звідти ж П. спостерігав за приготуваннями військових до антибільшовицького повстання в Україні. З метою підняти повстання в жовтні 1921 він спрямував із Польщі військову експедицію у складі 3-х операційних груп: «Волинської» на чолі з генерал-хорунжим Ю. Тютюнником, «Подільської» під керівництвом підполковника М. Палія-Сидорянського й «Бессарабської» (із території Румунії) на чолі з генерал-хорунжим А. Гулим-Гуленком. Дії повстанців зазнали фіаско; уцілілі українські підрозділи відійшли на польську територію (востаннє 29 листопада 1921). З огляду на наявну ситуацію П. розпочав створення сталих еміграційних інституцій на території Польщі. Уклавши Ризький мир із представниками більшовицької Росії й радянської України 18 березня 1921, польська влада зобов'язувалася ліквідувати на власній території державні інституції УНР, але, зважаючи на прихильність Ю.-К. Пілсудського до П. та його уряду, здійснювала це повільно. На місці дотогочасних політичних інституцій у серпні 1921 було остаточно сформовано громадську організацію — Український центральний комітет у Речіпосполитій, що мала свої філії по всій території Польщі. П. за допомогою найближчих співробітників опрацьовував у той час директиви щодо подальшої роботи за еміграційних умов, які оприлюднив 1923 під псевдонімом О. Ряст у брошурі «Сучасна українська еміграція та її завдання». Своє ідеологічне кредо й вказівки для української еміграції викладав також у низці опублікованих під різними псевдонімами статей, котрі друкувалися в тогочасних українських часописах у Польщі, — «Українська трибуна», «Трибуна України», «Табір». У Польщі перебували також його молодший брат Олександр (1888–1951; у 1930-х рр. — майор Війська Польського) та племінник Степан Скрипник (1898–1993; 1930–39 — депутат сейму Польщі, згодом — митрополит Мстислав, від 1990 — перший патріарх Української православної церкви Київського патріархату). 1923 становище П.

значно погіршилося внаслідок відходу від політичного життя маршала Ю.-К. Пілсудського, який до того часу підтримував як П., так і українську політичну еміграцію. Крім того, виявилися спроби інфільтрації більшовицьких агентів до українських еміграційних осередків. У цій ситуації П. вирішив виїхати до Парижа, куди ще раніше емігрувала значна частина членів уряду й Ради Республіки. 30 грудня 1923 П. з паспортом на прізвище Степана Могили залишив Варшаву й через Відень, Будапешт та Женеvu восени 1924 дістався Франції. Прибуття П. до Парижа значно пожвавило тамтешнє фрагментаризоване еміграційне політичне середовище. Задля його згуртування довкола представництва УНР П. ініціював у жовтні 1925 створення еміграційного друкованого органу УНР — тижневика «Тризуб», ставши його головним редактором. У першому номері часопису оприлюднив своє політичне кредо: «В українську державність віримо, українську державність визнаємо, про її неминучість ми переконані». Ініціював заходи щодо пропагування української справи на міжнародній арені, а також співпрацював із представниками поневолених СРСР народів, передусім представниками кавказької еміграції. Результатом цього, між іншим, постала в січні 1926 організація «Прометей», яка об'єднала українську, грузинську, азербайджанську, туркменську і татарську еміграцію. Допомагав українській студентській молоді в Парижі. Активно підтримував створення там Українського академічного комітету (постав наприкінці 1924) та організацію з'їзду українських учених в еміграції. Сподівання П. на актуалізацію справи української державної незалежності отримали новий імпульс після «травневого замаху» Ю.-К. Пілсудського у Варшаві (12–14 травня 1926), тим більше, що останній через кілька днів після перевороту вислав до П. на переговори одного зі своїх найближчих співпрацівників Т.-Л.Голувка.

Ця активна політична діяльність П. була брутально перервана. 25 травня 1926 через кілька хвилин по 14-й годині він трагічно загинув у Парижі від кулі більшовицького агента Ш. Шварцбарта, який у пізнішому судовому процесі свідчив, що нібито прагнув помститися за жертви єврейських погромів, за котрі, мовляв, ніс відповідальність П. Поховання Гол. Отамана відбулося 30 травня 1926 на паризькому цвинтарі Монпарнас.

Тв.: Сучасна українська еміграція і її завдання. — Щипьорно, 1923; Статті, листи, документи, т. 1. — Нью-Йорк, 1956; т. 2. — Нью-Йорк, 1979; т. 3. — К., 1999; т. 4. — К., 2006; Статті. — К., 1993; Вибрані твори та документи. — К., 1994; Невідомі листи з Парижа як політичний заповіт борцям за самостійну Україну. — К., 2001.

Лит.: Documents de Simon Petlura à Paris. — Paris, 1927; Збірник пам'яті Симона Петлюри. — Прага, 1930; Лотоцький О. Симон Петлюра. — Варшава, 1936; Іванис В. Симон Петлюра — президент України. —

Торонто, 1952; Симон Петлюра: Державний муж. — Нью-Йорк, 1957; En notre âme et conscience — la verité sur Simon Petlura. — Paris, 1958; Desroches A. Le problème ukrainien et Simon Petlura: Le Feu et la Cendre. — Paris, 1962; Martchenko V. Simon Petlura. — Paris, 1976; Симон Петлюра: Збірник студійно-наукової конференції в Парижі (травень 1976): Статті, замітки, матеріали. — Мюнхен–Париж, 1980; Hunczak T. Simon Petlura et les juifs. — Paris, 1987; Збірник пам'яті Симона Петлюри. — К., 1992; Симон Петлюра та українська національна революція. — К., 1995; У 70-річчя паризької трагедії. — К.–Париж, 1997; Symon Petlura: A Bibliography. — Toronto — New York, 1997; Stępień S. Symon Petlura — Ataman Główny Ukraińskich Sił Zbrojnych // Wojsko i Wychowanie, 1998, nr. 6; Литвин С. Суд історії: Симон Петлюра і петлюріяна. — К., 2001; Косик В. Симон Петлюра. — Львів, 2004; Stępień S. Związki Symona Petlury z Towarzystwem Naukowym im. Szewczenki we Lwowie // Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze, 2004, nr. 17/18; Дорошенко-Товмацький Б. Симон Петлюра: Життя і діяльність. — К., 2005; Стемпень С.С. Львівський період життя С. Петлюри: вплив галицького середовища на молодого українського політика (листопад 1904 р. — грудень 1905 р.) // УГЖ, 2009, № 3.

С.С. Стемпень.

ПЕТРАЖИЦЬКИЙ-КУЛАГА Іван (р. н. невід. — п. 1632) — гетьман Війська Запорозького (1631–32), політичний діяч. Біографічних відомостей про ранній період життя П.-К. не збереглося. Наприкінці 1620-х — на поч. 1630-х рр. він мешкав у Каневі. 1630 взяв участь у козацькому повстанні під проводом Т. Федоровича, був обраний від повстанців до змішаної комісії реєстровців та нереєстровців, що мала обрати гетьмана і провести приписку до реєстру 2-х тис. нових козаків. Навесні 1631 запорожці обрали його гетьманом замість позбавленого гетьманської булави Т. Орендаренка. 22 вересня 1631 польський король Сигізмунд III Ваза офіційно затвердив П.-К. на гетьманському посту у Війську Запорозькому. Новий гетьман намагався проводити лояльну політику щодо польського уряду. Забороняв козакам брати участь у морських походах проти Туреччини, видав гетьманові польному коронному С. Конєцпольському посольство від шведського короля Густава-Адольфа, що прибуло до запорожців без дозволу офіц. Варшави. Водночас П.-К. у межах політичної системи Речі Посполитої енергійно боровся за розширення станових прав козацтва, а також твердо відстоював конфесійні інтереси православних. У травні 1632 від імені Війська Запорозького він звернувся до шляхти Київського воєводства та Брацлавського воєводства з метою створення політичної коаліції напередодні конвокаційного сейму. У

цьому зверненні вперше в політичній практиці козацтва було заявлено про намір запорожців узяти участь у виборах польського короля. Перед майбутнім королем ставилася вимога ліквідації Берестейської церковної унії 1596, підтвердження королівською присягою конфесійних прав і свобод українського народу, а також козаків-рицарів.

У разі невиконання цих вимог П.-К. заявляв, що запорожці не визнають владу короля і повстануть. 3 червня 1632 в листі до найвищої посадової особи в Речі Посполитій у період безкоролів'я — Гнєзненського архієпископа — козаки висловилися за королевича Владислава Ваза як кандидата на королівський престол, а також вимагали скасування унії до відкриття елекційного сейму. 9 червня 1632 від імені Війська Запорозького було надіслано листа до конвокаційного сейму з вимогою допустити козаків до елекції і заявлено про підтримку королевича Владислава Ваза у сходженні на польський престол. П.-К. спорядив на конвокаційний сейм посольство з інструкцією, в якій, зокрема, висувалася вимога надання козакам таких вольностей і привілеїв, які мала шляхта. Щоб справити тиск на політичний режим Речі Посполитої, за наказом гетьмана запорозькі полки перейшли з Подніпров'я на Волинь і Поділля. Однак козацька вимога доступу до елекції була відкинута конвокаційним сеймом, залишилися невиконаними й ін. вимоги запорожців. Невдачу козацьких послів на конвокаційному сеймі з обуренням сприйняли у Війську Запорозькому. Послів було звинувачено у відході від інструкції та волі гетьмана, ув'язнено і засуджено до страти. Наприкінці серпня — на поч. вересня 1632 на козацькій раді на Масловому Ставі П.-К. був скинений з гетьманства і страчений козаками в Каневі. За інформацією московських джерел (яка не підтверджується ін. документами), це сталося нібито через його намір прийняти унію і стати «ляхом». Політичну боротьбу запорожців на елекційному сеймі 1632 продовжив наступник П.-К. на гетьманському посту А. Гаврилович.

Лит.: Грушевський М. Історія України-Руси. — К., 1995, т. 8; Opałiński E. Kultura polityczna szlachty polskiej w latach 1587–1652: System parlamentarny a społeczeństwo obywatelskie — Warszawa. 1995; Сас П.М. Політична культура українського суспільства (кінець XVI перша половина XVII ст.). — К., 1998; Його ж. Витоки українського націотворення. — К., 2010.

П.М. Сас.

ПЕТРАНОВСЬКИЙ Ярема (р. н. і р. с. невід.) — військовий діяч і дипломат. Народився в родовому маєтку Петрани в Барському старостві в сім'ї православного шляхтича. До 1648 — «заслужений жовнір коронний» польського війська; з початком повстання під проводом Б. Хмель-

ницького перейшов на бік Війська Запорозького, був уманським суддею й лисянським полковником; за гетьманування І. Виговського в середині вересня 1659 на чолі козацького посольства прибув до табору турецького султана Мегмеда IV Авджі під Едірне (Туреччина; відпущений у середині січня 1660). Підтримував Ю. Хмельницького і П. Тетерю, за даними В. Липинського, пройшов нобілітацію, одружився з донькою А. Ждановича. За гетьманування П. Дорошенка — ротмістр надвірної корогви, генеральний осавул (1669), чигиринський полковник (1671–72), генеральний суддя й один із найближчих військових радників гетьмана. Відповідав за польський вектор зовнішньої політики, зокрема, 28 січня 1666 виїхав із Чигирин до Варшави з «Інформацією» польському королю Яну II Казимиру Ваза про те, що Військо Запорозьке звернеться зі своїм «проханням» до вального сейму, який мав відкритися 17 березня 1666; вдруге з вимогами поновлення автономії України на засадах Гадяцького договору 1658 очолив посольство до Варшави на коронаційний сейм 1669, що обрав королем Міхала-Корибута Вишневецького; втретє був з посольською місією у Варшаві в березні 1671 і доставив гетьманські пропозиції щодо примирення на засадах, викладених попереднього року на переговорах в Острозі.

Лит.: Липинський В. Участь шляхти у великому українському повстанні під проводом гетьмана Богдана Хмельницького. В кн.: Липинський В. Твори. — Філадельфія, 1980, т. 2; Кривошея В.В. Козацька еліта Гетьманщини. — К, 2008.

В.І. Головченко.

ПЕТРОВ Олексій Леонідович (16(04).03.1859, Санкт-Петербург — 05.01.1932, Прага) — російський учений-славіст і педагог. Професор (1887), доктор слов'янознавства (1911). 1880 закінчив історико-філологічний ф-т Петербурзького університету, був учнем видатного дослідника слов'янської історії та цивілізації В. Ламанського. З 1887 — професор слов'янознавства на Вищих жіночих курсах, а згодом — Петербурзького ун-ту. Вивчаючи історію Угорської Русі (Закарпаття) й культуру «карпаторуського народу», 1885, 1890, 1897, 1908, 1909 і 1910 відвідував цей край із науково-пошуковою метою, а після вимушеної еміграції з Росії 1922 (у числі висланих більшовиками російських інтелектуалів) оселився в Празі (Чехословаччина; часто працюючи і в Будапешті; Угорщина), звідки майже щорічно приїжджав на Підкарпатську Русь, продовжуючи збір матеріалів у бібліотеках Ужгорода і Мукачевого й вивчення історії цього краю як член Товариства по дослідженню Словаччини і Підкарпатської Русі та співробітник Слов'янського інституту в Празі.

Серед багатой творчої спадщини П. із цієї проблематики особливу наукову цінність становлять 8 випусків «Материалов для истории Угорской Руси», що вийшли окремими збірниками ще в С.-Петербурзі (з 1914 — Петроград) протягом 1905–22. До них увійшли знайдені вченим цінні стародруки, ін. оригінальні архівні, статистичні, історичні та етнографічні матеріали із давньої історії Закарпаття, що, зокрема, спростували, на думку П., погляди й концепції як угорської і німецької, так і місцевої, русинської, історіографії щодо заселення краю, існування на його території ранньо-слов'янських державних утворень та багатьох ін. «міфічних» подій стародавньої і середньовічної історії краю. За видання цієї монументальної серії джерел П. одержав у Петербурзькому ун-ті наукові ступені магістра (1907) та доктора слов'янознавства (1911). Будучи в Празі професором Російського народного (вільного) ун-ту і співробітником Російського закордонного історичного архіву, працюючи над фондами Слов'янської бібліотеки, учений продовжував поглиблене вивчення історії Закарпаття, знаходячи в цьому підтримку й чехословацьких урядових кіл. Зокрема, у Празі він видав «Древнейшія грамоты по истории карпато-русской церкви и иерархии 1391–1498 г.» (1930), статті «Задачи карпаторусской историографии», «Заметки об Угорской Руси» та ін. праці. Підтримував творчі зв'язки з багатьма діячами науки й культури Закарпатської України (А. Добрянським, Є. Фенциком, І. Сільваєм, А. Голдинкою, А. Кралицьким, Є. Сабовим та ін.), 1924 був обраний першим почесним членом Товариства ім. О. Духновича в Ужгороді, друкувався в його науково-популярних виданнях.

Лит.: Яворский О.А. Из истории научного исследования Закарпатской Руси. — Прага, 1928; Олашин М.В. Проблеми історії Закарпаття в працях російських істориків. — Ужгород, 1996; Вчені Росії про Закарпаття: Із карпатознавчої спадщини. — Ужгород, 2009.

С.В. Віднянський.

ПЕТРУШЕВИЧ Євген Омелянович (03.06.1863, Буськ — 29.08.1940, Гермсфдорф біля Берліна) — адвокат, державний і громадський діяч, дипломат, голова Української Національної Ради та диктатор ЗУНР. Народився в сім'ї священника. Навчався у школі м. Буськ, Львівській Академічній гімназії та на правничому факультеті Львівського університету. Голова студентського товариства «Академічне Братство» у Львові. Адвокатський кандидат у Львові (1896–1897). Практику проходив у канцелярії Степана Федака. Адвокат у Сокалі (1897–1905) та Сколе (1905–1914). У Сокалі очолював філію товариства «Просвіта», заснував повітову Касу Ощадності. Разом з адвокатом Теодором Ваньо створив українську торговельну спілку «Єдність». Співзасновник Українського

Банку Парцеляційного у Львові (1917). Діяч Української Національно-Демократичної Партії (УНДП), член Народного Комітету. Посол до австрійської Державної Ради (1907–1918) з виборчого округу Сокаль–Радехів–Броди. Заступник голови (1907–1916), голова (1916–1918) Української Парламентарної Репрезентації. Посол до Галицького Сейму (1908–1914) від виборчого округу Стрий. Член Головної Української Ради (1914–1915), Загальної Української Ради (1915–1916). Був прихильником більш радикальної позиції у переговорах з австрійським урядом щодо вирішення українського питання у Східній Галичині. Голова Української Парламентарної Репрезентації (1916–1918). Голова української Конституанти (Українська Національна Рада ЗУНР) у Львові (18–19.10.1918). Очоливши Віденську делегацію Укр. Нац. Ради (19.10.1918), домагався від австрійського уряду офіційно передати владу в Східній Галичині Укр. Нац. Раді. Провадив переговори з австрійським міністром у справах Галичини Казимиром Галецьким щодо шляхів українсько-польського порозуміння. Повернувся до Галичини в грудні 1918. Стримано ставився до перспектив об'єднання ЗУНР з УНР. Коли відкрилась сесія доповненої Укр. Нац. Ради в м. Станіславів (2.01.1919), склав свої повноваження, УНРада таємним голосуванням обрала його головою («президентом») Президії та Виділу Укр. Нац. Ради. Мав репрезентативні функції глави держави. Член комісії закордонних справ Укр. Нац. Ради. Упродовж зими–весни 1919 виїжджав до Відня по фінансову та політичну підтримку ЗУНР. Учасник Надзвичайного з'їзду УНДП у Станіславові (28–29.03.1919). Член Директорії УНР, вперше в такому статусі брав участь у Державній Нараді у м. Проскурів (15.03.1919). Диктатор ЗУНР (9.06.1919–15.03.1923). Разом з Галицькою Армією, що відступала за Збруч, у липні 1919 переїхав до м. Кам'янець на Поділлі. Мав складні стосунки з С. Петлюрою через різні політичні орієнтації щодо державотворення УНР, характеру об'єднавчого процесу УНР та ЗУНР. Стосунки особливо загострилися після проголошення Диктатури. Перебуваючи влітку–восени 1919 у Наддніпрянщині, не зрікся своїх надзвичайних повноважень, хоча цього від нього вимагали Головний Отаман та галицькі й буковинські соціал-демократи. Зневірений у перспективах утвердження і захисту суверенітету УНР у боротьбі з більшовиками, схилився до угоди з антибільшовицькими силами Росії. Натомість не погоджувався з наддніпрянським керівництвом щодо союзу з Польщею. Проти ночі 16 листопада 1919 виїхав з Кам'янця на Поділлі й через Румунію та Чехословаччину дістався до Відня. На початку 1920 виїжджав до Парижа і Лондона, щоб домогтися зрушень у справі визнання ЗУНР Мирною Конференцією в Парижі. Тоді Диктатор фактично керував закордонними справами ЗУНР. У серпні 1920 сформував уряд — Колегію Уповноважених Диктатора ЗУНР. Утім в офіційних зверненнях до між-

народних інституцій виступав як голова («президент») Укр. Нац. Ради. У 1920 — на поч. 1923 провадив активну зовнішньополітичну діяльність, домагаючись від керівництва західних держав та міжнародних інституцій визнання прав українців Східної Галичини на національне самовизначення. Брав участь у роботі делегацій ЗУНР на міжнародних форумах у Женеві (1920) та Генуї (1922). У своїх міжнародних контактах практикував т. зв. нафтову дипломатію — обіцяв діловим колам Канади преференції у наданні концесій на видобуток нафти в Галичині, за умови підтримки українських прагнень. Після рішення Ради Послів про належність Східної Галичини до Польщі (14.03.1923), розпустив свій уряд. Через тиск зверхників Польщі на уряди Австрії та Чехословаччини був змушений виїхати до Берліна, де зі своїми співробітниками утворив Колегію Політичного Центру Західної України. У 1920-х рр. мав контакти з більшовицькими дипломатами та спецслужбами, деякий час був на позиціях радянофільства. Розірвав із радянофільською орієнтацією після краху політики «українізації» у Радянській Україні. У 30-х рр. фактично перебував поза організованим українським рухом в еміграції. Коли нацистська Німеччина захопила Польщу, написав меморандум до німецького уряду про самостійницькі прагнення українців.

Похований у м. Берлін на цвинтарі катедрі св. Ядвіги. Перепохований у Львові на Личаківському цвинтарі.

Лит.: Сохоцький І. Будівничі новітньої української державности в Галичині // Історичні постаті Галичини ХІХ–ХХ ст. — Нью Йорк–Париж–Сідней–Торонто, 1961; Павлюк О. В. Радянофільство Є. Петрушевича: переконання чи вимушеність // УІЖ, 1997, № 4; Павлишин О. Євген Петрушевич (1863–1940). Ілюстрований біографічний нарис. — Львів, 2013.

О.Й. Павлишин.

ПИЛЬЧИКОВ Микола Дмитрович (21.05.1857, Полтава — 19.05.1908, Харків) — український фізик, автор досліджень з оптики, геофізики, радіотехніки, рентгенографії, радіоактивності. Народився в сім'ї Д.П. Пильчикова — викладача історії і політичної економії Полтавського кадетського корпусу, діяча Кирило-Мефодіївського товариства, одного із засновників Літературного товариства імені Т. Шевченка у Львові. 1871–1876 — навчався в Полтавській гімназії, 1876–1880 — на фізико-математичному факультеті Харківського університету. 1884 здобув золоту медаль Російського географічного товариства за дослідження Курської магнітної аномалії. З 1889 — професор фізики Харківського університету, з 1894 — Новоросійського, з 1902 — Харківського технологічного інституту.

Після захисту магістерської дисертації 1888 вирушив у дворічне закордонне відрядження, упродовж якого працював у лабораторії фізичних досліджень при кафедрі експериментальної фізики Сорбонни, у Практичній школі вищих досліджень, фізичній лабораторії Коллеж де Франс, магнітній обсерваторії Парк Сен Мор та Інтернаціональному бюро мір і ваги у Севрі. 1889 узяв участь у роботі паризьких метрологічного, метеорологічного та електротехнічного конгресів. Вимірювальні прилади для своїх практичних занять учений замовляв переважно у французьких виробників: Інтернаціонального бюро мір і ваги (Севр), фірм «E. Lutz», «Richard Frères», «Rudolf Koenig», «V. Wiesnegg». На засіданні Французького товариства фізиків (1889) П. зробив доповідь на тему «Рефрактометр з лінзою для визначення показника ступеня рефракції рідини», а 1893 — обраний членом його Вченої ради. Винайдений українським ученим лінзовий рефрактометр викликав значний інтерес у представників французьких природничих наук і широко використовувався ними в дослідженнях. П. співпрацював із французькими науковими установами (Сорбонною, Географічним товариством, Міжнародним товариством електриків тощо) і водночас залучав західноєвропейських фахівців до участі в громадсько-культурному житті Харкова, зокрема організації поляриметричних досліджень при Харківській обсерваторії. Праці вченого здобули високу оцінку Тулузької АН, свідченням чого стало його обрання її членом-кореспондентом (1899). П. розвивав зв'язки з численними науковими установами Франції: Центральним метеорологічним бюро, Міжнародним бюро мір і ваги, Міжнародним бюро метеорологів, Центральним товариством хімічної продукції, Товариством заохочування національної індустрії.

Лит.: Бавер В.І., Каменєва В.О. Микола Дмитрович Пильчиков. — К., 1964; Плачинда В.П. Микола Дмитрович Пильчиков (1857–1908). — К., 1983; Дятлов Ю.В. Діяльність Миколи Пильчикова в контексті розвитку фізичних досліджень (кінець ХІХ — початок ХХ ст.): Автореф. дис. ... к.і.н. — К., 2004.

О.А. Іваненко.

ПІДКОВА Іван (р. н. невід. — п. 16.06.1578) — запорозький козак, учасник багатьох військових експедицій; молдовський господар (1577–78). Виділявся серед січовиків фізичною силою, ясним розумом та незламною волею. За тогочасною легендою був братом молдовського господаря Івана Вода Лютого, вбитого турками 1574. На прохання молдовських бояр восени 1577 П. організував козацький загін для походу до Ясс з метою зайняти престол, на якому перебував посаджений турками господар Петро VI Кульгавий. У вирішальній битві на р. Прут (прит.

Дунаю) козаки розгромили молдовське військо і турецький загін, а 29 листопада 1577 вступили до столиці князівства Ясси. П. був господарем Молдови до поч. 1578, коли об'єднані сили турків, трансильванців і прихильників Петра VI Кульгавого змусили козаків відступити в Україну. На вимогу османського султана Мурада III П. був по-зрадницькому схоплений властями Речі Посполитої. Згідно з рішенням варшавського вального сейму його стратили у Львові. За легендою був похований у Канівському монастирі. Ім'я козацького ватажка стало легендарним в Україні, розглядалося як символ мужності й відваги. Подвигам Івана Підкови Т. Шевченко присвятив однойменну поему.

Лит.: Яворницький Д.І. Історія запорозьких козаків. — К., 1990, т. 2; Грушевський М.С. Історія України-Руси. — К., 1995, т. 7; Щербак В. Іван Підкова. В кн.: Історія України в особах: Литовсько-польська доба. — К., 1997; Леп'явко С.А. Українське козацтво у міжнародних відносинах (1561–1591). — Чернівці, 1999.

В.О. Щербак.

ПІЙ ХІ (Pius XI, світське ім'я — Амброджо Доміано Акілле Ратті, 31.05.1857, Дезіо, Італія — 10.02.1939, Ватикан) — римський папа (1922–1939). Після одержання освіти з філософії, теології, права займався науковими студіями та викладами в Мілані. Там же очолював бібліотеку Амброзіана, потім у Римі — Ватиканську бібліотеку. Від 1918 працював апостольським нунцієм у Варшаві, де виступив проти переслідувань українських священників на окупованих польською армією теренах Західно-Української Народної Республіки. У 1921 став архієпископом Міланським, набув сан кардинала. Свій понтифікат розпочав масштабною благодійною акцією, закликавши католицьких єпископів усього світу збирати пожертви на користь вражених голодом районів радянської Росії. Особисто пожертвував 2,5 млн. лір, а направлена ним 1922 «каритативна місія» організувала 275 кухонь, в яких харчувалися 95 тис. людей, головно дітей. Протягом 1920-х рр. добився від урядів Польщі, Чехословаччини, Румунії, США, Канади, Бразилії юридичного забезпечення становища української греко-католицької церкви та її віруючих. Переймався справами чернечого ордену василіанів, головний осідок якого було переведено до Рима. У зв'язку з унійними проблемами християнства видав енцикліку «*Regum orientalium studii*» (1928), якою заклав основи ватиканських досліджень східної церкви, а їх центром зробив Папський східний інститут у Римі. 1929 Пій ХІ виступив засновником нової в Європі держави Ватикан, створеної на ватиканській частині м. Рима відповідно до Латеранських угод Святого престолу з урядом Італії. У 1930 під час спокутної меси в соборі св. Петра оголосив «молитовний хрестовий похід» проти «святотацьких» діянь СРСР. Видані ним 1937

енцикліки засудили німецький націонал-соціалізм і атеїстичний комунізм. 1939 прихильно поставився до проголошення Карпатської України, призначивши до неї апостольського представника.

Лит.: Daim W. Der Vatikan und der Osten: Kommentar und Dokumentation. — Wien, 1967; Роод В. Рим и Москва: Отношения между Святым Престолом и Россией / Советским Союзом в период от Октябрьской революции 1917 до 1 декабря 1989 г. Пер. с нем. — Львів, 1995; Гергей Е. История папства. Пер. с венгер. — М., 1996.

М.М. Варварцев.

ПІЛСУДСЬКИЙ (Pilsudski) Юзеф-Клеменс (05.12.1867, с. Зулов (нині с. Залавас, Литва) — 12.05.1935, Варшава) — польський політик, військовий діяч. Маршал Польщі (1920). Народився у шляхетській родині. Навчався в гімназії у Вільно, 1885–86 — на медичному ф-ті Харківського університету. За участь у революційному гуртку, який ставив на меті вбивство російського імператора Олександра III, П. був засуджений на 5 років заслання до Сибіру. Після повернення до Вільно 1892 вступив до Польської соціалістичної партії, що ставила кінцевою метою боротьби повалення царизму революційними заходами. Проживав у Вільно та Лодзі. 1900 був знову заарештований за видання підпільної газети та ув'язнений у Санкт-Петербурзі, однак невдовзі втік із тюрми. У наступному році перебрався до Галичини та Лондона, але скоро повернувся до Російської імперії. Під час російсько-японської війни 1904–1905 намагався переконати Японію сформувати легіон із полонених російської армії польської національності та отримував від Японії гроші на повстання в самій Росії. Під час революції 1905–1907 організовував бойові загони Польської соціалістичної партії для боротьби проти самодержавства.

1908 знову перебрався до Галичини, яка перебувала в складі Австро-Угорщини. У цей час П. сподівався на війну між Росією та Австро-Угорщиною, що сприятиме боротьбі за незалежність Польщі. З цією метою він брав активну участь у формуванні польських парамілітарних організацій в Австро-Угорщині, у т. ч. у Східній Галичині. Деякий час П. мешкав у Львові. Після початку Першої світової війни став комендантом Легіонів Польських, які воювали в складі австро-угорської армії, зокрема, у Львові було створено Сх. легіон. Невдовзі П. очолив 1-шу бригаду легіонів, що воювала проти російської армії в Польщі та на Волині. Одночасно П. ініціював створення підпільної Польської військової організації. У липні 1916 залишив командування бригадою на знак протесту проти відсутності поступок Австро-Угорщини в польському питанні. У грудні 1916 увійшов до складу Тимчасової державної ради — органу

влади, контролюваного німцями Польського королівства, утвореного 5 листопада 1916. У липні 1917 через небажання Австро-Угорщини та Німеччини надавати Польщі незалежність П. закликав легіонерів не складати присягу, тому П. ув'язнили, а його легіони розпустили. Хоча П. починав соціалістом, напередодні та під час Першої світової війни він стояв на чітких незалежницьких позиціях: своєю головною метою ставив здобуття Польщею незалежності та об'єднання всіх польських земель в єдиній державі. Головним противником Польщі П. вважав Росію, тому висловлював підтримку національно-визвольним рухам ін. народів Російської імперії. Під час боротьби за звільнення Польщі від російського панування він стверджував, що «з народами Російської імперії прагнемо жити в приязні та хочемо своєю боротьбою допомогти їм скинути російське ярмо». П. вважав, що здобути незалежність Польщі від Росії можливо лише шляхом звільнення народів окраїн Російської імперії, серед яких відводив чи не головне місце українцям.

10 листопада 1918 П. приїхав до Варшави й очолив незалежну Польщу, ставши тимчасовим Начальником держави. Стояв на чолі 2-ї Речіпосполитої до 1922. П. як керівник держави і Війська Польського, а з 1920 — і як перший маршал Польщі, очолював Військо Польське під час бойових дій українсько-польської війни 1918–1919 та польсько-радянської війни 1919–1920. З весни 1919 всі політичні рішення Польщі щодо України виходили безпосередньо від П. Головне своє завдання він вбачав у побудові сильної держави, що поєднувала б усі землі, заселені поляками. Під час українсько-польських боїв за Львів та Сх. Галичину П. підтримував прагнення місцевого польського населення включити ці терени до Польщі. У цьому питанні він звертав увагу на позицію держав Антанти, які вирішували долю повоєнної Європи, союзником яких прагнув зробити Польщу. П. намагався отримати кордони на сході, вигідні для Польщі, — для цього вони, на його думку, повинні були окреслювати терени Полісся, Зх. Волині та промислово розвинутої Галичини включно з містами Львів і Калуш, а також територію, по якій проходила залізниця Дрогобич–Львів–Ковель. Водночас П. віддавав перевагу військовим методам боротьби за кордони Польщі над політичними, тому виступав за тимчасову військову окупацію всієї Сх. Галичини, долю якої пізніше вирішили б міжнародні угоди. У ході війни між Польщею та Західно-Українською Народною Республікою в липні 1919 кероване П. Військо Польське зайняло Галичину по р. Збруч.

Разом з тим П. не виступав проти існування незалежної України поза межами польських інтересів. Починаючи з 1919 у своїй «східній політиці» (ставленні до сусідів Польщі на сході, у т. ч. до України) він дотримувався поглядів «федералізму» — ставив за мету утворити федерацію з тих народів колишньої Російської імперії, які населяли колишню

Річ Посполиту. 1919–20 П. підтримував контакти із представниками уряду Української Народної Республіки та ін. антибільшовицькими силами, прагнучи послабити позиції РСФРР. Виконуючи положення своєї «східної політики» в ході українсько-польської війни 1918–19, він застосовував різну стратегію військових дій на галицькому і волинському фронтах. Якщо Українську Галицьку армію П. хотів розбити, то Армію Української Народної Республіки планував лише нейтралізувати. Зокрема, у травні 1919 він давав вказівку командуванню Війська Польського, що «цілковите знищення військових сил уряду Петлюри наразі не бажане». Політика П. щодо України врешті стала одним із факторів розриву між УНР і ЗУНР та змусила Головного отамана Армії УНР С. Петлюру відмовитися від земель Зх. Волині та Сх. Галичини на користь союзу з Польщею. Підписаний у квітні 1920 військово-політичний союз між УНР та Польщею був найбільшим успіхом «східної політики» П. Решту його задумів — федерацію з Литвою і Білоруссю та створення широкої антибільшовицької коаліції — здійснити повною мірою не вдалося. Після підписання союзу між П. та С.Петлюрою відбувається наступ об'єднаних польської та української армій на позиції радянських військ. У своїй відозві до народу України від 26 квітня 1920 П. стверджував, що Військо Польське йде в Україну, щоб здійснити «завдання боротьби за волю народів» та щоб «усунути з теренів, де мешкає український народ, чужих загарбників», а свою промову у визволеній від Червоної армії Вінниці 17 травня 1920 закінчив словами «Нехай живе вільна Україна!» Однак він не вбачав в УНР рівноправного партнера. Перебіг польсько-радянської війни призвів до підписання Ризького мирного договору між РСФРР і УСРР та Польщею 1921, за яким західноукраїнські землі увійшли до складу Польщі, а решта українських земель — до УСРР. Договір був вигідний для Польщі, але водночас такий, що означав відмову від політики «федералізму».

Деякий час П. сприяв підтримці української антибільшовицької еміграції в міжвоєнній Польщі. На польських теренах діяли органи влади УНР та зберігалася структура Армії УНР, яку планували застосувати у майбутній війні проти Радянської Росії. Однак після підписання Ризького договору 1921 українські емігранти, орієнтовані на УНР, опинилися на нелегальному становищі. 1922 П. відмовився висувати свою кандидатуру на пост президента Польщі, а 1923 відійшов від політичних і військових справ.

Через тривалу політичну кризу в Польщі в травні 1926 П. здійснив військовий переворот. Він побудував авторитарну систему влади, що спиралася на військо, та запровадив політику «санації» (оздоровлення). П. став генеральним інспектором армії та міністром військових справ при президентові І. Мосціцькому, а 1926–28 та в серпні–грудні 1930 сам

очоловав уряд. Після повернення до влади П. оголосив зміну курсу щодо національних меншин. Він почав активніше підтримувати започатковану раніше політику «прометеїзму» — координування діяльності та фінансування антирадянських еміграційних центрів націй, що населяли СРСР, гол. чин. українців, грузинів та мусульманських народів. Щоб попередити поширення прорадянських настроїв серед українців Галичини і Волині та запобігти можливості Москви використати українське питання на шкоду Польщі, П. вирішив зробити польську владу привабливою для українців. Із цією метою дав завдання своїм підлеглим — волинському воєводі Г. Юзевському та начальнику східного відділення МЗС Т. Голувку — створити на західноукраїнських землях умови для культурного розвитку української більшості. Т. Голувко видавав накази про необхідність запровадження «повного юридичного і фактичного рівноправ'я» українців і поляків з метою «пробудження українського національного руху в Радянській Україні». Політика Г. Юзевського, відома як «волинський експеримент», сприяла розвитку українського шкільництва, активізації політичного життя українців, українізації православної церкви та автономії євреїв на Волині. У Польщі виник Український науковий інститут, був таємно відкритий Генеральний штаб Армії УНР, до Війська Польського почали приймати українських старшин за контрактом. Послаблення утисків українців П. хотів використати для зміцнення внутрішнього становища в Польщі та для завоювання довіри українського населення СРСР у разі нової польсько-радянської війни.

Водночас період перебування П. при владі відзначався репресіями щодо тих українських національних рухів, які не підтримували його політику, фальсифікаціями виборів до Сейму на західноукраїнських землях, активною боротьбою проти Організації українських націоналістів та Комуністичної партії Західної України. У липні–жовтні 1930 відбулися антипольські виступи українських націоналістів на західноукраїнських землях, однією з причин яких була звістка про можливість застосування «волинського експерименту» в Галичині. П., відмовившись трактувати ці дії як українське повстання, розпорядився розпочати акцію «пацифікації» (утихомирення) українців Галичини. Протягом вересня–жовтня 1930 за наказом П. солдатами та поліцейськими у Львівському, Станіславівському і Тернопільському воєводствах було здійснено репресивні дії проти українського населення за національною ознакою: протиправні арешти, побиття, нищення помешкань, предметів української культури (книжок, написів українською мовою, національного одягу, могил); зафіксовані смертельні випадки. Тоді ж були закриті українські гімназії у Тернополі, Дрогобичі, Рогатині. Водночас П. намагався завадити проявам жорстокості, наказавши використовувати зброю та фізичне насилля лише у випадках опору. Така політика привела до стабілізації внутрішнього

становища у Польщі, однак репресії спричинили міжнародний розголос та загострення українсько-польських відносин у Галичині і на Волині, а також зміцнення українського націоналізму. 1932 бойовики ОУН вбили Т. Голувка, а 1934 — міністра внутрішніх справ Б. Перацького. Тоді ж, у червні 1934, П. дав згоду на заснування концентраційного табору в Березі Картузькій, де утримували політичних в'язнів, у т.ч. з ОУН та КПЗУ.

Тв.: Pisma zbiorowe. Wydanie prac dotychczas drukiem ogłoszonych. — Warszawa, 1937–38, t. 1-10.

Лит.: Wandycz P. Z zagadnień współpracy polsko-ukraińskiej w latach 1919-1920 // Zeszyty Historyczne (Paryż), 1967, z. 12; Deruga A. Polityka wschodnia Polski wobec ziem Litwy, Białorusi i Ukrainy (1918–1919). — Warszawa, 1969; Ukraine and Poland in documents 1918–1922. — New York, 1983; Наленч Д., Наленч Т. Юзеф Пілсудський — легенди и факты. — М., 1990; Nowak A. Polska i trzy Rosje: Studium polityki wschodniej Józefa Piłsudskiego (do kwietnia 1920 roku). — Kraków, 2001; Potocki R. Polityka państwa polskiego wobec zagadnienia ukraińskiego w latach 1930–1939. — Lublin, 2003; Żar niepodległości: Międzynarodowe aspekty życia i działalności Józefa Piłsudskiego. — Lublin, 2004; Зарецька Т. Юзеф Пілсудський і Україна. — К., 2007; Snyder T. Tajna wojna: Henryk Józewski i polsko-sowiecka rozgrywka o Ukrainę. — Kraków, 2008.

А.Г. Папакін.

ПІСКОРСЬКИЙ Володимир Костянтинович (10.08(29.07).1867, Одеса — 16(03).08.1910, ст. Зелений Дол, нині м. Зеленодольськ, Татарстан, РФ; похов. у Києві) — історик, громадський діяч. Засновник іспаністики в Україні і Росії. Походив із старовинного дворянського роду. Освіту набував у петербурзькій 4-й прогімназії (1878–1879), 1-й київській гімназії (1879–1886), на історико-філологічному факультеті Київського університету св. Володимира (1886–1890). Був учнем професорів В.Б. Антоновича й І.В. Лучицького, під керівництвом якого спеціалізувався у дослідженні всесвітньої історії. Свою першу наукову працю «Франческо Феруччі та його час» (1890), виконав ще в студентські роки, П. присвятив боротьбі Флоренції за демократичну республіку в 1-й пол. 16 ст. У 1893, склавши іспит на здобуття ступеня магістра й отримавши звання приват-доцента, розпочав читання лекцій у Київському університеті. Одночасно вів виклади у жіночій гімназії Ващенко-Захарченко. 1896–1897 перебував у закордонному відрядженні для дослідницької роботи в архівах і бібліотеках. Встановив наукові зв'язки з багатьма представниками історичної науки в Іспанії — Альтаміра-і-Кревеа, Бафарулем, В. Балагером та ін. У Франції в Школі вищих студій Сорбонни слухав лекції відомих істориків Ш.-В. Лангуа, А. Олара. 1896 в Парижі П. був

обраний членом історичного товариства Франції. За матеріалами проведених за кордоном досліджень підготував і захистив у Києві 1898 магістерську дисертацію «Кастильські кортеси у перехідну епоху від середніх віків до нового часу (1188–1520 pp.)», яка викликала міжнародний резонанс; з її оцінкою як новаторського здобутку в студіях кастильського парламентаризму виступив у журн. «Revista Crítica de Historia y de Literatura» («Критичний огляд історії і літератури») визначний іспанський історик і політичний діяч, член Королівської академії Е. Інохос-Наверос. «Кастильські кортеси» й понині належить до основоположних творів з іспанської історії й у повному перекладі перевидавалася в Барселоні 1930 і 1977. У 1899–1905 П. працював професором кафедри всесвітньої історії Ніжинського історико-філологічного інституту кн. Безбородька. 1901 захистив докторську дисертацію «Кріпосне право в Каталонії у середні віки», що стала першим дослідженням з цієї теми в іспанській та світовій історіографії. Того ж року Барселонська академія наук і мистецтв обрала П. своїм членом-кореспондентом. Останнім місцем його наукової діяльності став Казанський університет, де обіймав посаду професора всесвітньої історії. 1900, 1902, 1907–1908, 1910 П. знову виїздив за кордон для роботи над історичними джерелами, на основі яких розробляв і викладав навчальні курси з політичної та соціальної історії країн Західної Європи, а також США. 1899–1902 співробітничав з редакцією Енциклопедичного словника Брокгауза і Ефрона, для якого написав низку статей з іспанської, італійської, румунської історії. Поширенню знань про історичні події і діячів Європи (Бісмарк, Гамбетта, Гарібальді та ін.) присвячував також свої публічні лекції. 1902 видав «Історію Іспанії та Португалії» (2-е вид. 1909), яка досі залишається серед фундаментальних праць про країни Піренейського півострова. П. брав активну участь у науково-професійних організаціях — історичному товаристві Нестора-Літописця (Київ), Історико-філологічному товаристві (Ніжин) та ін. Був членом Академічного союзу діячів вищої школи, Конституційно-демократичної партії.

Тв.: Франческо Феруччи и его время. Очерк последней борьбы Флоренции за политическую свободу (1527–1530). — К., 1891; Очерки из истории Западной Европы. — К., 1894; Кастильские кортесы в переходную эпоху от средних веков к новому времени (1188–1520). — К., 1897; Отчет о научной командировке приват-доцента университета св. Володимира В. Пискорского за 1896 и 1897 // Журнал министерства народного просвещения, 1898, декабрь; Вопрос о значении и происхождении шести «дурных обычаев» в Каталонии. — К., 1899; Начало академической свободы в Западной Европе. — Нежин, 1900; Крепосное право в Каталонии в средние века. — К., 1901; История Испании и Португалии. — СПб., 1902 (2-е изд. 1909); В. Стэббс и В. Балагер // Сб.ист.-филол. общ-

ва при Ін-те кн. Безбородко в Нежине, 1903, т. 4; Князь Меттерних (Страницы из истории европейской реакции прошлого века) // Свобода и право (Киев), 1906, 27, 31 янв., 1 февр.; История представительных учреждений на Западе. — Казань, 1907; Международный исторический конгресс в Сарагосе // Журнал министерства народного просвещения, 1909, сентябрь–октябрь; El problema de la significación, y del origen de las seis, «malos usos» en Cataluña. — Barcelona, 1929; Las cortes de Castilla en el periodo de transito de la Edad Media e la Moderna. — Barcelona, 1977; История моего профессорства в Нежине. В кн.: История и историки. — М., 1979; Заграничные воспоминания. В кн.: Проблемы испанской истории. — М., 1992; Вибрані твори та епістолярна спадщина. — К., 1997; Флорентійський збірник. — К.–М.–Чернігів, 2013.

Лит.: Житецкий Н.П. Памяти В.К. Пискорского // Киевские вести, 1910, 8 авг.; Беляева И.Е. Владимир Константинович Пискорский. К 100-летию со дня рождения // Новая и новейшая история, 1968, № 3; Москаленко А.Е. Рукописи перевода «Салической Правды» из архива В.К. Пискорского. В кн.: Европа в средние века: экономика, политика, культура. — М., 1971; Дятлов В.А. Научно-педагогическая деятельность В.К. Пискорского в Нежинском историко-филологическом институте // Литература та культура Полісся (Нежин), 1991, вип. 1; Новикова О.О. В.К. Піскорський // УІЖ, 1992, № 6; Її ж. Київський колега французьких істориків // Хроніка–2000, К., 1995, № 2–3; Труш О.М. Науково-педагогічна та громадська діяльність В.К. Піскорського. Автореферат дис. канд. іст. наук. — К., 2009; Родинний архів як сторінка вітчизняної історії. Матеріали наук. конференції, присв. пам'яті д-ра всесвітн. історії члена істор. тов-ва Франції, чл.-кор. Барселонської академії наук, проф. В.К. Піскорського. 14–15 жовтня 2010 р. — Чернігів, 2011; Risaliti R. V.K. Piskorski'j. Florentijskij sbornik // Slavia (Roma), 2014, № 4.

М.М.Варварцев.

ПЛАВ'ЮК Микола Васильович (05.06.1925, с. Русів (нині село Снятинського р-ну Івано-Франківської обл.) — 10.03.2012, Гамільтон, Канада) — громадський, політичний і державний діяч, публіцист. Закінчив початкову школу в Русові та вступив до Снятинської гімназії, де вчився до 1941, а з вересня 1941 — у Снятинській держ. торг. школі. Тоді ж вступив до лав юнацтва Організації українських націоналістів, став повітовим провідником юнацтва ОУН, згодом — орг. референтом для зв'язку в повітовій ексекутиві ОУН. 1943 очолив оселю Виховної спільноти української молоді. 1944 недовго перебував під арештом. Влітку 1944 ввійшов до збройного загону ОУН (командир — С. Касіян) в околиці с. Стопусяни (нині с. Ступосяни Подкарпатського воєводства,

Польша). Згодом цей загін увійшов до формування УПА-Захід. П. перебував у Закарпатській Україні, а потім — у Відні, де за дорученням ОУН провадив діяльність серед українських робітників зі східних і центральних областей України, вивезених на роботу до Австрії, яких намагалися втягнути до Російської визвольної армії генерал-лейтенанта А. Власова.

Навесні 1945 П. з наказу ОУН вступив до 2-ї Української дивізії Української національної армії (команд. — полк. А. Долуд). Після закінчення Другої світової війни перебував у таборах для переміщених осіб, закінчив українську середню школу та вступив до Університету Людвіга-Максиміліана в Мюнхені, який закінчив 1949 за фахом економіста. 1947 одружився з Я. Бойко.

П. був активним студентським діячем, входив до Української студентської громади в Мюнхені, студентського товариства «Січ». Брав активну участь у роботі «Пласту» в Німеччині, був одним із організаторів студентського товариства «Зарево», орг. референтом проводу Центрального союзу українського студентства.

Наприкінці 1949 П. із сім'єю переїхав до Канади, працював робітником, вчився на курсах англійської мови та закінчив торговельний ф-т Університету Конкордія в м. Монреаль (1954). Фахово працював у м'ясопереробній промисловості, став президентом фірми «EssexPackers».

У Канаді П. продовжував активну громадську діяльність, став членом Українського національного об'єднання Канади, обирався орг. референтом Крайової екзекутиви УНО Канади (1954), заст. голови (1956), головою УНО Канади (1956–66). 1966–71 П. — член президії Комітету українців Канади, співредактор канадського часопису «Новий шлях» (1970–73).

Перший Світовий конгрес вільних українців у листопаді 1967 в Нью-Йорку обрав П. ген. секретарем СКВУ. На 2-му конгресі СКВУ 1973 П. обрали екзекутивним віце-президентом СКВУ, а 1978 на 3-му конгресі — президентом СКВУ. П. приділяв багато уваги підтримці руху спротиву в Україні, співпраці СКВУ з українськими дисидентами Л. Плющем, П. Григоренком, Н. Світличною, Н. Строкатою та ін., а також публікації та перекладу англійською мовою праць українських правозахисників і дисидентів.

П. багато сил і енергії віддав участі в націоналістичному русі. 1964 на 5-му Великому зборі українських націоналістів він став членом Проводу українських націоналістів, а в травні 1979 на 9-му Великому зборі українських націоналістів П. обрали головою Проводу ОУН.

На 10-й сесії Української національної ради (УНРади) у липні 1989 П. був обраний віце-президентом УНР на еміграції, а в грудні 1989 став президентом УНР на еміграції. П. доклав великих зусиль для співпраці з

демократичними силами в Україні в боротьбі за відновлення незалежності України. Після проголошення ВР УРСР Акта про державну незалежність України 24 серпня 1991 він розгорнув активну діяльність для міжнародної підтримки державної незалежності України.

24 серпня 1992, під час проведення Всесвітнього форуму українців у Києві, керівництво Державного центру УНР на еміграції на чолі з президентом УНР на еміграції П. передало владні регалії Української Народної Республіки Президентові України Л.Кравчуку на підтвердження того, що Українська держава є правонаступницею УНР. За особливі заслуги 1993 П. отримав громадянство України.

1992 ОУН як громадська організація легалізувала свою діяльність в Україні й 1993 провела в Україні Великий збір українських націоналістів (12-й з черги), який затвердив програму та статут ОУН, обрав провід, котрий очолив П. Під керівництвом голови ОУН П. в Україні відбулися 12-й (1993), 13-й (1994), 14-й (1997), 15-й (2000), 16-й (2003), 17-й (2006) Великі збори українських націоналістів.

П. ініціював розбудову громадських організацій, зокрема Фундації ім. О. Ольжича (1993), а також Всеукраїнського жіночого товариства ім. О. Теліги, Товариства студіюючої молоді «Зарево». Він був співзасновником газети «Українське слово» (Київ), часопису «Розбудова держави», видавництва ім. О. Теліги тощо.

Нагороджений орденом за «Заслуги» 3-го ст. (1996), орденом Ярослава Мудрого 2-го ст. (2002) і 1-го ст. (2008).

Тв.: Україна — життя моє, т. 2: Особисто причетний: Вибрані статті і промови. — К., 2002.

Літ.: Городиський З. Громадсько-політична біографія Миколи Плав'юка // Самостійна Україна, 1984, ч. 1; Марунчак М. Біографічний довідник до історії українців Канади. — Вінніпег, 1986; Виноградник Т. Нащадки Василя Стефаника. — Івано-Франківськ, 2001; Бабієва А. Плав'юк Микола Васильович. В кн.: Хто є хто на Івано-Франківщині: Видатні земляки. — К., 2002; Терен В., Хорунжий Ю. Від селянського сина — до державника. В кн.: Микола Плав'юк: Україна — життя моє. — К., 2002, т. 1; Танюк Л. Слово пошани до Миколи Плав'юка. В кн.; Плав'юк М. Україна — життя моє, т. 2: Особисто причетний: Вибрані статті і промови. — К., 2002; Недужко Ю. Українська діаспора в процесі відновлення державної незалежності України (середина 40-х — початок 90-х років ХХ століття). — Луцьк, 2009.

О.С. Кучерук, Ю.А. Черченко.

ПЛАННО КАРПІНІ (Plano Carpini — латинізоване прізвище Джованні да Пьян дель Карпіне; 1182, м. Пьян дель Карпіне, Перуджа, Італія —

1252, Антібар, нині м. Бар, Чорногорія) — член католицького чернечого ордену францисканців-міноритів, папський легат, перший великий італійський мандрівник. За завданням свого близького друга, засновника ордену Франциска Ассізького займався місіонерством у Тунісі, Іспанії, а також у Відні та ін. містах Центральної і Північної Європи. 1245–47 за дорученням Папи Римського Інокентія IV очолив дипломатичну місію до Монголії. Безпосереднім приводом для відправки її послужила монголо-татарська навала 1236–42, жорстоких наслідків якої зазнали руські князівства, Угорщина, Моравія, Силезія. Перед посольством П.К. було поставлено мету — з'ясувати, чи не збираються монгольські хани до нових походів, а також спробувати повернути їх у християнську віру. До складу експедиції, крім П.К., увійшли францисканці — поляк Бенедикт і чех Стефан, який супроводжував її лише до східних кордонів Київської Русі. Маршрут посольства, розпочатий у м. Ліон (Франція), пролягав через Богемію, Силезію, краківське і південно-західні руські князівства, Дон, Волгу, Середню Азію до Центральної Монголії. Розмаїту допомогу йому в просуванні на огорнутий невідомістю азійський Схід порадами та спорядженням надавали князі та жителі Русі. П.К. відвідав Володимир (нині м. Володимир-Волинський), Київ, Канів, Переяслав, де став свідком жахливого розорення, вчиненого монгольським військом. Він був офіційно прийнятий правителем Золотої Орди ханом Батием у резиденції біля гирла Волги та великим ханом Гуюком у ставці поблизу монгольської столиці Каракорум. Головні результати переговорів було зафіксовано в складеному у формі «наказу» листі-відповіді хана Гуюка на вручену йому П.К. буллу Інокентія IV. Хан Гуюк, відмовившись від пропозиції прилучитися до християнства, зажадав від глави Римо-католицької церкви та королів Європи скоритися й стати підданими його як володаря усіх народів світу. «Силою Бога всі землі, починаючи від тих, де сходить сонце, і кінчаючи тими, де заходить, даровані нам», — проголошував монгольський державець, погрожуючи, у разі незгоди з його вимогами, ставитися до християнських країн як до своїх «ворогів».

Місія П.К. викликала великий резонанс в Європі. Найширший відгомін вона знайшла в підпорядкованих Золотій Орді руських князівствах, де зустрічати повернення П.К. з Азії в червні 1247 вийшли всі жителі Києва. «Саме вони, — доповідав він, — вітали нас, ніби ми воскресли з мертвих; так само приймали нас у всій Русії, Польщі та Богемії». Особливий інтерес до звісток, привезених посольством, виявили європейські купці — польські, австрійські, італійські (з Генуї, Венеції, Пізи), які перебували в Києві і мали торговельні інтереси на азійському Сході. Важливим наслідком діяльності П.К. на Русі стало посилення орієнтації галицько-волинських князів Данила Галицького і Василька Романовича на Римо-

католицьку церкву для опору монгольській агресії. На честь папського легата вони влаштували «великий пир» і після нарад з єпископами Галицько-Волинського князівства передали через П.К. грамоту й відправили своїх послів до Папи Римського.

Повернувшись у листопаді 1247 до Франції, де в цей час перебував Інокентій IV, П.К. склав докладний звіт, що став важливим джерелом відомостей про народи Центральної Азії і Східної Європи, передусім про Монгольську імперію, її природні умови, політичний устрій, господарство, військову організацію і тактику війни, службу шляхів сполучення, звичаї та релігійні вірування. Багато уваги він приділив зовнішньополітичним зв'язкам Русі та становищу її населення після монгольського вторгнення. На підставі особистих спостережень на землях «рутенів» та ін. народів П.К. спромігся окреслити небезпеку, яка загрожувала Європі, і висунути фундаментальний для її відвернення висновок: «Якщо християни хочуть зберегти себе самих, свою землю і християнство, то царям, князям, баронам і правителям земель належить зібратися воєдино». Після завершення своєї місії П.К. дістав сан архієпископа в м. Антібарі. Складений ним латиною опис подорожі поширювався вже із середини 13 ст. в різних списках. Із винаходом книгодрукування праця не раз видавалася в перекладі багатьма мовами. Перший повний текст її разом із французьким перекладом опубліковано 1839 у Парижі істориком М.-А. д'Авезаком. Суттєвим доповненням до характеристики подій епохи, пов'язаних із місією П.К., стала знахідка 1920 у ватиканському архіві листа великого хана Гуюка до Папи Римського Інокентія IV.

Тв.: D'Arvezac. Relation des Mongols ou Tartares par le frère Jean du Plan de Carpin, de l'ordre des Frères Mineurs, Légat du Saint-Siège Apostolique, Nonce en Tartarie, pendant les années 1245, 1246 et 1247. — Paris, 1839; История монголов. В кн.: Путешествия в восточные страны Плано Карпини и Рубрука. — М., 1957.

Лит.: Бартольд В.В. История изучения Востока в Европе и России. — Л., 1925; Адамович М. Путешествие Плано Карпини и Рубруквиса в Монголию в XIII в. // Исторический журнал, 1940, № 11.

М.М. Варварцев.

ПОДОЛИНСЬКИЙ Сергій Андрійович (31(19).07.1850, с. Ярославка (нині село Бобровицького р-ну Чернігівської обл.) — 12.07(30.06).1891, Київ) — учений, мислитель, громадський і політичний діяч. Народився в заможній дворянській сім'ї. Навчався вдома, кінцеві іспити склав у 1-й Київській гімназії (1866). Продовжив освіту на фізико-математичному ф-ті Київського університету (1867–71), який закінчив із золотою медал-

лю. Відвідував марксистський гурток викладача-демографа М. Зібера, був активним членом народницької групи «чайковців».

У січні 1872 виїхав до Парижа, де розпочав вивчення медицини із проф. К. Бернаром. Познайомився з російським народником П. Лавровим, поринув у життя народників-емігрантів. У Лондоні зустрів К. Маркса, поділяв його економічні теорії, але засуджував за політичний централізм. 1873–74 продовжував медичні студії у Цюриху, одночасно помагав П. Лаврову видавати ж. «Вперед!», де публікував статті з економічної історії. П. закидав російським народникам нехтування національним питанням і намагання підпорядкувати собі національні рухи в Російській імперії. Відвідував різні країни Європи. Перебуваючи в Україні 1874, П. став активним членом «Молодої громади», брав участь у київському міжнародному археологічному з'їзді. У родинному маєтку Ярославка лікував хворих селян, писав соціалістичні брошури українською мовою («Парова машина»), які видавав у Відні його галицький однодумець О.С. Терлецький. Від 1875 в газ. «Киевский телеграф» публікував статті про свої враження від подорожі Австро-Угорщиною, в яких доводив національну єдність тамтешніх українців і наддніпрянського населення. У травні 1876 одержав від Бреславльського університету диплом лікаря. Із липня 1876 до червня 1877 жив у Києві, займався «громадівськими» справами, писав науково-популярну монографію про хліборобство в Україні, яку вислав М. Драгоманову для публікації у Швейцарії. На поч. 1878 виїхав із дружиною за кордон, де співпрацював із М. Драгомановим над українознавчими темами. Навесні 1879 здійснив поїздку до Іспанії, описав її, порівнюючи Каталонію з Україною. Закінчив монографію «Ремесла й фабрики на Україні», яку М. Драгоманов видав 1880. У січні 1880 у франц. ж. «Міжнародний огляд біологічних наук» вийшла стаття П. «Людська праця і збереження енергії», в якій автор пояснював Марксову теорію додаткової вартості в термінах нагромадження і зберігання сонячної енергії людською працею. 6 версій статті з'явилися німецькою, італійською і французькою мовами. Сьогодні науковці вважають автора предтечею екологічного мислення. Стаття «Праця людини та її відношення до розподілення енергії» започаткувала засади оригінальної теорії праці не лише в економічних, а й у моральних категоріях, що аналізувалися під кутом зору природничо-наукових процесів.

Разом із М. Драгомановим і М. Павликом видавав у Женеві укр. час. «Громада», підписав його радикальну політичну «Програму». 1882 П. припинив наукову і громадську роботу. 1885 мати привезла хворого П. до Києва, де він згодом помер. Похований на Аскольдовій могилі. Пам'ятник тепер на Звіриньцькому кладовищі.

Тв.: Очерк развития международной ассоциации рабочих. «Вперед!» (Женева), 1873, т. 1; 1874, т. 2; Парова машина: Казка. — Відень 1875;

Про багатство та бідність: Розмова перва. — Відень, 1876; Про хліборобство: Частина перва: Про те, як наша земля стала не наша. — Липськ, 1877; Життя й здоров'я людей на Україні. — Женева, 1879; *Le nihilisme en Russie // La Réforme (Paris)*, 1879 (15 septembre); (15 octobre); *Le travail humain et la conservation de l'énergie // Revue Internationale des sciences biologiques (Paris)*, t. 5, no. 1 (15 Janvier); Громадівство і теорія Дарвіна // Громада (Женева), 1880, № 1; Ремесла й фабрики на Україні. — Женева, 1880; Соціалісти українці в Австрії. — Женева, 1880; Труд человека и его отношение к распределению энергии // Слово, 1880, 4/5 (апрель–май); Из поездки в Испанию // Русская мысль (М.), 1882, кн. 10 (октябрь).

Лит.: Грушевський М.С. 3 починів українського соціалістичного руху: Мих. Грушевський і женевський соціалістичний гурток. — Відень, 1922; Корнійчук Л.Я., Мешко І.М. Економічні погляди С.А. Подолинського. — К., 1958; Пашук А.І. Соціологічні та суспільно-політичні погляди С.А. Подолинського. — Львів. 1965; Martinez-Alier J., Schllürmann K. *The History of Agricultural Energetics: Podolinsky*. В кн.: *Ecological Energy, Environment and Society*. — New York, 1987; Злупко С.М. Сергій Подолинський — вчений, мислитель, революціонер. — Львів, 1990; Корнійчук Л.Я. Життя й діяльність С.А. Подолинського. В кн.: Подолинський С.А. Вибрані твори. — К., 2002; Сербин Р. Життя й діяльність Сергія Подолинського: Біографічний нарис. В кн.: Подолинський С. Листи та документи. — К., 2002.

Р. Сербин.

ПОЛІНЬЯК (Polignac) Іраклій Іраклійович (Огюст-Габріель-Іракліус) (02.08.1788 — після 1825) — граф, французький емігрант, військовик, учасник декабристського руху. Походив із знатного аристократичного роду. Під час революції батьки П. покинули Францію й осіли в Україні, де за дарчою грамотою російської влади одержали «для розвитку скотарства» понад 22 тис. десятин землі в урочищі Гард (нині с. Богданівка Доманівського р-ну Миколаївської обл.). Вступивши на російську військову службу, П. взяв участь у війнах 1805–1807, 1812 проти наполеонівської Франції, відзначився у Бородінській битві і був нагороджений орденом Анни 2-го ступеня з діамантами. Бойову діяльність продовжив у закордонному поході російської армії та її битвах під Бауценом, Кульмом, Лейпцігом та ін. (тоді ж одержав другий орден). Дослужившись до чина полковника, командував у 1814–1818 Апшеронським піхотним полком. Був звільнений у відставку, але не поривав зв'язків з армійським середовищем і приєднався до таємного «Союзу благоденства», де перебував у складі Тульчинської філії до саморозпуску 1821. Того ж року клопотався про повернення на військову службу, однак не дістав «височайшого

дозволу». 1823 (за ін. даними — 1824) був прийнятий у члени Південного товариства, співпрацював з організаторами і провідниками декабристського руху в Україні П. Пестелем, В. Давидовим, С. Волконським, О. Юшневським та ін. 1824 виїхав за кордон з дорученням встановити зносини декабристів «з французькими лібералами, які прагнуть до однієї з ними мети», ознайомити їх з діяльністю та програмою Південного товариства — «Руською правдою» (для цього її франкомовну версію підготував голова Васильківської управи С. Муравйов-Апостол). На шляху до Парижа, у Дрездені, П. вів перемовини з представником польського визвольного руху генералом К.О. Княжевичем. Одразу після придушення повстання декабристів царський уряд вдався до заходів через міністерство закордонних справ і посольства для висилки П. до Росії. У квітні 1826 на прийомі посланника Австрії російський імператор Микола I назвав П. виконавцем міжнародного плану «змовників», які «домовлялися з революціонерами Франції». Спроби витребувати П. у французьких властей для слідства і суду над ним залишилися без наслідків.

Лит.: Зборник Херсонского земства, 1890, № 3; Богуславский Л.А. История Апшеронского полка. — СПб, 1892; Восстание декабристов: Материалы, тт. 4, 10. — М.–Л., 1927, М., 1953; Внешняя политика России XIX и начала XX века: Документы Российского министерства иностранных дел, т. 6 (14). — М., 1985; Кюстин А. Николаевская Россия. Пер. с франц. — М., 1990.

М.М. Варварцев.

ПОЛОВЕЦЬ Семен (поч. 17 ст. — після 1657) — військовий діяч і дипломат, один з активних учасників Національно-визвольної війни українського народу 1648–58. Походив із відомого козацького роду на Білоцерківщині. Імовірно, його родичем був Роман Половець, якого після поразки повстання 1637–1638 козаки відправили в посольство до Варшави разом із Б. Хмельницьким. Родичами чи синами були значні козаки Білоцерківського полку Андрій та Федір Половці (1654). Очевидно, брав участь у козацьких повстаннях 1-ї пол. 17 ст., уперше згадується в «Реєстрі Війська Запорозького» 1649. Був білоцерківським полковником у липні 1653–1654, 1656 і 1657, наказним білоцерківським полковником 1658. Брав участь у Переяславській раді 18 (8) січня 1654, відіграв активну роль у боротьбі проти польського війська 1654–55. Він усно й письмово повідомляв Б. Хмельницького та московських воевод у Києві (в останньому випадку посередником був білоцерківський городовий отаман — Степан-Адам Мазепа, батько майбутнього гетьмана І. Мазепа) про ворожі дії військ Речі Посполитої. У середині грудня 1655 (за н. с.) посланий гетьманом Б. Хмельницьким на чолі посольства до російського

царя Олексія Михайловича з інформацією про військово-політичну ситуацію після переможного походу 1655 українських військ і з проханням не допускати нападів донських козаків на Крим у разі, якщо кримський хан Мегмед-Герей IV виступить союзником України. На початку травня 1657, виконуючи наказ Б. Хмельницького, тимчасово затримав посольства Австрії на чолі з П. Парчевичем та Речі Посполитої на чолі зі С.-К. Беневським. Був прихильником гетьмана І. Виговського і брав участь у військових діях проти московських сил під Києвом.

Лит.: Грушевський М. Історія України-Руси. — К., 1995–98, т. 8-10; Кривошея В.В. Національна еліта Гетьманщини. — К., 1998, ч. 1.

Ю.А. Мицик.

ПОПРУЖЕНКО Михайло Григорович (25.07.1866, Одеса — 1943, Болгарія) — історик, славіст. Походив із сім'ї протоієрея, викладача Херсонської духовної семінарії. Закінчивши в Одесі гімназію, продовжив навчання на історико-філологічному факультеті Новоросійського університету (1883–1888). У 1888 залишений при університеті на два роки стипендіатом для підготовки до професорського звання на кафедрі слов'янської філології. Був учнем відомого візантолога і славіста проф. Ф.І. Успенського. Від 1891 — приват-доцент. 1894 захистив магістерську дисертацію «З історії літературної діяльності в Сербії XV ст.». Захист докторської дисертації «Синодик царя Бориса» відбувся 1890 у Харківському університеті. Від 1908 — екстраординарний, 1909 — ординарний професор Новоросійського університету, де викладав історію літератури слов'янських народів. Був членом одеських товариств: історії і старожитностей, слов'янського ім. Кирила і Мефодія. Здійснені П. на початку 20 ст. наукові відрядження до Туреччини, Болгарії, Сербії сприяли широкому ознайомленню наукового світу з відкритими ним найдавнішими пам'ятками південнослов'янської писемності. 1911 нагороджений сербським орденом св. Савви 3-го ступеня. У 1920 емігрував до Болгарії, де за підтримки колишнього посла Болгарії в Україні І. Шишманова продовжив свою діяльність на посаді професора історико-філологічного факультету Софійського університету. Одночасно на запрошення болгарського міністерства народної освіти переймався вдосконаленням середньої освіти в країні: складав для гімназій і училищ програми з історії і літератури, надавав методичну допомогу вчителям тощо. Від 1928 працював в Археологічному інституті, від 1938 — у Македонському інституті в Софії. 1934 Слов'янський інститут у Празі обрав П. своїм іноземним членом. У 1838 громадськість Болгарії відзначила 50-річчя наукової і викладацької діяльності П., який «високо тримав прапор наукової істини і наукової неупередженості»; Софійський університет присвоїв йому звання почесного доктора. Визнанням наукових заслуг П.

стало обрання його Болгарською академією наук членом-кореспондентом (1923), у 1941 — дійсним членом.

Тв.: Ян Амос Коменский, педагог XVII в. — Одесса, 1892; Рачкий Франс // Зап. Одесского общества истории и древностей, 1895, т. 18; Синодик царя Бориса. — Одесса, 1899; Участие Одессы в возрождении народа болгарского. — Одесса, 1920; Документи по българската история. — София, 1930-1932, т. 1-2.

Лит.: Ляпунов Б.М. Отзыв об ученых трудах приват-доцента Новороссийского университета М.Г. Попруженко // Зап. имп. Новороссийского университета, 1908, т. 111; Славяноведение в дореволюционной России. Биобиблиографический словарь. — М., 1979; Чолов П. Български историци. — София, 1981; Спасов Л. Русские ученые-эмигранты в Болгарии (1920–1930-е годы) // Bulgarian historical review, 1992, № 4; Павленко В. Українсько-болгарські взаємини 1918–1939 рр. — К., 1995; Професори Одеського (Новоросійського) університету. — Одеса, 2000, т. 3.

М.М. Варварцев.

ПОРИК Василь Васильович (псев.: Базіль, Борик, лейтенант Громовий; 17.02.1920, с. Соломірка (нині с. Порик Хмільницького р-ну Вінницької обл.) — 22.07.1944, Аррас, Франція) — учасник руху Опору у Франції в роки Другої світової війни. Герой Радянського Союзу (1964; посмертно). 1938 закінчив Бобринецький сільськогосподарський технікум (Кіровоградська обл.) і став курсантом Одеського військового піхотного училища. Згодом переведений в Охтирське, а потім — у Харківське піхотне військове училище, яке закінчив у званні лейтенанта (1941). На початку німецько-радянської війни 1941–1945 перебував у складі Шостої армії Південно-Західного фронту. Восени 1941 пораненим потрапив у полон і був відправлений до табору примусової праці Бомон в м. Артуа (департамент Па-де-Кале, Франція). Перебуваючи на посаді старшого наглядача, очолив підпільну табірну організацію «Група радянських патріотів», створену в жовтні 1942, та скеровував дії підпілля. На території табору було створено 11 диверсійних груп і бойовий загін із 12 осіб. Група саботувала роботи на шахтах компаній «Дурж», «Парізьєн», «Ескарпель». Підпільники пускали під укіс німецькі ешелони, знищували гітлерівських солдат та офіцерів, руйнували залізничне полотно, пошкоджували лінії телеграфного і телефонного зв'язку. П. встановив зв'язок з учасниками французького руху Опору. 15 березня 1944 здійснив втечу з табору, переховувався в м. Дрокуре (околиця м. Ланс, Франція). П. входив до керівництва французького штабу руху Опору на півночі Франції. Мав конспіративні квартири в селищах шахтарів Льсвен, Біллі-Монтінї, Енан-Льестар, Билигране. У ніч на 22 квітня 1944 підпільний загін під командуванням П. розгромив табір Бомон і звільнив усіх полонених.

В одному з боїв П. було поранено, схоплено і ув'язнено у фортеці Сен-Нікесі м. Аррас, однак він знову здійснив втечу.

22 липня 1944 при виконанні бойового завдання П. потрапив у засідку й був захоплений, того ж дня розстріляний. Похований у м. Енан-Льєтар (нині Енан-Бомон-СД, Франція).

Його ім'я викарбуване на стіні Арраської фортеці серед інших імен учасників руху Опору. 18 лютого 1968 у м. Енан-Льєтар (Франція) на могилі П. встановлено пам'ятник, створений київськими скульпторами.

Лит.: Сгибнев А. Спасибо, солдат! — М., 1961; Колодний Б., Ласков М. Людина з легенди. — К., 1965; Гладкий С.П. Русский из Дрокура. — Л., 1966; Клоков В. та ін. Далеко від Батьківщини. — К., 1968; Колодний Б. Троянди на граніті. — К., 1970; П'єррар А. Юнак з трояндою. — К., 1971; Против общего врага: Советские люди во французском движении Сопротивления. — М., 1972; Легендарний Базиль: Фотонарис. — Одеса, 1974; Підласко Т. Меморіальний музей В.В. Порики. — Одеса, 1978; «ВИЖ», 1965, № 7; Шумихин В.С. Подвиг героев Советского Союза. — М., 1988, т. 2; Овеянные славой имена: Герои Советского Союза, уроженцы Винниччины. — Одесса, 1989; Кто был кто в Великой Отечественной войне 1941–1945: Люди. События. Факты: Справочник. — М., 2000; Лисенко О. Українці у французькому Русі Опору в роки Другої світової війни // Діалог: Україна і Франція, 2002, № 2.

М.К. Лобода.

ПОРОШЕНКО Петро Олексійович (нар. 26.09.1965, Болград) — український політичний і державний діяч, міністр закордонних справ України (2009–2010), п'ятий Президент України (з 7 червня 2014).

Середню школу закінчив у м. Бендери. 1982–1989 навчався у Київському університеті ім. Т.Г. Шевченка на факультеті міжнародних відносин і міжнародного права за спеціальністю «міжнародні економічні відносини». 1984–1986 — служба у лавах збройних сил. 1989–1992 — аспірант, асистент кафедри міжнародних економічних відносин Київського університету ім. Т.Г. Шевченка. Має серйозний досвід підприємницької діяльності. 1990–1991 — заступник генерального директора Об'єднання малих підприємств і підприємців «Республіка». 1991–1993 — генеральний директор АТ «Біржовий дім “Україна”». 1993–1998 — генеральний директор ЗАТ «Український промислово-інвестиційний концерн» («Укрпромінвест»). 1998 заснував іменний благодійний фонд з метою реалізації добродійних проєктів у різних сферах суспільного життя. Власник низки важливих активів. Підконтрольний йому телевізійний «П'ятий канал» відіграв помітну суспільно-політичну роль у періоді Помаранчевої революції та Євромайдану.

До свого обрання Президентом України набув значного досвіду роботи на відповідальних посадах у системі законодавчої та виконавчої влади незалежної України. 1998–2002 — народний депутат України III скликання, протягом 2000–2002 — керівник фракції «Солідарність» у ВРУ. 2002 став членом фракції «Наша Україна» та увійшов до складу президії партії «Народний Союз Наша Україна». 1998–2003 — член Координаційної ради з питань функціонування ринку цінних паперів в Україні. 2000–2004 — заступник Голови Ради Національного Банку України. 2002 здобув науковий ступінь кандидата юридичних наук після захисту дисертації на тему «Правове регулювання управління державними корпоративними правами в Україні». 2002–2005 — народний депутат України IV скликання. Голова Комітету ВРУ з питань бюджету. 8.02.2005–8.09.2005 — Секретар Ради Національної безпеки і оборони України. 2006–2007 — народний депутат України V скликання, Голова Комітету ВРУ з питань фінансів і банківської діяльності. 2009–2010 — Міністр закордонних справ України. 2012 — Міністр економічного розвитку і торгівлі України. 2012 — народний депутат України VII скликання, співголова Комітету парламентського співробітництва Україна-ЄС.

Взимку 2013–2014 — активний учасник Євромайдану. 25 травня 2014 на позачергових виборах обраний Президентом України. Перемогу здобув у першому турі, отримавши більше половини голосів виборців (54,7%), і став наймолодшим президентом України за її історію. На виборах виступав в альянсі з В. Кличком. 7 червня 2014 склав присягу перед українським народом як Глава держави й, відповідно до статті 102 Конституції України, протягом усього періоду своїх повноважень покликаний виступати від імені держави, бути гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, дотримання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина. Під час інавгураційної промови задекларував, що використає увесь свій дипломатичний досвід для підписання такого міжнародного договору на заміну Будапештського меморандуму, що надасть більш надійні гарантії миру і безпеки, аж до військової підтримки у разі загрози територіальній цілісності. Згідно з Конституцією України зовнішньополітична діяльність Президента України спрямовується на забезпечення її національних інтересів і безпеки шляхом підтримання мирного і взаємовигідного співробітництва з членами міжнародного співтовариства за загально визнаними принципами і нормами міжнародного права. Представляє державу в міжнародних відносинах, здійснює керівництво зовнішньополітичною діяльністю держави, веде переговори та укладає міжнародні договори України, ухвалює рішення про визнання іноземних держав, призначає та звільняє глав дипломатичних представництв України в інших державах і при міжнародних організаціях, приймає вірчі і відкличні грамоти дипломатичних представників іноземних держав.

27 червня 2014 Президент України П. Порошенко підписав заключну (економічну) частину Угоди про асоціацію між Україною і ЄС. 18 вересня 2014 під час виступу в Конгресі США закликав до надання Україні більшої політичної і військово-технічної підтримки, а також статусу союзника США за межами НАТО. 24 листопада 2014 під час візиту до України Президента Литовської Республіки Д. Грибаускайте було узгоджено питання співпраці у процесі євроінтеграції України, співробітництва у військово-технічній, інформаційній, енергетичній сферах. 29 грудня 2014 П. підписав ініційований ним і підтриманий Верховною Радою 23 грудня закон «Про внесення змін до деяких законів України щодо відмови від здійснення політики позаблоковості». Законодавчо зафіксовано рішення про «поглиблення співпраці з Організацією Північноатлантичного договору з метою досягнення критеріїв, необхідних для набуття членства у цій організації». 12 січня 2015, усвідомлюючи нерозривність зв'язку зовнішньої і внутрішньої політики, підписав Указ «Про Стратегію сталого розвитку «Україна-2020», що передбачає реалізацію 60 реформ. 3 березня 2015 підписано Указ про створення Конституційної комісії з метою розробки змін до Основного закону. 24 червня 2015 Венеційська комісія схвалила зміни до Конституції України. 1 липня 2015 П. заявив, що децентралізація, яка наблизить нашу систему до європейської, не означає послаблення функцій центральної влади у питаннях оборони й зовнішньої політики. У цілому, на початковому етапі своєї каденції новому Президенту України вдалося мінімізувати ризики великої війни з Росією, зупинити масштабний кривавий конфлікт на сході України (мирна програма в рамках «Мінського процесу») і сформулювати якісно нову перспективну стратегію зовнішньої політики.

Заслужений економіст України, лауреат Державної премії України у сфері науки і техніки, лауреат Міжнародної премії імені П. Орлика, нагороджений Орденом «За заслуги» III та II ступенів, Орденом «За громадянські заслуги» Іспанії, Орденом Республіки (Молдова), Орденом Білого Орла (Польща).

Тв.: Державне управління корпоративними правами в Україні. Теорія формування правовідносин. — К., 2000; Правове регулювання управління державними корпоративними правами в Україні: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. — О., 2002.

Лім.: Порошенко Петро Олексійович. Біографія. —

<http://www.president.gov.ua/president/about-president>;

http://biographie.in.ua/blog/poroshenko_petro_oleksijovich/2014-10-10-950

О.М. Горенко.

ПОРШ Микола Володимирович (19.10.1879, Лубни, нині Полтавська обл. — 16.04.1944, Еберсвальде, Німеччина) — політичний і громадський діяч, дипломат, економіст, публіцист. 1907 закінчив Лубенську гімназію, 1911 — юридичний факультет Київського університету. Ще студентом став одним із лідерів київського комітету Революційної української партії. Відстоював ідею незалежного існування української соціал-демократичної організації і був противником об'єднання з РСДРП. Редагував партійні часописи «Праця», «Селянин», «Вільна Україна», «Слово», виступав у пресі з економічними обґрунтуваннями гасла автономії України. З розколом РУП 1906 очолив Українську соціал-демократичну робітничу партію. Сприяв розгортанню кооперативного руху в Україні. У березні 1917 обраний до Київського губернського виконкому Ради об'єднаних громадських організацій. Очолював Всеукраїнську раду робітничих депутатів, був членом ЦК УСДРП. Від липня 1917 — член Української Центральної Ради і Малої Ради. У вересні 1917 брав участь у Демократичній нараді в Петрограді, член Передпарламенту Росії. У листопаді 1917 був призначений генеральним секретарем праці, а від грудня 1917 виконував обов'язки генерального секретаря військових справ УНР. У березні 1918 керував комісією у справах товарообміну з Центральними державами при Раді народних міністрів УНР, у квітні 1918 очолював українську делегацію на мирних переговорах із РСФРР. 23 квітня 1918 підписав «Господарський договір між УНР, Німеччиною і Австро-Угорщиною». Після гетьманського перевороту 29 квітня 1918 перейшов в опозицію до влади, став членом Українського національного союзу, кілька місяців перебував під арештом. Із встановленням Директорії УНР призначений надзвичайним і повноважним послом УНР у Німеччині (1919–1920). Обіймаючи цю посаду, П., як він сам зазначав, прагнув «здобути якнайбільший вплив на всі німецькі кола і сили і використати їх у кожному данім моменті в найкорисніший спосіб для української політики». Він неодноразово зустрічався з міністром закордонних справ країни перебування, направляв на його ім'я листи, в яких у формі меморандуму чи ноти викладав свою точку зору стосовно взаємовідносин між Україною і Німеччиною. Особливу увагу приділяв поверненню військово-полонених до України, наданню практичної допомоги українцям Німеччини, організації їхнього культурного життя тощо. Брав участь у нарадах послів і голів дипломатичних місій УНР, що відбулися 6–14 серпня 1919 у Карлсбаді та 18–20 серпня 1920 у Відні, на яких було розглянуто основні напрями української зовнішньої політики, діяльності дипломатичних представництв УНР тощо. Після відставки 1921 залишився на еміграції. Міністр закордонних справ УНР А. Ніковський у своєму листі до П. у лютому 1921 писав, «що уряд УНР з великим жалем змушений

задовольнити Ваше, пане после, прохання про демісію... Завдяки Вашим особистим якостям посольство УНР у Берліні стало одним з найкращих дипломатичних представництв за кордоном...». Відійшовши від політичної діяльності, був одним із засновників Українського національного об'єднання у Берліні. Займався науковими дослідженнями з проблем економіки, статистики, національного питання України, переклав українською мовою працю К. Маркса «До критики політичної економії» (1923).

Тв.: Статистика землеволодіння в 1905–1907 рр.; Про автономію України. — 1907; Автономія України і соціал-демократія. — 1917; Україна в державному бюджеті Росії. — 1918 та ін.

Лит.: Жук А. З нагоди 85-ліття з дня народження посла УНР в Німеччині М. Порша // Сучасність, 1962, № 1; Соловйова В.В. Дипломатичні представництва УНР у Німеччині та Австрії // Вісник Київського державного лінгвістичного університету. Серія «Історія, економіка, філософія». — К., 1998, вип. 2; Ї ж. Дипломатична діяльність українських національних урядів 1917–1921 рр. — Київ–Донецьк, 2006; Магурчак А. Громадсько-політична діяльність Миколи Порша (1900–1921 рр.): Автореф. дис. ... канд. іст. наук. — К., 2006; Кривець Н.В. Українсько-німецькі відносини: політика, дипломатія, економіка. 1918–1933 рр. — К., 2008; Українські дипломатичні представництва в Німеччині (1918–1922). Документи і матеріали. — К., 2012.

Н.В. Кривець.

ПРІОРАТО, повне прізвище: **ГУАЛЬДО ПРІОРАТО (Gualdo Priorato)** Галеаццо (23.07.1606, Віченца, Італія — 1678, Віченца) — італійський історик, військовик, дипломат. Походив із графського роду. У 15-річному віці вступив на військову службу до Нідерландських провінцій. Брав участь у Тридцятилітній війні 1618–1648, виступав на боці як коаліції католицьких держав, так і протестантських. Воював під командуванням германського імперського полководця А. Валленштайна. Повернувшись на деякий час до Італії, розпочав студії європейської історії, видав 1640–1651 у Венеції свою першу працю в 4-х томах «Історія війн імператорів Фердинанда II і Фердинанда III та короля Іспанії Філіппа II проти короля Густава Адольфа — короля Швеції і Луї XII — короля Франції». 1643 — полковник кірасирського полку венеціанського війська. Після укладення Вестфальського миру 1648 остаточно залишив військову кар'єру. Від 1652 працював на запрошення королівського двору у Франції для написання історії правління кардинала Дж. Мазаріні. 1656 перебував у Римі як представник (у званні камергера) Шведського королівства, отримав титул «Nobilis romanus». У 1664 став радником й історіографом імператора Священної Римської імперії Леопольда I; діяльності його присвятив один

з головних своїх творів — «Історію цісаря Леопольда, яка оповідає про найбільш визначні події в Європі від 1656 до 1670 р.» (Відень, 1670–1674). В ній один з перших на Заході висвітлив визвольну війну під орудою Б. Хмельницького як явище, споріднене Нідерландській та Англійській революціям, повстанням в Італії й Іспанії. Причини цієї війни проти поляків, яка відбувалася на «руських землях» Польського королівства, П. вбачав у національному і соціальному гнобленні з боку шляхти. Багато уваги приділив періоду після Андрусівського договору 1667, діяльності гетьмана П. Дорошенка, вмістивши у своїй праці його портрет і текст Андрусівської угоди. Населення України вважав народом на ймення «руси» («рутенці»), які прагнули до тих вольностей і привілеїв, якими наділені козаки. Серед студій про держави та їх очільників П. належать також описи імперських міст (Нюрнберг, Франкфурт та ін.), міст Італії (Флоренція, Лукка тощо). За життя П. його «Історії» перекладалися французькою і латинською мовами й публікувалися в германських князівствах, Франції, Нідерландах, Італії і найчастіше у Відні.

Тв.: *Historia di Leopoldo Cesare. Continente le cose piu memorabili successe in Europa dal 1656 fino al 1670. 3 Bde.* — Wien, 1670–1674.

Лім.: Наливайко Д. Очима Заходу. Рецепція України в Західній Європі XI–XVIII ст. — К., 1998; Gullino G. Gualdo Priorato. In: *Dizionario biografico degli italiani.* — Roma, 2000, vol. 60.

М.М. Варварцев.

ПРИЦАК Омелян Йосипович (7.04.1919, с. Лука, Самбірський пов. на Галичині (тепер с. Озерна, Самбірський р-н Львівської обл.) — 29.05.2006, Бостон) — український історик, медієвіст, орієнталіст, тюрколог, організатор наукової праці у діаспорі. Походив із родини залізничного інженера, який загинув під час українсько-польської війни (1918–1919) восени 1919. Навчався у Першій державній гімназії у Тернополі (1928–36). Під впливом учителя Ф. Михальського зацікавився східними джерелами. Вивчав семітські, іранські й алтайські мови у Львівському університеті, який закінчив 1940. Завдяки знайомству з Т. Кострубою був залучений до науково-дослідної діяльності НТШ, зокрема привернув увагу І. Крип'якевича. Протягом 1936–39 виконував обов'язки секретаря Комісії нової історії України НТШ. Молодший науковий співробітник, науковий секретар Львівського відділення Інституту історії України АН УРСР (1940). Аспірант Інституту мовознавства АН УРСР під керівництвом академіка А.Ю. Кримського (1940). Мобілізований до Радянської армії. Під час німецько-радянської війни (1941–1945) поранений та потрапив у полон (1941). Був звільнений із примусових робіт у Німеччині за клопотанням проф. Р. Гартмана. З 1943 відвідував семінар проф. Р. Гартмана

у Берлінському університеті. Вивчав тюркологію у А. фон Габайн та Г. Шиля, а іраністику та середньоазіатську історію — у Г.-Г. Шедера. Член Національного об'єднання українських студентів у Німеччині. Від 1946 вивчав тюркологію, іраністику й славістику в Геттінгенському університеті. Спеціалізувався у царині тюркології, іраністики і центрально-азійських студій. Захистив докторську дисертацію «Караханідські студії» у Геттінгенському університеті (1948). Доцент Геттінгенського університету (1951). Від 1952 — у Гамбурзі. Доцент (1952), професор (1957) Гамбурзького університету. Викладав у Кембріджському університеті (1954), Краківському та Варшавському університетах (1959). Президент Міжнародного товариства з вивчення мов, культури й історії угро-фінських та алтайських народів (1958–65). Редактор часопису «Ural-Altische Jahrbücher» (1954–66). Від 1961 — у США. Керівник кафедри алтаїстики, тюркології та євразійської історії у Вашингтонському університеті у Сіетлі (1961–64). З 1964 — професор лінгвістики та тюркології у Гарвардському університеті, зокрема вивчав проблеми протоалтайської (тюрко-монголо-тунгусо-корейської) мовної спільноти. Вважав, що метаморфози в українській науці в діаспорі спричинилися до виникнення проблеми «декласованого вченого», відірваного від західного наукового середовища. Тримався думки про потребу впровадження нових інституціональних й організаційних форм української науки поза межами України. За проектом П. у 1968 була укладена угода з Гарвардським університетом про заснування ним на пожертви української закордонної громади трьох кафедр з україністики (історії, мовознавства та літературознавства). Фундатор та перший директор Українського наукового інституту Гарвардського університету (1973–90). Обстоював кілька засадних принципів, на які мала спиратися українська наукова школа в Гарвардському університеті: 1) принцип історичної чи наукової правди; 2) рівень світової науки; 3) єдність гуманістичних дисциплін, тобто студіювання історії паралельно з мовознавством та літературою; 4) існування окремого українського історичного процесу як органічного, суцільного та зв'язаного причинністю з попередніми фазами розвитку, який вивчає дисципліна — історія України-Русі зі своєю власною схемою, потребами та методами. Водночас наголошував на особливій ролі корпоративної спадковості в науці, зокрема в гуманістиці. Вважав, що Гарвардська школа є спадкоємцем школи М. Грушевського, себто «сьогоднішнім варіантом української документальної історичної школи». Директор Інституту сходознавства ім. А. Кримського НАН України (1991–98). У 1992–93 читав лекції та провадив семінари з історіографії та історіософії у Київському університеті ім. Т. Шевченка. Дійсний член НТШ (1951), Української вільної академії наук (1952), Американської АН (1971). Член-кореспондент Турецької академії мови (1957) та Академії фінно-угорських наук

(1958). Дійсний член Німецького сходознавчого товариства, Британського королівського товариства сходознавства, Американського сходознавчого товариства. Почесний член Товариства урало-алтайських студій. Віцепрезидент Української вільної академії наук (1964). Іноземний член НАН України (1990), Латвійської АН (1995). Лауреат Державної премії України (1993). Нагороджений Золотою медаллю за праці з алтаїстики (1990, Будапешт) та Почесною відзнакою президента України (1993). Автор бл. 1 тис. праць з орієнталістики, урало-алтайської лінгвістики, історичної тюркології, медієвістики, ісламознавства, скандинавістики, славістики, зокрема студій про зв'язки стародавньої Русі та України зі Сходом у 10–18 ст., української історіографії та історіософії 19–20 ст., історії України-Гетьманщини початку 18 ст. та ін. Як член Нобелівського комітету 1967 запропонував висунути на здобуття Нобелівської премії кандидатури І. Драча, Л. Костенко та П. Тичини. 1970 висунув М. Бажана на здобуття цієї премії. 1981 опублікував перший том «Походження Русі», який був досить скептично й критично сприйнятий русистами й норманістами. 1982 разом із Н. Голбом опублікував невідомий хозарський документ 10 ст. Один із ініціаторів першої репрезентативної зустрічі українців із СРСР та діаспори, яка відбулася на базі Неапольського університету (1989). Співзасновник міжнародної асоціації українців (1989) та керівник її археографічної комісії. Фундатор багатьох науководослідних проектів, зокрема часописів «Recenzija» (з 1970) та «Harvard Ukrainian Studies» (з 1977), серійного видання «Гарвардської бібліотеки давнього українського письменства» (з 1988) та ін. Виховав плеяду відомих науковців, з-поміж яких: О. Андрієвська, Л. Гайда, О. Галенко, Г. Грабович, Б. Гудзяк, З. Когут, В. Остапчук, Р. Процик, Ф. Сисин, О. Субтельний та ін.

Тв.: Союз Хмельницького з Туреччиною 1648 р. // ЗНТШ (Мюнхен), 1948, т. 156; The Decline of the Empire of the Oghuz Yabghu // The Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the United States. — New York, 1952, vol. 2, no. 2; The Ukraine and the Dialectic of Nation-Building // Slavic Review, 1963, vol. 22, no. 2 (співавтор. Д. Решетар); У століття народин М. Грушевського // Ідеї і люди визвольних змагань 1917–1923 / Упоряд. Б. Коваль. — Нью-Йорк, 1968; An Arabic Text on the Trade Route of the Corporation of Ar-Rus in the Second Half of the Ninth Century // Folia Orientalia. — Krakow, 1970, vol. 12; Problems of Terminology in Ukrainian History // Minutes of the Seminar in Ukrainian Studies held at Harvard University during the Academic Year 1972/1973. — Cambridge, 1972/73, no. 3 (разом із З. Когутом, О. Субтельним, Р. Шпорлюком); The Origin of Rus': An Inaugural lecture (October 24, 1975). — Cambridge, 1976; Oleg the Seer and Oleg «the Grand Prince of Rus'» // Зб. на пошану проф. д-ра О. Оглоблина. — Нью-Йорк, 1977; Lypyns'kyj in Ukrainian Intellectual

History // Harvard Ukrainian Studies (Cambridge), 1985, vol. 9, no. 3/4; На зорі християнства на Русі: Зустріч Сходу із Заходом // Вісник АН Української РСР, 1990, № 10; Історіософія та історіографія Михайла Грушевського. — Київ–Кембридж, 1991; Що таке історія України? (Доповідь, виголошена 28 серпня 1990 р. на I Конгресі Міжнародної асоціації українців) // Слово і час, 1991, № 1; о. Атанасій Великий, ЧСВВ — археограф // Історія української археографії: Персоналії. — К., 1993, вип. 1; Про Агатангела Кримського у 120-ті роковини народження // Східний світ, 1993, № 1; Шевченко-пророк. — К., 1993; Походження Русі: Стародавні скандинавські джерела (крім ісландських саг). — К., 1997; К., 2003, т. 2: Стародавні скандинавські саги і Стара Скандинавія.

Лит.: Штогрин Д. Світла й тіні українських студій у Гарварді. — Чикаго, 1973; Harvard Ukrainian Studies: Eucharisterion: Essays presented to Omeljan Pritsak on his Sixtieth Birthday by his Colleagues and Students / Ed. I. Sevcenko and F. Sysyn. 1979/1980, vol. 3/4, part. 1; Дашкевич Я. Для Омеляна Пріцака. Мемуарний жмуток до 75-річчя // Східний світ, 1994, № 1/2; Вчені Інституту історії України: Біобібліографічний довідник: Серія «Українські історики». — К., 1998; Національна академія наук України: Персональний склад. 1918–1998. — К., 1998; III Сходознавчі читання А. Кримського: Тези міжнар. наук. конф., присвяч. 80-річчю від дня народження академіка О. Пріцака. — К., 1999; [Галенко О.] Омелян Пріцак (некролог) // УІЖ, 2006, № 4; Гирич М. Знакова стаття Омеляна Пріцака // Україна модерна, 2007, ч. 12; Портнов А. Омелян Пріцак — історик модерної України // Україна модерна, 2007, ч. 12.

О.В. Ясь.

ПРОКОПОВИЧ Теофан (Феофан, світське ім'я — Єлизар або Єлисей; 17(07).06.1677, Київ — 19(08).09.1736, Санкт-Петербург) — церковний і культурний діяч, просвітник, основоположник теорії освіченого абсолютизму в Російській імперії. Походив із родини купця, який мав, вірогідно, прізвище Церейський. Рано осиротів, ним опікувався дядько по матері Теофан (Прокопович; намісник Київського Братського Богоявленського монастиря), прізвище якого він прийняв. 1687 вступив до Київського колегіуму. Не скінчивши курсу теології, вирушив 1694 або 1696 в освітню мандрівку. Був у Володимирі та Львові, де прийняв унію. Вчився в Кракові, Римі (Італія; 3 роки навчання в грецькій колегії св. Атанасія), збагачував свої знання у Ватиканській бібліотеці. Пізніше таємно залишив Рим і далі подорожував Європою, насамперед Німеччиною (Лейпциг, Галле, Єна), де познайомився з ученими із протестантського табору, з якими підтримував зв'язки й пізніше. 1702 прибув до Почаївського монастиря (нині Почаївська Свято-Успенська лавра), в якому повернувся

до православ'я. 1704 прибув до Києва і прийняв чернечий постриг. Невдовзі став професором Київської академії, 1705–16 викладав поетику, риторичку, фізику, математику, історію, філософію, теологію, 1711–16 — ректор. Перший почав знайомити студентів з ученнями Р. Декарта, Дж. Локка, Ф. Бекона, давав пояснення системи М. Коперніка та вчення Г. Галілея. Глибоко вірував у Бога, однак вважав, що матеріальний світ розвивається на основі власних закономірностей. Використовував мікроскоп, телескоп, звертався до експерименту, ґрунтовно цікавився математикою. 1716 російський цар Петро I викликав П. до Санкт-Петербурга, де той став проповідником, а з 7 квітня 1718 — єпископом Псковським, Нарвським та Ізборським і дорадником царя у державних і духовних справах. П. — один із провідників петровських реформ, автор Духовного регламенту 1721, в якому обґрунтував нову систему управління Церквою: нею замість патріарха мав керувати Найсвятіший Синод на чолі з царем. Від 1721 віце-президент Найсвятішого Синоду, із 10 липня 1725 з волі російського імператора Петра I, а не власної, — архієпископ Новгородський і Великолуцький. Заснував 1721 зразкову школу на Карповці в С.-Петербурзі. До кінця життя підтримував міцні контакти з Гетьманщиною.

Поряд із філософією розробляв також методологію писання історії, яку виклав у 6-й книзі риторички під назвою «Про метод писання історії...» («*De methodo scribendi historiae*»). Підтримував контакти з відомими істориками та письменниками (Гавриїлом (Бужинським), кн. А. Кантемиром, М. Ломоносовим, В. Татіщевим та ін.). Головними історичними працями П. є «Собрание от лѣтописателей краткаго вѣдѣнія от началства великих монархов російских...» та «Реестр государей російских от самого Рюрика до государя императора Петра Великого, кторих счисляется 33». Велику цінність як історичні джерела мають «Життепис» («*Curriculum vitae*») П. та його значна епістолярна спадщина. Був також автором широковідомих літературних творів на історичну тематику, насамперед віршованої драми «Володимир» (1705). Головною темою цієї визначної шкільної драми є боротьба християнства проти поганства в Київській Русі часів Володимира Святославича, причому в образі останнього вгадуються риси гетьмана І. Мазепи, якому й було присвячено даний твір. Історичні мотиви відчутні і в деяких віршах П., написаних латинською, польською та російською мовами, насамперед «Похвала Дніпрові» («*Laus Borystheni*»).

Автор суспільно-політичних та науково-освітніх творів. Зокрема, надзвичайно популярним було «Первое учение отроком» (СПб., 1721), яким користувалися не лише в Україні, а й далеко за її межами, зокрема в Сербії. Ця книга витримала 7 видань. Твори П. були відомі європейським ученим, видавалися різними мовами (українською, російською, церковно-

слов'янською, латинською, англійською, німецькою, французькою, шведською та ін.).

Тв.: Сочинения М.–Л., 1961; Філософські твори. — К., 1979–81, т. 1-3.

Лит.: Нічик В.М. Феофан Прокопович. — М., 1977; Історія філософії на Україні. — К., 1987, т. 1; Литвинов В.Д. Прокопович (Церейський). В кн.: Києво-Могилянська академія в іменах. XVII–XVIII ст.: Енциклопедичне видання. — К., 2001.

В.Д. Литвинов.

ПУЛЮЙ Іван Павлович (02.02.1845, Гримайлів — 31.01.1918, Прага) — фізик, філософ, педагог, перекладач, громадський діяч. Доктор філософії і фізики (1877), професор. Один із першовідкривачів радіоактивного випромінювання. 1804 закінчив із відзнакою Тернопільську класичну гімназію. Цього ж року вступив на теологічний ф-т Віденського університету, по закінченні якого священничого сану не прийняв, а вступив на філософський ф-т Віденського університету по кафедрі фізики і математики, де навчався до 1872. Після закінчення — асистент кафедри експериментальної фізики цього університету, а 1873–75 — асистент-викладач кафедри фізики, математики і механіки у Військово-морській академії у м. Фіуме, 1875–77 як стипендіат австрійського міністерства освіти навчався у Страсбурзькому університеті і працював під керівництвом німецького професора А. Кундта. 1877 захистив докторську дис. на тему: «Залежність внутрішнього тертя газів від температури». 1877–84 — викладав мех. теорію тепла і кінетичну теорію газів у Віденському університеті. Із 1884 понад 30 років працював професором у Празькому політехнічному німецькому інституті: 1889–90 обирався ректором, із 1902 — першим деканом першого в Європі електротехнічного ф-ту.

1916 отримав пропозицію очолити міністерство освіти Австро-Угорщини, від якої відмовився, зважаючи на тяжкий стан здоров'я.

Працював у галузі молекулярної фізики, електротехніки, досліджував електричні розряди в газах, властивості та природу рентгенівських променів задовго до В. Рентгена. За прилад для вивчення «механічного еквіваленту тепла» нагороджений на Всесвітній виставці в Парижі 1878. Дослідження «холодного свічіння» (нині називається «неоновим») визнане великим досягненням на Всесвітній виставці в Штаєрі 1884. 1882 винайшов фосфоресцентну лампу, попередницю рентгенівської. Стояв біля витоків чеської електротехнічної школи, збудував кілька електростанцій на постійному струмі, у Празі — електростанцію на змінному струмі, був консультантом та суд. екпертом Чехії у справах електротехніки.

Володів більш як 10-ма мовами. Переклав підручники з геометрії та фізики для українських гімназій, молитовник українською мовою (Відень,

1871). Разом із П. Кулішем та І. Нечуй-Левицьким переклав українською мовою Біблію (Відень, 1880, 1912, 1918), розробляв основи концепції національної освіти, працював над словником української технічної термінології. Був одним з організаторів і деякий час головою Січі Віденської, разом із проф І. Горбачевським заснував Українську академічну громаду, Комітет допомоги утікачам у Празі, Фонд Пулюя для фінансової допомоги малозабезпеченим студентам з України (проіснував до 1939). Виступав за створення українського університету у Львові.

Автор бл. 50-ти наукових та науково-популярних праць.

Лім.: Чайковський М. Іван Пулюй (2.II.1845–31.I.1918) — видатний фізик // Український календар, 1968. — Варшава, 1968; Гривняк Ю. Хто такий проф. др. Іван Пулюй. Справжній винахідник променів X // Наша культура, 1983, № 3, 5, 6; Миколаєвич Р. Іван Пулюй (1845–1918). В кн.: Шляхами Золотого Поділля: Тернопільщина і Скалатщина: регіональний історико-мемуарний збірник. — Нью-Йорк–Париж–Сідней–Торонто, 1983, т. 3; Влох О.Г. Доля вченого в долі України. В кн.: Аксіоми для нащадків: Українські імена у світовій науці. — Львів, 1991; Гайда Р. Іван Пулюй та становлення науки про X-промені. — Львів, 1997; Гайда Р., Пляцко Р. Іван Пулюй. 1845–1918: Життєписно-бібліографічний нарис. — Львів, 1998; Шаров І. Пулюй Іван Павлович: 100 видатних імен України. — К, 1999; Gajda R., Plazko R. Johann Poluj: Ratsel des universalen Talents. — L'wiv, 2001; Никонов В.П. Возвращение ученого: К 157-й годовщине со дня рождения И.П. Пулюя // Конструктор, 2002, № 3; Козирський В., Рокіцький О., Шендеровський В. Сповнене праці життя: До 160-річчя від дня народження Івана Пулюя // Вісник НАН України, 2005, № 2.

Г.С. Брега, Н.Ф. Васильєва.

ПЯСЕЦЬКИЙ (Piasecki) Павло (17.10.1579, Пясечно — 01.08.1649, Могіла) — польський історик. Походив із нешляхетського роду. Навчався в Празі та Римі (1610 здобув ступінь доктора обох прав). Протонотарій римської курії. Повернувшись на батьківщину, виконував обов'язки секретаря польського короля Сигізмунда III, займав посаду каноніка, а від 1616 — архідіякона варшавського. Згодом — архідіякон люблінський, із 1624 — абат у Могилі під Краковом. З 1627 — єпископ кам'янецький, із 1640 — холмський, із 1644 — перемишльський (як католицький ієрарх виділяється ворожим ставленням до унійців, прихильник мирного співіснування католицизму та православ'я). Автор масштабної латиномовної праці «Хроніка подій у Європі» (Краків, 1645; 2-ге доповнене вид. — Краків, 1648; 3-тє — Амстердам, 1649; скорочений польс. переклад видав 1870 Ю. Бартошевич). У цьому творі докладно представив часи королювання Сигізмунда III Ваза та Владислава IV Ваза, причому настанови П.

щодо першого були вельми критичні. У 2-й пол. 17 ст. «Хроніка...» П. користувалася популярністю в західноєвропейських учених. Із кінця 17 ст. походить і її рукописний переклад «руською» мовою для українського та російського читача.

У «Хроніці...» П. порічним нарисам часів перших Вазів передує окремий вступний начерк із коротким описом королювання Стефана Баторія (авторська точка відліку для історії сучасності). Відтак між історично-географічними відомостями щодо татарсько-турецько-молдовського та московського прикордоння вміщено кілька «козацьких параграфів». Вони мають переважно шаблонні риси, відчутною оригінальністю відзначається лише сюжет про морську справу на Запоріжжі. Утім, дуже цікавими є ідеологічні акценти історика — популяризація «баторіанської легенди» козацтва, виопуклення загальноєвропейського значення боротьби запорожців із Османською імперією та замовчування конфлікту Війська Запорозького з урядом Речі Посполитої. Усе це говорить про виразне «козакофільтство» автора, його бажання надати козацтву гідне місце у річпосполитській Вітчизні. Чимало уваги П. приділив також козацьким війнам 1625, 1630, 1637–38 (1638 — останній рік хроніки, наступні часи аж до 1648 окреслені дуже коротко). Причому, і тут історик акцентував на провинах уряду перед козаками, які й штовхали останніх на повстання.

П. відомий також як автор латиномовного трактату «Думка про абсолютну владу» (написаний між весною 1631 та весною 1632, виданий В. Чаплинським і Я. Якубовським 1972). Твір засвідчив велике враження, що справив на П. досвід російської «Смути» — здатність народу відродити свою, вже здавалося знищену, державність. У цьому історик побачив підставу перевагу московського суспільного ладу, який, на його думку, був базований на найчистішому слов'янсько-сарматському першовзорі. Ці добрі «сарматські» звичаї, спільні для русинів, татар і поляків, він пропонував плекати і своїм співвітчизникам.

Тв.: Kronika Pawła Piaseckiego biskupa przemyskiego. — Kraków, 1870; Responsum de absoluto dominio... В кн.: Archiwum Literackie, t. 16: Miscelanea Staropolskie (4). — Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk, 1972.

Лит : Szelaḡowski A. Paweł Piasecki, historyk polski XVII wieku. — Lwów, 1899; Czaplinski W. Nieznany traktat Pawła Piaseckiego. В кн.: Archiwum Literackie, t. 16: Miscelanea Staropolskie (4). — Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk, 1972; Krawczyk A. Warsztat historyczny Pawła Piaseckiego. В кн.: Folia Societatis Scientiarum Lublinensis [Biuletyn Lubelskiego Towarzystwa Naukowego. Humanistyka]. — Lublinum, 1991, vol. XXIX, nr II; Вирський Д. Річпосполитська історіографія України (XVI — середина XVII ст.). — К., 2008, ч. 1–2.

Д.С. Вирський.

Р

РАДЗИВІЛЛ (Radziwill) Януш (02.12.1612–31.12.1655) — державний і військовий діяч Великого князівства Литовського, віленський воєвода і великий гетьман литовський, князь. Лідер литовських дисидентів. Син кн. Криштофа Радзивілла, брат у перших кн. Богуслава Радзивілла. Освіту здобув спочатку в Слуцькій гімназії (із 1625), згодом навчався за кордоном у Берліні, Нюрнберзі та Лейдені. По поверненні на батьківщину 1633 взяв участь у польсько-російській війні 1632–1634. Службу при королівському дворі Р. розпочав підкоморієм ВКЛ. Активно підтримував плани польського короля Владислава IV Ваза щодо війни з Османською імперією, за що 1646 отримав із рук короля Владислава IV Ваза булаву польного гетьмана литовського, а 1647 — звання генерального старости жмудського і місце в сенаті.

В умовах розгортання 1648 в Україні козацького повстання Р. певний час зберігав нейтралітет і підтримував тісні контакти з гетьманом Б. Хмельницьким, плануючи спільними зусиллями звести на вакантний по смерті Владислава IV польський трон представника протестантської династії Ракоці. На поч. 1649 провів на пд. Білорусі, у районі Мозиря та Бобруйська, ряд каральних операцій проти повстанців. Незважаючи на переговори з Б. Хмельницьким щодо зведення на польський трон трансильванського кн. Дердя II Ракоці і спільної боротьби з польським королем Яном II Казимиром Ваза, у серед. 1649 Р. виступив у похід на Київ. Після запеклої битви під Лоевом з військами наказного гетьмана С.-М. Кричевського, в результаті якої було понесено значні людські втрати та використано наявні боєприпаси, відмовився від продовження походу. Київ Р. здобув уже влітку 1651 після того, як зумів розбити в околицях Лоева козацькі війська під командою М. Небаби. Оволодівши Києвом, війська Р. 5 серпня 1651 спричинили велику пожежу, що майже повністю знищила місто.

30 березня 1653 Р. домігся від польського короля Яна II Казимира Ваза найвищого в Литві уряду віленського воєводи, а 17 червня 1653 — булави великого гетьмана литовського. Після вступу 1654 Російської держави у війну проти Речі Посполитої і швидкого просування російських та українських військ углиб литовських земель Р. вирішив прийняти підданство шведського короля Карла X Густава. Р. 8 серпня 1655 під Кейданами у Жмуді підписав тимчасовий, а 20 жовтня 1655 — остаточний акт розторгнення унії з Коронаю Польською та визнання Литвою зверхності шведського монарха зі збереженням певної самостійності в межах держави Карла X Густава. Окремий таємний акт

обумовлював особливий (княжий) статус Р. у Литві. Раптова смерть Р. у ніч із 30 на 31 грудня 1655 породила чутки про його отруєння супротивниками.

Лит.: Kotlubaj E. *Życie Janusza Radziwiłła*. — Wilno–Witebsk, 1859; Архив Юго-Западной России. — К., 1906, т. 2, ч. 2; Акты, изданные Виленской археографической комиссией. — Вильно, 1910, т. 34; Кордуба М. Між Замостем та Зборовим // ЗНТШ, 1922, т. 133; Документы об освободительной войне украинского народа 1648–1654. — К., 1965; Wisner H. *Dysydenci Litewcy wobec wybuchu wojny polsko-szwedzkiej*. В кн.: *Odrodzenie i Reformacja w Polsce*. — Warszawa, 1970, т. 15; Wasilewski T. *Zdrada Janusza Radziwiłła w 1655 r. i jej wyznaniowe motywy*. Там само. — Warszawa, 1973, т. 18; Wisner H. *Działalność wojskowa Janusza Radziwiłła 1648–1655*. В кн.: *Rocznik Białostocki*. — Białystok, 1976, т. 13; Radziwiłł W. *Autobiografia*. — Warszawa, 1979; Заборовский Л.В. Россия, Речь Посполитая и Швеция в середине XVII в. — М. 1981; Грушевський М.С. *Історія України-Руси*. — К., 1996–97, т. 9, ч. 1–2.

В.М. Горобець.

РАКОВСЬКИЙ (справжнє прізвище Станчев) Християн Георгійович (13.08.1873, Котел, Болгарія — 11.09.1941, Орел, Російська Федерація) — політичний і державний діяч, дипломат. Навчався в університетах Швейцарії, Німеччини, Франції, де студіював медицину і юриспруденцію. 1897 захистив докторську дисертацію. Від 1890 брав активну участь у соціал-демократичному русі, підтримував тісні стосунки з членами групи «Визволення праці». Один із засновників соціал-демократичної партії Болгарії (1892). Р. був делегатом Цюрихського (1893), Лондонського (1896), Амстердамського (1904) конгресів II-го Інтернаціоналу. 1907 на Штутгартському конгресі його було обрано членом постійного інформаційно-дорадчого органу — Міжнародного соціалістичного бюро. Займався професійною революційною діяльністю в Румунії, Франції, Росії, активно співпрацював з європейськими та російськими соціал-демократичними виданнями. 1905–1917 був членом ЦК Румунської соціал-демократичної партії. 1914 заснував Балканську соціал-демократичну федерацію. Брав участь у підготовці й проведенні міжнародних соціалістичних конференцій у Ціммервальді та Кінталі (1915, Швейцарія).

1917 Р. переїхав до Петрограда і вступив до РКП(б). Ставши уповноваженим уряду РСФРР на півдні Росії, у березні 1918 уклав російсько-румунську угоду про звільнення Бессарабії від румунських військ. У травні 1918 очолював делегацію РСФРР на мирних переговорах з Українською Державою гетьмана П. Скоропадського. На VIII з'їзді РКП(б) (березень 1919) був обраний членом її ЦК. У січні–липні 1919,

1920–1923 — голова уряду радянської України, одночасно нарком закордонних справ УСРР. Був прихильником надання Україні більшої економічної та політичної самостійності, намагався добитися її міжнародного визнання західними державами. У ноті Р. від 13 грудня 1920 до міністерств закордонних справ Австрії, Болгарії, Великої Британії, Греції, Естонії, Італії, Латвії, Німеччини, Румунії, Туреччини, Франції, Чехословаччини, Югославії, зокрема, зазначалося, що «робітничо-селянський уряд України пропонує всім урядам і в першу чергу урядам сусідніх держав, в інтересах загального миру, наслідуючи приклад Польщі і Грузії, які вступили в мирні переговори з Україною, приступити до угоди для встановлення нормальних політичних і економічних відносин». 1921–1922 відіграв суттєву роль у підготовці та підписанні мирних договорів УСРР з Австрією, Естонією, Латвією, Литвою, Туреччиною.

1922 Р. рішуче виступав проти сталінського проекту «автономізації» — входу національних республік до Російської Федерації на правах автономних. 1922–1923 брав участь у складі радянських делегацій у Генуезькій та Лозаннській міжнародних конференціях, вважається «батьком» Рапалльського договору (1922). Виступав проти приєднання Східної Галичини до Польщі. У червні 1923 його було відкликано з України і призначено повноважним представником СРСР у Великій Британії. 1925–1927 очолював дипломатичне представництво СРСР у Франції. Р. — один з активних учасників антисталінської опозиції. Був виключений з партії. Від січня 1928 — на засланні в Астрахані. 1935 був поновлений у ВКП(б). У січні 1937 заарештований, у лютому 1938 засуджений у справі «правотроцькістського блоку» до 20 років позбавлення волі. 11 вересня 1941 розстріляний. Офіційно реабілітований 1988.

Тв.: Современная Франция. — Спб., 1900; Ближневосточный вопрос. — Х., 1923; Грядущая революция. — М., 1923; Румыния и Бессарабия. — М., 1925; Лига наций и СССР. — М., 1926 та ін.

Лит.: Українська РСР на міжнародній арені. Збірник документів (1917–1923 рр.). — К., 1966; Фатеев П.С. Х.Г. Раковский. — К., 1989; Волковинський В.М., Кульчицький С.В. Християн Раковський: політичний портрет. — К., 1990; Конт Ф. Революция и дипломатия. Документальная повесть о Христиане Раковском. — М., 1991; Мельниченко В.Е. Христиан Раковский: неизвестные страницы жизни и деятельности. — К., 1992; Кульчицький С.В. Християн Раковський на чолі зовнішньополітичного відомства УСРР // Науковий вісник Дипломатичної академії України. — К., 1998, вип. 1; Матвієнко В., Головченко В. Історія української дипломатії ХХ століття у постатях. — К., 2001; Табачник Д. Історія української дипломатії в особах. — К., 2004.

Н.В. Кривець.

РАКОЦІ (Rákoczy) Дєрдь I (08.06.1593–11.10.1648) — магнат із Верхньої Угорщини, васал султана Османської імперії, активний учасник збройної боротьби угорських феодалів проти Габсбурзької монархії. Брав участь в антигабсбурзьких походах протестантського князя Трансильванії Габора Бетлена, який здобув їй міжнародне визнання, після його смерті був обраний трансильванським парламентом у листопаді 1630 князем Трансильванії. 1635 одержав спадкове право на домінію Мукачівського замку і зробив Мукачеве столицею свого князівства (угорська династія Ракоці володіла Мукачівською домінією до 1711). Під час Тридцятирічної війни 1618–48 він виступив на боці Франції і Швеції. Його трансильванське військо витіснило армію германського імператора Фердинанда II Габсбурга з Ужгорода, Кошице, Братислави (нині місто і столиця Словаччини), але в грудні 1645 під тиском міжнародних обставин (вимоги османського султана Ібрагіма I, який вбачав у його успіхах загрозу для Османської імперії) змушений був укласти з германським імператором і угорським королем Фердинандом III Габсбургом Лінцький мирний договір, згідно з яким Р. одержав у пожиттєве володіння 7 верхньоугорських комітатів, у т. ч. землі Закарпаття, та гарантію з боку королівства Угорщини на свободу протестантського віросповідання для населення цих комітатів. У володіннях Р. проживало 27 тис. родин кріпаків, тобто бл. 100 тис. селян та міщан, у 56 містах і містечках. Його кріпаками була також значна кількість закарпатських православних русинів-українців, яких він підтримував у їхньому спротиві унії.

Лит.: История Венгрии. — М., 1971, т. I; Коротка історія Угорщини. — Ниредьгаза, 1997; Павленко Г.В. Діячі історії, науки і культури Закарпаття: Малий енциклопедичний словник. — Ужгород, 1999; Поп И. Энциклопедия Подкарпатской Руси. — Ужгород, 2001.

С.В. Віднянський.

РАКОЦІ (Rákoczy) Дєрдь II (30.01.1621, Шарошпатак — 07.06.1660, Надьварад) — син угорського магната Дєрдя I Ракоці, після смерті батька був обраний у жовтні 1648 князем Трансильванії і залишався ним до самої смерті. Продовжував антигабсбурзьку політику свого батька, був претендентом на угорську корону після смерті германського імператора й угорського короля Фердинанда III Габсбурга 1657. Підкорив собі Валахію та Молдову. Відкрив і підтримував протестантські колегіуми. До одного з них, у Шарошпотоці (Угорщина), запросив для викладання «вчителя народів», великого чеського педагога Я.-А. Коменського. 1648 і 1649 у м. Мукачеве були посланці гетьмана Б. Хмельницького, які вели переговори з Р. про спільні дії проти Польщі, а 1656 у Мукачівському замку вони підписали договір про взаємодопомогу. Претендуючи на цей раз на

польську корону, Р. заручився також допомогою шведського короля Карла X Густава. Однак його похід на Польщу 1657, здійснений без дозволу османського султана Мегмеда IV, був невдалим. Незадоволена його діями Османська імперія направила проти нього військо кримського хана Мегмед-Герей IV, яке на польській землі захопило в полон усю його армію, самому Р. з кількома прибічниками вдалося втекти додому. Польська шляхта, своєю чергою, напала на пн. частину Угорщини: об'єктом її пограбувань стали і понад 300 населених пунктів Мукачівської домінії, але сам Мукачівський замок не був узятий, позаяк, поки Р. воював, його мати Жушанна Лорантфі продовжила перебудову Мукачівського замку, розпочату ще її чоловіком Дердем I Ракоці. За допомогою французьких інженерів до старого, т. зв. Верхнього, замку були добудовані ще два — Середній і Нижній, а сам замок був обнесений валами та ровом і набув вигляду типової середньовічної споруди з високими вежами й могутніми бастіонами. 1658 Мукачеве й домінія перейшли у спадок від матері до Р., який через 2 роки в бою під Коложваром (нині м. Клуж-Напока, Румунія) із турками (травень 1660) зазнав нищівної поразки, був смертельно поранений і невдовзі помер. До рук турків перейшла найважливіша прикордонна фортеця Трансильванського князівства — Варад (нині м. Орадя, Румунія) — із провінцією, а Мукачівська домінія була розділена на дві — Мукачівську та Чинадіївську. Після цього територіально урізане й матеріально спустошене Трансильванське князівство втратило зовнішньополітичну вагу і роль оборонця угорської незалежності.

Лит.: История Венгрии. — М., 1971, т. I; Коротка історія Угорщини. — Ниредьгаза, 1997; Павленко Г.В. Діячі історії, науки і культури Закарпаття: Малий енциклопедичний словник. — Ужгород, 1999; Поп И. Энциклопедия Подкарпатской Руси. — Ужгород, 2001.

С.В. Віднянський.

РАКОЦІ Ференц II (Rákoczy Ferenc II) (27.03.1676, Борша (Угорське королівство, нині Словаччина) — 08.04.1735, Текірдаг (Османська імперія, нині Туреччина) — угорський земельний магнат, князь Трансильванії (1704–1711), власник Мукачівської і Чинадіївської доміній (територія нинішньої Закарпатської обл. України). Походив із відомої династії князів антигабсбурзької орієнтації: його батьком був трансильванський князь Ференц I Ракоці, який брав участь в антигабсбурзькій змові, його мати — Ілона Зріні — брала участь у повстанні проти Габсбургів, очолюваному її другим чоловіком — графом Імре Текелі. 1694 Р. приїхав до м. Пряшева і став жупаном Шаришського комітату, управляючи водночас величезними родинними володіннями, що становили понад

1 млн га та включали в себе численні русинсько-українські села Пряшівщини і Закарпаття. 1700 брав участь у новій антигабсбурзькій змові на чолі з графом Міклошем Берчені, після викриття якої 1701 був заарештований, але через рік втік з віденської в'язниці до Польщі, де перебував у маєтку коронного гетьмана Адама Сенявського у с. Бережани на Дрогобиччині (після втечі з в'язниці був заочно засуджений австрійським урядом до страти) і разом з М. Берчені займався підготовкою нового антигабсбурзького повстання. Воно спалахнуло в травні 1703 як антифеодальне повстання селян південно-східних комітатів Угорського королівства (територія нинішньої Закарпатської області України та прикордонних регіонів Угорщини і Словаччини), яке очолив уродженець Березького комітату (нині — Берегівський район Закарпатської області) Тамаш Есе — закарпатський селянин, котрий став дрібним підприємцем, що торгував сіллю. Заручившись згодою Ференца II Ракоці очолити майбутнє повстання і отримавши від нього родинний прапор з девізом «З богом за батьківщину і волю» та звернення до «всіх шляхетних і безродних угорців» з вимогою визволення Угорщини від «протиправного і нестерпного гніту» австрійської воячини і чиновників, які безперешкодно господарювали в країні, позбавленій майже усіх атрибутів самостійності (так звана Бережанська відозва, яка стала одним із найважливіших документів національно-визвольної війни), повстанці, не дочекавшись сигналу на виступ свого керівника, розпочали активні дії. Перша сутичка погано озброєних селян із дворянським ополченням відбулася 7 червня 1703 поблизу с. Довге (нині — Іршавський район Закарпатської області) і закінчилася невдало для повстанців. Незважаючи на це, після деяких вагань Р. вирішив особисто очолити повстання: 14 червня на гірському карпатському перевалі відбулася його зустріч з пошарпаним селянським військом (близько 500 чол.) Т. Есе, і разом з ним він вирушив до свого родинного замку Мукачево. Довідавшись про це, австрійське командування направило проти повстанців порівняно невеликі, але добре озброєні загоны, які примусили куруців (так стали називати повстанців) залишити Мукачево. Тим часом на допомогу повстанцям надійшло 800 найманців з Польщі на чолі із соратником Ракоці графом Берчені (колишнім володарем Ужгородського замку), серед яких, за свідченням російського посла у Відні П.А. Голіцина, були й «деякі свавільники з Поділля і Запорозжя». Свіжі сили дали змогу Р. перейти Тису і розпочати бойові дії на великій Угорській рівнині. Вже на кінець 1703 війська Р. оволоділи східною та північно-західною частиною Угорщини, вторглися у Задунав'я і Трансильванію. Антифеодальне селянське повстання, що розпочалося на Закарпатті, відповідно до прагнення Р., переросло у національно-визвольну війну угорського народу проти панування Габсбургів.

Армію куруців постійно поповнювали селяни, особливо масово після того, як наприкінці серпня 1703 Р. пообіцяв їм звільнення від державних податків і поміщицьких повинностей у разі вступу до її лав. Згодом, завдяки національно-патріотичним відозвам Р., до неї почали приєднуватися й угорські дворяни та мешканці міст, а також представники неугорських національностей країни. У ході війни армія куруців поступово перетворилася на організовану й значну силу та активно протидіяла добре озброєним австрійським військам. Під час своїх найбільших успіхів (1706) у ній налічувалось понад 100 тис. чол. Поряд із регулярними військами діяли й загони селян, озброєних косами й вилами. 1705 російська газета «Ведомости» повідомляла, що «войска его (Ракоці. — *Авт.*) в 30 тысяч оружных состояться, сверх того у себя имеет сорок тысяч человек с косами».

Найактивнішу участь у національно-визвольній війні угорського народу 1703–1711 взяли українські (русинські) селяни та ремісники Закарпаття, яке на початковому етапі було центром цієї боротьби, а Мукачівський замок — резиденцією Ференца II Ракоці, де він влаштовував дипломатичні прийоми і вів переговори з російськими, французькими, сербськими, турецькими та польськими послами про міжнародну підтримку антигабсбурзької війни (саме ним були проведені великі роботи з реконструкції і зміцнення замку, а біля підніжжя заснований монетний двір, де через нестачу золотих і срібних грошей з початку 1704 карбувались мідні монети з написом «За свободу»). Русини Закарпаття, зокрема, становили основу окремої роти — лейбгвардії князя. Відомий закарпатський історик А. Годинка (1864–1946) у своїй праці «*Gens fidelissima*» перераховує прізвища близько 500 жителів 93 сіл Мукачівської і Чинадівської доміній, які воювали на боці володаря Мукачівського замку. Не випадково у своїх мемуарах «Записки про війну в Угорщині з 1703 року до її закінчення» Р. з великою вдячністю і теплотою згадував русинів-куруців як «найвірніший народ» — «*Gens fidelissima*», які, тисячами вступаючи до його загонів, «за російським звичаєм хрестилися». «Протягом кількох днів до мене прийшло три тисячі русинів. Цей бідно озброєний народ, напівголий, залишив свої хати і родини. Вони такі бідні, що лише власну душу могли вважати власністю своєю...», — писав він. — Відданість цих людей була безмежною..., вони вливалися до лав моєї армії і більше не відставали від мене. Через нестачу рушниць вони озброювалися мечами, вилами і заявляли, що хочуть жити або вмерти разом зі мною». Важливу роль русини-українці відіграли під час облоги й захоплення Мукачівської, Хустської та Ужгородської фортець, які залишилися в тилу армії куруців. В околицях Ужгорода, наприклад, діяло десять селянських загонів, які за вісім років війни вчинили 35 великих нападів на поміщицькі маєтки й австрійські гарнізони. Зокрема,

угорський дворянин Дердь Палоці Хорват, який перебував разом із півсотнею інших прибічників австрійського імператора в оточеному з вересня 1703 повстанцями Ужгородському замку, у своєму щоденнику записав: «Що це за божий світ настав, наші піддані переслідують нас, як псів... Натовп русинів, одягнутих у гуні, спустився з гір, зайняв місто... Ужгородський замок верховинці з сокирами так обклали, що хіба тільки птах може туди залетіти». Мешканці Ужгорода та його околиць активно допомагали повстанцям: виготовляли зброю, споруджували укріплення, доглядали поранених, приносили їжу і теплий одяг, а також вози соломи, щоб «викурити» із замку оборонців. Оточений австрійський гарнізон Ужгородського замку після піврічної облоги змушений був здатися селянському ватажкові Івану Беці в березні 1704, чим завершилося визволення всього Закарпаття. Наступних сім років Ужгород був однією з головних баз повстанців-куруців. Протягом майже усього 1707 тут перебував Ференц II Ракоці.

Військові успіхи Р. зміцнили його позиції та авторитет у країні: 1704 він був обраний князем Трансильванії, а згодом, у вересні 1705, на засіданні державних зборів у м. Сечені отримав титул князя-правителя (вождя) Угорського королівства. Щоправда, для обмеження його влади створювався двадцятип'ятичленний сенат, що складався з прелатів, аристократів і дворян. Р., який формально вважався головою конфедерації дворянства, незважаючи на протидію поміщиків, прагнув правити абсолютистськими методами, проявивши при цьому неабиякі організаторські здібності. В його руках зосереджувалося все керівництво армією, питаннями зовнішньої політики та економіки країни. Він приділяв увагу розвитку торгівлі, забезпеченню рівноправності конфесій і неугорських національностей, які брали участь у війні. Важливі дипломатичні завдання виконувала його канцелярія, а фінансово-економічна рада відповідала за збір податків. Зокрема, його система податків виявилася для Центральної Європи новаторською, оскільки ставила за мету охопити усі верстви населення й усі види діяльності та ресурси в країні, у тому числі й т. зв. благородні стани. Водночас податки, запроваджені Р., були навіть вищі за ті, що призвели до розгортання національно-визвольного руху. Основні командні пости в армії куруців з часом зайняли аристократи, що приєдналися до руху, зокрема барон Шандор Каролі, якій раніше очолював дворянське ополчення. Майже всі селянські ватажки, за винятком Т. Есе, котрі виступили ініціаторами повстання, були усунуті: І. Бецу, наприклад, було ув'язнено до 1709, а А. Кіша, який рішуче вимагав задовольнити соціальні вимоги кріпосних селян і очолив їх рух, навіть страшили. Із соціальних завоювань початкового етапу війни збереглося лише право не сплачувати державні податки. А феодальні побори були відновлені, від них звільнялися тільки ті, хто служив в армії. Як змушений був визнати

сам Р., «дворянство з кожним днем все більше встановлювало владу над кріпаками і відбило в них настрій воювати». Вимога повного визволення від кріпосної неволі учасників визвольної війни, яку висунули селяни, була задоволена лише 1708 з ініціативи Р., а відповідний закон опублікований аж наступного року. Разом з тим, незважаючи на усі внутрішні суперечності в угорському таборі, 13 червня 1707, у самий розпал війни, на засіданні державних зборів у м. Оноді було прийнято історичне рішення про скинення Габсбургів з угорського престолу.

У зовнішній політиці Ференц II Ракоці розраховував на підтримку іноземних держав (з цією метою, наприклад, на противагу пропаганді Відня розпочав видання латиномовної газети під назвою «Mercurius Veridicus» («Правдивий Меркурій»), яка інформувала зарубіжну громадськість про причини, мету і перебіг національно-визвольної війни угорського народу), насамперед Францію, яка в той час воювала з Габсбургами за іспанську спадщину і була зацікавлена у розгортанні визвольного руху в тилу свого противника. Утім, через велику віддаленість Франції від Угорщини допомога французів була малоефективною: повстанці одержали незначні кошти, яких вистачало на платню лише близько 5 тис. солдатів, і до Угорщини виїхала невелика кількість офіцерів та солдатів, а при самому Р. перебував французький військовий радник у чині генерала. Водночас французький король Людовик XIV не наважився укласти союз із Угорщиною і офіційно визнати її незалежність. Крім заохочення, не отримали нічого також посланці Р., що відвідали шведського, прусського і датського королів, вели переговори з польським сеймом, римським папою і турецьким султаном. Ніхто не бажав через угорців мати проблеми з Габсбургами. Лише російський цар Петро I, оточений шведськими військами під час Північної війни, був єдиним, хто встановив дипломатичні відносини з Ференцем II Ракоці. Уряд Росії, заручившись згодою Речі Посполитої, навіть висунув кандидатуру Ракоці на польський престол, який звільнив Август II за Альтранштадським миром 1706. У результаті російсько-угорських переговорів, що відбувалися навесні і влітку 1707 у Сечені та Ужгороді (посольство Д.І. Корбе), Р., незважаючи на протидію французької та шведської дипломатії, погодився висунути свою кандидатуру з умовою, що водночас залишиться керівником угорського визвольного руху. Це знайшло відбиття у підписаному Петром I і Берчені у Варшаві у вересні 1707 секретному договорі, який свідчив про союзні відносини між Росією й Угорщиною. І хоча цим намірам не судилося здійснитися, і Росія в умовах шведської навали та війни з Туреччиною не змогла дієво підтримати Угорщину, все ж російсько-угорські дипломатичні контакти сприяли певній консолідації внутрішніх сил Угорщини і зростанню її міжнародного авторитету.

Однак після 1707 унаслідок звуження соціальної бази і несприятливого міжнародного становища спостерігається спад національно-ви-

звольного руху. Невдачі Франції у війні за іспанську спадщину і зайнятість Росії призвели до того, що австрійським військам вдалося завдати угорським повстанцям ряд відчутних поразок, і вони поступово відступили у північно-східну частину країни, а 3 серпня 1708 армія куруців зазнала остаточної поразки у битві під м. Тренчин. Зтяжна війна виснажила країну, до господарських негараздів додалася епідемія чуми (холери). У цій обстановці деякі представники панівного класу Угорщини відкрито переходили на бік Габсбургів, інші ушукали компромісного миру. 30 квітня 1711 головнокомандувач армії куруців Ш. Каролі, який обійняв цю посаду у зв'язку з виїздом князя Р. до Галичини для переговорів з Петром I про допомогу, усвідомивши безнадійність військового становища, уклав мирну угоду з головнокомандувачем габсбурзьких військ Яношом Палфі, баном Хорватії, і склав зброю перед австрійцями. Останнім 24 червня 1711 здалося Мукачеве, а колишній командувач Ужгородського гарнізону повстанців І. Беца зі своїми соратниками продовжили і надалі боротьбу як опришки (народ уславив цих славних закарпатських опришків у легендах і переказах, оспівав у піснях).

За умовами Сатмарського миру 1711 передбачалася амністія для учасників і керівників повстання, їм було обіцяно повернення конфіскованих володінь, гарантувалася свобода віросповідання, але Угорщина, разом із Закарпаттям, ставала фактично напівколонією Габсбурзької імперії. Незабаром почалась жорстока розправа над повсталими селянами. Зокрема, в Закарпатті за короткий час було знищено десятки сіл, сплюндровано селянські господарства, зруйновано міста: під час перепису 1715–1720 у краї було виявлено багато спустілих сіл. Після придушення національно-визвольної війни Габсбурги конфіскували маєтки в тих угорських дворян, які виступали проти Австрії, і передали їх в основному чехам та німцям. Наприклад, граф Берчені був позбавлений усіх прав власності, а Ужгородський замок передано у відання казни, тобто у власність держави, а колишній маєток князя Ракоці — Мукачівський замок та його володіння — перейшли у 1728 році до рук майнцького архієпископа Франца Шенборна, який подарував його своєму племіннику графу Карлу Шенборну-Бухгейму.

Дізнавшись про умови й наслідки Сатмарського миру, Р., за свідченням одного іноземного дипломата, акредитованого при російському дворі, заявив, що такого миру він ніколи не визнає, і залишився вірним своєму слову. Разом із кількома соратниками він відмовився від своїх володінь в Угорщині, вважаючи за краще перебувати на чужині. Деякий час він був при дворі Петра I, який пропонував йому оселитися в Росії, потім виїхав до Франції, де прожив до 1717. У зв'язку з початком війни між Туреччиною й Австрією Р. поїхав до Константинополя з наміром на чолі найманого війська з християн вторгнутися до Угорщини. Однак,

поки він доплив до султанської столиці, війна закінчилася, і наступні 18 років аж до своєї смерті керівник національно-визвольної війни провів у Туреччині фактично на становищі в'язня. 1906 за рішенням угорського уряду його прах перенесли до кафедрального собору м. Кошице (нині — Словаччина) й урочисто перепоховали поряд із матір'ю Ілоною Зріні. Незважаючи на поразку, у свідомості угорців, а також закарпатських українців Ференц II Ракоці залишився символом боротьби проти габсбурзького панування. Зокрема, його ім'ям та іменами його соратників (М. Берчені та ін.) названі вулиці й площі, в тому числі і в містах Закарпаття. А в центрі закарпатського села Довге і сьогодні зберігається пам'ятник, встановлений у 19 ст., на якому у 20-х роках 20 ст. поряд з угорським текстом викарбувано напис: «С богом за отчизну и свободу. На память первой битвы 7 июня 1703 года упавших куруцов Франца Ракоция».

Лит.: Ачади И. История венгерского крепостного крестьянства. — М., 1956; Штенберг Я.І. З історії спільної боротьби угорських і українських селян під час визвольної війни 1703–1711 рр. // Наукові записки Ужгородського державного університету. — Ужгород, 1959, т. 38; Історія міст і сіл Української РСР. Закарпатська область. — К., 1969; История Венгрии. — М., 1971, т. 1; Штенберг Я.І. Ференц Ракоці II — керівник угорського національно-визвольного руху (До 300-річчя з дня народження) // Український історичний журнал, 1976, № 2; Коротка історія Угорщини. — Ніредьгаза, 1997; Контлер Л. История Венгрии. Тысячелетие в центре Европы / Пер. с англ. — М., 2002; Антоній Годинка: Gens fidelissima / в українському перекладі Йосипа Кобаля. — Ужгород, 2013.

С.В. Віднянський.

РАФФАЛОВИЧ (Raffalovich) Джордж (10.12.1880, Канни — 17.05.1958, Новий Орлеан) — англійський журналіст. Н. у Франції, згодом переїхав у Велику Британію. 16 березня 1913 разом із В. Степанківським заснував у Лондоні Український комітет. 1912–15 виступав із публічними лекціями, опублікував в англійській пресі низку статей про український рух. Видав англійською мовою книгу «Україна» (Лондон, 1913), в якій виклав українську історію за схемою М. Грушевського. Стверджував, що незалежність України сприятиме політичній стабільності в Європі. У співпраці з Українським інформаційним комітетом у Львові (О. Жеребком) організував поїздку англійських журналістів у Галичину на Шевченківські святкування 1914. 1915 виїхав до США, де викладав історію.

Тв.: The Ukraine: A Lecture Delivered on Ukrainian History and Present Day Political Problems. — London, 1913.

Лім.: Saunders D. Britain and the Ukrainian Question (1912–1920) // English Historical Review, 1988, no. 406; Серета О. Англійські зв'язки львівських українців напередодні Першої світової війни. В кн.: Львів: Місто—суспільство—культура. — Львів, 1999, т. 3.

О.В. Серета.

РЕШЕТАР (Reshetar) Джон-Стівен (н. 14.07.1924, Міннеаполіс (шт. Міннесота, США) — американський політолог, радянолог українського походження. Професор (1962). Дійсний член Української вільної академії наук, Американської академії політичних і суспільних наук, Західної славістичної асоціації та ін. Здобув ступінь бакалавра в коледжі Вільямса (1945, шт. Массачусетс, США), ступінь магістра в Гарвардському університеті (1946, Кембридж, шт. Массачусетс, США). Захистив докторську дис. на тему: «Україна та революція (1917–1920)» в Гарвардському університеті (1950). Викладав політичні науки в Принстонському університеті (1947–55). Працював у Центрі російських студій Гарвардського університету (1950–52), в Інституті досліджень зовнішньої політики Пенсильванського університету в м. Філадельфія (1955–57, шт. Пенсильванія). Читав лекції з політичних наук у Єльському університеті в м. Нью-Гевен (шт. Коннектикут, США). Від 1957 — у Вашингтонському університеті в Сіетлі (шт. Вашингтон, США), професор політичних наук (1962).

Автор низки праць з історії Української революції та національно-визвольних змагань 1917–21, а також студій, присвячених політичній історії СРСР, радянській зовнішній політиці, модернізації радянського суспільства та ін. У студії «The Ukraine and the Dialectics of Nation-Building» (спільно з О. Прицаком), опублікованій уперше в ж. «Slavic review» (1963), висловив думку про 5 стадій українського національного руху кінця 18–19 ст.: новгород-сіверську, харківську, київську, женецьку та галицьку.

Тв.: Ukrainian Nationalism and the Orthodox Church // American Slavic and East European Review, 1951, vol. 10, no. 1; The Ukrainian Revolution, 1917–1920: A Study in Nationalism. — Princeton, 1952 (New York, 1972); Problem of Analyzing and Predicting Soviet Behavior. — New York, 1955; The Significance of the Soviet Tercentenary of the Pereyaslav Treaty. В кн.: The Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the US. — New York, 1955, vol. 4, no. 3; A Concise History of the Communist Party of the Soviet Union. — New York, 1960 (2nd edition London 1965); Lenin on the Ukraine. В кн.: The Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the U.S. — New York, 1961, vol. 9, no. 7; The Ukrainian Revolution in Retrospect // Canadian Slavonic Papers, 1968, vol. 10, no. 2; The Soviet Polity:

Government and Politics in the Soviet Union. — New York, 1971; The Communist Party of the Ukraine and its role in the Ukrainian Revolution. В кн.: The Ukraine, 1917–1921: A Study Revolution. — Cambridge, 1977; Розуміння й непорозуміння при студіях над історією України в США // Сучасність, 1983, № 3; The Ukraine and the Dialectics of Nation-Building. В кн.: From Kievan Rus' to Modern Ukraine: Formation of the Ukrainian Nation. — Cambridge, 1984 (у співавт.); Українсько-російські відносини як проблема в політології // Сучасність 1991, № 10; Imperial Decline and Colapse as a Problem in the Social Sciences // Journal of Ukrainian Studies, 1996, vol. 21, no. 1/2.

Лит.: Ukrainians in North America: A Biographical Directory of Noteworthy Men and Women of Ukrainian Origin in the United States and Canada. — Champaign, 1975.

О.В. Ясь.

РЖЕГОРЖ (Řehoř) Франтішек (16.12.1857, с. Стежери поблизу м. Градець-Кратове (Чехія) — 06.10.1899, Прага) — чеський етнограф, поборник національного відродження українців, речник чесько-українського культурного взаємозбагачення. 1877–90 проживав у Галичині (с. Вовків поблизу Львова, с. Зарогізно та м. Стрий), де вивчав побут, звичаї, народну медицину, демонологію, календар, фольклор українців (бойків, гуцулів, лемків). Автор бл. 120-ти статей на українознавчу тематику в енциклопедичному «Науковому словнику Я. Отта». Зустрічався і листувався з багатьма українськими вченими та письменниками, зокрема з І. Франком, М. Павликом, В.М. Гнатюком, В. Шухевичем, Н. Кобринською, О. Кобилянською, Д. Лукіяновичем, Є. Ярошинською. Зібрав цінну етнографічну колекцію, на базі якої створено український відділ у Празькому промисловому музеї, включений згодом до етнографічного відділу Національного музею в Празі, де зберігається також українознавча бібліотека Р. Багату особисту бібліотеку чеської літератури Р. подарував товариству «Просвіта», за що єдиний з іноземців удостоївся звання почесного члена т-ва. Передана згодом Науковому товариству імені Шевченка, вона тепер зберігається у фондах Львівської національної наукової бібліотеки імені В. Стефаника НАН України.

Лит.: Мундяк М.М. Франтішек Ржегорж і Україна. В кн.: Міжслов'янські літературні взаємини. — К., 1958, вип. 1; Мольнар М.І. Франтішек Ржегорж і Україна // Народна творчість і етнографія, 1959, № 31; Біганський Р.М. Франтішек Ржегорж як колекціонер книжок та його особиста бібліотека. В кн.: Бібліотекознавство та бібліографія. — К., 1982; Чехи в Галичині: Біографічний довідник. — Львів, 1998.

Ф.І. Стеблій.

РИХЛІК (Рихлик) Євген Антонович (16.11.1888, с. Вільшанка (нині село Чуднівського р-ну Житомирської обл.) — 1937) — учений-славіст, етнограф, краєзнавець, педагог, громадський діяч. Чех за походженням. Учень славістів Т. Флоринського, А. Степовича, О. Лук'яненка. Навчався в народному однокласному училищі у Вільшанці, реальній школі в Празі, Києво-Печерській гімназії. 1913 закінчив історико-філологічний ф-т Київського університету.

1913–18 викладав слов'янську філологію на Вищих жіночих курсах у Києві, російську мову, граматику та педагогіку в Київській жіночій гімназії Євсєєвої. 1917–18 — приват-доцент Київського університету, 1918–19 — екстраординарний професор кафедри слов'янської філології щойно створеного Самарського педагогічного інституту, згодом — університету. 1919–20 викладав у 1-му Українському державному університеті в Києві.

1920–23 як член Етнографічної комісії при ВУАН перебував на Волині, де проводив монографічне обстеження с. Вільшанка, організував роботу Вільшанської чеської трудової школи. 1923–25 — завідувач Київської чеської трудової школи № 105 (на Шулявці). 1925 обраний науковим співробітником н.-д. кафедри мовознавства ВУАН. Із 1925 — професор ф-ту соціального виховання Ніжинського інституту народної освіти, із 1927 — декан Ніжинського робітничого університету. 1925–27 керував роботою термінологічної комісії, 1927–30 — роботою секції української мови та літератури Ніжинської н.-д. кафедри при Ніжинському інституті народної освіти. Активний діяч Ніжинського наукового товариства краєзнавства при ВУАН. Підготував плеяду талановитих учених, серед яких П. Одарченко, М. Ладухін, І. Павловський та ін.

Із 1930 виконував обов'язки керівника створеного 1929 Кабінету для вивчення національних меншин України при Етнографічній комісії ВУАН.

Автор праць з літературознавства, слов'янознавства, етнографії та лексикографії. Крім академічних видань, також друкувався в журналах «Червоний шлях», «Музика», «Бібліологічні вісті» та інших.

Заарештований 5 січня 1931 за звинуваченням у шпигунській діяльності на користь Чехословаччини. 13 червня 1931 засуджений до 10-ти років ув'язнення. Покарання відбував у виправних закладах Управління Сибірських виправно-трудоих таборів НКВС СРСР, потім — у таборі на станції Медвежа Гора (нині м. Медвеж'єгорськ Республіки Карелія, РФ). Помер за нез'ясованих обставин.

1958 вирок був скасований за недоведеністю обвинувачення.

Бібліогр.: Рихлик Євген Антонович: Бібліографічний покажчик. — Ніжин, 1993.

Тв.: Слов'янофільство Кирило-Методіївців (з ідеології Кирило-Методіївського братства). В кн.: Записки Ніжинського інституту народної ос-

віти. — Ніжин, 1926, кн. 6; 3 етнографічних студій. Там само. — Ніжин, 1927, кн. 7; Про деякі польські переклади українських народних дум. В кн.: Ювілейний збірник на пошану академіка М.С. Грушевського. — К., 1928, т. 2; Українські мотиви в поезії Юлія Словацького. В кн.: Записки Ніжинського інституту народної освіти. — Ніжин, 1928–29, кн. 8–9; Сава Чалий і Сава Палинський у польській літературі. В кн.: Збірник заходознавства. — К., 1929–30, вип. 1–2.

Лит.: Данилюк Ю.З. Дві батьківщини Євгена Рихліка. В кн.: Репресоване краєзнавство (20–30-ті роки). — К., 1991; Шаповал Ю. Україна ХХ століття: Особи та події в контексті важкої історії. — К., 2001; Самойленко Г.В., Самойленко О.Г. Ніжинська вища школа: Сторінки історії. — Ніжин, 2005; Боряк О. Євген Рихлік про історію чехів на Волині. В кн.: Боряк О. Україна: Етнокультурна мозаїка. — К., 2006; Павленко Л.А. Дослідження життя та наукової спадщини Є. Рихліка: Історіографія проблеми. В кн.: Література та культура Полісся. — Ніжин, 2007, вип. 36; Її ж. Поняття «слов'янський світ» та ідея слов'янської єдності у науковій спадщині Є. Рихліка. В кн.: Вісник Чернігівського державного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка: Історичні науки: Збірник наукових праць. — Чернігів, 2008, вип. 52.

О.В. Юркова.

РІЗАЛІТІ (Risaliti) Ренато (нар. 20.05.1935, Альяно, обл. Тоскана, Італія) — італійський історик-славіст, публіцист, громадський діяч. Проф. Флорентійського університету. Закінчив історичний факультет Московського державного університету ім. М.В. Ломоносова та Східний інститут університету в Неаполі. 1961–1963 — кореспондент римської газети «L'Unità» («Єдність»), редактор міжнародного радіо у Берліні. Обирався членом управи і мером м. Альяно. В 1965–1983 професор університету м. Пізи, звідки перейшов до Флорентійського університету. Головний напрям наукових досліджень Р. — історія слов'янських країн Східної Європи й Італії та їх міжнародних відносин — віддзеркалено у понад 800 авторських публікаціях. Українська проблематика представлена низкою монографій, започаткованих «Студіями італо-російських зв'язків» (1972), де за розшуканими Р. записками дипломата Л. Серрісторі висвітлено суспільно-політичне становище України 1820–30-х рр. З історією політичного й економічного розвитку українського Причорномор'я в 1-й пол. ХІХ ст. знайомить його праця «Росія і Тоскана в часи Рісорджименто» (1982), основу якої склав уведений автором в обіг корпус документів Тосканського генерального консульства в Одесі. 1990 вийшла його студія, присвячена взаєминам Луккської республіки з Україною за доби козацької держави Б. Хмельницького, а проблемам італійсько-

російсько-українських відносин від часів європейського Відродження і Просвітництва до 20 ст. — монографія «Слов'яни й Італія». Осібне місце за характером джерел (переважно особистих спостережень) посіла книга «Агонія та смерть СРСР і «реального соціалізму» (1993). Концептуальні інтерпретації історії народів Східної Європи Р. виклав у праці «Проблеми історії Росії» (т. 1-3, Флоренція, 2002–2005; перевид. двічі у Мілані: 2005 і 2007), де виокремив питання про формування Російської держави після татаро-монгольського панування в контексті її зв'язків «із рутенами (білорусами й українцями), які за посередництва Великого князівства Литовського увійшли до Польського королівства і зазнали великих впливів латино-германського світу». Р. є також автором подорожніх нарисів і книг про різні країни Європи (в т.ч. про Україну), Азії, Африки, Америки. Його праці опубліковано в Болгарії, Польщі, Росії, Україні. Є членом Італійської асоціації славистів, Італійського товариства українських досліджень, інших національних та зарубіжних наукових об'єднань. Неодноразово відвідував Україну, виступав з лекціями в університетах Києва.

Тв.: Studi sui rapporti italo-russi (coi «Ricordi di viaggio» inediti di Luigi Serristori). — Pisa, 1972; М.А. Bulgakov. — Pisa, 1972; Problemi dei rapporti italo-russi e della storiografia sovietica. — Pisa, 1979; Russia e Toscana nel Risorgimento. — Pistoia, 1982; Considerazioni sul «Compendio storico delle memorie di Lucca...» di Martino Manfredi in merito alla rebellione dei cosacchi ucraini nel 1648–1654 contro i polacchi // Actum luce (Lucca), 1990, № 1–2; Доба Хмельницького в Україні у світлі історичної хроніки міста Лукка // УІЖ, 1999, № 3; Gli slavi e l'Italia. Viaggi e rapporti dal Quattrocento al Novecento. — Moncalieri (Torino), 1996; Alla ricerca del paese felice. — Moncalieri (Torino), 1999; L'Archivio della principessa Demidova. Lettere e documenti. — Firenze, 2000 (у співавт.); Storia problematica della Russia (XIV–XIX sec.). — Firenze, 2002–2005, vol. 1–3; Lev Il'ič Mečnikov. Memorie di un garibaldino. La spedizione dei Mille. — Moncalieri (Torino), 2008, 2011 (у співавт.).

Лит.: Котельникова Л.А. Ренато Ризаліті — историк русско-итальянских отношений. В кн. Проблемы итальянской истории, 1987. — М., 1987; Варварцев М.М. Портрет італійського славіста: професор Ренато Ризаліті // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки, 2005, вип.14; Renato Risaliti: Bibliografia degli scritti. — Agliana, 2006; Jaz'kova V.E. Il paese felice di Renato Risaliti // Slavia (Roma), 2015, № 1.

М.М. Варварцев.

РІЧ (Rich) Віра, Річ Фейс-Елізабет-Джоан (24.04.1936, Лондон — 20.12.2009, Лондон) — англійська поетеса і перекладачка ірландського походження. З українцями-емігрантами у Великій Британії познайоми-

лася в 1950-х рр. завдяки своїй матері Магдален-Ельзі Річ, котра, як представник і працівник Червоного Хреста, опікувалася ними. Українську мову почала вивчати під час навчання в Оксфордському університеті під впливом свого університетського колеги В. Микули, який пробував перекладати українську поезію англійською мовою. У лондонському «Українському віснику» 1957 вийшов друком перший переклад Р. з української мови — «Пролог» до поеми «Мойсей» І. Франка. Упродовж 1960–69 опублікувала переклади 51 твору Т. Шевченка повністю (у т. ч. 9 поем) та уривок (11 рядків) із поеми «Княжна». 16 творів Т. Шевченка («Причинна», «Неофіти», «Маленькій Мар'яні», «У тоєї Катерини», «І знов мені не привезла», «За сонцем хмаронька пливе» та ін.) перекладено англійською мовою вперше.

Перекладала твори 47-ми українських поетів, найчастіше поеми і вірші Т. Шевченка.

Її оригінальні твори та переклади публікували українські видання Великої Британії, ФРН, США («Українська думка», «Шлях перемоги», «The Ukrainian Review» та інші).

Р. дбала про те, щоб знаходити точні відповідники українських слів у англійській лексично-семантичній системі мови, необхідні для якнайточнішої передачі потрібного відтінку оригіналу.

Твори: збірка вибраних творів Т. Шевченка «Song out of Darkness» («Пісня понад темрявою»; 1961); збірка власних віршів із перекладами кількох творів Т. Шевченка, І. Франка та П. Филиповича «Portents and Images» («Сподівання та образи»; 1963); збірка перекладів поезій Т. Шевченка англійською мовою з передмовою І. Дзюби (2007).

Лауреат премії ім. І. Франка Спілки письменників України (1997).

Нагороджена орденом св. рівноапостольної кн. Ольги (2007).

Згідно із заповітом прах Р. поховано 15 квітня 2011 у Каневі на цвинтарі Монастирок, побіч Чернечої гори — місця поховання Т. Шевченка.

Лит.: Лесів М. Пам'яті Віри Річ (1936–2009) // Наше слово (Варшава), 2010, 28 лютого.

І.І. Винниченко.

РОБЕР (Robert) Сіпрієн (1807, Анже, Франція — 1860, Анже) — французький учений-славіст. 1845–1857 — професор слов'янських мов і літератур у Коллеж де Франс. У своїх лекціях використовував науковий доробок О. Бодянського, М. Максимовича, І. Срезневського. 1851 опублікував курс лекцій «Слов'янство: минуле, сучасність і майбутнє». Був секретарем Слов'янського товариства (Société slave). 1848–1850 — редактор журналу «La Pologne».

До проблем розвитку української мови Р. звертався у праці «Два панславізми. Сучасне становище слов'янських народів віч-на-віч з Росією» (1847). Автор у загальних рисах охарактеризував «рутенське» («ruthénien») чи «малоруське нарiччя», що «панує в степах від Кубані до Карпат і від Одеси, Криму до Галичини...». На його думку, «рутенське нарiччя» могло би стати літературною мовою першорядного значення, але під тиском то московської, то польської воно з кожним днем втрачало свій ґрунт.

З ідеями Р. були обізнані учасники Кирило-Мефодіївського товариства. Серед них поширювалися зроблені В.М. Білозерським витяги з праць французького вченого, присвячених панславiзму. Письменник О. де Бальзак у своєму творі «Лист про Київ» посилався на Р., визнаючи його досягнення у вивченні слов'янської філології.

Тв.: Les deux panslavismes. — Paris et Leipzig, 1847.

Лит.: Борщак І. Слов'янські студії у Франції (1840–1950) // Україна, 1951, ч. 5.

О.А. Іваненко.

РОЗУМОВСЬКИЙ Андрій Кирилович (02.11(22.10).1752, Глухів — 23(11).09.1836, Відень) — дипломат, граф, князь (1814). Син гетьмана К. Розумовського, небіж О.Г. Розумовського, брат О.К. Розумовського. До 1764 навчався у спеціальній, створеній батьком «академії» — прототипі закритого ліцею. Завершив освіту у Страсбурзькому університеті. 1769 приступив до служби на флоті, одержав звання лейтенанта. У липні 1770 брав участь у морській битві в бухті Чесма в Егейському морі, командуючи фрегатом «Катерина». 1773 перейшов на придворну службу у званні камер-юнкера. Здобув значний вплив на цесаревича Павла Петровича, що стало причиною віддалення Р. 1776 від двору. Спочатку висланий до Ревеля (нині м. Таллінн, Естонія), потім отримав дозвіл переїхати до батька в Батурин. Після зняття опали 1779 призначений Катериною II надзвичайним послом у Неаполь, 1784 переведений у Копенгаген, 1786 — у Стокгольм. Відзначився вмінням кваліфіковано аналізувати внутрішньополітичну ситуацію у країнах перебування, використовувати їхні внутрішньополітичні суперечності на користь Росії. Як один із «кращих міністрів» 1790 призначений послом у Відень. Доклав зусиль до відновлення 1792 союзницького договору між Росією і Австрією. Р. брав діяльну участь у переговорах Росії й Австрії з приводу 2-го і 3-го поділів Польщі у 1793 і 1795. Поступово зближився з міністром закордонних справ Австрії бароном Ф. фон Тугутом. Унаслідок скарг О. Суворова та поразки ген. О. Римського-Корсакова під Цюрихом 1799 Павло I, побоюючись «проавстрійських настроїв» Р., відкликав його з

Відня і наказав переїхати в «заслання» до Батурина. Незабаром призначений сенатором. 1801 Олександр І поновив Р. на посаді посла у Відні. Під час наполеонівських війн Р. докладав багатьох зусиль, щоб спонукати Австрію до вступу в антинаполеонівську коаліцію та воєнних дій проти Франції. Після смерті дружини й укладення Росією Тільзитського миру з Францією вийшов, у липні 1807, у відставку. Залишився у Відні як приватна особа. Займався, головним чином, поповненням своєї відомої в Європі картинної галереї, влаштуванням музичних вечорів. Р. зав'язав дружні стосунки з Л. ван Бетховеном, виступав у ролі його мецената і протектора. Композитор присвятив Р. 5-ту і 6-ту симфонії, 3 струнні квартети («квартети Розумовського»). Р. був також добре знайомий з Ф.-Й. Гайдном, В.-А. Моцартом. 1808 організував і утримував на свої кошти кращий у Відні струнний квартет, який став першим в Європі ансамблем із постійним складом. Маючи музичний хист та високу майстерність, сам виступав у квартеті, граючи другу скрипку. Квартет першим виконував твори Л. ван Бетховена. Одночасно Р. вкладав великі кошти в будівництво палацу в неокласичному стилі під нове посольство Олександра І та мосту через Дунай.

1813 Олександр І включив Р. в імператорський почет, повернув на дипломатичну службу, призначивши повноважним послом на переговорах про мир. 1814 підписав Паризький мирний договір. Як перший російський уповноважений був однією із ключових політичних фігур на Віденському конгресі 1814–1815. Від імені Росії підписав усі дипломатичні акти, прийняті конгресом. За підготовку, організацію і проведення конгресу нагороджений титулом найяснішого князя. 1815 вийшов у відставку. 1819 отримав чин дійсного таємного радника 1-го класу. До кінця життя мешкав у Відні. На поч. 1815 у палаці Р. сталася пожежа, внаслідок якої були пошкоджені або повністю знищені цінні твори мистецтва. З того часу Р. відчував постійну матеріальну скруту, яку не зміг подолати навіть за допомогою кількох субсидій царського уряду. Був двічі одружений: 1788 — із графінею Елізабет Тун-Гогенштейн з родини відомих віденських меценатів (померла 1806); 1816 — із графінею Константиною-Домінікою Тюргейм. Під впливом останньої за кілька років до смерті прийняв католицизм.

Нині у Відні є вулиця Розумовського, у музеї-квартирі Л. ван Бетховена — великий портрет кн. А. Розумовського.

Лит.: Бантыш-Каменский Д.Н. Словарь достопамятных людей русской земли. — СПб., 1847; Брикнер А.Г. Война России со Швецией в 1788–1790 гг. — СПб., 1869; Васильчиков А.А. Семейство Разумовских. — СПб., 1882–87, т. 3–4; Б-н А. Русский дипломат старого времени // Исторический вестник, т. 30, 1887, № 10.

О.К. Струкевич.

РОЗУМОВСЬКИЙ Кирило Григорович (29.03.1728, Лемеші, нині село Чернігівської обл. — 15.01.1803, Батурин) — російський політичний і державний діяч українського походження, останній гетьман Лівобережної України. Народився в с. Лемеші на Київщині в козацькій родині. Початкову освіту отримав удома. 1742 прибув до Санкт-Петербурга, куди його викликав рідний брат Олексій Розумовський, який тривалий час служив при імператорському дворі і напередодні уклав із російською імператрицею Єлизаветою I таємний шлюб. Упродовж 1743–1745 перебував за кордоном, де здобував освіту в найкращих університетах Берліна, Геттінгена, Кенігсберга, Страсбурга тощо. 1744 отримав титул графа Російської імперії. 1746 став членом імператорської родини, одружившись із родичкою Єлизавети I Катериною Нарішкіною. Того ж року (у вісімнадцятирічному віці) очолив Імператорську Академію Наук у Санкт-Петербурзі і на цій посаді перебував до 1798. Відомо, що він усіляко опікав видатного російського вченого Михайла Ломоносова. 1750 став гетьманом Лівобережної України згідно із імператорським указом «Про буття в Малоросії гетьманові за колишніми норовами і звичаями». Провів реформи у сферах судочинства, соціальной і військовій. Лівобережну Україну було поділено на 20 повітів, у кожному з яких запроваджувалися земський (розглядав цивільні справи), підкоморський (земельні) і гродський (карні) суди. Вищою судовою інстанцією став Суд Генеральний. Усі судді обиралися з-поміж місцевої старшини. Козацьку старшину оформлено у вищій привілейований стан — шляхетство. Обмежено свободи селян, зокрема право переходу з місця на місце. Уніфікував козацьку військову форму та озброєння, значно вдосконалив артилерію. В усіх полках запроваджувалося обов'язкове навчання для дітей — загальна освіта і т. зв. «військові акзерциції». Гетьман активно займався будівництвом, насамперед у Глухові (власний палац, будинок Генеральної Канцелярії та ін.) і Батурині (власний палац, Свято-Воскресінський храм та ін.). Після державного перевороту в Росії 1762 і, як наслідок, приходу до влади Катерини II, новий імперський уряд, керуючись принципом зміцнення централізації державного управління, поставив собі за мету домогтися скасування інституту гетьманства. Наприкінці 1763 Катерина II викликала до себе гетьмана і в категоричній формі вимагала добровільно зректися цієї посади, на що він дав свою згоду. 1764 було проголошено маніфест, в якому повідомлялося про добровільне зречення від гетьманства задля «користі народу». Натомість колишній гетьман отримав чин фельдмаршала та інші привілеї. Відомо, що останні дев'ять років свого життя він мешкав у Батурині, де власне і помер. Похований, згідно зі своїм заповітом, на території побудованого його коштом Свято-Воскресінського храму. 1927 уповноваженими представниками радянської влади саркофаг було засипано землею.

Лит.: Васильчиков А.А. Семейство Разумовских. — СПб., 1880, т. 1; Разумовская М. Разумовские при царском дворе: Главы из истории России 1740–1815 (перевод с немецкого). — СПб., 2004; Путро О.І. Гетьман Кирило Розумовський і його доба (з історії державотворення XVIII ст.). — К., 2008.

В.В. Піскіжова.

РОЛЛЄ (Rolle) Юзеф-Антоній (26.09.1829, с. Генриківка (нині с. Красносілка Бершадського р-ну Вінницької обл.) — 21.01.1894, Кам'янець-Подільськ) — польський історик і письменник, за фахом — лікар. Закінчив медичний ф-т Київського університету (1855). Працював лікарем у с. Яришів (нині село Могилів-Подільського р-ну Вінницької обл.). Від 1860 — у Кам'янець-Подільську, де розпочав історико-літературну діяльність, збирав і публікував старовинні перекази й легенди Поділля, зокрема подорожував із цими цілями по всій Правобережній Україні. Найбільшу працю «Подільські замочки на молдавських окраїнах», яка з часом розширилася до 3-томної студії, присвяченої історії Кам'янець-Подільська (2 т.), Бара, Могилева-Подільського, Шаргорода та ін. міст і містечок на Поділлі, розпочав публікувати 1869 у краківському часописі «Przegląd Polski». Від 1875 друкувався в часописах Львова, Варшави, зокрема вмістив у них «Історичні оповідання» і «Розмови про минуле». Ці твори згодом були перевидані окремими книгами (16 т.). Написав бл. 80-ти «Історичних повістей», переважна більшість яких присвячена історії України, життю відомих козацьких ватажків. Під впливом роману Г. Сенкевича «Вогнем і мечем» написав і опублікував твір «Козацький полковник Іван Богун» (1884). Утім, на відміну від тенденційного висвітлення образу І. Богуна в романі Г. Сенкевича, прагнув більш достовірно викласти біографію цього героя. Подав об'єктивну характеристику польського коронного гетьмана С. Чарнецького як руйнівника України, про яку схвально відгукнувся І. Франко. У типовидовому та жанровому сенсі «Історичні повісті» Р. перебувають на межі між науковою працею та белетристикою. Низка творів Р. вмішена на сторінках «Киевской старины». Р. — автор кількох праць з історії медицини на Волині та Поділлі в 14–19 ст., в яких помітне місце відведене українським медикам.

Тв.: Zameczki podolskie na kresach mułtanskich. — Warszawa, 1880, т. 1-3; Женщины при чигиринском дворе во второй половине XVII века // Киевская старина, 1894, № 1–3; Wybór pism. — Kraków, 1966, т. 1-3.

Лит.: Иосиф Иосифович Ролле (Д-р Antoni I): Некролог // Киевская старина, 1894, № 2; Яворовский Н. Воспоминания об Иосифе Иосифовиче Ролле (к исполнившемуся 10-летию его смерти). В кн.: Труды Подольского церковного историко-археологического общества. — Каменец-

Подольск, 1904, т. 10; Zebrowska K. Działalność historyczna Antoniego J. — Lwów, 1914.

І.Т. Лісевич.

РОМАН ДАНИЛОВИЧ (бл. 1230 — бл. 1260) — герцог Австрії, князь Новогрудка і Слоніма. 3-й син князя Данила Галицького і Анни, доньки князя Мстислава Мстиславича Удатного. 1248 Данило Галицький відгукнувся на пропозицію угорського короля Бели IV взяти участь у поділі Австрії, що по смерті 1246 герцога Фрідріха II Бабенберга залишилася без державця. Союзники домовилися посадити на австрійський трон Р.Д. 27 червня 1252 Р.Д. одружився з небогою покійного Фрідріха II Бабенберга Гертрудою та був визнаний частиною австрійських баронів герцогом Австрії. Однак у справу втрутився чеський королевич Пшемисл-Оттокар, котрий теж одружився — зі старшою із сестер покійного герцога Маргаритою — й висунув свої претензії на австрійський трон. Р.Д. був обложений Пшемислом-Оттокаром у замку Гімберг поблизу Відня, звідки йому пощастило вибратися наприкінці 1253 або на поч. 1254. Герцогом Австрії став Пшемисл-Оттокар. Р.Д. подався княжити до Новогрудка, який він одержав від свого друга Войшелка, сина литовського князя Міндовга, разом з ін. містом Слонімом (нині обидва міста Гродненської обл., Білорусь). Далі джерела майже втрачають Р.Д. з поля зору. Відомо, що він влітку 1259 виступив проти куявського і серадзького князя Казимира при підтримці мазовецького війська князя Земовита. Восени 1259 Р.Д. був змушений взяти участь у поході Бурундая на Польщу. Загинув за неясних обставин бл. 1260.

З джерел нам відома лише одна дочка Романа (народжена у шлюбі з Гертрудою Бабенберг) — Марія Романівна, видана заміж за Йоахима, сина бана Славонії та Загреба Стефана IV. Інколи в генеалогічній літературі Роману помилково приписують сина Михаїла — нібито родоначальника князів Друцьких та Острозьких, що не має під собою ніяких підстав.

Лит.: Котляр М.Ф. Давньоруська держава (історія в особах). — К., 1996; Галицько-Волинський літопис: Дослідження. Текст. Коментар. — К., 2002; Dąbrowski D. Genealogia Mściślawowiczów: Pierwsze pokolenia (do początku XIV wieku). — Kraków, 2008.

М.Ф. Котляр.

РОМАН МСТИСЛАВИЧ, Роман-Борис Мстиславич (р.н. невід. — 19.06.1205, біля м. Завіхост (нині м. Завіхост Свентокшиського воєводства, Польща) — князь новгородський, волинський, галицький. Син кн. Мстислава Ізяславича і Агнеси, доньки польського князя Болеслава III

Кривоустого. 1168 Р.М., батько якого княжив у Києві, запросили у князі до Новгороду Великого. У лютому 1170 на чолі новгородців розбив війська, що їх послав на Новгород владимирський і суздальський князь Андрій Боголюбський. Восени 1170, після того як «новгородці показали йому путь» (це збіглося зі смертю батька), посів стіл у Володимирі (нині м. Володимир-Волинський). До 1188 одружився з Предславою, донькою князя Рюрика Ростиславича. 1188 Р.М., скориставшись смертю галицького князя Ярослава Володимировича та вступивши у змову з галицькими боярами проти Володимира Ярославича, захопив Галич (давній). При цьому він віддав Володимир своєму братові Всеволоду. Але в Галичі (давньому) Р.М. не втримався (був змушений тікати від військ угорського короля Бели III) і, порушивши клятву, яку дав своєму братові, вигнав його з Володимира за допомогою свого тестя.

1195 київський князь Рюрик Ростиславич дав у володіння Р.М. Торчеськ і ще 4 міста («часть» на пд. Київської землі), але на вимогу владимирського і суздальського кн. Всеволода Юрійовича Велике Гніздо відібрав їх у зятя і віддав Всеволоду Юрійовичу. Інтриги Всеволода Юрійовича призвели до того, що Р.М. посварився з Рюриком Ростиславичем і уклав таємну угоду з чернігівським князем Ярославом Всеволодичем. Коли про це дізнався Рюрик Ростиславич, Р.М., побоюючись тестя та його союзника Всеволода Юрійовича, поїхав до Польщі, де звернувся за допомогою до своїх братів у перших, синів краківського князя Казимира II Справедливого — краківського і мазовецького князя Лешека Білого і його молодшого брата-співправителя Конрада. Останні погодилися, але спочатку просили допомогти у війні зі своїм дядьком, великопольським князем Мешком III Старим. У результаті Р.М. взяв участь у битві на Мозгаві, де був поранений (1195). Після цього він тимчасово помирився з тестем і отримав від нього м. Полонне (а також «пів-тартака Корсунського»). Проте вже 1196 Р.М. у союзі з Олеговичами воював із Рюриком Ростиславичем. Восени 1196 або взимку 1198/99 Р.М. відіслав свою дружину до її батька. Незабаром він узяв другий шлюб з Анною, чие походження дискусійне.

Після смерті галицького князя Володимира Ярославича (1199), за підтримки сандомирського князя Лешека Білого, оволодів Галичем (давнім) і, таким чином, зосередив у своїх руках Волинську землю і Галицьку землю. Якщо вірити Вінцентію Кадлубеку, методом масового терору борювався з опозиційними галицькими боярами. 1201 знов спалахнув конфлікт Р.М. з київським князем Рюриком Ростиславичем, на боці якого тепер виступали Ольговичі. У ході цього конфлікту Р.М. не раз оволодівав Києвом (1201, 1203, 1204). Таким чином, столиця Русі увійшла у сферу впливу галицько-волинського князя. Деякий час в якості його намісника в Києві сидів луцький князь Інгвар Ярославич.

Р.М. здійснив успішні походи на ятвягів (зима 1196/97) та половців. Про один похід у степ, який відбувся на прохання візантійського імператора Алексія III Ангела, повідомляє Нікіта Хоніат (точна дата не відома, імовірно бл. 1200). Про походи 1201 і 1204 відомо з Лаврентіївського літопису; у поході 1204 Р.М. брав участь у складі коаліції південно-руських князів.

1205 Р.М. здійснив похід у Польщу (мета цього походу не відома), під час якого загинув у сутичці з краківським і сандомирським кн. Лешеком Білим і мазовецьким кн. Конрадом I (які на цей час перетворилися із союзників на ворогів).

Лит.: Толочко О. Конституційний проект Романа Мстиславича 1203 р.: Спроба джерелознавчого дослідження // УІЖ, 1995, № 6; Головка О.Б. Князь Роман Мстиславич та його доба. — К., 2001; Dąbrowski D. Rodowód Romanowiczów książąt halicko-wołyńskich. — Poznań–Wrocław, 2002; Котляр М.Ф. Історія дипломатії Південно-Західної Русі. — К., 2002; Толочко О. Приймав ли Роман Мстиславич посольство папи Іннокентія III. В кн.: Ruthenica. — К., 2003, т. 2; Dąbrowski D. Genealogia Mściślawowiczów: Pierwsze pokolenia (do początku XIV wieku). — Kraków, 2008; Котляр Н.Ф. Даниил, князь Галицкий. СПб. — К., 2008; Головка О.Б. Останній похід князя Романа Мстиславича у джерелах та історичній думці // УІЖ, 2009, № 4.

М.Ф. Котляр.

РУБРУК (Rubrouck) Гійом де (р. н. і р. с. невід.) — фламандець за походженням, чернець ордену францисканців. Тривалий час жив у Франції і був наближений до короля Людовіка IX. 1248 супроводжував короля у 7-му хрестовому поході, котрий зазнав великої неудачі (хрестоносці були розгромлені 8 лютого 1250 єгипетськими мамлюками біля м. Ель-Мансура в Єгипті). Того ж року король і Р. прибули до м. Акра — останнього оплоту хрестоносців у Палестині. Людовік IX, шукаючи союзників у боротьбі проти мамлюків, намагався встановити контакти з Монгольською імперією. 1252 король доручив Р. очолити посольство до великого хана. Враховуючи невдачу попереднього посольства, Р. мав представлятися не послом короля, а місіонером, який проповідує християнство серед монгольської політичної еліти.

7 травня 1253 місія Р. відпливла з Константинополя. Висадившись у м. Судак, мандрівники вступили на землю, підвладну монголам. Р. відвідав ставку Сартака (сина Батия) у міжріччі Дону і Волги, потім — ставку Батия в Заволжі. Батий спрямував Р. до великого хана Мунке, у ставку якого Р. прибув 27 грудня 1253. Разом із табором Мунке він 5 квітня 1254 прибув до Каракорума (столиці Монгольської імперії), де

залишався до 9 липня 1254. В Каракорумі з наказу Мунке Р. узяв участь у богословському диспуті, в якому змагалися також представники несторіан, мусульман та буддистів. Але цей диспут мало допоміг Римській церкві — вплив несторіан при ханському дворі виявився значно більшим. Політична ж співпраця із французами, на думку Мунке, була можлива лише за умови, що французький король визнає зверхність монгольського великого хана. На зворотному шляху 16 вересня — 16 жовтня 1254 Р. перебував у ставці Батія, а далі через Дербент прибув 15 серпня 1255 до Тріполі й потім — до Акри. Тут він написав докладний звіт про свою місію у формі послання до короля.

Книга складається з 53-х розділів. Вона містить опис маршруту посьольства, географічних умов тих країн, через які проходила подорож (у т. ч. Криму і причорноморських степів), дані з економіки, політичного устрою, релігійних вірувань, звичаїв народів, серед яких побував Р. (зокрема половців). Основна увага приділена панівному народові — монголам, яких Р. називає також татарами. Книга містить також деякі дані з географії Русі та згадки про руських людей у Монгольській імперії. Твір Р., написаний латиною, зберігся в кількох списках і вперше був надрукований 1600. Він багато разів перевидавався в перекладах різними мовами, з яких найпрístupнішим є російський переклад О. Малєїна (1911, 1957 і численні веб-передруки). Твір є цінним першоджерелом з історії і географії Євразії 13 ст.

Лит.: Джованни дель Плано Карпини. История Монгалов. Гильом де Рубрук. Путешествие в восточные страны. — М., 1957.

М.І. Жарких.

РУДНИЦЬКИЙ Степан Львович (03.12.1877, Перемишль — 03.11.1937, Сандармох) — географ, історик, засновник української наукової географії України. Дійсний член Наукового товариства імені Шевченка (1901), ВУАН (1929; із 1936 — АН УСРР). 1895 закінчив гімназію у Львові. Навчався на філологічному ф-ті Львівського університету. 1901 здобув науковий ступінь д-ра географії. 1907–19 редагував «Збірник Природописно-математично-лікарської секції Наукового товариства імені Шевченка». Деякий час поглиблював знання з географії в університетах Відня та Берліна. 1902–08 працював учителем у гімназіях Тернополя і Львова. 1908 став доцентом Львівського університету, де викладав географію українською мовою. Плідно займався науковою діяльністю, розробляв теоретичні і методологічні основи географії, структуру географічної науки, підготував фундамент її понятійно-термінологічного апарату. 1914–20 заклав основи української політичної і військової географії, започаткував картографічний напрям в укр. географії.

У довоєнний період Р. брав активну участь у громадському і культурному житті Галичини. 1911 виступив одним із співзасновників спортивного товариства «Україна», із 1914 — член Надзірної ради Національного музею у Львові. У роки Першої світової війни активно співпрацював із Союзом визволення України та Українською пресовою службою у Відні. 1918–19 — експерт і радник при уряді Західноукраїнської Народної Республіки з економіки та політико-географічних проблем. На поч. 1920-х рр. жив у Відні, згодом — у Празі. Став одним із засновників Українського вільного університету, першим деканом філософського ф-ту УВУ. Викладав географію в Карловому університеті, Українській господарській академії у Подєбрадах. 1920–26 проводив наукові дослідження в Закарпатті, допомагав Ужгородському товариству «Просвіта». 1924 взяв активну участь у підготовці 1-го Міжнародного з'їзду слов'янських етнографів і географів, що відбувся у Празі.

У жовтні 1926 на запрошення уряду УСРР переїхав у Радянську Україну. 1927 у Харкові під керівництвом Р. створено Український НДІ географії і картографії. Із 1929 — академік ВУАН. Працював у Геодезичному інституті та Харківському ін-ті, очолював Комісію краєзнавства ВУАН, Музей антропології та етнології імені Ф. Вовка.

Р. написав бл. 70 наукових праць і статей з географії. У своїх роботах першим підготував всебічний нарис географії всіх українських земель («Ukraine: Land und Volk», 1916; «Основи землезнання України», 1924–26); розробив основи політичної географії («Чому ми хочемо самостійної України», 1915; «Україна з політично-географічного становища», 1916; «Україна і великодержави», 1920; «Українська справа зі становища політичної географії», 1923); опрацював українську географічну термінологію («Начерк географічної термінології», 1908); видав фізичні карти України (1918). Р. — автор монографічних праць, які стосуються морфології України, зокрема українських Карпат («Знадоби до морфології сточиства Дністра», 1905–13; «Тераси і долинкові ступені порожнистої ділянки Дністра», 1932), і кількох розвідок з історії України («Козацько-польська війна 1625», 1897; «Українські козаки в 1630–1635 роках», 1899; «Ворожі напади і організація пограничної оборони», 1899). Р. створив велику школу українських географів, до якої належали В. Баб'як, В. Буцура, В. Геринович, М. Дольницький, М. Іванчук та ін.

У березні 1933 заарештований, звинувачений у приналежності до контрреволюційної організації, шкідництві й шпигунстві та згідно з постановою суд. трійки Колегії ДПУ УСРР 23 вересня 1933 засуджений до 5-ти років позбавлення волі. У січні 1934 Р. виключено зі складу ВУАН і весною 1935 заслано на Соловки.

9 жовтня 1937 відповідно до постанови Особливої трійки НКВС Ленінградської області РРФСР засуджений до смерті. Страчений.

Реабілітований 1965.

У березні 1990 Р. поновлено у складі АН УРСР.

Лит.: Полянський Ю. Проф. д-р Ст. Рудницький. Основи землезнання України, кн. 1: Фізична географія України. — Львів, 1924; Дольницький М. Український учений-географ, професор, доктор Степан Рудницький // ЗНТШ (Париж–Чикаго), 1962, т. 173; Мушинка М. Забутий корифей української географії: До 110-річчя з дня народження Степана Рудницького. В кн.: Український православний календар на 1988 рік. — Савт-Бавнд-Брук, 1987; Рубльов О. Фундатор української географічної науки. В кн.: Репресоване краєзнавство (20–30-і роки). — К., 1991; Шаблій О. Академік Степан Рудницький — фундатор української географії. — Львів–Мюнхен, 1993; Академік Степан Рудницький — основоположник української географічної науки: Збірник наукових праць. — Львів, 1994; Штойко П. Степан Рудницький (1877–1937): Життєписно-бібліографічний нарис. — Львів, 1997; Україна просторова в концепційному окресленні Степана Рудницького: Монографія. — К., 2003; Листування Степана Рудницького. — Львів, 2006; Академік Степан Рудницький. — Львів, 2007; Географ-академік Степан Рудницький (видатні постаті Тернопілля). — Тернопіль, 2007.

І.З. Підкова.

РУЗВЕЛЬТ (Roosevelt) Франклін Делано (30.01.1882, Гайд-Парк, штат Нью-Йорк (США) — 12.04.1945, Уорм-Спрінгс, штат Джорджія) — 32-й президент США (1933–1945), чотири рази поспіль обирався на цю посаду (1932, 1936, 1940, 1944). Народився в заможній родині землевласника; вихідцем з ін. відгалуження Рузвельтів був 26-й президент Т. Рузвельт. Закінчив Гарвардський університет (1904) та юридичну школу Колумбійського університету (1907). Розпочав політичну кар'єру 1910, будучи обраним до сенату штату Нью-Йорк від Демократичної партії. 1913–20 в адміністрації Т.-В. Вільсона обіймав посаду заступника міністра військово-морського флоту. 1920 невдало балотувався на посаду віце-президента США. 1921 перехворів на поліомієліт. Жорстка самодисципліна та фізичні вправи дали йому змогу повернутися до політичного життя, проте до кінця своїх днів він залишався інвалідом і не міг пересуватися без сторонньої допомоги. 1928 переміг на виборах губернатора штату Нью-Йорк. На президентських виборах 1932 здобув переконливу перемогу над діючим президентом-республіканцем Г. Гувером. У внутрішній політиці в умовах світової економічної кризи («Великої депресії») впровадив систему ліберальних реформ, відомих як «Новий курс», чим домогся подолання гострих кризових явищ в економічному, соціальному та політичному житті країни. Закликав до подолання втрати

духовних цінностей американського суспільства, доводив, що держава — «слуга народу». На міжнародній арені був прихильником активної зовнішньої політики, хоча на початку дотримувався ізоляціонізму задля збереження внутрішньополітичної підтримки «Нового курсу». По відношенню до країн Латинської Америки проводив політику «доброго сусідства». 1933 встановив дипломатичні відносини з СРСР. З початком Другої світової війни вивів зовнішньополітичний курс США з позиції ізоляціонізму, ініціював ухвалення Конгресом закону про «ленд-ліз» (1941), який дав змогу використовувати американську економічну могутність у боротьбі з державами осі Берлін — Рим — Токіо. У серпні 1941 разом із прем'єр-міністром Великої Британії У.-Л. Черчиллем підписав Атлантичну Хартію, чим було започатковано створення антигітлерівської коаліції. 1942 уклав із СРСР договір про взаємодопомогу. Став організатором та активним учасником конференцій лідерів держав антигітлерівської коаліції у Касабланці (Марокко, 1943), Квебеку (Канада, 1943), Каїрі (Єгипет, 1943), Тегерані (Іран, 1943), передбачав розгром Німеччини, перенесення воєнних дій на Тихий океан, виступав за прискорення підготовки та відкриття Другого фронту в Європі, висунув ідею беззастережної капітуляції Німеччини, Італії, Японії. На Кримській конференції (лютий 1945), прагнучи скоротити людські втрати США у війні з Японією, доклав великих зусиль до вступу СРСР у війну з Японією на Далекому Сході ціною надання Й. Сталіну можливості впливу в країнах Центральної та Південно-Східної Європи. Визнав нові західні кордони СРСР, тобто легітимність входження до складу УРСР західноукраїнських земель у 1939. Став одним із фундаторів Організації Об'єднаних Націй, наполягаючи на участі в ній СРСР. Підтримав пропозицію щодо надання УРСР статусу держави-засновника ООН. Такий статус УРСР одержала на установчій конференції ООН у Сан-Франциско (США, 1945), до початку якої Р. не дожив два тижні, зазнавши тяжкого серцевого нападу.

Тв.: Беседи у камина. — М., 2003.

Лит.: Рузвельт Э. Его глазами. — М., 1947; Шервуд Р. Рузвельт и Гопкинс. Глазами очевидца. — М., 1958, т. 1-2; Яковлев Н.Н. Франклин Рузвельт: человек и политик. Новое прочтение. — М., 1980; Мальков В.Л. Франклин Рузвельт. Проблемы внутренней политики и дипломатии. — М., 1988; Цветков Г.М. Міжнародні відносини й зовнішня політика в 1917–1945 рр. — К., 1997; Фейс Г. Черчилль, Рузвельт, Сталин. — М., 2003; Бернс Дж. М. Франклин Рузвельт. Человек и политик. — М., 2004; Schmitz D.F. The triumph of internationalism: Franklin D. Roosevelt and a world in crisis, 1933–1941. — Washington, 2007; Kaspi A. Franklin D. Roosevelt. — Paris, 2012.

О.С. Черевко.

РУЛІКОВСЬКИЙ (Rulikowski) Едвард (Едвард-Леопольд; 17.11. 1825, Мотовилівка Васильківського повіту (нині с. Велика Мотовилівка Фастівського р-ну Київської обл.) — 21.04.1900, с. Солтанівка Васильківського повіту) — історик України, етнограф, археолог. Народився в заможній поміщицькій родині. Отримав добру освіту, навчався, зокрема, у Франції (Коллеж де Франс, Сорбонна). До занять історією України його заохотив К.Свідзинський.

Першою історичною працею Р. став «Опис Васильківського повіту з погляду історичного, звичаєвого та статистичного» (виданий польською у Варшаві 1853, згодом вийшов і переклад російською М. Бурга). Подальші дослідження історика здебільшого зосереджені на проблематиці Правобережної України (Брацлавщина, Волинь, Київщина). Особливого розголосу творчість Р. набула завдяки його співпраці з енциклопедичним виданням «Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich» (1880–1902). Він був автором більшості статей про місцевості Правобережної України в цьому виданні (т. 1-14, 1880–97). Посмертно, зусиллями М. Дубецького, видана праця Р. «Опис Київського повіту» (К., 1913).

Як археолог Р. був членом Товариства археологічного і статистичного в Києві, брав участь у розкопках курганів на Правобережжі. Свої праці з археології та етнографії друкував у часописі «Zbiór wiadomości do antropologii krajowej» (1879–81). Значну частину своєї колекції Р. 1899 передав до створюваного в Киві Музею античності та художніх мистецтв. Багата етнографічна збірка, а також рукописні матеріали Р. по його смерті опинилися в Сан-Джуліано-Терме біля Пізи (Італія) в руках дочки брата Р. Ельжбети Босняцької.

2004 в м. Біла Церква створене Наукове товариство імені братів Вацлава і Едварда Рулікковських. 2011 у Фастівському краєзнавчому музеї започатковані Наукові читання на пошану Е. Рулікковського.

Лит.: Добровольський Л.П., Е.Л. Рулікковський — знавець Київщини. В кн.: Записки Історично-філологічного відділу ВУАН. — К., 1928, т. 18; Konarski S. Rulikowski Edward Leopold (1825–1900). В кн.: Polski słownik biograficzny. — Kraków, 1991–92, t. 33.

Д.С. Вирський.

С

САВИЧ Семен (р. н. невід. — п., імовірно, 1659) — козацький полковник і дипломат періоду Національної революції 1648–1676. Походив з української православної шляхти, яка мала свій герб. Напередодні революції, очевидно, був реєстровим козаком, а з початком визвольних змагань в Україні перейшов на бік Б. Хмельницького й отримав посаду полковника Канівського полку (липень 1648). Імовірно, був учасником Жовтоводської битви 1648 та Корсунської битви 1648, а наприкінці літа — на поч. осені 1648 представляв гетьманський уряд в Острозі. Відав мобілізацією та тилowymi справами козацького війська. Після Берестецької битви 1651 (учасником якої він був) очолив українське посольство (разом з І. Золотаренком, П. Мозирею, М. Грушевським) до Москви (серпень–листопад 1651), яке мало домагатися укладення двосторонньої угоди. Наприкінці 1651 склав із себе повноваження канівського полковника й зосередився на дипломатичних справах Української козацької держави (зносинах із Московією та Кримом). Навесні 1654 очолював посольську місію України до Кримського ханату. Переконував у Бахчисараї кримського хана в необхідності продовження спільної українсько-кримської військової боротьби проти Польщі. У подальшому, за деякими відомостями, обіймав значні посади за гетьманування І. Виговського й загинув у лихолітті російсько-української війни 1658–59.

Лит.: Грушевський М. Історія України-Руси. — К., 1995–96, т. 8-9, ч. 1; Мицик Ю. Канів козацький. — Канів, 1997; Кривошея В.В. Генеалогія українського козацтва: Нариси історії козацьких полків. — К., 2004; Його ж. Генеалогія українського козацтва: Канівський полк. — К., 2006.

А.О. Гурбик, Ю.А. Мицик.

САМОЙЛОВИЧ Іван Самійлович (р. н. невід. — п. 1690) — гетьман Лівобережної України (1672–87). Народився в м. Ходорків (нині село Попільнянського р-ну Житомирської обл.) у сім'ї священика. Навчався в Київському колегіумі. Служив писарем Красноколядинської сотні Чернігівського полку, згодом перебрався на Полтавщину, де став сотником Веприцької сотні Гадяцького полку. Протягом 1660-х рр. займав різні посади в Полтавському і Чернігівському полках. За гетьманства Д. Многогрішного був обраний на посаду генерального судді. С. став гетьманом у результаті змови проти свого попередника та обрання на старшинській раді 27 (17) червня 1672 в Козацькій Діброві неподалік Конотопа. Там же він підписав українсько-російський договір, який в основному повто-

рював попередні домовленості з московським царем Олексієм Михайловичем від 1669. Протягом свого правління С. здійснював політику, спрямовану на об'єднання Правобережної та Лівобережної України. Після здійснення військового походу на Правобережжя на козацькій раді під Переяславом (27 (17) березня 1674) був обраний гетьманом «обох сторін Дніпра». Однак невдовзі в результаті вторгнення турецьких військ втратив контроль над Правобережною Гетьманщиною.

Брав активну участь і проявив себе як здібний воєначальник у війні об'єднаних сил Лівобережної Гетьманщини та Росії з Османською імперією (1676–81). У цей час проводив спеціальні операції з виселення українців із Правобережжя в Лівобережну Україну. 1681 висловив незадоволення з приводу підписання між Росією і Османською імперією Бахчисарайського миру 1681, згідно з яким більшість правобережних українських земель переходила під владу османського султана Мегмеда IV, а також кримського хана Мурад-Герая. Так само виступав проти укладення польсько-російського «Вічного миру» 1686, який узаконював розподіл України. За гетьманства С. українська православна церква, що визнавала зверхність Константинопольського патріарха, була підпорядкована Московському патріархату (1686). Після невдалого українсько-російського походу на Крим 1687 був скинутий із гетьманства, заарештований і відправлений на заслання до м. Тобольськ, де й помер.

С. був визначним меценатом української культури — на його кошти по всій Україні було збудовано кілька десятків храмів і монастирів. Володів великими маєтностями. Намагався зробити гетьманську владу спадковою.

2002 у с. Ходорків С. встановлено пам'ятник роботи скульптора І. Зарічного.

Лит.: Пархоменко В. До питання про політику гетьмана Самойловича. В кн.: Ювілейний збірник на пошану М. Грушевського, 1928, т. 1; Сергієнко Г. Самойлович Іван. В кн.: Володарі гетьманської булави: Історичні портрети. — К., 1994; Гуржій О., Чухліб Т. Гетьманська Україна. — К., 1999; Чухліб Т. Іван Самойлович. В кн. історія України в особах: Козаччина. — К., 2000; Його ж. Особливості зовнішньої політики І. Самойловича та проблема міжнародного становища Українського гетьманату в 1672–1686 рр. // УІЖ, 2005, № 2; Його ж. Козаки і монархи: Міжнародні відносини ранньомодерної Української держави 1648–1721 рр. — К. 2009.

Т.В. Чухліб.

СВИДРИГАЙЛО, Свидригайло-Болеслав Ольгердович (р. н. невід. — п. 1452) — великий князь литовський (1430–32), син вел. кн. литов.

Ольгерда. 1386 разом із братом, вел. кн. литов. Ягайлом, охрестився за католицьким обрядом, узявши ім'я Болеслав. 1400–02 — князь подільський, перед 1408 — князь Брянський (того року емігрував до Великого князівства Московського на чолі групи сіверських і верховських князів та бояр). 1409 покинув московську службу і повернувся до Великого князівства Литовського, був схоплений і ув'язнений у Кременці, де провів 9 років, аж доки не був звільнений кн. Дашком Острозьким (1418). 1419 отримав у держання Чернігів, Новгород-Сіверський і Трубчевськ; перебував на Сіверщині до переходу на великокнязівський стіл. 1431 виступив проти короля польського і верховного князя литовського Владислава II Ягайла; військові дії розгорнулися на Волині й завершилися укладенням дворічного перемир'я. 1432 відсунутий від влади Сигізмундом Кейстутовичем, розпочав проти нього боротьбу, в якій був підтриманий силами руських земель, котрі відмовилися визнати своїм зверхником Сигізмунда і, за твердженням літописця, посадили С. на «велике княжіння Руське». Утім ця боротьба не була суто національною, оскільки серед прихильників С. було чимало литовських князів і панів. Переломним моментом у протистоянні С. і Сигізмунда стала битва на р. Свята під Вількомиром (нині м. Укмерге, Литва), в якій перший зазнав нищівної поразки (1435); невдовзі на боці С. залишилося тільки Сх. Поділля. С. покинув ВКЛ і повернувся тільки після смерті Сигізмунда (1440), отримавши у володіння Волинь і зберігши титул великого князя.

Лит.: Коцебу М. Свидригайло, великий князь литовский. — СПб., 1835; Бучинський Б. Кілька причинків до часів великого князя Свидригайла // ЗНТШ, 1907, т. 76, кн. 2; Halecki O. Ostatnie lata Świdrygiłły i sprawa wołyńska za Kazimierza Jagiełłyńczyka. — Kraków, 1915; Lewicki A. Powstanie Świdrygiłły. — Kraków, 1915; Matusas J. Švitrigaila Lietuvos didysis kunigaikštis. — Kaunas, 1939; Дворниченко А.Ю. Князь Свидригайло и западнорусские городские общины. В кн.: Генезис и развитие феодализма в России: Проблемы истории города. — Л., 1988.

О.В. Русина.

СВДЗІНСЬКИЙ Михайло (1824 с. Таурів (нині село Козівського р-ну Тернопільської обл.) — 1857, с. Акатуй, Сибір) — політичний діяч. Народився у сім'ї греко-католицького священника. Закінчив гімназію в м. Станиславів (нині м. Івано-Франківськ). Згодом навчався на філософських факультетах університетів у Братиславі і Львові (1840–42) та у Львівській греко-католицькій духовній семінарії. Виключений із семінарії, нелегально виїхав із Галичини за кордон. У Лондоні налагодив контакти з представниками польської політичної еміграції. Опісля з її виданнями повернувся до Галичини, але при спробі нелегально перетнути кордон був затриманий і поставлений під нагляд поліції.

На поч. 1845 нелегально емігрував до Стамбула до агента кн. А. Чарторийського на Балканах М. Чайковського. Будучи вихованим на творах польських письменників-романтиків із т. зв. української школи — звеличників давньої козацької України, вирішив прислужитися відновленню її політичної незалежності. Напередодні налагодив співпрацю з польською монархічною еміграцією на чолі з кн. А. Чарторийським, яка, дбаючи про союзників напередодні польського повстання 1846, висловлювалася за політичну незалежність українців. За її дорученням мав податись на Тамань до Чорноморського козацького війська, по змозі увійти в контакт із донськими та азовськими козаками і там готувати ґрунт для їх участі в майбутній спільній із кавказькими горцями та польським корпусом з-над Дунаю війні проти царської Росії. Донцям він повинен був вкладати ідею створення окремої держави, союзної з Польщею, а чорноморців і азовців — заохочувати повернутися до Польщі з перспективою одержання за заслуги з рук відродженої в майбутньому королівської влади шляхетства.

Прибувши наприкінці жовтня 1845 до Таганрога, влаштувався там маляром місцевого театру, а в домах багатих козаків навчав дітей німецької мови. При спробі завести довірливу розмову із старшиною про необхідність визволення донського козацтва з-під влади Росії та про план майбутньої війни у спілці з поляками був заарештований, засуджений військовим трибуналом до каторжних робіт у Сибіру (Акатуй, Нерчинський з-д), де важко захворів і незабаром помер. Похований у поселенні Борзінський пост (нині м. Борзя Забайкальського краю, РФ).

Лит.: Стеблій Ф. Українці — співучасники політичних планів князя Адама Чарторийського щодо Росії в 40-х рр. XIX ст. В кн.: Краківські українознавчі зошити. — Краків, 1997, т. 5-6; Його ж. За волю Польщі й України — етапом до Сибіру (Михайло Свідзинський — репрезентант українсько-польського політичного партнерства напередодні повстання 1846 р.). В кн.: Варшавські українознавчі записки, зошити 15–16: Польсько-українські зустрічі. — Варшава, 2003.

Ф.І. Стеблій.

СВІТ Іван Васильович (27.04.1897, Старобільський повіт Харківської губ., нині р-н Луганської обл. — 08.09.1986, Сіетл, шт. Вашингтон, США) — громадсько-політичний діяч, публіцист. Один з головних провідників української діаспори в Китаї у міжвоєнний період та роки 2-ї світової війни. Освіту набував у духовній семінарії в Харкові, після якої вступив до Харківського університету на фізико-математичний факультет (1917–1918). Перебуваючи у Владивостоці (нині м. Російської Федерації), активно включився в громадське життя українського населення Далекого Сходу, був співробітником української газети «Щире слово». Переїхавши

невдовзі до м. Харбін (Маньчжурія, Китай), продовжив журналістську роботу: редагував російськомовний часопис «Коммерческий телеграф» (1925–1929), спеціальну сторінку «Українське життя» в газеті «Гун-Бао» (1928–1929). Від 1932 — головний редактор газети «Маньджурський вістник», яка виходила українською та російською мовами щотижнево, потім півтижнево. В її редакції готував матеріали для українських радіопередач, розпочатих 1935 у Харбіні з дозволу японської військової місії в державі Маньчжоу-го. У 1928–1937 був секретарем товариства «Просвіта», яке діяло за підтримки американської екстериторіальної організації «Християнська асоціація молодих чоловіків» і мало зв'язки з культурно-просвітницькими осередками в Парижі і Львові. 1933 увійшов до складу керівництва Українського національного дому в Харбіні. З 1942 від імені «Українського клубу» репрезентував в окупованому японцями Шанхаї українську громаду в Китаї. Там само 1941–1944 брав участь у виданні часопису «Український голос на Далекому Сході», знайомлячи читачів з воєнними подіями в Європі, зокрема на українських землях, пропагував ідею кінечності самостійної України. Від 1951 мешкав у США, де займався історією українсько-японських і українсько-китайських громадських зв'язків. Був членом нью-йоркської Української вільної академії наук, Українського історичного товариства, інших організацій в Америці.

Тв.: Український національний дім. — Харбін, 1936; Українське військо в Маньчжурії. В кн.: Календар Червоної Калини на 1937. — Львів, 1937; The Soviet Far East // Ukrainian Quarterly, 1954, № 1; Українсько-японські взаємини, 1903–1945. — Нью-Йорк, 1972; «Свобода» й Далекий Схід. В кн.: Альманах Українського Народного Союзу на 1973 рік. — Джерсі-Сіті–Нью-Йорк, 1973; Отець Агапій Гончаренко (Критичний огляд літератури) // Український історик, 1976, № 1–4; Федір Павлович Матушевський // Там само, 1978, № 1–3.

Лит.: Биковський Л. Іван Васильович Світ (у 75-ліття) // Свобода (Джерсі-Сіті), 1973, № 177; Ukrainians in North America. A bibliographical directory of Ukrainian origin in the United States and Canada. — Champaign, 1975; Попок А. Українці на Далекому Сході: організації, події, персоналії. — К., 2004.

М.М. Варварцев.

СВОБОДА (Svoboda) Людвік (25.11.1895, с. Грознатін (нині село в Чехії) — 20.11.1979, Прага) — державний, політичний, військовий діяч Чехословаччини, генерал армії (1945), президент Чехословацької Соціалістичної Республіки (ЧССР), тричі Герой ЧССР (1965, 1970, 1975), Герой Радянського Союзу (1965). Закінчив вищу землеробську школу за спеціальністю агроном. Учасник Першої світової війни у складі австро-

угорської армії. У вересні 1915 добровільно здався в російський полон. Перебував у таборі військовополонених у Києві, потім був звільнений і служив у пожежній охороні. 1916 вступив у Чехословацький легіон, у складі якого брав участь на боці Росії у Зборівській (1917) та Бахмацькій (1918) битвах. Був учасником повстання Чехословацького корпусу в районі Транссибірської магістралі 1918. Брав участь у боях проти Червоної армії поблизу Челябінська і Єкатеринбурга. Командував взводом, ротою та батальйоном легіонерів.

Після повернення в Чехословаччину С. з 1921 — кадровий офіцер чехословацької армії. Закінчив Військову академію в Празі. 1931–34 — викладач Військової академії. Із вересня 1938 — командир піхотного батальйону. Під час окупації Чехословаччини військами нацистської Німеччини С. — один із організаторів підпільної боротьби. У липні 1939 змушений був тікати до Польщі, де розпочав формувати чехословацький військовий підрозділ. Після початку Другої світової війни разом з ним перейшов на територію СРСР. Утримувався в таборах для інтернованих осіб у Кам'янці-Подільському, Ольховиці, Єрмоленцях, Оранках, Суздалі ізольовано від чехословацького уряду в Лондоні і чехословацьких депутатів-комуністів, які були в еміграції у Москві. Після підписання 18 липня 1941 радянсько-чехословацького договору про взаємодопомогу і співробітництво у війні проти гітлерівської Німеччини було вирішене питання про формування на території СРСР самостійного чехословацького військового підрозділу, у створенні якого С. відіграв значну роль. 8 грудня 1941 в Бузулуці (нині місто Оренбурзької обл., РФ) розпочалася організація військового підрозділу, до якого приймали чоловіків і жінок чеської і словацької національностей або чехословацького громадянства, у т. ч. русинів-українців із Закарпатської України, багато з яких на вимогу керівників чехословацького руху Опору було звільнено зі спецпоселень і таборів ГУЛАГу. Вони склали понад 50% бойового складу сформованого 1942 Чехословацького батальйону, а всього у складі чех. військових частин у СРСР служило, за офіційними даними, 12 449 закарпатців, але в дійсності їх могло бути ще більше — до 15 тис. чоловік.

Від початку С., на відміну від планів еміграційного уряду в Лондоні на чолі з Е. Бенешем, готував військовий підрозділ, здатний до активних бойових дій на фронті. У березні 1943 під командуванням С. 1-й Чехословацький окремих піх. батальйон вперше взяв участь у боях поблизу с. Соколове Зміївського р-ну Харківської обл., де з честю виконав бойове завдання радянського командування. У цьому ж році полковник С. очолив 1-шу Чехословацьку окрему бригаду, яка була серед перших підрозділів, що звільнили Київ, брала участь у боях поблизу Білої Церкви, Жашкова, в Карпатах. Зокрема, напередодні боїв за Київ у жовтні 1943 в

її складі нараховувалось 3 285 бійців, у тому числі 2 210 русинів-українців (66% бойового складу бригади), для яких особливо близьким було звернення до бійців С.: «Наш народ доручає нам воювати за Київ так, як би ми воювали за Прагу, Брно, Братиславу, Кошице...». Наприкінці 1943 бригада була переформована в 1-й Чехословацький армійський корпус, яким із вересня 1944 командував С. Війська корпусу брали участь у Карпатсько-Дуклянській наступальній операції 1944 і 6 вересня 1944 вступили на територію Чехословаччини, за звільнення якої вели подальші бої до кінця війни.

1945 С. присвоєне звання генерал-майора. 1945–50 — міністр національної оборони Чехословацької Республіки. Відіграв важливу роль у лютневому перевороті 1948, який здійснили чехословацькі комуністи на чолі з К. Готвальдом. Із 1948 — член Комуністичної партії Чехословаччини, депутат національного зібрання. 1950 був знятий із посади міністра, у листопаді–грудні 1952 заарештований і перебував під слідством. 1955–59 — начальник Військової академії ім. К. Готвальда. 1968–75 — президент ЧССР, верховний головнокомандувач збройних сил країни. Після вторгнення до Чехословаччини військ країн Організації Варшавського договору протистояв т. зв. робітничо-селянського уряду В. Біляка та А. Індри. 23 серпня 1968 С. керував делегацією на переговорах у Москві, завдяки йому вдалося зберегти життя заарештованим кремлівським керівництвом лідерам Комуністичної партії Чехословаччини на чолі з О. Дубчеком. Після придушення «празької весни» в ЧССР підтримав політику «нормалізації» нового керівництва КПЧ на чолі з Г. Гусаком.

Нагороджений 3-ма орденами Клементя Готвальда, 2-ма орденами Леніна, Орденом Білого Лева, «За Перемогу» 1-го ст. (1945), орденом Словацького національного повстання, орденами Жовтневої революції, Суворова 2-го та 1-го ст., ін. орденами та медалями.

Тв.: Z Vuzuluku do Prahy. — Praha, 1960, 1974, 1985; Від Бузулуку до Праги. — К., 1968; Výbor z projevů a článků I: 1942–1945. — Praha, 1970; Cestami života I. — Praha, 1971.

Лім.: Помним Тарановку и Соколово: Воспоминания и документы. — Харьков, 1960; Котляров В.И., Марченко А.Д. Дружба, скрепленная кровью. — Харьков, 1963; Украинско-чехословацкие интернациональные связи. Сборник научных трудов. — К., 1989; Довганич О.Д., Пагирия В.В. Закарпатські воїни генерала Людвіка Свободи. — Ужгород, 1999; У вирі кривавої війни... Уродженці Закарпаття — генерали і офіцери Чехословацької армії — у боротьбі з фашизмом. — Ужгород, 2000; Залесский К.А. Кто был кто во Второй мировой войне: Союзники СССР. — М., 2004, т. 1; Віднянський С. Україна та українці в історії 1-го Чехословацького окре-

мого батальйону (окремого корпусу) // *Воєнна історія*, 2005, № 3–4; Klusáková-Svobodová Z. O tom, co bylo. — Praha, 2005.

С.В. Віднянський, Т.В. Пастушенко.

СВЯТОСЛАВ ІГОРОВИЧ (бл. 942–972) — великий князь Київський, видатний давньоруський полководець. Народився у великокнязівській родині (батько — великий князь Київський Ігор, мати — княгиня Ольга). Став князем 945, відразу після смерті батька, але тоді, з причини його малоліття, державою фактично правила мати. Самостійно правив від 964. Майже увесь час свого правління був поза межами Давньоруської держави, оскільки постійно перебував у воєнних походах. 964–966 підкорив плем'я в'ятичів Києву, позбавивши його залежності від Хозарського каганату. У 60-х рр. 10 ст., надіславши своє славнозвісне послання хозарам «Іду на ви!», вступив у їхні володіння і невдовзі, у результаті кількох успішних баталій, зокрема поблизу міст Итиль і Семендер, каганат було розгромлено. Тим самим князь закріпив владу Києва на Таманському і Керченському півостровах. Наступним кроком князя став успішний похід на Херсонес, який відкрив Києву шлях до Чорного моря (на той час називалося «Руським морем»). Це змусило візантійського імператора Никифора II Фоку шукати шляхів для врегулювання ситуації, оскільки Херсонес здавна був житницею Візантії. Зважаючи на це, близько 967 до Києва було відряджене посольство на чолі із сином намісника Херсонеса Калокіром, який мав передати князеві викуп у розмірі 15 кентинаріїв золота (майже 500 кг), укласти союз із Києвом, схилити князя до організації походу проти Болгарії. Князь пристав на ці пропозиції і того ж року вирушив у похід. Станом на кінець 968 він завоював близько 80 болгарських населених пунктів і облаштувався в Переяславці, оголосивши це місто новою столицею своєї держави. Того ж року змушений був повернутись до Києва, отримавши від матері звістку про оточення міста печенігами. Дуже швидко розгромив печенігів і з тріумфом увійшов у Київ, але залишався у місті недовго і знову вирушив до Болгарії. Скориставшись відсутністю князя, повстав Переяславець. Відомо, що князь усього за один день відвоював місто, втім і тут довго не перебував. 969 розпочав новий похід Болгарією, спустошуючи і руйнуючи її міста. Успіхи князя не влаштовували Візантію. Новий імператор Іоанн I Цимісхій безуспішно намагався порозумітись із князем переговорним шляхом. Князь захопив Фракію (південний схід Балкан) і рушив у напрямі Царгорода. Утім, поблизу Адріанополя його військо спіткала невдача, і тому він змушений був відступити на територію Болгарії. Тим часом Іоанн I Цимісхій уклав з болгарами угоду про спільну боротьбу проти князя. Спочатку він відбив Малу Преславу, яку боронив воєвода

Свенельд. 971 візантійці оточили Доростол, де перебував зі своїми вояками князь. Тривалий час візантійцям не вдавалося взяти місто. Облога виснажила сили обох сторін. У результаті було укладено мирний договір, згідно з яким візантійці випустили князівське військо у повному озброєнні і навіть забезпечили його продовольством на зворотній шлях. По дорозі до Києва, на дніпрових порогах, відбулася битва із печенігами, під час якої князя було смертельно поранено. Згідно із переказом Нестора-літописця у «Повісті временних літ», печенізький ватажок Куря зробив із черепа князя чашу для вина, оскільки, за повір'ям свого племені, таким чином хотів перейняти його хоробрість.

Лит.: Карышковский П.О. Русско-болгарские отношения во время Балканских войн Святослава // Вопросы истории. — М., 1951, № 8; Гадло А.В. Восточный поход Святослава (к вопросу о начале Тмутараканского княжения) // Проблемы истории феодальной России. — Л., 1971; Сахаров А.Н. Дипломатия Святослава. — М., 1991; Поппе А. Святослав Славний і Візантія. В кн.: А се его сребро: Збірник праць на пошану М.Ф. Котляра. — К., 2002.

В.В. Піскіжова.

СЕВРЮК Олександр Олександрович (1893, Київ (за ін. даними Бердичів) — 27.12.1941, поблизу Франкфурта-на-Одері, Німеччина) — громадський і політичний діяч, дипломат. Закінчив Петроградський технологічний інститут. У квітні 1917 делегований від студентських організацій до Української Центральної Ради. Провідний діяч Української партії соціалістів-революціонерів, входив до ЦК партії. З кінця грудня 1917 С. брав участь у Брестських мирних переговорах у складі делегації Української Центральної Ради, а від 15 січня 1918 очолював її. Українській делегації вдалося домовитися з представниками Австро-Угорщини укласти таємну угоду про поділ Галичини на польську й українську частини і створення зі Східної Галичини й Буковини коронного краю з забезпеченням мовних прав його населення. 4 березня 1918 між УНР і Австро-Угорщиною була укладена окрема угода про приєднання Холмщини до УНР. С. першим від імені Української Народної Республіки підписав 9 лютого 1918 Брестський мирний договір, згідно з яким держави Четверного союзу визнали УНР суверенною державою, визначалися західні кордони України, передбачалося встановлення дипломатичних і консульських відносин між сторонами, обумовлювалися принципи торговельних зв'язків, обміну військовополоненими та інтернованими.

У березні–квітні 1918 — посол УНР у Німеччині, одночасно 16 березня 1918 був призначений посланником УНР у Румунії з повнова-

женнями підписати з нею мирну угоду. За Директорії УНР у лютому–липні 1919 очолював українську дипломатичну місію в Італії для репатріації полонених українців. 1919–1920 входив до складу української делегації на Паризькій мирній конференції.

Від 1920 — в еміграції у Франції. Тут опублікував низку статей про Брестські мирні переговори. Перейшов на радянські позиції, працював у прес-бюро посольства радянської Росії, став таємним співробітником ДПУ РСФРР. 1928 відвідав СРСР. У 1930-ті проживав у Німеччині, мав зв'язки з німецькою військовою розвідкою. Загинув у залізничній катастрофі.

Тв.: Берестейський мир (уривки зі споминів) // Берестейський мир. 3 нагоди 10-х роковин. 9.ІІ.1918–9.ІІ.1928 рр. Спомини і матеріали. — Львів, 1928.

Лит.: Верстюк В., Осташко Т. Діячі Української Центральної Ради: Біографічний довідник. — К., 1998; Нариси з історії дипломатії України. — К., 2001; Соловйова В.В. Дипломатична діяльність українських національних урядів 1917–1921 рр. — К.–Донецьк., 2006.

Н.В. Кривець.

СЕМЕН ОЛЕЛЬКОВИЧ (1420, Слуцьк — 03.12.1470, Київ) — останній київський удільний князь (1455–70) з литовського великокнязівського роду Ольгердовичів, син Олелька Володимировича. Продовжив батьків курс на відновлення української державності та зміцнення становища і впливів еліти земель України у Литовсько-Руській державі. Двічі (1456 і 1461) висувався кандидатом на великокнязівський престол литовськими сепаратистами, які домагалися повного розриву литовсько-польської унії та повернення до складу Великого князівства Литовського Зх. Поділля. 1456 король польський і великий князь литовський Казимир IV Ягеллончик залагодив цей конфлікт, надавши С.О. «в державу» Сх. Поділля (Брацлавщину), а 1461 сепаратисти змушені були відступити, не наважившись на збройний виступ. У часи правління С.О Київське князівство об'єднало у своїх межах майже всю Центральну і Східну Україну, ставши територіально-політичним і культурним осередком формування української народності на одному із завершальних етапів цього процесу. Наприкінці 1450-х рр. за наказом С.О. було здійснено «обвід» пд. кордонів Київського князівства, які тяглися від р. Мурафа (прит. Дністра) вниз по Дністру до гирла Дністровського лиману, а звідти — повз Очаків до гирла Дніпра і Тавані, далі — Дніпром і по річках Овеча Вода і Самара (прит. Дніпра) «аж до Дінця, і від Дінця до Тихої Сосни». За участю С.О. і киян була остаточно розгромлена (1455) орда Сеїд-Ахмеда, що з 1430-х рр. панувала у межиріччі Дніпра та Дону. Частина цієї території

(лівобережжя Дніпра та Ворскли і майже до його гирла) відійшла до Київського князівства. Провадив самостійну політику щодо Кримського ханату, Молдовського князівства і Великого князівства Московського. Протегував православній церкві, літературним заняттям вченого гуртка при Софійському соборі, його коштом було відбудовано Києво-Печерський монастир. Діяльність Олельковичів, С.О. і його батька, сприяла культурно-національному піднесенню в Наддніпрянській Україні з притаманними йому ренесансними тенденціями й відкритістю впливам як греко-православного світу, так і католицької Зх. Європи. Здійснені в найближчому оточенні С.О. переклади зі староеврейської і латинської мов низки творів філософського та науково-природничого змісту («Арістотелеві врата», «Шестокрил», «Космографія» та ін.), а також дві нові редакції Києво-Печерського Патерика (1460–62) засвідчують зростання національної свідомості місцевої еліти й освічених кіл, звернення їх до власної історичної традиції, зв'язок із державницькими аспіраціями Олельковичів, їхніми спробами повернути Києву роль значного політичного і культурного центру.

С.О. був одружений із Марією, дочкою всевладного у 1440–50-х рр. литовського магната Я. Гаштольда, від якої мав сина Василя, князя в Пінську (1471–95), і двох старших дочок. Одна з них, Софія, була одружена (1471) з великим князем тверським Михайлом Борисовичем. 1455 Казимир IV не визнав спадкоємні права Олельковичів на Київське князівство і формально звів С.О. до рангу свого намісника. По смерті С.О. воно остаточно було перетворене на воєводство: панирада ВКЛ відсторонила від володіння Києвом його сина Василя та брата Михайла Олельковича і попри опір киян призначила київським намісником магната-католика Мартина Гаштовта.

Лит.: Stadnicki K. Bracia Władysława Jagiełły. — Lwów, 1867; Його ж. Dodatki i poprawki do dzieła «Bracia Władysława Jagiełły» i «Olgierd i Kiejstut». — Lwów, 1873; Антонович В.Б. Киев, его судьба и значение с XIV по XVI столетие (1362–1569). В кн.: Антонович В. Б. Монографии по истории Юго-Западной России. — К., 1885; Wolff J. Kniazowie litewskoruscy od końca czternastego wieku. — Warszawa, 1895; Грушевський М. Історія України-Руси. — К.–Львів, 1907, т. 4 (2-ге вид. К., 1993); Клепатский П.Г. Очерки по истории Киевской земли, т. 1: Литовский период. — Одесса, 1912; Konieczny F.I. Litwa a Moskwa w latach 1449–1492. — Wilno, 1929; Войтович Я.В. Генеалогія династії Рюриковичів і Гедиміновичів. — К., 1992; Козубовський Г. Знак-герб київських князів XIV–XV ст. В кн.: Третя наукова геральдична конференція. Львів, 4–5 листопада 1993 р. — Львів, 1993; Войтович Л. Удільні князівства Рюриковичів і Гедиміновичів. — Львів, 1996; Івакін Г.Ю. Історичний розвиток Києва XIII — середини XVI ст. — К., 1996; Терещенко Ю.І. Україна і

европейський світ: Нарис історії від утворення Старокиївської держави до кінця XVI ст. — К., 1996; Шабульдо Ф. «Семеновы люди» в военно-политическом противостоянии между Крымом и Литвой на исходе XV века // Ruthenica. — К., 2010, т. 9.

Ф.М. Шабульдо.

СЕНАЇ Мехмед Гаджі (р.н. невід. — п. після 1651) — кримськотатарський літописець 17 ст. Служив в урядовій канцелярії Кримського ханату, секретарем ханського дивану (ради), суддею. З ініціативи великого візира Сефера Газі-аги був призначений офіційним історіографом кримського хана Іслам-Гірея III, тому дістав псевдонім Сенаї («оспі-вувач»). Написав газанама (оповідь про священний похід) «Історія хана Іслам-Гірея III», у котрій охоплено події від 6 липня 1644 до 4 серпня 1651. Основну увагу у творі приділено кримськотатарським походам проти Речі Посполитої 1648–49, описано Жовтоводську битву 1648, Корсунську битву 1648, Зборівську битву 1649, Берестецьку битву 1651, Львівську облогу 1648, Збарзьку облогу 1649 та ін. Головними джерелами були 3 кримськотатарські щоденники походів, документи, свідчення учасників походів, у т. ч. й самого хана Іслам-Гірея III. Літопис відобразив офіційний погляд кримської панівної еліти на Національно-визвольну війну українського народу серед. 17 ст., у ньому апологетизується діяльність Іслам-Гірея III, Тугай-бея, калги-султана Крим-Гірея, а характеристики Б. Хмельницького і українських повстанців є суперечливими, але швидше позитивними. Твір було написано «османсько-турецькою мовою» — літературною мовою Османської імперії.

Тв.: Hadzy Mechmed Senai z Krymu. Historia chana Islam Gereja III. — Warszawa, 1971; Кырымлы Хаджи Мехмед Сенаи. Книга походоу: История хана Ислям Гирая Третьего. — Симферополь. 1998.

Лит.: Мыщык Ю.А. Записки иностранцев как источник по истории Освободительной войны украинского народа 1648–1654 гг. — Днепропетровск, 1985.

Ю.А. Мищук.

СЕРБИН (Serbyn) Роман (н. 21.03.1939, с. Вікторів (нині село Галицького р-ну Івано-Франківської області) — канадський історик українського походження. Доктор історичних наук (1975). Дійсний член Української вільної академії наук і Наукового товариства імені Шевченка. 1948 разом із батьками емігрував до Канади. 1960 отримав ступінь бакалавра політичних наук у Мак-Гільському університеті (Монреаль). 1961–64 вивчав історію в Сорбонні. 1968–69 — голова Союзу українських

студентів Канади, засновник і перший редактор його газети «Студент». 1975 здобув ступінь доктора історичних наук у Мак-Гілському університеті. 1969–2002 викладав східноєвропейську історію у Квебецькому університеті в Монреалі.

Фахівець з історії голоду 1921–1923 років в УСРР та Голодомору 1932–1933 років в УСРР, вивчав життя і творчість С. Подолинського, історію суспільно-політичної думки та українсько-єврейські взаємини 19–20 ст., національне питання в СРСР.

1983 організував першу міжнародну конференцію на тему Українського голоду 1932–1933. Редактор щопіврічного наукового часопису «Holodomor Studies» (із 2009).

Тв.: *Fédéralisme et nations.* — Montréal, 1971 (ред.); *Famine in Ukraine: 1932–1933.* — Edmonton, 1986 (співред.); Подолинський С. Вибрані твори. — Монреаль, 1991 (упорядник і ред.); *Голод 1921–1923 і українська преса в Канаді.* — К., 1992 (автор вступної статті, упорядник і ред.; 2-ге вид. — К., 1995); *За яку спадщину?* — К., 2002; Подолинський С. Листи та документи. — К., 2002 (співупорядник, автор бібліографічного нариса); *Famine in Ukraine: 1932–1933: Genocide by Other Means.* — New York, 2007 (співред.); Рафаель Лемкін: Радянський геноцид в Україні: Стаття 28 мовами. — К., 2009 (автор вступної статті і ред.).

Лит.: Конференції і зустрічі з громадянством // Український історик, 1974, № 1–3 (41–43); Перша Всеканадська конференція університетських студій українознавства // Там само.

Н.О. Лаас

СЕРРИСТОРИ (Serristori) Луїджі (17.11.1793, Флоренція — 30.01.1857, Флоренція) — італійський державний і військовий діяч, інженер, дипломат, граф. Освіту здобував у колегії Толомеї в Сієні та на факультеті математичних і фізичних наук Пізанського університету. Автор праць з економічної географії, статистики, техніки та проектів для промисловості, транспорту, будівництва, сільського господарства, освіти. Свої перші розвідки опублікував 1819 у провідному міланському журналі «Кончильяторе». Наприкінці того ж року переїхав до Петербурга, де вступив на російську військову службу у відділ картографії при Генеральному штабі. Від 1820 керував інженерно-будівельними роботами в Прибалтиці (спорудження каналу в м. Мітава), потім — у Грузії на кордоні з Персією. 1824 прибув в Україну, де вперше виконав топографічний опис Волині. Прикомандирований по відомству шляхів сполучень до новоросійського генерал-губернатора М.С. Воронцова, розробляв плани господарського облаштування Півдня України та Криму (водопостачання Одеси, Севастополя, Сімферополя, спорудження порту в Маріу-

полі та перетворення р. Кальміус на судноплавну, прокладання шляхів між містами Подніпров'я, організація промисловості будівельних матеріалів). Брав участь у російсько-турецькій війні 1828–1829, дослужився до чина полковника. Під час службових відряджень досліджував історію та сучасне становище народів чорноморсько-азовського регіону. Один з перших своїх звітів — «Записка про російські провінції на Кавказі, складена в 1823 і 1824 рр.» — опублікував в Одесі (1829). Його перу також належить праця з історії італійських колоній на Чорному морі за доби середньовіччя. Із зібраних С. українознавчих матеріалів більша частина увійшла до його «Подорожніх записок», що є цінним джерелом для соціально-політичної та економічної характеристики України першої половини XIX ст., її міст, торгівлі, річкового пароплавства, освіти, національного складу населення, в тому числі козацького стану та його самостійницьких аспірацій, участі українських козаків у бойових діях на Придунав'ї проти турків у 1828. Працюючи наприкінці 1820 — початку 1830-х консулом Великого Тосканського герцогства в Одесі, С. особливу увагу приділяв розвитку італійських торговельно-морських зв'язків з портами України. Після повернення на батьківщину 1833 займався студіями політичної економії і техніки, був ініціатором розбудови нового виду транспорту — залізничного. Від 1840 — губернатор у Сієні, від 1845 — у Пізі. 1847–1848 очолював у Тоскані міністерства — закордонних справ і військово.

Лит.: Saporì A. Luigi Serristori. — Firenze, 1925; Risaliti R. Studi sui rapporti italo-russi (con «Ricordo di viaggi» inediti di Luigi Serristori). — Pisa, 1972; Бацак К. Італійська еміграція в Україні наприкінці XVIII — першій третині XIX століття. Витоки. Формування. Діяльність. — К., 2004; Варварцев М.М. Україна у записках інженера і дипломата Луїджі Серрісторі (20-ті роки XIX ст.) // Схід–Захід, 2004, вип. IV.

М.М. Варварцев.

СИГІЗМУНД III ВАЗА (20.06.1566, замок Гріпсгольм, Швеція — 30.04.1632, Варшава) — король Речі Посполитої (1587–1632) і Шведського королівства (1592–99). Титулувався як «король Польщі, Великий князь Литовський, Руський, Пруський, Мазовецький, Жмудський, Інфляндський, спадковий король Шведів, Готів і Венедів». Був сином шведського короля Юхана III Ваза та доньки польського короля Сигізмунда I Старого Катерини Ягеллонки. За його правління існувала польсько-шведська персональна унія (1592–99), яка об'єднувала Королівство Польське, Велике князівство Литовське та Шведське королівство. Намагався запровадити у Швеції католицизм як державну релігію та вів боротьбу із протестантською опозицією. Протягом 1606–08 проти абсолютистської

політики С. III виступала Сандомирська шляхетська конфедерація. Підтримував царювання на московському троні Лжедмитрія II. Провадив війни із сусідніми державами: Швецією 1600–11, 1617–20 і 1621–29; Московським царством 1609–18; Османською імперією 1617 і 1620–21. Залучав до цих війн підрозділи українського козацтва на чолі з гетьманами Війська Запорозького С. Кішкою, Г. Крутневичем, Олевченком, Я. Бородавкою, П. Конашевичем-Сагайдачним, О. Голубом та М. Дорошенком. За його правління була укладена Берестейська церковна унія 1596. Утиски і репресії С. III щодо козацтва викликали повстання на чолі з К. Косинським (1591–93), С. Наливайком (1594–96), М. Жмайлом (1625) і Т. Федоровичем (1630). Одночасно видавав універсали щодо укладення спеціальних реєстрів Війська Запорозького. Із 1613 розпочав проводити переговори з козацтвом для визначення його політико-правового статусу, що завершилися Вільшанською угодою 1617 та Роставицькою угодою 1619. Домігся входження до Речі Посполитої за Деулінським перемир'ям 1619 з Москвою земель Чернігово-Сіверщини. Із серед. 1620-х рр. в Україні було запроваджено реєстрові козацькі полки як військово-територіальні утворення. 1611 переніс королівську резиденцію із Кракова до Варшави. Під час правління С. III відбулося розширення земельних володінь українських магнатів Острозьких, Замойських, Заславських, Любомирських, Потоцьких, Сенявських, Жолкевських, Вишневецьких та ін. Надавав привілеї багатьом українським містам. Був одружений із 1592 з донькою австрійського ерцгерцога Карла-Фердинанда Анною з роду Габсбургів. За його панування Річ Посполита була однією з найсильніших держав у Центрально-Східній Європі.

Після смерті С. III королем Польсько-Литовської держави було обрано його сина Владислава IV Ваза. 1644 перед королівським замком у Варшаві встановлено пам'ятну колону на честь С. III (автор К. Моллі).

Лит.: Wisner H. Zygmunt III Waza. — Wrocław, 1991; Яковенко Н. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. (Волинь і Центральна Україна). — К., 1993; Леп'явко С. Козацькі війни кінця XVI ст. в Україні. — Чернігів, 1996; Chłapowski K. Elita senatorsko-dygnitarska Korony za czasów Zygmunta III i Władysława IV. — Warszawa, 1996; Сас П. Політична культура українського суспільства (кінець XVI — перша половина XVII ст.). — К., 1998; Bobiński W. Województwo kijowskie w czasach Zygmunta III Wazy: Studium osadnictwa i stosunków własności ziemskiej. — Warszawa, 2000; Зашкільняк Л., Крикун М. Історія Польщі від найдавніших часів до наших днів. — Львів, 2002; Щербак В. Українське козацтво в суспільно-політичному житті Речі Посполитої (XVI — перша половина XVII ст.). В кн.: Україна в Центрально-Східній Європі. — К., 2002, вип. 2; Wdowiszewski Z. Genealogia Jagiełłonów i Domu Wazów w Polsce. — Kraków, 2005; Mazur K. W stronę integracji z

Korona: Sejmiki Wołynia i Ukrainy w latach 1569–1648. — Warszawa, 2006; Чухліб Т. Державна влада Речі Посполитої на землях України-Русі. В кн.: Історія державної служби в Україні. — К., 2009, т. 1.

Т.В. Чухліб.

СИСИН (Sysyn) Франк-Едвард (н. 27.12.1946, Пассейк, США) — історик, організатор науки. Доктор філософії в ділянці історії (1976), професор. Народився в сім'ї нащадка емігрантів з України. 1964 закінчив середню школу міста Кліфтон з відзнакою національного рівня та стипендією для продовження навчання в університеті. 1964–68 — студент Принстонського університету. 1968–69 як Фулбрайтівський стипендіат навчався в магістратурі Школи славістичних досліджень Лондонського університету. Із 1969 — студент докторської програми Гарвардського університету, де 1976 здобув ступінь доктора філософії. Із 1976 до 1985 викладав історію Центрально-Східної Європи на історичному департаменті Гарвардського університету, із 1985 по 1988 — заступник директора Українського наукового інституту Гарвардського університету. Із 1990 — директор Центру українських історичних досліджень ім. П. Яцика Канадського інституту українських студій Університету Альберти. Є професором департаменту історії та класичних студій Університету Альберти та головою Торонтського відділення Канадського інституту українських студій. Як професор-гість не раз викладав у Колумбійському університеті (США) та університетах Німеччини. Був деканом філософського факультету Українського вільного університету в Мюнхені.

Досліджує історію України ранньомодерної та модерної доби. Першою роботою з україністики була бакалаврська праця «Український рух та радянська національна політика після Другої світової війни», яка отримала нагороду Школи ім. В. Вільсона Принстонського університету. Вперше звернувся до ранньомодерних сюжетів під час навчання в Лондонському університеті, де під керівництвом Дж. Кіпа, П. Скварчинського та В. Свободи написав магістерську дисертацію про роль шляхти в повстанні під проводом Б. Хмельницького. Великий вплив на формування наукових поглядів С. мали професори Гарвардського університету І. Шевченко, О. Пріцак та Е. Кінан. Під керівництвом Е. Кінана та О. Пріцака підготував докторську дисертацію, яка 1985 вийшла окремою книгою під назвою «Між Україною та Польщею: Дилема Адама Кисіля (1600–1653)». Після захисту дисертації головна увага дослідника зосередилася на історії українського літописання, його ролі у становленні ранньомодерних ідентичностей та історії Хмельниччини. Численні публікації на ці та суміжні теми поєднали глибоке знання джерел із досягненнями західної академічної науки. Вони справили поважний вплив на трактування ранньо-

модерної історії України в Північній Америці, Центральній і Західній Європі та дали новий напрям дослідженням у незалежній Україні. Історія православної церкви в Україні ранньомодерної та модерної доби завжди перебувала в центрі уваги дослідника, а на початку нового тисячоліття вчений розпочав дослідження з модерної культури та соціальної історії галицького села, активно співпрацюючи в цій ділянці з колегами в Україні.

У 1970-х рр. учений брав активну участь у створенні Гарвардського осередку українських студій, був координатором семінару з україністики, співредактором ж. «Рецензія» та заступником редактора журналу «Harvard Ukrainian Studies». Як співробітник (із 1985 — заступник директора) Українського наукового інституту Гарвардського університету відіграв важливу роль в організації досліджень з історії Голодомору 1932–1933 років в УСРР, виданні джерел з історії українського християнства (Гарвардський проект видання української досекулярної літератури) та створенні посади для дослідження державно-церковних відносин в Україні при Кестон-коледжі (Оксфорд, Велика Британія). Талант організатора науки вповні проявився в роки керування Центром ім. П. Яцика. Для праці над головним проектом центру — англійським перекладом «Історії України-Руси» М. Грушевського — було залучено багатонаціональний колектив перекладачів, редакторів та науковців. З ініціативи та під редакцією вченого виходять дві книжкові серії: перекладів історичних праць з української на англійську та з англійської на українську. У першій серії з'явилися книги Я. Ісаєвича та В. Кучабського, у другій — праці І. Лисяка-Рудницького, І. Шевченка та З. Когута. Приділяє увагу справі розбудови українських студій у Пн. Америці та Україні. Був віцепрезидентом Міжнародної асоціації україністів (МАУ) та одним із організаторів Конгресу МАУ в Донецьку (2005). За його ініціативи та активної участі відкрито українську програму при Колумбійському університеті, програму дослідження модерної України ім. П. Яцика при Львівському університеті та Українському католицькому університеті у Львові.

Тв.: Nationbuilding and the Politics of Nationalism: Essays on Austrian Galicia. — Cambridge, Massachusetts, 1982 (співред.); Between Poland and the Ukraine: The Dilemma of Adam Kysil, 1600–1653. — Cambridge, Massachusetts, 1985; Concepts of Nationhood in Early Modern Eastern Europe // Harvard Ukrainian Studies, vol. 10, 1986, no. 3/4. December (співред.); The Ukrainian Orthodox Question in the USSR. — Cambridge, Massachusetts, 1987; History, Culture, and Nation: An Examination of Seventeenth-Century Ukrainian History Writing. — Cambridge, Massachusetts, 1988; Early Modern Ukraine // Journal of Ukrainian Studies, vol. 17, 1992, no. 1–2, Summer–Winter (співред.); Mykhailo Hrushevsky: Historian and National Awakener. — Saskatoon, 2001; Culture, Nation, and Identity: The Ukrainian-Russian En-

counter (1600–1945). — Edmonton–Toronto, 2003 (співред.); Religion and Nation in Modern Ukraine. — Edmonton–Toronto, 2003 (у співавт.).

Лит.: Kohut Z.E., Andriewsky O. Shaping Ukrainian Studies: A Portrait of Frank E. Sysyn. В кн.: Tentorium Honorum: Essays Presented to Frank E. Sysyn on His Sixtieth Birthday. — Edmonton–Toronto, 2010.

Г.В. Боряк, С.М. Плохій.

СІКЕВИЧ Володимир Васильович (23.08(5.09).1870, Тараща Київської губернії — 27.07.1952, Торонто) — військовий і громадський діяч, дипломат, генерал-хорунжий Війська УНР. Батько — предводитель дворянства й голова мирових суддів Таращанського повіту Василь Милетевич Сікевич. Мати — Наталія Данилівна — донька протоієрея Данила Максимовича Смолодовича, випускника і викладача Київської духовної академії, автора підручника «Литургика или наука о богослужении» (К., 1861).

Гімназійну освіту здобув у Києві (1880–1888), у 3-й чоловічій гімназії, розташованій на Подолі, неподалік київського маєтку Сікевичів. Після закінчення гімназії був зачислений, згідно з його проханням, до 131-го Тираспольського піхотного полку на правах «вольноопределяющегося первого разряда». В 1890–1892 навчався в Київському піхотному інженерному юнкерському училищі. Від січня 1894 до осені 1918 служив у царській армії. За заслуги в російсько-японській війні 1904–1905 нагороджений орденом Станіслава 3-го класу, за бойові відзначення під час Першої світової війни — орденами св. Анни 2-го класу з мечем, св. Володимира 4-го класу з мечем і стрічкою та св. Анни 4-го класу «За хоробрість». 1917 С. очолив 6-й запасний полк, що базувався в Хмельнику та Ізяславлі, розпочав його українізацію. Брав участь у 1-му, 2-му, 3-му Військових з'їздах у Києві. За погодженням із військовим міністром УНР С.В. Петлюрою 2 листопада 1917 очолюваний ним полк було перейменовано на 2-й Український. У березні 1918 він очолив 3-й Гайдамацький полк сформованого під проводом С.В. Петлюри Запорізького загону, в липні 1918 прийняв командування 31-м Черкаським кадровим полком. 8 листопада став комендантом Черкащини. Невдовзі С. зі своїм полком приєднався до військ Директорії, які рухалися з Білої Церкви до Києва, й був спрямований у розпорядження головнокомандувача повстанськими військами С.В. Петлюри.

У січні 1919 отримав призначення заступником голови Військово-санітарної місії по справах полонених у Європі. 25 лютого 1919 приїхав до Будапешта, де був затверджений Директорією на посаді Голови Угорської філії цієї місії. Там створив станицю для військовополонених, опікувався їх поверненням додому. 15 листопада 1919 разом із співробіт-

никами Надзвичайної дипломатичної місії УНР в Угорщині та своїми підлеглими С. склав урочисту обітницю на вірну службу УНР й українському народу.

Після скасування Військово-санітарних місій у Центральній і Східній Європі влітку 1920 С. очолив Відділ Українського Червоного Хреста, зберігши склад своєї установи. 9 грудня 1920 його призначено Головою Надзвичайної дипломатичної місії УНР в Угорщині. Завдяки природній тактовності й досвіду дипломатичної роботи С. вдалося зберегти статус місії найдовше з усіх закордонних дипломатичних представництв УНР. Його діяльність на чолі місії припала на перебування біля керма влади в Угорщині диктатора М. Горті. Противник більшовизму, він зберіг всі дипломатичні імунітети за репрезентантами «нерадянської» України. Нарівні з іншими представниками дипломатичного корпусу в Будапешті, співробітники української місії брали участь в офіційних заходах, що відбувалися в угорській столиці. Водночас С. сумлінно дбав про виконання завдань уряду УНР та допомогу українським громадянам в Угорщині. Усвідомлюючи необхідність допомоги військовополоненим в умовах, коли Відділ українського Червоного Хреста в Угорщині на початку 1922 було ліквідовано, він створив підрозділ із аналогічними функціями при дипмісії. Крім того, полковник С. виконував завдання Головного штабу Війська УНР, створив у складі місії військовий відділ. Наказом по Війську УНР від 28 серпня 1922 його підвищено до рангу генерал-хорунжого.

У жовтні–грудні 1923 С. готував, а в січні–травні 1924 організаційно забезпечував нелегальне перебування С.В. Петлюри в Будапешті. Головний отаман мешкав деякий час в угорській столиці під ім'ям Стефана Могили як керівник прес-бюро місії.

2 квітня 1924 угорський уряд повідомив С. про неможливість продовження діяльності Надзвичайної дипломатичної місії УНР в Угорщині. Наступного дня голова місії розпочав ліквідаційні заходи й підготовку документів для архіву та організацію передавання його в Музей-архів визвольної боротьби.

Порятунком для С. та деяких співробітників НДМ УНР в Угорщині стало підписане С.В. Петлюрою повноваження генералу С. на поїздку до Канади зі спеціальною місією «вивчення імміграційних обставин у Канаді» та надання «повного і непорушного» права «вести переговори, заключати і підписувати договори, необхідні для досягнення наміченої мети» з подальшою ратифікацією. Повноваження містилися також наказ усім українським громадянам допомагати генералу С. у виконанні його місії.

Вже в травні 1924 він та співробітник місії Д. Лалков з родинами емігрували до Канади. У червні 1924 родина Сікевичів оселилася у

Вінніпегу, а від вересня 1930 мешкала на маленькій фермі під Торонто. У Канаді С. виконував окреслені в розпорядженні С.В. Петлюри завдання, інформував Головного Отамана про життя українських емігрантів, сприяв переїзду українських діячів з таборів переміщених осіб до Канади, брав участь у роботі Ради Української бібліотеки імені С.В. Петлюри в Парижі, українського товариства «Просвіта» імені М. Грушевського в Торонто, їздив із спогадами про добу визвольних змагань та роздумами про Україну до найвіддаленіших міст країни. Ці спогади склали основу книги споминів С. «Сторінки із записної книжки».

Важливою була участь генерала С. в організації Стрільцької Громади (згодом його обрали Почесним головою УСГ), УНО, у створенні станиць Союзу Бувших Українських Вояків у Канаді (1936–1937). Однією з перших акцій союзу було запровадження відзнаки колишніх вояків української армії та флоту — «Боевий Хрест Вождя всіх збройних сил України Головного Отамана Симона Петлюри». Бойова відзнака засновувалася як втілення нереалізованого проекту Ордена визволення України, наказ Ч-70 встановлення якого видав ще Симон Петлюра 10 жовтня 1920 у Кам'янці-Подільському. Згідно зі статутом цього ордену, ним мали нагороджуватися активні учасники визвольних змагань після цілковитої перемоги на користь України.

Ім'ям С. названо гуртки молоді («Гурток СУКС імені генерала В. Сікевича» в Канаді та «Гурток молоді імені генерала В. Сікевича при Православній громаді в Буффало» в США), на його честь влаштовувалися спортивні змагання (з 1932 кубком «Української Ліги М'якого М'яча» в Канаді стала срібна чаша — кубок імені генерала Сікевича — «українського політичного й громадського діяча, і справжнього джентельмена»).

Восени 2014 у м. Тараща Київської обл. відкрито пам'ятний знак на честь генерала-хорунжого Війська УНР С. і таращанців — учасників Другого зимового походу.

Лит.: Симон Петлюра: невідомі листи з Парижа як політичний заповіт борцям за самостійну Україну. — К., 2001; Литвин М., Науменко К. Сікевич Володимир Васильович // Довідник з історії України. — К., 2001; Матяш І., Мушка Ю. Діяльність Надзвичайної дипломатичної місії УНР в Угорщині: Історія. Спогади. Архівні Документи. — К., 2005; Матяш І.Б., Мушка Ю.Ю. Діяльність Надзвичайної дипломатичної місії УНР в Угорщині (1919–1924 рр.) // УІЖ, 2006, № 1; Матяш І.Б. Канадські сторінки життєпису Володимира Сікевича // Пробл. історії України: факти, судження, пошуки: міжвід. зб. наук. пр., 2007, вип. 16, ч. 1; Тинченко Я.Ю. Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917–1921). — К., 2007.

І.Б. Матяш.

СІМПСОН (Simpson) Джордж-Вілфрід (24.03.1893, Чатсворт (пров. Онтаріо, Канада) — 06.03.1969, м. Саскатун (пров. Саскачеван, Канада) — канадський історик-славіст та архівіст. Професор (1923). Дійсний член Канадського географічного товариства, Американського географічного товариства, Канадського історичного товариства, Канадського товариства політичних наук, Американського історичного товариства, Наукового товариства імені Шевченка (1948), Української вільної академії наук (1950). Походив з родини судового службовця. 1916 вступив на філософський ф-т Саскачеванського університету, в якому 1919 здобув ступінь бакалавра з історії й англ. мови (1919), а також — ступінь магістра в Торонтському університеті (1920). Від 1922 — у Саскачеванському університеті: інструктор відділу історії, професор-асистент (від 1923), професор (від 1928), голова відділу департаменту історії (1940–57), заступник декана філософського ф-ту (із 1942), член Ради регентів (1965–68). Готував докторську дисертацію про земельну політику Британії в Пн. Америці протягом 1710–1840, проте так її і не закінчив. Навчався в аспірантурі Берлінського університету (1931–32). Радник відділу публічної інформації міністерства військових справ Канади в Оттаві (1940–42). Один із засновників архіву провінції Саскачеван, який очолював протягом 1945–48, пізніше був членом його дирекції.

1935–36 запровадив у Саскачеванському університеті навчальний курс з історії слов'янських народів, де вперше в історії Канади викладалися українська мова та література. Зініціював створення вечірніх курсів української та російської мов у Саскачеванському університеті (1943–44). Був одним із фундаторів Слов'янського відділу Саскачеванського університету. Брав активну участь у доборі кадрів науковців-славістів, зокрема за протекцією С. новостворений Слов'янський відділ Саскачеванського університету очолив К. Андрусішин (1950). Всіляко сприяв ухваленню міністерством освіти провінції Саскачеван закону (1952), за яким українська мова вводилася як навчальний предмет до середніх державних шкіл, де навчалися діти українського походження.

Належав до щирих прихильників українства та популяризаторів україністики в Канаді. Був першим канадським істориком, який вивчив українську мову й активно розробляв дослідницьку проблематику, пов'язану з україністикою. Співпрацював і підтримував взаємини з відомими українськими вченими та діячами Д. Дорошенком, З. Кузелею, Ю. Луцьким, І. Мірчуком, Я. Рудницьким, Я. Славутичем, Р. Смаль-Стоцьким, М. Чубатим та ін. Зокрема, редагував англomовний переклад студії Д. Дорошенка «History of the Ukraine» (Edmonton, 1939) та написав до нього передмову. 1937 на одному з прийомів у Берліні зустрічався з П. Скоропадським. Автор низки праць з української історії і літератури, зокрема опублікував історичний та географічний атлас України, який кілька разів

перевідавався. Зібрав велику колекцію українознавчих матеріалів і видань у своєму особистому архіві, з-поміж яких низка авторських записів українською мовою. Підготував кілька англійських українознавчих праць, зокрема довідник-реєстр українських церков у степових провінціях Канади, нариси з української історії, які не були опубліковані. З-поміж студентів С. було чимало українців, зокрема майбутній сенатор П. Юзик. Активно співробітничав з багатьма українськими інституціями, зокрема з Комітетом українців Канади. Почесний член українського студентського товариства «Альфа-Омега».

Один із фундаторів Канадської асоціації славістів (1954). Почесний доктор права Саскачеванського університету, почесний доктор Українського вільного університету в Мюнхені (Німеччина; 1947).

1971 кафедру Слов'янського відділу Саскачеванського університету названо ім'ям Дж.-В. Сімпсона.

Тв.: М. Hrushevsky: A Historian of Ukraine // Ukrainian Quarterly, 1944, vol. 1; Peter Mohyla, Ecclesiastic and Educator (1647–1947) // Там само, 1946, vol. 1; Україна: Історичний та географічний атлас. — Авгсбург, 1946; The names «Rus», «Russia», «Ukraine» and their historical background. — Winnipeg. 1951.

Літ.: Помер професор Джордж Сімпсон, великий приятель українців // Український голос (Вінніпег), 1969, 19 березня; Prymak M. George Simpson, the Ukrainian Canadians and the 'Pre-History' of Slavic Studies in Canada // Saskatchewan History, 1988, vol. 41, no. 2; Буйняк В. Професор Джордж Сімпсон — приятель українців // Західноканадський збірник (Едмонтон), 2000, № 4.

О.О. Ковальчук, О.В. Ясь.

СІНГАЛЕВИЧ Володимир (13.01.1875, с. Москалівка (нині у складі м. Косів) — 07.11.1945, Брегенц (Австрія) — громадський і політичний діяч у Галичині, правник. Народився в сім'ї греко-католицького священника. Походив із німецького роду Шиллінгів. 1893 закінчив юридичний факультет Львівського університету. Працював у судових установах Кам'янки-Струмилової (нині м. Кам'янка Бузька), Перемишлян, Глинян. Діяч Української національно-демократичної партії. 1911–18 — посол (депутат) до австрійської Державної ради. Виступав за розширення політичних, економічних і культурних прав українців, надання Східній Галичині національно-територіальної автономії. 1913–14 — посол (депутат) до Галицького крайового сейму. Разом з українськими послами (депутатами) вів переговори з польською стороною про реформу крайового статуту і новий виборчий закон до Галицького крайового сейму, реалізацію яких перекреслила Перша світова війна.

Із вересня 1914 С. — заступник голови Бойової управи Українських січових стрільців у Відні. Брав участь у підготовці Листопадового зриву 1918 у Львові. Організатор встановлення української влади у Стрийському та сусідніх повітах. Член Української національної ради ЗУНР 1918–19. Учасник двох нарад послів і голів дипломатичних місій УНР (18–22 червня, 6–14 серпня 1919), де розглядалися засади зовнішньої політики та діяльність українських дипломатичних представництв. Із квітня 1919 обіймав посаду дипломатичного представника ЗОУНР у Відні. 1 серпня 1920 призначений уповноваженим диктатора ЗУНР Є. Петрушевича у справах фінансів, торгівлі й промислу, а 1922 — уповноваженим для внутрішніх справ. Не раз проводив засідання Колегії уповноважених диктатора ЗУНР. 1922 — учасник делегації Західноукраїнської Народної Республіки на міжнародній конференції у Генуї. 1930–39 — директор Земельного банку у Львові. У січні 1931 — член-засновник Українського католицького союзу.

Лит.: Волинець С. Володимир Сінгалевич. В кн.: Передвісники і творці Листопадового зриву: Західно-українські громадські і політичні діячі. — Вінніпег, 1965; Соловійова В. Дипломатичні представництва УНР у Німеччині та Австрії // Вісник Київського державного лінгвістичного університету: Серія: Історія, економіка, філософія. — К., 1998, вип. 2; Нариси з історії дипломатії України. — К., 2001; Хмельовський П. Володимир Сінгалевич. В кн.: Західно-Українська Народна Республіка: 1918–1923: Уряди. Постаті: 1918–1923. — Львів, 2009.

І.Я. Соляр.

СІРКО Іван (бл. 1610, ймовірно Мурафа, Брацлавщина — 1680, с. Грушівка, Запорожжя) — військовий і політичний діяч, кальницький, ніжинський і зміївський полковник, кошовий отаман Запорозької Січі. Уперше ім'я С. в документах згадується під 1653. Активну ж роль у політичному житті України почав відігравати із 2-ї пол. 1650-х рр. 1657–59 перебував у опозиції до І.Виговського, активно боровся проти курсу гетьмана, спрямованого на зближення з Річчю Посполитою та Кримським ханатом. Організований С. похід на Акерман (нині м. Білгород-Дністровський) і ногайські улуси в 2-й половині літа 1659 завадив І. Виговському розвинути досягнутий у Конотопській битві 1659 успіх і спільно з татарськими ордами вступити у межі Російської держави. Восени 1659 С. підтримував Ю. Хмельницького у боротьбі за гетьманську булаву. Брав активну участь в елекційній раді 10 жовтня 1659. На генеральну раду до Переяслава у 2-й пол. жовтня 1659 прибув уже як кальницький полковник. Із весни 1660 перебував на Запорозькій Січі. Не визнавав умови укладеного Ю. Хмельницьким Чуднівського договору 1660 із Річчю Пос-

политою, однак у війні гетьмана з лівобережними полками та російськими військами зберігав нейтралітет.

Восени 1662 С. вперше було обрано кошовим отаманом. У наступні роки брав активну участь у боротьбі проти польських військ і полків правобережного гетьмана П. Тетері, здійснив кілька успішних походів на Крим. Із початком 1664 С. спільно з колишнім гетьманом І. Виговським готував антипольське повстання на Правобережжі, а навесні ініціював його розгортання на теренах Уманського, Брацлавського та Кальницького полків.

Упродовж 2-ї пол. 1664–1668 тривалий час перебував у Слобідській Україні, обіймав там уряд зміївського полковника. У січні 1667 провадив переговори з польськими гетьманами стосовно спільних дій проти союзників гетьмана П. Дорошенка — кримських татар. Восени 1667 на чолі 2-тис. загону запорожців здійснив успішний похід до Кафи (нині м. Феодосія), звільнивши 2 тисячі християн-невільників.

Брав активну участь в антиросійському лівобережному повстанні 1668, намагався поширити його й на Слобожанщину. Наприкінці березня 1668 здійснив спробу оволодіти Харковом, а двома місяцями пізніше спільно з чернігівським полковником Д. Многогрішним закликав П. Дорошенка на Лівобережжя. Після проголошення останнього гетьманом об'єднаної України деякий час виконував обов'язки ніжинського полковника, допомагав П. Дорошенку в приборканні виступу кошового отамана П. Суховія. З метою деморалізації його союзників, кримських татар, здійснив 4 вдалих походи на Крим, дійшовши одного разу аж до Бахчисарая.

Рішуче виступив проти курсу П. Дорошенка, спрямованого на зближення з Османською імперією. Підтримував примирення з Річчю Посполитою, реалізоване в Острозькій угоді 1670 М. Ханенка з польським королем Міхалом-Корибутом Вишневецьким. Навесні 1672 намагався втрутитися в боротьбу за булаву гетьмана Лівобережної України, за що був заарештований лівобережною старшиною і засланий за наказом російського царя Олексія Михайловича до Тобольська.

Після повернення в Україну (за наполяганням польської сторони) в серед. 1673 С. знову обрали кошовим отаманом Запорозької Січі, і на цьому уряді він залишався до кінця свого життя.

Лит.: Костомаров Н.И. Руина. В кн.: Костомаров Н.И. Собрание сочинений: Исторические монографии и исследования. — СПб., 1905, кн. 6; Апанович О.М. Запорозька Січ у боротьбі проти турецько-татарської агресії, 50–70-ті роки XVII ст. — К., 1961; Gajecy G. Cossak administration of the Hetmanate. — Cambridge, Massachusetts, 1978, vol. 1–2; Смолий В.А. История в жизнеописаниях. — К., 1990; Яворницький Д.І. Іван Дмитрович Сірко, славний кошовий отаман Війська Запорозьких низових козаків. — Дніпропетровськ. 1990; Majewski W. Sirko Iwan. В кн.:

Polski Słownik Biograficzny. — Warszawa–Kraków, 1997, t. 37/4; Мицик Ю.А. Отаман Іван Сірко. — Запоріжжя, 2000; Маслійчук В. Altera patria: Нотатки про діяльність Івана Сірка на Слобідській Україні. — Х., 2004.

В.М. Горобець.

СІТОН-ВОТСОН (Seton-Watson) Роберт-Вільям (1879–1951) — британський історик-славист і громадський діяч. 1902 закінчив Оксфордський університет. Із 1905 виступав (під псевдонімом Scotus Viator) зі статтями про становище народів Австро-Угорщини. Напередодні Першої світової війни зацікавився українським питанням і в червні 1914 відвідав Львів. Заснований С.-В. 1916 часопис «The New Europe» пропагував ідею національного самовизначення народів Центрально-Східної Європи. Перейшовши 1917 на роботу в Розвідувальне бюро Департаменту інформації, С.-В. об'єктивно висвітлював розвиток подій в Україні для британських політиків. 1922 очолив кафедру історії Центральної Європи ім. Т. Масарика в Лондонському університеті. Один з ініціаторів створення й активний діяч Англо-українського комітету. 1939–45 — на державній службі. Спершу керував секцією Південно-Східної Європи в Службі вивчення зарубіжної преси, а з вересня 1940 почав працювати у Відділі політичної розвідки Форин-офіс. Із листопада 1945 до 1949 очолював кафедру чехословацьких студій в Оксфордському університеті.

Тв.: «Національні проблеми в Угорщині» (1908), «Південнослов'янське питання» (1911), «Проблема України» (1917), «Сараєво: Вивчення походження Великої війни» (1926), «Британія в Європі (1789–1914): Огляд зовнішньої політики» (1937), «Історія чехів і словаків» (1943).

Лит.: Seton-Watson H. and Chr. The Making of a New Europe: R.W. Seton-Watson and the last years of Austria–Hungary. — Seattle, 1981; Сирота Р. Роберт Вільям Сітон-Вотсон і зародження українофільського руху у Великобританії на початку ХХ століття. В кн.: Україна: Культурна спадщина, національна свідомість, державність. — Львів, 2001, вип. 9; Його ж. Роберт Вільям Сітон-Вотсон і Українська революція (з історії британської політики у Східній Європі в 1917–1918 роках). В кн.: Вісник Львівського університету: Серія історична. — Львів, 2002, вип. 37, ч. 1.

Р.Б. Сирота.

СІЧИНСЬКИЙ Володимир Юхимович (24(12).06.1894, Кам'янець-Подільський — 25.06.1962, Патерсон (шт. Нью-Джерсі, США) — архітектор, графік, історик мистецтва, педагог, культурний і громадський діяч. Дійсний член Подільського церковного історико-археологічного

товариства, Українського товариства архітекторів, Наукового товариства імені Шевченка (1930). Професор (1934). Народився у сім'ї протоієрея, відомого культурного і громадського діяча Ю. Сіцінського. Навчався в середній технічній школі та на вечірніх курсах мистецько-промислової школи в Кам'янці-Подільському (1904–12). З юнацьких років брав участь в археологічних та краєзнавчих експедиціях свого батька. Закінчив Інститут цивільних інженерів у Петрограді (1912–17), в якому здобув фах архітектора. Як архітектор-практикант брав участь у будівництві залізниці Кам'янець-Подільський–Проскурів (1913), Кам'янецької повітової земської управи (1914), громадських споруд Петрограда (1915), будівель Вовчанського земства на Харківщині (1916). Голова Української студентської громади в Петрограді (1916). 1917 повернувся до Києва. Брав активну участь у заснуванні Архітектурного інституту (1918–19). Керував будівельним відділом Подільської губернської управи (1918–19). 1918 здійснив обслідування та зняв точні обміри Кам'янець-Подільської фортеці. На поч. 1919 разом з Українською республіканською капелою О. Кошиця відвідав Чехословаччину, Австрію, Швейцарію, Францію, Бельгію, Нідерланди, Велику Британію та Німеччину. Від 1920 — у м. Львів. Співзасновник Гуртка діячів українського мистецтва у Львові (1921). Викладав історію та мистецтвознавство в Академічній гімназії у Львові (1922–23), проте був звільнений, оскільки не мав польського громадянства. 1923–45 мешкав і працював у м. Прага. Навчався в Українському вільному університеті (1923–26), в якому 1927 захистив докторську дис. на тему: «Архітектура Крехівського монастиря по деревориту 1699 р.» Від 1923 — лектор, згодом — викладач та доцент в Українському високому педагогічному інституті. Один із фундаторів Асоціації незалежних українських митців у Львові (1930). Від 1934 — професор Українського технічно-господарського інституту в Подєбрадах, від 1940 — доцент, а від 1942 — професор УВУ. Викладав в Українському технічному інституті, Українській студії пластичного мистецтва в Празі та в Українській реальній гімназії поблизу Праги. Під час гітлерівської окупації Чехії проводив активну антинацистську діяльність, за яку був заарештований празьким гестапо. 1943–44 утримувався у в'язницях Праги та Берліна. Від 1945 — у Зх. Німеччині. Один з ініціаторів відновлення УВУ в м. Мюнхен. Від 1948 — у США. Викладав в Українському технічному інституті в м. Нью-Йорк. Один з організаторів 1-го Українського наукового з'їзду в м. Нью-Йорк (1953).

Автор понад 600 праць українською, польською, англійською, французькою, німецькою, іспанською, італійською, чеською мовами з історії українського та світового мистецтва, культури й архітектури, українських міст та промисловості, спеціальних історичних дисциплін, у т. ч. з геральдики, іконографії, історичної географії та картографії, книгознавства,

історичного краєзнавства та ін., а також нарисів про М. Голубця, В. Касіяна, І.С. Мазепу, Г. Нарбута, О. Новаківського, М. Пимоненка, О. Тарасевича, І. Труша, Т. Шевченка, К. Широцького, М. Ярошенка та багатьох ін. Студія С. «Чужинці про Україну: Вибір з описів подорожей по Україні та інших писань чужинців про Україну за десять століть» здобула неабияку популярність та багато разів перевидавалася як у діаспорі, так і в Україні. Як архітектор вирізнявся синкретичним сполученням різних стилів та новітніх засобів будівництва, зокрема, широко використовував традиції українського мистецтва, особливо часів Київської Русі та стилю козацького бароко. За проектами С. споруджено низку народних домів, житлових будівель у Галичині, Закарпатській Україні, Чехії, українських культових споруд на Пряшівщині, у США, Канаді та Бразилії. Автор численних проектів приватних та громадських надгробних пам'ятників. Як графік С. оформив понад 70 власних та ін. книжкових видань.

Бібліогр.: Січинський Володимир: Біобібліографічний покажчик. — Львів, 1996.

Тв.: Нові праці з української архітектури: Огляд // Нова Україна (Прага), 1923, № 4; Архітектура в стародруках: Збірки Національного музею у Львові. — Львів, 1925; Повстання та еволюція форм трьохдільного заложення української церкви XII–XVIII ст. // Стара Україна, 1925, № 7/10; Архітектура старокнязівської доби (X–XIII ст.). — Прага, 1926; Вежа і дім Корнякта у Львові // Богословія (Львів), 1933, т. 10, № 4; Архітектура катедри Святого Юра у Львові. — Львів, 1934; Нові знаходи старих мап України XVII–XVIII ст. В кн.: Праці Географічної комісії Наукового товариства імені Шевченка. — Львів, 1935, вип. 1; Нариси з історії української промисловості. — Львів, 1936; Зборів–Прага, 1939; Monumenta Architecturae Ucrainae. — Прага, 1940; Юрій Нарбут, 1886–1920. — К.–Львів, 1943; Пам'ятки української архітектури. — Франкфурт, 1947; Автентичний портрет гетьмана Мазепи // Україна (Париж), 1950, № 3; Іван Мазепа, людина і меценат. — Філадельфія, 1951; Венецький посол про Україну // Крила. — Нью-Йорк, 1952, № 3; Пам'ятки української архітектури. — Філадельфія, 1952, т. 1; Українська порцеляна. — Філадельфія, 1952; Український тризуб і прапор. — Вінніпег, 1953; Крим: Історичний нарис. — Нью-Йорк, 1954; Історія українського мистецтва. — Нью-Йорк, 1956, т. 1-2; Знищені пам'ятки української культури і мистецтва московсько-советською адміністрацією. В кн.: Альманах «Гомону України» на 1960 р. — Торонто, 1959.

Лит.: Кейван І. Володимир Січинський — архітект, митець-графік, мистецтвознавець, дослідник. — Торонто, 1957; Мушинка М. Володимир Січинський і русини-українці Східної Словаччини. — Пряшів, 1995; Володимир Січинський та Україна: Матеріали міжнародної конференції. —

К., 1996; Липка Р. Традиції і сучасність в архітектурній творчості Володимира Січинського // ЗНТШ, 2001, т. 241; Володимир Січинський — історик, мистецтвознавець, архітектор, педагог України і української діаспори: Збірник наукових праць за підсумками Міжнародного наукового симпозиуму (5–6 липня 2004 р.). — Кам'янець-Подільський, 2004; Баженов Л.В., Логвіна В.Л. Володимир Січинський (1894–1962 рр.): Життя, діяльність, творчість в ім'я України. — Кам'янець-Подільський, 2009.

Ю.А. Пінчук, О.В. Ясь.

СКАРБЕК (Skarbek) (Шацький (**Szacki**)) Болеслав Володиславович (1888, Кузнецк (нині місто Пензенської обл., РФ) — 03.06.1934, Харків) — польський комуністичний діяч в УСРР. Народився в сім'ї лісного шляхетського походження, предків якого вислали з Польщі за участь у повстанні Т. Костюшка 1794. Закінчив Немирівську класичну гімназію, навчався в Київському політехнічному інституті (не закінчив). 1906–10 — член ППС-фракції (ППС — Польська партія соціалістична), згодом належав до ППС-лівиці. Був ув'язнений (1914–16). Один з організаторів Польського соціалістичного об'єднання в Харкові (1917). Із 1917 — член РСДРП(б). 1917–18 — член Харківської ради робітничих і солдатських депутатів, завідувач культурно-освітнього відділу губернського комісаріату в польських справах у Харкові (із січня 1918 мав повноваження «Крайового комісаріату в польських справах»), 1919 — член редколегії газет «Komunista Polski», «Głos komunisty», керівник польської секції Федерації іноземних комуністичних груп в Україні, редактор її газети «Sztandar Komunisty», один із засновників київської групи Комуністичної робітничої партії Польщі. У вересні 1919 — січні 1921 — голова Закордонного бюро ЦК КП(б)У та керівник польського відділу РВР 3х фронту. Згодом: завідувач польського бюро Агітпропвідділу ЦК КП(б)У, завідувач польського бюро Київського окружного комітету КП(б)У, редактор газети «Пролетарська правда» (Київ), заступник редактора газет «Sierp» (Харків, 1926–27) та «Trybuna radziecka» (Москва). Із 1929 — знову в Києві: редактор газети «Киевский пролетарий», завідувач відділу Київського окружного комітету КП(б)У, директор Інституту польської пролетарської культури при ВУАН. Із жовтня 1932 — завідувач культпропвідділу Чернігівського обкому КП(б)У.

Заарештований 15 серпня 1933 за приналежність до «Польської організації військової». 19 серпня визнав свою «приналежність» до «ПОВ». Як «керівник»/«комендант» укр. «пеовяків» 9 березня 1934 Колегією ОДПУ СРСР засуджений до розстрілу.

Реабілітований 27 лютого 1958 Військовою колегією Верховного суду СРСР.

Лит.: Kaleniczenko P.M. Polacy w walce o zwycięstwo Rewolucji Październikowej na Ukrainie. В кн.: Kraków–Kijów: Szkice z dziejów stosunków polsko-ukraińskich. — Kraków, 1969; Kupczak J.M. Polacy na Ukrainie w latach 1921–1939. — Wrocław, 1994; Рубльов О., Репринцев В. Репресії проти поляків в Україні у 1930-ті роки // З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ, 1995, № 1/2 (2/3); Polacy na Ukrainie: Zbiór dokumentów, cz. 1: Lata 1917–1939, t. 1-2. — Przemyśl, 1998–99; Stronski H. Represje stalinizmu wobec ludności polskiej na Ukrainie w latach 1929–1939. — Warszawa, 1998; Рубльов О. Викриття «агентури польського фашизму» в УСРР: «Справа» «Польської військової організації» 1933–1934 рр.: Мета, механізм фабрикації, наслідки. В кн.: Проблеми історії України: Факти, судження, пошуки: Міжвідомчий збірник наукових праць. — К., 2003, вип. 7; Його ж. Шкіц до історії загибелі української «Полонії». 1930-ті роки. В кн.: Історіографічні дослідження в Україні. — К., 2003, вип. 13, ч. 1.

О.С. Рубльов.

СКОВОРОДА Григорій Савич (03.12(22.11).1722, с. Чорнухи, Полтавщина — 09.11(29.10).1794, с. Пан-Іванівка (нині с. Сквородинівка Золочівського р-ну Харківської обл.) — філософ, поет і музикант. Народився в сім'ї козака; імовірно, після початкової школи-«дяківки» 1734 прийнятий до Києво-Могилянської академії. Вибув із класу філософії 1742 у зв'язку з тим, що був відправлений на конкурсний відбір до придворного хору Єлизавети Петрівни. 1744 у складі хору супроводжував імператрицю в її подорожі на Україну, звідки в столицю не повернувся і відновив заняття в Києво-Могилянській академії. Наступного року поїхав у складі місії генерал-майора Ф. Вишневського до володінь австрійських Габсбургів у м. Токай (нині місто в Угорщині), мав можливість відвідати Відень, Офен, Пресбург; повернувся в Україну, імовірно, у зв'язку із закінченням п'ятирічного контракту. Як писав М. Ковалинський, в Угорщині С., «бувши цікавим та маючи охоту, дбав знайомитися найбільше з людьми, що наукою та знаннями дуже славились тоді...», і «... збагативши нарешті розум свій потрібними знаннями, почув непереможне бажання повернутися на Україну». На запрошення Переяславського єпископа працював учителем у Переяславському колегіумі, але після конфлікту з приводу змісту його лекцій звільнений з роботи консисторським судом і відновив навчання в класі богослов'я. Не закінчивши класу, поїхав у с. Каврай (нині село Золотоніського р-ну Черкаської обл.) до місцевого поміщика С. Томари, де працював домашнім учителем. Приблизно в цей час С. перечитав і переосмислив Біблію і став відомим в Україні як автор духовних пісень (кантів). Звідси він переїхав до Харкова, де викладав у Харківському колегіумі в класі поезії. У відповідь на

настирливі пропозиції єпископа прийняти чернецтво С. покинув викладацьку роботу і з 1764 перейшов у статус «старчика», мандрівного філософа і поета. Остання спроба перейти на постійну викладацьку роботу в Додаткових класах при Харківському колегіумі (1768–69) закінчилася конфліктом з єпископом у зв'язку з тим, що С., на думку останнього, надто вільно тлумачив катехізіс.

Упродовж віків С. залишається однією з найбільш шанованих постатей української культури. Про нього в народі розповідали різні правдиві та неправдиві історії, що ілюстрували його дотепність, незалежний характер і колюче правдолюбство; довго співалися створені ним, а іноді й безпідставно приписувані йому пісні-канти, а особливо популярною стала його сатирична пісня «Всякому граду свой нрав и права». У пам'яті народу С. залишився мандрівним філософом, який свідомо відмовився від спокус світу, від власності, дому і сім'ї та вчив удовольнятися найпростішими життєвими радощами і плекати в спільноті любов і взаємоповагу. Ці справедливі загальні оцінки, однак, лише дуже наближено окреслюють внесок С. в українську і світову філософську думку. С. — вершина староукраїнської культури. Вихованець Києво-Могилянської академії, С. мислив і жив у тому інтелектуальному й образному просторі, який створений Біблією. Але характерно, що він називав світ Біблії не священним, а символічним. З одного боку, С., як і європейські протестанти, ідеалізував Біблію як універсальний культурний фонд. З другого боку, в Біблії є дух, а є і обманна «тварна» плоть, взята з повсякденності сюжетно-образна система. Подвійна характеристика Біблії є наслідком визнання С. її символічної природи. У староукраїнській школі риторики та богослов'я визнавалася багатозаровість смислу будь-якої символіки. Однак провідні теологи різних напрямів завжди наполягали на буквальному, літеральному смислі тих текстів, які С. Яворський зараховував до історичної частини Біблії. Ф. Прокопович, симпатизуючи західним ліберально-просвітницьким тенденціям, обирав відносний критерій: оскільки для християнства вся старозавітна частина Біблії є не більше, ніж передвісник і символ Нового Завіту, то в Старому Завіті можуть бути сприйняті буквально тільки ті тексти, які мають більш-менш прямі відповідники в новозавітних. Для більшості староукраїнських богословів Святе Письмо залишалося буквальною оповіддю про історію Всесвіту та Боготвілення. На цьому прямо наполягали, крім С. Яворського, св. Дмитрій Ростовський (Туптало) і учитель богослов'я в класі С. Г. Кониський, а сучасник С. П. Величковський закликав триматися тексту Святого Письма «крепце, аки слепец за тын». С. пішов далі найсміливіших прихильників критичного мислення в теології: не заперечуючи священного і богонатхненного характеру Біблії, він повністю відкинув прямий сенс «історичних» частин Біблії. Для нього всі біблійні образи, не

виключаючи оповідей апостолів, були не більше ніж «фігури», символи із глибоким непрямым, інакомовним смислом. Символічний, знаковий характер Біблії означає, що до вічності належить тільки глибокий метафоричний та алегоричний сенс її, а не сюжетно-образний ряд. Напрямок мислення С. був радикально критичним щодо текстів та буквального смислу Святого Письма, у чому він розходився з усіма староукраїнськими філософами та богословами. С. не шкодував сарказму, щоб висміяти наївне буквалістське вірування в Біблію як реальну історію світу, починаючи від опису творіння і Божого суботнього відпочинку. Іншими словами, Біблію С. розглядав як рукотворний текст, створений людьми із притаманними їм слабкостями та обмеженостями, але наділений глибоким і вічним сенсом.

Сама по собі така ідея не означала розриву з релігією і християнством. У протестантській літературі критичний аналіз текстів Нового Завіту розпочався ще за життя С., у 1770-х рр., працями Г.-Е. Лессінга, присвяченими проблемі розходження текстів чотирьох канонічних євангелій. Із того часу текстологічне вивчення євангелій як літературних творів, за аналогією з літописами та ін. архаїчними текстами, привело до визначних наукових результатів. Можна з упевненістю сказати, що С. перебував у тому річищі просвітницької критичної думки, з якого постали безсторонні наукові дослідження текстів Святого Письма.

Тематика релігійного досвіду є найделікатнішою, оскільки йдеться про емоційний стан та його репрезентацію в культурі. Загальна концепція С. ґрунтується на християнському вченні про тіло і душу, розвинутому апостолом Павлом і означеному символікою серця. У цьому сенсі все християнство є «філософією серця». Але «серце» для християнського філософа є істотою людини не в сучасному поетичному значенні. С. керувався біблійним розумінням слова «серце», яке не збігалось з романтичним уявленням про протистояння «серця» і «розуму». У біблійній мові серце розглядається як «розумовий центр» особистості. С. не розрізняв у «серці» його чуттєвої і раціональної сторін: сковородинське «Всяк есть тем, чье сердце в нем» говорить не про чуттєвість і чутливість на противагу розуму, *ratio*, а про необхідну відповідність способу існування даної людини до її сутності. Посилаючись на пророка Єремію, С. говорить про серце якраз як про сутність людини. У необхідності поєднання сутності людини з її існуванням полягає вчення С. про «споріднену працю», що має паралелі із західними вченнями про збіг сутності й існування, котрі стали передумовою європейського філософського романтизму. Рішучий поворот, який у розумінні теології і філософії здійснив С., полягав у відмові від традиційних претензій філософів на створення загальної картини світу, в зосередженні філософської думки навколо питання, що таке щастя і чи може його досягти кожен. Висловлюючись

звичними сьогодні словами, С. вбачав основну задачу філософії в побудові філософської антропології (вчення про людину), а філософську онтологію (вчення про буття), що її розвивали послідовники Г.-В. Лейбніца, не вважав шляхом до розв'язання проблем людини. С. можна вважати передвісником нової епохи — епохи українського романтизму.

Бібліогр.: Два століття сквородіани: Бібліографічний довідник. — Х., 2002.

Тв.: Твори. — К., 1961, т. 1-2; Повне зібрання творів. — К., 1973, т. 1-2; Сочинения. — М., 1973, т. 1-2; Твори. — К., 1994, т. 1-2; Сочинения. — Минск, 1999; Твори. — К., 2005, т. 1-2; Григорій Сковорода. Повна академічна збірка творів. — Харків–Едмонтон–Торонто, 2011.

Лит.: Багалій Д.І. Український мандрівний філософ. — [Х.,] 1926; Чижевський Д.М. Нариси з історії філософії на Україні. — Прага, 1931; Його ж. Філософія Сковороди. В кн.: Праці Українського наукового інституту: Серія філософічна. — Варшава, 1934, т. 24, кн. 1; Ковалінський М.П. Григорій Савич Сковорода: Життя і деякі думки українського філософа-спіритуаліста. — Лондон, 1956; Попов П.М. Григорій Сковорода: Життя і творчість. — К., 1960; Від Вишенського до Сковороди. — К., 1972; Ніжинець А.М. На зламі двох світів. — Х., 1972; Філософія Григорія Сковороди. — К., 1972; Іваньо І.Ф. Філософія і стиль мислення Г. Сковороди. — К., 1983; Драч І.Ф. та ін. Григорій Сковорода. — К., 1984; Сковорода Григорій: Дослідження, розвідки, матеріали. — К., 1992; Сковорода Григорій: Образ мислителя. — К., 1997; Ушкалов Л. Українське барокове богомислення: Сім етюдів про Григорія Сковороду. — Х., 2001; Сафронова Л.А. Три мира Григорія Сковороди. — М., 2002; Сковорода Григорій: Ідейна спадщина і сучасність. — К., 2003; Чижевський Д.І. Філософія Г.С. Сковороди. — Х., 2004; Попович М.В. Григорій Сковорода: Філософія свободи. — К., 2007; Шевчук В.О. Пізнаний і непізнаний Сфінкс: Григорій Сковорода сучасними очима: Розмисли. — К., 2008.

М.В. Попович.

СКОРИНА (Скарына) Франциск (Георгій) (бл. 1490, Полоцьк — імовірно бл. 1551, Прага) — білоруський першодрукар, просвітитель, культурний і громадський діяч. Початкову освіту здобув у Полоцьку і Вільно. 1504–06 навчався у Краківському університеті. 1512 отримав ступінь доктора медицини в Падуанському університеті. 1516 переїхав до Праги, де розпочав свою видавничу діяльність, заручившись фінансовою підтримкою білоруських купців. Протягом 1517–19 видав «Псалтир» та 19 книг Старого Завіту («Біблія руська») (загалом 23 книги із розрахунку, що «книг Царств» було 4), кожна із книг супроводжувалася передмовою

та післямовою, написані «руською мовою». 1520 переїхав до Вільно, де відкрив власну друкарню і видав «Малу подорожню книжницю» (1522) та «Апостол» (1525). У 1520-х — на поч. 1530-х рр. працював секретарем та лікарем віленського єпископа Іоанна. 1529 на запрошення пруського герцога Альбрехта Гогенцоллерна відвідав Кенігсберг. 1534 у зв'язку з погіршенням матеріального становища переїхав до Праги, де працював лікарем і садівником у королівському палаці у Градчанах.

Започатковане С. книгодрукування стало яскравим проявом білоруського Відродження. Його видання вирізняються помітними мистецькими, граверними та орнаментальними елементами, шрифтом та іншими компонентами видавничої майстерності. Неабияке значення мають авторські передмови та коментарі, на змісті яких позначилися літературно-естетичні та філософсько-просвітницькі погляди С., що характеризуються компромісом між християнською етикою та ренесансним гуманізмом.

Книги, надруковані С., справили значний вплив на розвиток духовної культури України, стимулювали поширення в ній книгодрукування, набули поширення завдяки своїм численним рукописним копіям. Зокрема відомо про копію Псалтиря, зроблену 1543 Парфеном з Кобринського та Пінського староств, до якої внесено низку українізмів, 3 списки «Апостола» перемишльської греко-католицької капітули, волинський перепис «Апостола», зроблений 1593–94, та перепис чотирьох біблійних книг, датований 1568, в м. Ярослав (нині місто Підкарпатського воєводства, Польща). Копії книг С. були у збірках А. Петрушевича та Рум'янцевського музею в Москві.

В Україні налічується 34 примірники видань С., що зберігаються у Національному музеї у Львові імені Андрея Шептицького, Національній бібліотеці України ім. В. Вернадського, Одеській національній науковій бібліотеці, Закарпатському краєзнавчому музеї в Ужгороді та Львівській національній науковій бібліотеці імені В. Стефаника НАН України.

Тв.: Біблія. — Мінськ, 1990–91, т. 1-3 (факсимільне відтворення видання 1517–19); Прадмовы, сказанні, пасляслов'ї, акафісты, пасхалія. — Мінск, 1990;

Літ.: Беларуский просветитель Франциск Скорина и начало книгопечатания в Белоруссии и Литве. — М., 1979; Подокшин С. Франциск Скорина. — М., 1981; Ісаєвич Я. Першодрукар Іван Федоров і виникнення друкарства на Україні. — Львів, 1983; Франциск Скорина — белорусский гуманист, просветитель, первопечатник. — Минск, 1989; Лойка А. Францыск Скарына, або Сонца маладзіковае. — Минск, 1990; Немировский Е. Франциск Скорина: жизнь и деятельность белорусского просветителя. — Минск, 1990; Франциск Скорина и его время: Энциклопедический справочник. — Минск, 1990; Чамярыцкі В. Беларускі тытан эпохі Адраджэння. — Мінск, 1990; Шматов В. Искусство книги Франциска Скарины. —

М., 1990; Дварчанін І. Францішак Скарына як культурны дзеяч і гуманіст на беларускай ніве. — Мінск, 1991; Галенчанка Г. Францыск Скарына — беларускі і ўсходнеславянскі першадрукар. — Мінск, 1993; Ісаєвич Я. Українське книговидання. Витоки. Розвиток. Проблеми. — Львів, 2002; Шалькевич В. Скорина и скориниана. — Минск, 2001; Францыск Скарына: Спадчына і пераемнік. Анатаваны бібліяграфічны паказальнік. — Мінск, 2002.

Н.В. Пазюра.

СКОРОПАДСЬКИЙ Іван Ілліч (бл. 1646, Умань — 14(03).07.1722, Глухів) — гетьман Лівобережної України (1708–22). 1674 внаслідок нападу татар змушений був переселитися в Лівобережну Україну. Обіймав посади військового канцеляриста при гетьманському уряді (із 1675), чернігівського полкового писаря (1680–94), генерального бунчужного (із 1694), генерального осавула (із 1701), стародубського полковника (1706–08). Брав участь у боротьбі проти турецьких і татарських військ під час російсько-турецької війни 1676–1681 і Кримських походів 1687 і 1689. Після переходу гетьмана І. Мазепи на бік шведського короля Карла XII С. 6 листопада 1708 на старшинській раді в Глухові обрали гетьманом. Він очолив козацькі полки в Полтавській битві 1709. Не раз звертався до російського царя Петра I із проханням про поліпшення становища українського народу. За гетьманства С. 1709 за наказом Петра I було зруйновано Чортомлицьку Січ. Для контролю за діяльністю гетьманського правління цар призначив свого резидента. С. був найбільшим землевласником у Гетьманщині (мав до 20 тис. дворів посполитих). Він одним із перших гетьманів почав видавати універсали, за якими козаки офіційно зобов'язувалися виконувати повинності на користь держави, а посполиті за подання скарги на можновладців каралися побиттям і арештом. Царським маніфестом від 27 (16) травня 1722 було створено Малоросійську колегію, яка підмінила собою вищі судові й адміністративні органи в Гетьманщині.

Похований у Гамаліївському Пустинно-Харлампіївському монастирі.

Лит.: Коструба Т. Гетьман Іван Скоропадський (1708–1722). — Львів, 1932; Гуржій О.І. Іван Скоропадський. В кн.: Володарі гетьманської булави. — К., 1995; Його ж. Гетьман Іван Скоропадський. — К., 1998; Гуржій О.І., Реєнт О.П. Від гетьмана до гетьмана: Рід Скоропадських в історії України. — К.–Суми, 2011.

О.І. Гуржій.

СКОРОПАДСЬКИЙ Павло Петрович (15(03).05.1873, Вісбаден — 28.04.1945, с. Меттен, Німеччина) — державний і військовий діяч, Гетьман всієї України та військ козацьких (1918). Походив зі старовинного українського старшинсько-шляхетського роду. Син Петра Скоропадського та Марії з дому Миклашевських. Дитячі роки провів у родинному маєтку Тростянець. На формування поглядів та виховання великий вплив справив дід Іван Михайлович, колишній полтавський губернський предводитель дворянства, меценат і добродієць, засновник Тростянецького дендропарку. Після смерті батька та діда навчався в Пажеському корпусі в Санкт-Петербурзі (1886–93), по закінченні якого вийшов корнетом у Кавалергардський полк. У січні 1898 одружився з Олександрою Дурново, від якої мав трьох доньок: Марію (1898–1959), Єлизавету (1899–1976), Олену (1919) та трьох синів: Петра (1900–56), Данила (1904–57) і Павла (1916–18). Учасник російсько-японської війни 1904–1905 (ад'ютант командуючого Східним загоном генерал-лейтенанта Ф. Келлера, командир 5-ї сотні 2-го Читинського козачого полку, ад'ютант головнокомандуючого російськими військами на Далекому Сході генерала від інфантерії П. Ліневича). По поверненні до С.-Петербурга призначений флігель-ад'ютантом Миколи II у чині полковника, потім — командиром 20-го Фінляндського драгунського (1910) та лейб-гвардії Кінного (1911) полків, 1912 отримав звання генерал-майора та зарахований до імператорського почту. Водночас виявляв велику зацікавленість у збиранні пам'яток української старовини, відновленні історичної пам'яті про свій рід, співпрацював із П.Я. Дорошенком та В. Модзалевським. Разом з останнім започаткував архівно-археографічний проект «Архів Скоропадських» (збирання і видавання фамільних паперів). Захоплення минулим роду та України, однак, не переросло в політичне українофільство, і він не брав участі в політичному житті, не поділяючи поглядів тогочасних «мазепинців» чи «богданівців». Із початком Першої світової війни разом із полком виступив на фронт, відзначився в перших боях і отримав у жовтні 1914 орден святого Георгія 4-го ст. Згодом командував тимчасовою 1-ю гвард. кінною бригадою, 5-ю гвард. кавалерійс. д-зією, не раз тимчасово очолював увесь гвард. кавалерійс. корпус, що діяв у Прибалтиці та на сході Польщі. За військову звитягу отримав звання генерал-лейтенанта. Із січня 1917 призначений командиром 34-го армійського корпусу, що стояв в Україні. Схвально зустрів Лютневу революцію 1917 і повалення самодержавства, із квітня 1917 почав стежити за розвитком українського руху. В нових умовах домагався збереження боєздатності корпусу, але після провалу липневого наступу російських військ, в якому корпус брав активну участь, під впливом розкладу старої армії дійшов думки про необхідність зміцнення дисципліни шляхом українізації і восени завершив формування боєздатного 1-го Українського козацького

корпусу у складі 2-х піхотних дивізій та артилерійської бригади. Ідея протиставити розкладовому впливу більшовизму здорове національне почуття змусила його погодитися на обрання наказним отаманом Вільного козацтва (жовтень 1917).

Після Жовтневого перевороту в Петрограді 1917 С. рішуче став на бік Української Центральної Ради, успішно боровся з більшовиками на Південно-Західному фронті, фактично очолював українські війська в Правобережній Україні у грудні 1917, використовував загони Вільного козацтва та ін. підрозділи для роззброєння збільшовичених частин і не допустив їх до Києва. Але недовіра з боку керівного українського проводу, військова політика УЦР, яка віддавала перевагу політичним авантюристам, змусили його залишити командування корпусом наприкінці грудня 1917. Намагання використати за французькою допомогою чехословацькі частини, загони Вільного козацтва у протибільшовицькій боротьбі були марними. Невдачею завершилася перша спроба взяти участь у політичному житті — балотування до Всеросійських Установчих зборів за списком Союзу земельних власників. Після відновлення української влади в березні 1918 вдався до створення власного політичного проекту — Української народної громади, політичної партії, яка виступала за сильну одноосібну владу, здатну подолати анархію й наслідки більшовицького панування. Популярність С. серед поміркованого і консервативного політичних таборів, а також німецького й австро-угорського командування в Україні була надзвичайною, що в умовах системної політичної кризи викликало загальну підтримку державного перевороту 29 квітня 1918, унаслідок якого на Всеукраїнському з'їзді хліборобів-власників був проголошений Гетьманом всієї України та військ козацьких.

Упродовж 29 квітня — 14 грудня 1918 С. намагався збудувати систему одноосібної влади, яка спиралася на історичні та національні традиції, мала тимчасовий характер і тяжіла до авторитаризму. Створена під його проводом Українська Держава досягла значних успіхів у зовнішній політиці, розбудові економіки, культурному розвитку, але не змогла вирішити найголовніших — земельного та соціального — питань. Оскільки зовнішньою гарантією стабільності виступали німецькі війська, які приборкали інспіровані більшовиками селянське повстання на Звенигородщині та Всеукраїнський страйк залізничників 1918, то воєнна поразка Четверного союзу в листопаді 1918 призвела до вибуху проти-гетьманського повстання лівих і нац. партій, формальним приводом до якого стала Федеративна грамота від 14 листопада 1918 — проголошення С. курсу на федерацію з небільшовицькою Росією. На чолі повстання був Український національний союз, який 14 листопада створив Директорію з 4-х осіб. С., не бажаючи продовжувати братовбивчу боротьбу між ук-

раїнцями, 14 грудня 1918 підписав зречення і за допомогою німців виїхав до Берліна.

1919 С. з'єднався з родиною у Швейцарії, 1920 повернувся до Німеччини, де постійно мешкав у Ванзее (нині у складі м. Берлін). На еміграції остаточно позбавився федералістських ілюзій і став переконаним націоналістом. На запрошення Українського союзу хліборобів-державників, створеного В. Липинським та С. Шеметом на еміграції, 1921 повернувся в політику як репрезентант української трудової дідачної монархії і член Ради присяжних Українського союзу хліборобів-державників. Гетьманський рух здобув авторитет серед різних прошарків української еміграції в Європі, Америці, на Далекому Сході (Китай, Маньчжурія). 1926 заходами С. постав Український науковий інститут у Берліні, що згуртував найкращі наукові сили еміграції. Але становище символу руху не влаштувало його: С. фактично був позбавлений права на власну політичну діяльність, до того ж не був переконаним монархістом. 1930 відбувся конфлікт між засновником руху В. Липинським та С., унаслідок чого перший залишив Український союз хліборобів-державників. Відтоді на чолі українського гетьманського руху, який 1937 змінив свою назву на Союз гетьманців-державників, беззастережно стояв С. Під його впливом перебувала найбільша в Європі українська громада Німеччини, а відділи Союзу гетьманців-державників працювали практично по всій Центрально-Східній та Західній Європі; у США та Канаді його керівництво визнала впливова напіввійськова Січова організація.

Період Другої світової війни став для С. важким випробуванням: змушений перебувати на території Німеччини та рахуватися з реаліями нацистського Райху, водночас напередодні війни зміг відправити сина і офіц. спадкоємця Данила до Великої Британії, через впливових знайомих (президента Фінляндії К.-Г. Маннергейма) шукав контактів із нейтральними державами та учасниками антигітлерівської коаліції. На відміну від багатьох національних діячів ніколи не сподівався на сприяння Німеччини у відновленні української державності. Користувався значним авторитетом серед українців другої хвилі еміграції; 1944 домігся звільнення з нацистських концтаборів С. Бандери, Я. Стецька, А. Мельника та великої кількості військовополонених.

Під час подорожі до Баварії важко поранений унаслідок бомбардування залізничної ст. Плятлінг, помер від ран і похований у с. Меттен (Німеччина; згодом перепохований в Оберсдорфі; нині м. Волькерсдорф-ім-Вайн-фіртель, Австрія).

Тв.: Спомини. — К., 1992; Спогади: Кінець 1917 — грудень 1918. — К.—Філадельфія, 1995.

Лит.: Маляревський А. П.П. Скоропадський, гетьман України. — К., 1918; Дорошенко Д. Історія України, т. 2: Українська Держава 1918 р. —

Ужгород, 1930; Папакін Г. Павло Скоропадський: Патріот, державотворець, людина: Історико-архівні нариси. — К., 2003; Реєнт О. Павло Скоропадський. — К., 2003; Савченко В.А. Павло Скоропадський — останній гетьман України. — Х., 2008; Пиріг Р. Українська гетьманська держава 1918 року: Історичні нариси. — К., 2011; Потульніцький В.А. Дипломатія Павла Скоропадського. Військово-дипломатичні стосунки гетьмана з острівними монархіями у 1926–1943 рр. — Х., 2014.

Г.В. Папакін.

СКШИПЕК (Skrzypek) Юзеф (17.09.1905, Кристинопіль (нині м. Червоноград) — 29.06.1974, Варшава) — польський історик-медієвіст, дослідник польської преси. Професор (1959). Гімназію закінчив у м. Тернопіль. 1924–29 вивчав історію у Львівському університеті. 1932 захистив докторську дис. на тему: «Zygmunt Luksemburczyk i jego polityka wobec Mołdawii, Wołoszczyzny i Turków na tle stosunków polsko-litewskich z uwzględnieniem spraw tatarskich, Rusi Czerwonej i Podola w latach 1386–1399» (керівник — проф. С. Закшевський). Член Товариства дослідження оборони Львова та пд.-сх. воєводств (1932). Від 1936 — працівник Інституту новітньої історії ім. Ю. Пілсудського у Варшаві. 1947–49 викладав в Академії політичних наук. 1948–49 — віце-директор Національної бібліотеки у Варшаві. 1949 здобув габілітацію в університеті М. Коперніка в Торуні. 1950–53 і 1957–60 викладав у Варшавській вищій педагогічній школі. Від 1953 — працівник Історичного музею міста Варшави. Від 1954 — працівник Інституту історії матеріальної культури Польської АН. Від 1957 викладав у Військовій політичній академії у Варшаві. Від 1959 — працівник, від 1960 — керівник Відділу історії польських періодичних видань 19–20 ст. Польської АН. Від 1955 доцент, від 1959 — професор. Засновник (1962) і гол. редактор «Rocznika Historii Czasopiśmiewstwa Polskiego».

Досліджував українське середньовіччя («Usunięcie Fedora Koriatowicza z Podola w 1393 r.» (1934), «Południowo-wschodnia polityka Polski od koronacji Jagiełły do śmierci Jadwigi i bitwy nad Worskłą (1386–1399)» (1936), «Studia nad pierwotnym pograniczem polsko-ruskim w rejonie Wołynia i grodów czerwieńskich» (1962); польсько-українські взаємини («Materiały do bibliografii historii obrony Lwowa i województw południowo-wschodnich» (1935), «Zagadnienie ukraińskie w pracach Leona Wasilewskiego» (1938), «Ukraińcy w Austrii podczas Wielkiej Wojny i geneza zamachu na Lwów» (1939); новітню історію Польщі («Bitwa pod Nikopolis» (1937), «Bitwa nad rzeką Świętą» (1938), «Źródła do zamachu sianu w 1919 r.» (1959), «Udział wojska w zamachu styczniowym 1919 r.» (1962); польську пресу 19–20 ст. («Bibliografia pamiętników polskich do 1964 r.» (1976). Був

автором підручників «Historia polityczna Polski XIX i XX wieku» (1948) та «Historia wieków średnich: Epoka feudalizmu» (1951).

Лит.: Józef Skrzypek (17.IX.1905–29.VI.1974) // Rocznik Historii Czołpiśmienstwa Polskiego, 1974, t. 13; Pirko M. Józef Skrzypek // Zeszyty Naukowe Wojskowej Akademii Politycznej, 1981, № 107; Mądry J. Pionierzy polskiego prasoznawstwa: Józef Skrzypek. В кн.: Wstęp do prasoznawstwa. — Katowice, 1982; Skrzypek Józef (17.IX.1905–29.VI.1974). В кн.: Słownik historyków polskich. — Warszawa, 1994; Myśliński J. Skrzypek Józef (1905–1974). В кн.: Polski słownik biograficzny. — Kraków–Warszawa, 1997, t. 38.

В.В. Тельвак.

СЛАБЧЕНКО Євген Антонович (псевдоніми: Ежен Деслав, Євген Деслав, Євген Деслав-Слабченко, Євген де Слав та ін.; криптоніми: Є.Д., Е.Д., Д., ED; 8.12.1899, Таганча Канівського повіту Київської губернії — 10.09.1966, Ніцца) — український громадський діяч у еміграції, кінорежисер, кінооператор, колекціонер бібліотечних і архівних зібрань, автор «Дипломатичної історії України».

Народився в сім'ї українського селянина Антона Федоровича Слабченка, рахівника Мартинівського бурячно-цукрового заводу та Єлизавети Іванівни Слабченко, доньки помічника директора цього ж заводу Івана Фердинандовича Золднера, німця за національністю, вихідця з Курляндської губернії.

Від 1909 навчався в Білоцерківській гімназії, був одним із засновників дружин бой-скаутів у Білій Церкві, з листопада 1918 деякий час перебував у найближчому оточенні Симона Петлюри і Володимира Винниченка, долучився до повстання Січових Стрільців. 11 січня 1919 призначений до складу Надзвичайної дипломатичної місії УНР у США на посаду другого аташе. Однак візу на в'їзд до США не отримав і 1 липня 1919 за наказом міністра закордонних справ УНР Володимира Темницького його було офіційно звільнено. С. вирушив до Відня і деякий час залишався там, намагаючись зберегти дипломатичну посаду. Однак, попри підтримку С. Петлюри, до складу місії не повернувся, залишився в еміграції.

Упродовж 1920–1923 мешкав у Празі, Подебрадах. Брав участь у формуванні пластунських загонів серед еміграційної молоді в Чехословаччині разом із Володимиром Гайдовським-Потоповичем та Юрієм Гончарівом-Гончаренком. «III Клуб Олд-скаутів українців» на чолі з Юр. Гончарівом-Гончаренком мав гасло «Вартуй!» і розташовувався у Студентській Домівці, де діяла канцелярія, бібліотека й зберігалися прилади. Празькі олд-скаути займалися пропагандою самої ідеї пласту. Зі створенням 1922 Української Господарської Академії, у Подебрадах також було організовано пластову українську дружину, згодом — третю плас-

тову організацію українських емігрантів при Українському Педагогічному Інституті в Празі.

1923 С. виїхав до Франції, де деякий час ще підтримував зв'язок із скаутським рухом як зв'язковий. Мешкав у Парижі, працював робітником на автомобільному заводі «Рено». В середині 1920-х р.р. почав займатися мистецтвом кіно. У квітні 1924 закінчив спеціальні курси кіномеханіки, а навесні 1925 став слухачем російської навчальної кіностудії, де викладали Жан Епштейн, Осип Руніч та інші діячі культури. Першим твором у цій сфері став кіноскетч «Кров і любов» за співавторством у постановці з бразильцем Альберто Кавальканті. Упродовж весни 1925 — літа 1926 друкував стислі повідомлення у розділі кінохроніки газети «Русское время» (редактор — журналіст і видавець, киянин, співвидавець газети «Голос Києва» Олександр Філіппов).

У вересні 1926 С. записався на юридичний факультет Сорбонни, однак числився там лише перший триместр, до 22 листопада 1926. Деякий час працював електротехніком і декоратором у паризькій Опері, помічником режисера в театрі Жоржа (Георгія) Пітоєва. 1926 увійшов до кола засновників Монмартрського гуртка з вивчення кіномистецтва (Шарль Вольф, Жорж Пілон, Наталі Жером де Лаваль та ін.). 1928 з'явилися його «Марш машин» та «Електричні ночі», які згодом увійшли до світової класики кіноавангарду. 1929 С. зняв новий фільм — «Монпарнас», із успіхом показаний у Берліні, Празі, Стокгольмі, Лондоні, Мадриді, Гельсінкі, Бухаресті, і лише 20 жовтня 1930 — у новому паризькому кіно-театрі «Студіо де Парі» на вулиці Жюль Шамлен.

У цей час С. був активним автором більшості світових часописів з цієї тематики, представником ВУФКУ в Парижі, працював у Франції, Іспанії, Швейцарії. У другій половині 1940-х рр. відвідав Канаду з метою пошуків роботи, однак незабаром повернувся до Франції.

Побувавши в Канаді й ознайомившись з діяльністю Осередку української культури і освіти у Вінніпегу, його архівом, бібліотекою і музеєм, С. зацікавився проблемою збереження архівів і бібліотек у сенсі локалізації колективної пам'яті українців поза межами України та репрезентації української ідеї. Відтоді почав збирати українські архіви, широко рекламував свою діяльність у цій сфері й залучав до неї знаних співвітчизників, розшукував дарувальників, а іноді купував бібліотечно-архівні колекції українських діячів.

Найбільшими книжковими надбаннями С. на початок 1960-х рр. стали бібліотека та архів сина протоієрея Києво-Софійського собору Симеона Трегубова, випускника 1-ї Київської гімназії і університету Монпельє, вченого-біолога, директора Вілла-Франкської зоологічної станції Григорія Трегубова та бібліотека підприємця, власника невеликого готелю в Сошо Данила Гречкосія. Польський літературний інститут у Парижі та

редакція польського часопису «Культура» надіслали в обмін на польські книжки видання, присвячені Україні; відома балерина українського походження Рома Прийма подарувала свої фото; український дипломат, журналіст і громадський діяч Михайло Єремійв передав добірки «Офінору». Незабаром зібрання С. — «Світова збірка україніки» — було розташовано на віллі Д. Гречкосія в Ніцці за адресою 20 bis Avenue Mont-Rabeau, де й оселився її упорядник.

На червень 1962 збірка україніки С. налічувала понад 4 000 книжок про Україну та на українські теми вісімнадцятьма світовими мовами. Архів складався з 15 000 витинок із преси про Україну та 600 тек з документами, рукописами, творами українських письменників, художників, артистів, композиторів, науковців та історичних діячів, що перебували за межами України, і 300 тек матеріалів про іноземців, пов'язаних із Україною та українською культурою. У її структурі збирач виокремлював загальний літературний відділ, українську дипломатичну бібліотеку; архів українських письменників, митців, науковців та іноземців — «співпрацьовників Української Справи», приватні архіви українських діячів. У березні 1963 С. як щирий патріот України погодив з офіційними колами Швейцарії бажання передати збірку і архів «лише в розпорядження Уряду Суверенної України». Станом на квітень 1964 у складі Збірки і Дипломатичної бібліотеки вже налічувалося 4 780 позицій. Її обсяг постійно зростає.

У процесі збирання дипломатичних архівів С. підготував до видання «Дипломатична історія України», яку за життя автора не було опубліковано. Своім завданням він убачав, судячи з назви та змісту, висвітлення історії України як суверенної держави від Київської Русі до Української Народної Республіки через процес боротьби за незалежність шляхом як дипломатичних зусиль, так і збройної боротьби, її ролі як регіонального і міжнародного гравця, становлення контактів із іншими країнами та організації дипломатичної служби. Особливістю «Дипломатичної історії України» можна назвати популярний стиль викладу, підкреслену демонстрацію відданості автора українській ідеї, героїзацію подвигів козацтва, інтерес до питань дипломатичного протоколу, висвітлення української історії через дипломатичні акції, надзвичайно стислий обсяг «розділів» (0,5–7 сторінки), заміну тексту розділу документом, брак аналітичних висновків та джерелознавчої критики тощо. Рукопис має важливе значення для дослідження розвитку українських студій за кордоном як історичне джерело, що дозволяє скласти уявлення про світогляд українських емігрантів, можливості доступу до інформації, застосовувані ними методи джерелознавчої критики тощо.

Крім «Дипломатичної історії України», С. розпочав й інші невітлені проекти: серію видань: «Україна і Франція», «Україна й Італія», «Україна

і Швейцарія», «Україна й Еспанія», «Женева, Льозанна, Вевей і Монтре в літературі 19-го століття» тощо. Фактичними співавтором Є. Деслава зі створення «Дипломатичної історії України» був український громадський діяч і дипломат Михайло Єремійв, який надавав упоряднику матеріали, виправляв помилки, давав цінні поради.

Лит.: Dictionnaire du cinéma : A–K / Editions Larousse. — Paris, 1992; Журовський Я. Євген Деслав: забутий український кінорежисер // Дзвін, 1993, № 7–9(585–587); Госейко Л. Український представник французького кіноавангарду: (Євген Деслав (Слабченко) // Хроніка 2000, 1995, № 2–3; Череватенко Л. Невідомий ювіляр // Кіно-Театр, 1999, № 6; Череватенко Л. Необхідні доповнення про те, як «Фантастична візія» Євгена Деслава потрапила в Україну // KINO-KOLO, 2004, № 21; Ombre blanche, lumière noire. Eugène Deslav; Textes et documents / Introduction par Lubomir Hosejko; Centre national d'art et de culture Georges Pompidou. — Paris, 2004; Госейко Л. Про архів та дещо з архіву Євгена Деслава // KINO-KOLO, 2005, № 27; Матяш І. Дипломатична історія України могла побачити світ в середині 1960-х ... // Україна дипломатична: наук. щорічник. — К., 2007, вип. 8; Янгиров Р.М. Евгений Славченко / Эжен Деслав: от журналистики к экрану // Вестник РГГУ. Серия: Журналистика. Литературная критика, 2007, № 9 (07); Матяш І. Архівна україніка в Канаді: історіографія, типологія, зміст. — К., 2008; Мицик Ю. З кореспонденції кінорежисера Євгена Деслава // Пам'ятки. Археографічний щорічник. — К., 2008, т. 9; Листування Євгена Деслава / Упоряд., вступна стаття і коментарі о. Юрія Мицика; Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України. — К., 2009 (Серія «Джерела з історії української еміграції», т. 4; Матяш І. «Головна справа життя» (з листування українських дипломатів Євгена Деслава і Михайла Єремійва) // Україна дипломатична: наук. щорічник. — К., 2013, вип. 14.

І.Б. Матяш.

СЛАВИНСЬКИЙ Максим Антонович (24(12).08.1868, с. Ставище (нині с-ще міського типу Київської обл.) — 23.11.1945, Київ) — громадський, політичний і державний діяч, публіцист, поет. Професор (1923). Вищу освіту здобув на юридичному (1887–91) та історико-філологічному (1891–95) ф-тах Київського університету. Жив у Катеринославі, де редагував газету «Приднепровский край». Працював присяжним повіреним Петербурзької судової палати, із 1899 співробітничав із петербурзькими часописами «Жизнь» і «Северный курьер», редагував часописи «Украинский вестник», «Вестник Европы» (1909–17), депутат 1-ї Державної думи Російської імперії (1905).

Організатор осередку Товариства українських поступовців у Санкт-Петербурзі, член Української радикально-демократичної партії (із 1917 — Українська партія соціалістів-федералістів). Наприкінці березня 1917 обраний членом виконавчого комітету Української національної ради в Петрограді. Один із засновників Російської республікансько-демократичної партії, входив до складу її ЦК (заступник голови), співзасновник партійного органу — газети «Отечество». 11 червня 1917 очолив Особливу нараду із провінціальної реформи при Тимчасовому уряді із правами міністра. Був представником Тимчасового уряду при Українській Центральній Раді та на 3'їзді поневолених народів 1917.

1918 повернувся в Україну. У період Української Держави — в. о. представника українського уряду в Петрограді. У червні 1918 очолив політичну комісію української делегації на переговорах із РСФРР, був радником МЗС Української Держави. За Директорії Української Народної Республіки — український дипломатичний представник у Новочеркаську (нині місто Ростовської обл., РФ), міністр праці УНР (1920) та голова української дипломатичної місії у Чехословаччині. На еміграції викладав в українських школах, із 1923 — професор Української господарської академії в Подєбрадах, згодом — професор Українського високого педагогічного інституту в Празі.

Наукові праці присвячені соціології, історії національного питання в Східній Європі. Перекладав твори Г. Гейне (дві книжки перекладені у співробітництві із Лесею Українкою), Й.-В. Гете, А. Франса, Р. Роллана, А. Міцкевича, Б. Пруса та ін., а також твори Т. Шевченка, І. Франка, В. Стефаника російською та ін. мовами.

1945 заарештований органами радянської військової контррозвідки «Смерш» у Празі, вивезений до Лук'янівської тюрми в Києві, де помер.

Лит.: Политические деятели России 1917: Биографический словарь. — М., 1993; Верстюк В., Осташко Т. Діячі Української Центральної Ради: Біографічний довідник. — К., 1998; Довідник з історії України. — К., 2001; Очеретяний В.В. Громадсько-політична та наукова діяльність М.А. Славинського (1868–1945 рр.): Дис. ... канд. істор. наук. — Запоріжжя, 2009.

Т.С. Осташко.

СЛІПНИЙ Йосип (Йосиф) Іванович (17.02.1892, с. Заздрість (нині село Тереховлянського р-ну Тернопільської обл.) — 07.09.1984, Рим) — церковний діяч, меценат, патріарх Української греко-католицької церкви (1975–84), кардинал (1965). Дійсний (1930) і почесний (1964) член Наукового товариства імені Шевченка, дійсний член Тіберійської академії в Римі (Італія; 1965), почесний доктор Українського вільного університету

(1969) та ряду університетів Пн. Америки, член Папської академії св. Томи (1989). Доктор теології (1918), професор (1922). Після закінчення гімназії у Тернополі навчався в Греко-католицькій духовній семінарії у Львові (із 1902), Інсбрукському університеті (1911–12), в університетах Грегоріанум, Анжелікум, у Папському Сх. інституті (Рим). Із 1916 почав друкуватися. 1917 висвячений митрополитом А. Шептицьким на священника. 1918 захистив докторську дисертацію з теології («Навчання візантійського патріарха Фотія про Пресвяту Трійцю»).

Із 1922 — професор, із 1925 — ректор Греко-католицької духовної семінарії у Львові, яку реорганізував у Греко-католицьку богословську академію у Львові (ректор із 1928). Організатор Українського богословського наукового товариства, із 1926 — його голова. 1935 А.Шептицький призначив С. архідияконом Львівської митрополічної капітули. Із 25 листопада 1939 — архієпископ. У роки Другої світової війни — коад'ютор (помічник із правом наступництва) митрополита. Від 11 листопада 1944 — митрополит Галицький, архієпископ Львівський та єпископ Кам'янець-Подільський.

11 квітня 1945 заарештований за «ворожу діяльність проти УРСР, співпрацю з німецько-фашистськими окупантами». На вимогу світової громадськості 1963 звільнений і депортований до Ватикану. У грудні 1963 призначений членом Конгрегації сх. церков. Заснував Український католицький університет св. Климентія Папи в Римі, філії якого діяли у Вашингтоні, Лондоні, Чикаго, Філадельфії. Із 1965 — кардинал, із 1975 — патріарх УГКЦ.

С. — учасник багатьох євхаристійних конгресів, значну увагу приділяв спілкуванню із українською діаспорою. На кошти С. придбано приміщення для УВУ (Мюнхен, ФРН; 1976), побудовано собор Святої Софії (Рим, Італія; 1969). З його ініціативи придбано і відновлено парафіяльний храм Жировицької Божої Матері, засновано монастир оо. студитів у Кастель-Гондольфо (біля Рима).

Наукова і пастирська спадщина С. налічує 14 томів.

Бібліогр.: Український католицький університет імені св. Климента папи в перше п'ятиліття свого постановня і діяльності: 1963–1968. — Рим, 1969; «Я з Вами по всі дні і до кінця віку»: Блаженніший патріарх кардинал Йосиф Сліпий (1892–1984): Біобібліографічний покажчик. — Тернопіль, 1997.

Тв.: Твори. — Рим, 1968–85, т. 1–14; Обвинувачення перед історією: Промова на Трибуналі Сахарова // Авангард, 1978, № 1; Завіщання Блаженнішого Патріарха Йосифа // Сучасність, 1984, № 11; Церква мучеників. — Лондон, 1993.

Лит.: Сидор О. Блаженніший Йосиф і мистецтво. — Рим, 1944; Марусин М. Митрополит Йосиф Сліпий: Нарис життя, подвигів і страж-

дань. — Брюссель–Рим, 1972; Патріарх Йосиф Сліпий: До 100-річчя від дня народження. — Львів, 1991; Хома І. Йосиф Сліпий: Отець та ісповідник Української мученицької церкви. — Рим, 1992; Мишанич О. Митрополит Йосиф Сліпий перед судом КГБ (за архівними джерелами). — К., 1993; Гринів О. Йосиф Сліпий як історик, філософ, педагог. — Львів, 1994; Пелікан Я. Ісповідник віри між Сходом і Заходом. — К., 1994; Духовна спадщина Патріарха Йосифа Сліпого і сучасні проблеми розвитку української науки та культури: Збірник наукових праць. — Львів, 2000; Ленцик В. Визначні постаті української церкви: митрополит А. Шептицький і патріарх Й. Сліпий. — Львів, 2001; Глібчук П. Патріарх Йосиф Сліпий: Через терня випробувань до зірок небесної слави. — Тернопіль, 2002; Дашкевич Я. Постаті. — Львів, 2007; Патріарх Йосиф Сліпий у документах радянських органів державної безпеки. — К., 2010, т. 1-2; Штука С.В. Радянський період діяльності Йосифа Сліпого — митрополита Греко-католицької церкви 1944–1945 рр. В кн.: Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: Серія «Історичне релігієзнавство». — Острог, 2011, вип. 5.

Г.П. Герасимова.

СЛОВАЦЬКИЙ Юліуш (04.09.1809, Кременець — 03.04.1849, Париж) — один із найвидатніших польських поетів доби романтизму, драматург, епістолограф. Походив зі шляхетської родини. 1828 С. отримав диплом юриста Віленського університету.

Із 1829 — службовець міністерства фінансів у Варшаві. Літературний дебют відбувся 1830 поемою «Гуго». Після вибуху Польського повстання 1830–1831 співпрацював із дипломатичною службою повстанців, очоленою кн. А.-Є. Чарторийським, у липні 1831 здійснив місію до Парижа і Лондона. Після поразки повстання — емігрант у Парижі. 1832 видав перші дві поетичні збірки, 1833 у Швейцарії — третю. А. Міцкевич назвав цю поезію «святиною без Бога».

У лютому 1836 зі Швейцарії переїхав до Рима, де заприятелював зі З. Красінським, який став першим проникливим критиком його творчості. Протягом наступного року подорожував Грецією, Єгиптом, Палестиною, Сирією. Потім постійно мешкав у Парижі.

Залишив багатий і різномірний творчий доробок: 13 драм («Балладина», «Фантазій», «Кордіан», «Ксьондз Марек», «Лілля Венеда», «Марія Стюарт», «Мазепа», «Міндовг», «Срібний сон Саломеї» та ін.), 20 поем («Година мислі», «У Швейцарії», «Батько зачумлених», «Ангеллі», «Беньовський», «Вацлав», «Генезис із Духу», «Король Дух» та ін.), сотні віршів, листів і одну повість («Гуго»). Дослідники поділяють його творчість на 4 періоди: ранній, позначений впливом класицизму, просвіт-

ницького деїзму, релігійного скептицизму; другий — характеризується християнською етикою, далі переважило зацікавлення давньою історією і, нарешті, період творення власної філософської концепції, яку назвав генезисною. Його творчість піднімає проблеми національно-визвольної боротьби, історії польського народу, універсальної екзистенції; в останній період характеризується містицизмом на ґрунті своєрідної генезисної філософії.

У частині творів С. відтворено події з історії України, яку дуже любив як свою малу Вітчизну. Драми «Срібний сон Саломеї», «Беньовський», «Ксьондз Марек» присвячені добі Коліївщини та Барської конфедерації 1768; «Ян-Казимир» (дійшла в уривках) — добі Хмельниччини. Події в драмі «Мазепа» відбуваються в подільському замку, в поетичній повісті «Змій» відтворено образ козацтва, у незакінченому романі «Король Лядови» (1832, франц. мовою) сюжет розгортається в просторі славнозвісної «Софіївки» та на Поділлі. В ін. творах поета змальовано пейзажі Волині, Поділля, міста Кременець («Фантазій», «Балладина», «Лілля Венеда»), використано українські мовні елементи («Українська думка», «Змій»).

Твори митця перекладали українською мовою Олена Пчілка, І. Верхратський, М. Старицький, В. Щурат, М. Зеров, М. Рильський, М. Бажан, М. Зісман, Борис Тен, Д. Павличко, Р. Лубківський та ін.

Лит.: Рихлік Є. Українські мотиви в поезії Юлія Словацького. — Ніжин, 1929; Мочульський М. Гощинський, Словацький і Шевченко як співці Коліївщини. — Львів, 1936; Вервес Г. Юліуш Словацький і Україна. — К., 1959; Ленінська С. Юліуш Словацький. — К., 1973; Вервес Г. Україна у творчості Ю. Словацького. В кн.: Польська література і Україна. — К., 1985; Ридишевський Р. Юліуш Словацький: Життя і творчість. — К., 1985; Бовсунівська Т. Феномен українського романтизму: Етногенез і теогенез. — К., 1997; Грабович Г. Грані міфічного: Образ України в польському й українському романтизмі. В кн.: Грабович Г. До історії української літератури: Дослідження, есе, полеміка. — К., 1997; Радішевський Р. За мною майбутнє. В кн.: Словацький Ю. Поезії. — К., 1999; Юліуш Словацький і Україна: Збірник наукових праць: Київські полоністичні студії. — К., 2000, т. 2.

Р.П. Радішевський.

СМАЛЬ-СТОЦЬКИЙ Роман Степанович (08.01.1893, Чернівці — 27.04.1969, Вашингтон) — громадсько-політичний діяч, мовознавець, дипломат. Професор (1923). Дійсний член Наукового товариства імені Шевченка (1934). Народився в сім'ї ученого-філолога С. Смаль-Стоцького. Після закінчення 2-ї Чернівецької гімназії навчався в університетах Відня, Лейпцига і Мюнхена, де слухав лекції відомих професорів А. Лес-

кіна, К. Брутмана, В. Вундта, К. Лампрехта та ін. 1914 захистив дисертацію «Нарис словотвору українських прикметників». 1915–18 як член Союзу визволення України працював у таборах військовополонених українців у Німеччині і з 1917 читав лекції у Вищій школі дипломатичної служби в Берліні та видав у співавторстві з професором В. Сімовичем серію наукових праць «Нові шляхи». Від 1918 — дипломатичний представник ЗУНР, від 1919 — радник посольства, 1921–1923 — посол УНР у Німеччині. Брав участь у нараді голів дипломатичних місій УНР у серпні 1919 у Карлсбаді, де виступив з рефератом «Про внутрішнє становище в Україні». Входив до складу української делегації на Генуезькій міжнародній конференції 1922. У Генуї українці висловили протест проти того, щоб російська делегація представляла інтереси України. 1923 С.-С. переїхав до Праги, де працював професором Українського вільного університету. Активний діяч Державного центру УНР в екзилі. 1926–39 — професор Варшавського університету, від 1929 — секретар і редактор Українського наукового інституту у Варшаві. С.-С. був одним із організаторів і активних учасників прометеїстського руху у Варшаві. Прометеїсти пропонували утворити незалежну Українську державу над Дніпром, а західноукраїнські землі приєднати до складу Польщі. Брав участь у сесіях Унії товариств прихильників Ліги Націй у Женеві (1930), Брюсселі (1931). Під час Другої світової війни мешкав у Празі, був професором Празького університету. Від 1945 — в еміграції у Німеччині, 1947 — переїхав до США, де працював професором історії університету в Мілоукі (штат Вісконсин). При університеті заснував і очолював Слов'янський інститут (1949–69). Від 1952 — голова НТШ у США, а від 1955 — президент головної ради НТШ. Автор численних наукових праць з мовознавства. Разом з І. Огієнком видав у Варшаві 6 випусків «Студії з української граматики».

Лит.: Даниленко В.М., Добржанський О.В. Роман Смаль-Стоцький // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика. — К., 1999, вип. 3; Стрельський Г. Українські дипломати доби національно-державного відродження (1917–1920 рр.). — К., 2000; Брицький П.П. Роман Смаль-Стоцький: дипломатична, громадсько-політична та науково-педагогічна діяльність // Україна дипломатична. — К., 2004, вип. 4; Брицький П.П. та ін. Буковинці в боротьбі за українську державність (1917–1922 рр.). — Чернівці, 2007.

Н.В. Кривець.

СМОТРИЦЬКИЙ Мелетій (у миру — Максим Герасимович; бл. 1577, Острог — 27.12.1633, Дермань) — письменник-полеміст і філолог, церковний ієрарх, культурний і освітній діяч. Син Г. Смотрицького.

Навчався в Острозькій академії (або ж у свого батька), певний час його наставником був Кирило Лукаріс. Бл. 1596 С. вступив до Віленської єзуїтської академії, однак не закінчив її через свої проправославні орієнтації. 1600 став приватним учителем молодого кн. Б. Соломерецького. Невдовзі поїхав до Німеччини, супроводжуючи в поїзді на навчання свого вихованця. Разом із ним кілька років слухав лекції, зокрема у Лейпцизькому та Віттенберзькому протестантських університетах. По поверненні із закордонної освітньої мандрівки на деякий час затримався у маєтку князів Соломерецьких Баркулабові (нині с. Борколабово Бихівського р-ну Могильовської обл., Білорусь). Розпочав активну співпрацю з Віленським Святодухівським братством. 1610 опублікував у Вільно під псевдонімом Теофіл Ортолог полемічний твір польською мовою «Тренос, або плач Східної Церкви». Близько 1617–18 С. прийняв чернечий постриг під ім'ям Мелетій. Напередодні він упродовж року жив у Віленському Святого Духа монастирі. 1616 підготував до друку Євангеліє учительне (побачило світ у Єв'є; нині м. Вевіс, Литва), 1616–18 — знамениту граматику старослов'янської мови. Ці твори, а також «Тренос», висунули його в число найталановитіших тогочасних вітчизняних письменників і вчених-філологів. 1620 патріарх Єрусалимський Феофан висвятив його на архієпископа Полоцького, а також єпископа Вітебського і Мстиславського. Повернувшись після посвячення з Києва до Вільно, вірогідно на початку листопада 1620, став архімандритом Віленського монастиря Святого Духа. Невдовзі він втягнувся в гостру міжконфесійну боротьбу з унійними ієрархами — Й.-В. Рутським, Й. Кунцевичем, Л. Кревзою. У березні 1621 польський король Сигізмунд III видав універсал про арешт С., а також І. Борецького за звинуваченням у шпигунській діяльності на користь Османської імперії й організації антиурядових бунтів на релігійному ґрунті. С. у своєму творі «*Verificatia niewinności*» («Підтвердження безневинності»; Вільно, 1621) спростував такі звинувачення, а також інсинуації щодо самозванства і шпигунства патріарха Єрусалимського Феофана. 1621 С. видав у Вільно полемічну працю «*Obrona verificasiey*» («Захист верифікацією»), що стала відповіддю на унійну брошуру «*Sowita wina*» («Подвійна вина»). Невдовзі побачив світ його «*Elenchus pism uszczypliwych*» («Відсіч ущипливим творам»; Вільно, 1622). У своїх публікаціях цього часу С. не лише полемізував зі своїми опонентами, захищаючи конфесійні права православних, а й по-новому (конфесійно досить незаангажовано) розмислював над національною (ранньонаціональною) ідентичністю «руського народу» — тогочасного населення України та Білорусі. Згідно з його концепцією етнічною основою національної ідентичності русинів є «народження» і «кров», тобто родове начало, фактор рідної землі, спільної культури і долі, характеру, що об'єднувало та гуртувало людей в одну спільноту. Водночас С.

вважав, що зміна русинами віросповідання відповідно до моральних приписів свободи волі ніяк не порушує їхньої «національної» тотожності. Сумніви щодо правдивості православної догматики та церковного вчення почали з'являтися в нього ще до прийняття чернечого постригу. За визнанням самого С., він був прихильником унії церковної, коли вирушив у духовну мандрівку до Стамбула та Палестини (1623–25), де мав намір апробувати свій православний Катехізис в ієрархів Сх. Церкви. Однак стан тамтешньої богословської науки викликав у нього розчарування. 1627 за згодою прихильного до унії брацлавського воєводи кн. О. Заславського С. став архімандритом Дерманського Свято-Троїцького монастиря. 6 червня 1627 він надіслав листи до Папської столиці, заявивши про своє бажання перейти в унійну Церкву. Причому просив Папу Римського Урбана VIII, щоб до певного часу це залишалось в таємниці. Запідозрений у таємному унійстві, С. зазнав морального тиску на Київському православному церковному соборі 1628, його твір «*Apologia peregrinatione do Kraiow Wschodnych*» («Апология мандрівки до східних країв»; Львів, 1628) було визнано таким, що суперечить православній догматиці, й піддано анафемі. Повернувшись до Дерманського Свято-Троїцького монастиря, С. написав працю «*Protestatia Przeciwo Soborowi w tym Roku 1628... w Kiiowie Monasteru Pieczerskim obchodzonemu*» («Протестація проти собору 1628 року..., що відбувся в Києві в Печерському монастирі»; Львів, 1628), в якій відкрито заявив про свій розрив із православною Церквою. Згодом він видав ще два полемічні твори, написані з позицій унійної ідеології: «*Paraenesis abo Napomnienie*» («Паранезис або порада»; Краків, 1629) та «*Exethesis*» (Львів, 1629). 1631 завдяки прихильності Папи Римського Урбана VIII С. став архієпископом Ієрополітанським.

Помер у Дерманському Свято-Троїцькому монастирі, де й був похований.

Лит.: Федішин І. Мелетій Смотрицький та його унійна діяльність. В кн.: Збірник, присвячений світлій пам'яті Мелетія Смотрицького з нагоди трисотніх роковин смерті. — Львів, 1934; Прокошина Е.С. Мелетій Смотрицький. — Минск, 1966; Німчук В.В. Граматика М. Смотрицького — перлина давнього мовознавства. В кн.: Смотрицький М. Граматика. — К., 1972; Граматика М. Смотрицького. — К., 1979; Frick D.A. Meletij Smotryckij and the Ruthenian Question in the Early Seventeenth Century // *Harvard Ukrainian Studies*, 1984, no. 8; Яременко П.К. Мелетій Смотрицький: Життя і творчість. — К., 1986; Короткий В.Г. Творческий путь Мелетия Смотрицкого. — Минск, 1987; Frick D.A. Meletij Smotryckij's Threnos of 1610 and Its Rhetorical Models // *Harvard Ukrainian Studies*, 1987, no. 11; Frick D.A. Meletij Smotryckij. — Cambridge, Massachusetts, 1995; Кралюк П. Духовні пошуки Мелетія Смотрицького. — К., 1997; Сас П.М. Політична культура українського суспільства (кінець XVI — перша поло-

вина XVII ст.). — К., 1998; Його ж. Витоки українського націотворення. — К., 2010.

П.М. Сас.

СОЛЬЧАНИК (Solchanyk) Роман (н. 24.09.1944, с. Ужок (нині село Великоберезнянського р-ну Закарпатської обл.) — історик і політолог, фахівець із новітньої історії України: історії Комуністичної партії Західної України, української суспільно-політичної думки 20 ст., українсько-російських взаємин на сучасному етапі. До сфери наукових інтересів ученого належить проблема становища України на пострадянському просторі. Навчався в Ратгертському університеті, 1973 отримав ступінь доктора зі спеціальності історія Росії та Сх. Європи в Мічиганському університеті. 1972–73 — викладач східноєвропейської, російської та радянської історії в Мічиганському, 1973–75 — у Ратгертському університетах. Із 1977 — науковий аналітик з української політики та національних питань Радіо «Свобода» (Мюнхен, ФРН), із 1988 — директор науково-дослідного відділу цієї організації (Radio Free Europe / Radio Liberty Research Institute). 1994–98 — старший науковий аналітик відділу міжнародної політики РЕНД-корпорації (RAND Corporation; RAND — скорочення від Research and Development (науково-дослідні розробки) — американський аналітичний центр, що досліджує головним чином проблеми, дотичні до ЗС США) із питань, пов'язаних з Україною та Росією, згодом — консультант для РЕНД-корпорації.

Автор статей у фахових історичних та політологічних журналах.

Тв.: The Communist Party of Western Ukraine, 1919–1938. — Ann Arbor, Michigan, 1974; Mykhailo Drahomanov and the Ems Ukase: A note on the Ukrainian question at the 1878 International literary congress in Paris // Harvard Ukrainian Studies, 1977, vol. 1, no. 2; Українська суспільно-політична думка в XX ст. — Мюнхен, 1983, т. 1-3 (співупорядник); Ukraine: From Chernobyl' to Sovereignty: A collection of interviews. — New York, 1992 (редактор); Ukraine and Russia: The post-Soviet transition. — Lanham, Maryland, 2001; Culture and nations of Central and Eastern Europe: Essays in honor of Roman Szporluk. — Cambridge, Massachusetts, 2001 (співредактор).

Лім.: Озерова М.Б. Зустріч у редакції з політологом з Німеччини доктором Романом Сольчаником // УІЖ, 1991, № 2; About the authors. В кн.: Crimea: Dynamics, challenges, and prospects. — Lanham, Maryland, 1995.

Н.О. Лаас.

СОНДЕРС (Saunders) Девід (н. 03.06.1951, Манчестер (Велика Британія) — англійський історик. Професор. Член Британського королівського історичного товариства. 1979 захистив докторську дис. на тему: «Політичний і культурний вплив України на Велику Росію 1775–1835» в Оксфордському ун-ті. Викладав східноєвропейську та російську історію в Університеті м. Ньюкасл. Професор російської історії Школи історичних студій в Університеті м. Ньюкасл. Автор наукових праць із російської та української історії 18 — поч. 20 ст., зокрема монографії, присвяченої акультурації української аристократії 18 — 1-ї пол. 19 ст. та її ролі в російському культурному й інтелектуальному просторі. Опублікував низку студій із проблем англо-російських відносин кінця 19 — поч. 20 ст., російської соціальної історії, а також крос-культурні дослідження російсько-українських взаємин, зокрема розвідки про кирило-мефодіївських братчиків, М. Гоголя, З. Доленгу-Ходаковського, М. Костомарова, Є. Чикаленка, Валуєвський циркуляр 1863 та ін. Підтримував активні взаємини з українськими науковими осередками діаспори, зокрема Канадським інститутом українських студій Університету Альберти в м. Едмонтон (Канада) та Українським науковим інститутом Гарвардського університету в м. Кембридж (США).

Лауреат премії Фундації О. і Т. Антоновичів (1985).

Персональна сторінка на сайті Ун-ту м. Ньюкасл: <http://www.ncl.ac.uk/historical/staff/profile/d.b.saunders>.

Тв.: Contemporary Critics of Gogol's Vechera and the Debate about Russian Narodnost' (1831–1832) // Harvard Ukrainian Studies, 1981, vol. 5. no. 1; Historians and Concepts of Nationality in Early Nineteenth-Century Russia // Slavonic and East European Review, 1982, vol. 60, no. 1; Z.D. Chodakowski (1784–1825) and the Unity of Slavonic Culture // Nationalities Papers, 1983, vol. 11; The Ukrainian Impact on Russian Culture 1750–1850. — Edmonton, 1985; Britain and the Ukrainian Question (1912–1920) // English Historical Review, 1988, vol. 103; Modern Ukrainian history // European history Quarterly, 1988, vol. 18; Modern Ukrainian history (II) // European history Quarterly, 1991, vol. 21; Russia in the Age of Reaction and Reform 1801–1881. — London–New York, 1992; The Kirillo-Methodian Society // Slavonic and East European Review, 1993, vol. 71; What makes a nation?: Ukrainians since 1600 // Ethnic Groups: An International Periodical of Ethnic Studies, 1993, vol. 10; Mikhail Katkov and Mykola Kostomarov: A Note on Pëtr A. Valuev's Anti-Ukrainian Edict of 1863 // Harvard Ukrainian Studies, 1993, vol. 17, no. 3/4; The Russian Impact on Ukrainian Culture 1847–1905. В кн.: Другий міжнародний конгрес українців (Львів. 22–28 серпня 1993 р.): Доповіді та повідомлення: Історія, ч. 1. — Львів, 1994; Russia and Ukraine under Alexander II: The Valuev Edict of 1863 // International History Review, 1995, vol. 17; Russia's Ukrainian Policy (1847–1905): A Demo-

graphic Approach // *European History Quarterly*, 1995, vol. 25; *Russia, the Balkans, and Ukraine in the 1870s*. В кн.: *Russia and the Wider World in Historical Perspective: Essays for Paul Dukes*. — London, 2000; Микола Костомаров і творення української етнічної ідентичності // *Київська старовина*, 2001, № 5; *Russia's Nationality Policy: The Case of Ukraine (1847–1941)* // *Journal of Ukrainian Studies*, 2004, vol. 29; *The Starvation of Ukrainians in 1933: By-product or Genocide?* В кн.: *Holodomor: Reflections on the Great Famine of 1932–1933 in Soviet Ukraine*. — Kingston, 2008; *The Russian Imperial Authorities and Ievhen Chykalenko's «Rozmovy pro selske khoziaistvo» (1896–1905)* // *Journal Of Ukrainian Studies*, 2008/2009, vol. 33/34.

Лит.: Andriewsky O. Saunders D. *The Ukrainian Impact on Russian Culture 1750–1850*. — Edmonton, 1985; *Harvard Ukrainian Studies*, 1985, vol 9, no. 1/2;

О.В. Ясь.

СОХАНЬ Павло Степанович (18.11.1926, с. Новоіванівка (нині село Білопільського р-ну Сумської обл.) — 14.06.2013, Київ) — історик, фахівець з історії міжнародних зв'язків України, країн Пд.-Сх. Європи, передусім Болгарії, організатор археографічної діяльності в Україні, джерелознавець. Чл.-кор. АН УРСР (1985; нині НАН України), дійсний член Наукового товариства імені Шевченка у Львові (1995), академік Міжнародної слов'янської АН (1997). Професор (1981). Засл. діяч н. і т. України (1997). Учасник бойових дій Другої світової війни. 1953 закінчив Харківський педагогічний інститут, 1963 — аспірантуру Ін-ту історії АН УРСР. Із 1956 — на викладацькій роботі. Канд. дис. на тему: «Полум'яний революціонер: Життя та революційна діяльність Георгія Димитрова» (1963), докторська дис. на тему: «Економічне, науково-технічне і культурне співробітництво СРСР і Народної Республіки Болгарія та участь у ньому Української РСР: 1944–1970 рр.» (1973). Із 1963 працював в Інституті історії АН УРСР: 1974–91 — заступник директора з наукової роботи, 1988–91 — завідувач відділу історії міжнародних зв'язків України. Із 1987 — голова відновленої Археографічної комісії АН УРСР. Із 1991 — директор Інституту української археографії та джерелознавства імені М. Грушевського НАН України.

Автор понад 400 праць у галузі всесвітньої історії, археографії та джерелознавства.

Почесний член Болгарського філологічного товариства (1986), президент товариства «Україна–Болгарія» (із 1991).

Лауреат премії Президії АН УРСР ім. Д. Мануїльського (1976), Державної премії УРСР у галузі н. і т. (1980), премії НАН України ім. М. Грушевського (1993).

Нагороджений орденом Вітчизняної війни, болгарським орденом Кирила і Мефодія 1-го ст. (1973), орденами «Знак пошани» (1986), Ярослава Мудрого 5-го ст. (2006), Почесною грамотою Президії ВР УРСР (1976), п'ятьма болгарськими медалями, ін. нагородами, медаллю НАН України «За наукові досягнення» (2011).

Тв.: Пламенный революционер: Жизнь и революционная деятельность Г. Димитрова. — К., 1962 (2-ге вид. — К., 1969); Социалистический интернационализм в действии (Украинская ССР в советско-болгарском экономическом, научно-техническом и культурном сотрудничестве: 1945–1965). — К., 1969; Очерки истории украинско-болгарских связей. — К., 1976; Очерци по истории на украинско-българските връзки. — София, 1979; Кирило-Мефодіївське товариство. — К., 1990, т. 1-3 (гол. ред.); Яворницький Д.І. Історія запорозьких козаків. — К., 1990–92, т. 1-3 (відп. ред.); Грушевський М. Історія України-Руси. — К., 1991–98, т. 1-11 (голова редколегії); Український археографічний щорічник. — К., 1992 (відп. ред.); М.С. Грушевський і Academia: Ідея, змагання, діяльність. — К., 1993; Архів Коша Нової Запорозької Січі. — К., 1998 (голова редколегії); Михайло Грушевський. Твори у 50-ти томах. — Львів, 2002 (гол. ред.).

Лит.: Павло Степанович Сохань: До 70-річчя від дня народження та 40-річчя наукової діяльності. — К., 1996; Інститут української археографії та джерелознавства імені М.С. Грушевського НАН України (1991–2011). — К., 2011.

О.О. Маврін.

СПЛЕНІ (Spleny) Габріель фон, Габріель фон Сплєні фон Мігальді (02.10.1734, Терня, Угорщина — 01.04.1818, Слівнік) — австрійський військовий діяч, фельдмаршал-лейтенант (1785), генерал-губернатор Буковини (1774–78). Народився в німецькій протестантській родині. Навчався в єзуїтській гімназії і Терезіанській рицарській академії. Із 1752 — на військовій службі, з 1773 — генерал-майор. Очолював австрійські частини, які 31 серпня — 3 вересня 1774 окупували Буковину, скориставшись ослабленням Османської імперії в російсько-турецькій війні 1768–1774. Став першим головою тимчасової військової адміністрації краю, яку офіційно очолював з 24 жовтня 1774 до 6 квітня 1778. Під час війни з Османською імперією 1788–90 відзначився при взятті Ясс (3 вересня 1788) та в битві при Фокшанах (31 липня 1789). Закінчив кар'єру комендантом фортеці Ольмюц 1795.

За час свого управління Буковиною кілька разів ознайомлював вищу австрійську адміністрацію зі становищем у краї. Йому належить продуманий попередній проект військового впорядкування Буковини від

10 грудня 1774. Про його діяльність свідчить доповідна записка «Опис Буковини», опублікована окремих виданнях 1893 Й. Полском. Записка характеризує становище краю напередодні та після приєднання його до Австрії, містить пропозиції стосовно вдосконалення управління Буковиною та розвитку її економіки. Наводяться важливі географічні, етнографічні дані, детально аналізується економіка, описуються адміністративний устрій, податкова, поземельні системи, суд, ремесла, торгівля, санітарна справа тощо. «Опис...» є одним із найбільш цінних джерел з історії Буковини.

Тв.: General Spleny's Beschreibung der Bukowina. — Chernowitz, 1893; Опис Буковини. — Чернівці. 1995.

Лит.: Жуковський А. Історія Буковини. — Чернівці, 1993, ч. 2; Павлюк О.М. Буковина: Визначні постаті: 1774–1918 (біографічний довідник). — Чернівці, 2000; Никофарак М.В. До питання про австрійську військову адміністрацію Буковини (1774–1789 рр.). В кн.: Вісник Чернівецького національного інституту: Правознавство. — Чернівці, 2002, вип. 154.

С.В. Юсов.

СТАЛЬ (Staël) Анна-Луїза-Жермена де (22.04.1766, Париж — 14.07.1817, Париж) — французька письменниця. Народилася у протестантській сім'ї банкіра, міністра фінансів Людовика XVI Ж. Неккера. На формування світогляду С. справила вплив діяльність літературного салону, створеного її матір'ю Сюзанною Кюршо в Парижі. Його відвідували, зокрема, Д. Дідро, Ж. д'Аламбер, Г.-Б. де Маблі. 1786 вийшла заміж за шведського посла при французькому дворі у Версалі барона Е.М. Сталь-Гольштейна (1800 цей шлюб було розірвано). 1792 знайшла притулок у замку Коппе у Швейцарії. Після падіння якобінської диктатури (1794) повернулася до Парижа. Відкритий нею 1795 в приміщенні шведського посольства салон перетворився на центр громадсько-політичного і культурно-мистецького життя Франції. 1803 знову змушена покинути Париж, а згодом емігрувати. Подорожувала Німеччиною (де познайомилася з Й.-В. фон Гете, Й.-К.-Ф. Шиллером, В. фон Гумбольдтом, Й.-Г. Фіхте), Італією, Великою Британією, Австрією, Росією. 1814 повернулася до Парижа. Найвідоміші твори С.: «Софія, або Таємні переживання» (1786), «Джейн Грей» (1787), «Листи про творчість і характер Ж.-Ж. Руссо» (1788), «Про зв'язок літератури із соціальними інституціями» (1800), «Дельфіна» (1802), «Корінна, або Італія» (1807), «Про Німеччину» (1810), «Роздуми про французьку революцію» (1818) тощо.

Спогади про свою мандрівку на схід — до Австрійської та Російської імперій — С. виклала в книзі «Десять років вигнання», опублікованій

1821, уже після смерті авторки. Окрему главу своїх мемуарів вона присвятила Києву. Захоплення баронеси викликала краса Дніпра. Наводячи давню назву річки, Борисфен, вона переповіла легенду про заснування Києва перевізником-човняром, зачарованим прозорістю дніпровських хвиль. В екскурсі до історії Київської Русі письменниця згадала про її хрещення за князювання Володимира Великого. Вражена розкішною релігійних обрядів православної церкви, пишністю інтер'єру храмів та одягу священників, красою церковних співів, французька мандрівниця визнала, що «церемонії грецького культу принаймні не поступаються красою католицьким». С. відзначила, що за своєю архітектурою православні храми більше нагадують мусульманські мечеті, ніж культові споруди Німеччини, Франції, Англії, збудовані в готичному стилі. У книзі містяться згадки про козаків. Захоплена ідеями Ж.Ж. Руссо, С. зауважила, що для козацтва характерний незалежний спосіб життя, на зразок дикунів, однак у воєнний час у них панує сувора субординація.

Тв.: Oeuvres complètes. — Paris, 2008; Dix année d'exil. — Paris, 2012.

Лит.: Sorel A. Mme de Staël. — Paris, 1893; Dubé P.-H. Bibliographie de la critique sur Madame de Staël: 1789–1994. — Genève, 1998; Appel S. Madame de Staël. — München, 2011; Diesbach G. de, Madame de Staël. — Paris, 2011; Egnell E. Une femme en politique: Germaine de Staël. — Paris, 2013.

О.А. Іваненко.

СТЕПОВИЧ (Дудка-Степович) Андроник Іоаникійович (1856, с. Лебединці Прилуцького повіту — 26.10.1935, Київ) — учений-славіст, історик, літературознавець, перекладач. Навчався в Колегії Павла Галагана (1875) та на історико-філологічному факультеті Київського університету (1879). Викладав у гімназіях Києва, з 1888 був інспектором народних училищ Волинської губернії. Виконував обов'язки викладача й заступника керівника педагогічних курсів при Острозькій учительській семінарії для вчителів чеських навчальних закладів. Від 1895 як приват-доцент слов'янської філології читав лекції у Київському університеті. 1893 очолив колегію Павла Галагана. Здійснював дослідження з історії літератур південних і західних слов'ян, займався перекладацькою діяльністю. 1889 здобув премію графа Д. Толстого за працю «Нарис історії чеської літератури» (1886). 1906 відкрив у Києві приватну гімназію. 1920–1924 — викладав у Вищому інституті народної освіти. Співпрацював з ВУАН, публікуючи на сторінках її «Записок» рецензії і огляди зарубіжних наукових видань.

С. подорожував Австрією, Німеччиною, Францією, балканськими країнами, а також підтримував кореспонденцію із зарубіжними науковими й громадськими діячами, зокрема відомим своїми студіями з історії

сербської православної церкви архімандритом Н. Андричем; чеським правознавцем, дослідником історії права слов'ян, професором Празького університету К. Кадлецом; чеським мандрівником П. Дурдіком; чеським фольклористом Л. Кубою; членом сербської державної ради П. Срецьковичем.

Важливою складовою міжнародних зв'язків С. стало налагодження ним книгообміну із зарубіжними слов'янськими колегами. За його посередництва чеський етнограф, фольклорист, історик культури, засновник журналу «Česky lid» Зібрт Ченек 1892 передав до редакції «Київської старовини» свою працю «Історія культури, її виникнення, розвиток та бібліографія». С. надсилав власні студії до Югослов'янської Академії наук і мистецтв, яка 1899 висловила йому письмову подяку за книгу «Очерки истории сербохорватской литературы» (Київ, 1899). Науковою літературою і критичними зауваженнями С. обмінювався також із болгарським поетом, прозаїком і драматургом І. Вазовим, який визнав його розуміння ідейного змісту своєї збірки «Слівніца» (1886), пов'язаної із подіями сербо-болгарської війни 1885, «особливо правильним та вірним». 21 серпня (2 вересня) 1894 Вазов повідомив С. про надсилання йому свого роману «Під ігом» (1889–1890), присвяченого боротьбі болгарського народу проти османського панування. С. активно співпрацював із редакціями зарубіжних слов'янських періодичних видань, наприклад, журналу «Hlídko Literární» (Моравія), на сторінках якого він публікував свої праці та популяризував інформацію щодо викладання в університетах Російської імперії слов'янознавчих дисциплін.

Тв.: Очерк истории чешской литературы. — К., 1886; Очерки из истории славянских литератур. — К., 1893; Очерки истории сербохорватской литературы. — К., 1899.

Лит.: Апанович Е.М. Архив А.И. Степовича // Советское славяноведение, 1982, № 5; Павлюченко О.В. Україна в російсько-югослов'янських суспільних зв'язках (друга половина XIX — початок XX ст.). — К., 1992; Паламарчук О., Чмир О. А.І. Степович — знаний український учений-славист і педагог // Проблеми слов'янознавства, 2008, вип. 57; Іваненко О. Внесок Університету Св. Володимира у розвиток міжслов'янських культурних зв'язків (друга половина XIX — початок XX ст.) // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. — Київ, 2010, вип. 19; Лаптева Л.П. История славяноведения в России в конце XIX — первой трети XX в. — М., 2012; Саган Г.В. Югослов'яни у XX столітті: громадські та культурні зв'язки з Україною. — К., 2012.

О.А. Іваненко.

СТЕРЧО Петро (14.04.1919, с. Кузьмино (нині село Мукачівського р-ну Закарпатської обл.) — 18.06.1987, Нарберг (шт. Пенсильванія, США). Учений, публіцист, учасник українських національно-визвольних змагань кінця 1930-х рр. на Закарпатті. Д-р екон. н. (1949), д-р політ. н. 1936–38 навчався в Мукачівській торговельній академії, наприкінці 1938 — на поч. 1939 брав участь у роботі органів Карпатської України, член Карпатської Січі. Після окупації Закарпаття Угорщиною в березні 1939 емігрував до Словаччини, де закінчив Братиславську торговельну академію, згодом переїхав до Австрії. З 1942 за дорученням Проводу ООН працював викладачем шкіл у Західній Україні, а після війни продовжив навчання в Мюнхені в Українській вищій економічній школі, де 1949 захистив дисертацію і здобув ступінь д-ра економіки. 1950 виїхав до США, спочатку проживав у Пітсбурзі, а згодом — у Чикаго, де здобув ступінь д-ра політичних наук, працював професором місцевого університету, брав участь у роботі різних наукових організацій та об'єднань українців США. С. є автором низки монографічних досліджень та спогадів з новітньої історії Закарпатської України: «Карпато-Українська держава» (Торонто, 1965; Львів, 1994), «Національне відродження Карпатської України», «Карпатська Україна в міжнародних справах 1938–1939 рр.» (англ. мовою) та ін.

Лит.: Довгей В. Літописець Карпатської України. В кн.: Стерчо П. Карпато-Українська держава: До історії визвольної боротьби карпатських українців у 1919–1939 роках. — Львів, 1994.

С.В. Віднянський.

СТРИЙКОВСЬКИЙ (Strykowski) Мацей (бл. 1547, Стрикув — 1593, Юрборк (нині м. Юрбаркас, Литва) — польський поет та історик. Походив із шляхетської сім'ї. У 1560-х рр. розпочав службу при магнатських дворах. 1565 переїхав до Великого князівства Литовського, взяв участь у Лівонській війні 1558–1583, тривалий час служив у Вітебську під командуванням О. Гваньїні. Тоді ж почав писати вірші та історичні праці. 1572–74 перебував у Польщі (Люблін, Краків), брав участь у посольстві А. Тарановського до Стамбула (1574). Служив при дворі кн. Ю. Слуцького, написав фундаментальну віршовано-прозову хроніку «Про початок литовського народу». 1582 у Кенігсберзі (Крулевці; нині м. Калінінград, РФ) видрукував польською мовою «Хроніку польську, литовську, жмудську і всієї Русі». Згодом став католицьким священиком, служив у Юрборку.

«Хроніка...» — одна з найвизначніших пам'яток польської історіографії перехідного періоду від літописання до історичних досліджень, цінне джерело з історії Сх. Європи, зокрема України. У ній значну увагу

приділено опису війн між Московською державою та ВКЛ 15–16 ст., Лівонській війні 1558–83. У «Хроніку...» увійшли сюжети про Галицько-Волинське королівство, монголо-татарську навалу, боротьбу українського народу проти Османської імперії та Кримського ханату, подана генеалогія українських та білоруських князівських родів 14–16 ст. Примірники та списки твору зберігалися в найбільших бібліотеках України. За життя С. були здійснені переклади «Хроніки...» українською мовою. Твір вплинув на розвиток української літератури й історіографії 17–18 ст., зокрема на «Палінодію» З. Копистенського, Густинський літопис, «Кройніку» (1672–73) Ф. Софоновича, історичні компіляції П. Кохановського, літопис Г. Граб'янки та ін.

Тв.: Kronika polska, litewska, zmodzka i wszystailj Rusi. — Warszawa, 1846, t. 1-2; O poszatkach, wywodach, dzielnościach i sprawach rycerskich i domowych sławnego narodu litewskiego, zemoidzkiego, ruskiego. — Warszawa, 1978; Літопис польський, литовський, жмудський і всієї Руси. — Львів, 2011.

Лит.: Ulewicz T. Sarmacja. — Kraków, 1950; Sielicki F. Kronikakze polscy w dziejopisarstwie i dawnej historiografii Ruskiej // Slavia orientalis, 1965, nr. 14; Рогов А. Русско-польские культурные связи в эпоху Возрождения (Стрыйковский и его Хроника). — М., 1966; Ульяновський В.І., Яковенко Н.М. Український переклад хроніки Стрийковського кінця XVI — початку XVII століття. В кн.: Рукописна і книжкова спадщина України. — К., 1993, вип. 1; Гваньїні О. Хроніка європейської Сарматії. — К., 2001.

Ю.А. Мицик.

СУБТЕЛЬНИЙ Орест Мирославович (н. 17.05.1943, Краків) — історик. Професор (1982). Іноземний член НАН України (1992). Дійсний член Української вільної академії наук та Наукового товариства імені Шевченка, член Українського історичного товариства. Навчався у Віденському (1962–63) та Гамбурзькому університетах (1963–64). Здобув ступінь бакалавра в Університеті Темпл у Філадельфії (1965) та ступінь магістра в Університеті Пн. Кароліни (1967). Захистив докторську дисертацію на тему: «Вимушений альянс: Взаємини гетьмана Пилипа Орлика із Кримським ханством та Оттоманською Портою, 1710–1742» у Гарвардському університеті (1973). Викладав у Гарвардському ун-ті (1973–75), Коледжі Гамільтона в Клінтоні (1975–81). Від 1982 — професор історії та політичних наук Йоркського ун-ту в Торонто. Засновник та головний редактор часопису «Recenzija» (1970–73), в якому подавалися огляди українських радянських наукових публікацій. Заступник редактора «Harvard Ukrainian Studies» (1977–78). Шеф-редактор часопису «Nationality

Papers» (1985–88). Директор канадського проекту для вишколу українських дипломатів (2000–11). Автор праць із соціально-політичної історії Гетьманщини 18 ст., мазепинської еміграції 18 ст., історії українців у Пн. Америці та заг. нарисів з історії України. Переклав діаріуш Е. Лясоти англійською мовою (1974). Англomовний посібник С. «Україна: Історія» (1988) здобув неабияку популярність і не раз перевидавався повністю чи частково українською, російською, болгарською, німецькою, китайською, вірменською та словацькою мовами. Вважає, що українсько-шведський альянс супроти російського царя Петра I варто аналізувати в широкому компаративному контексті. Відтак порівнював виступ І. Мазепи та мазепинців з антироялістськими повстаннями у Західній і Східній Європі.

Почесний доктор Дипломатичної академії України при МЗС України (2006).

Лауреат премії фундації О. та Т. Антоновичів (1982; за монографію «Мазепинці: Український сепаратизм на початку XVIII ст.»).

Нагороджений орденом «За заслуги» 3-го ст. (2004).

Тв.: On the Eve of Poltava: The Letters of Ivan Mazepa to Adam Sieniawski, 1704–1708. — New York, 1975; Political Cooperation and Religious Antagonism: Aspects of Pylyp Orlyk's Relations with the Turks and Tatars. В кн.: Збірник на пошану професора, доктора О. Оглоблина. — Нью-Йорк, 1977; Mazepa, Peter I and the Question of Treason // Harvard Ukrainian Studies, 1978, vol. 2, no. 2; The Ukrainian-Crimean Treaty of 1711 // Harvard Ukrainian Studies, 1979/80, vol. 3/4, part 2; Mazepists and Stanislawists: The first Ukrainian and Polish Emigres. В кн.: Poland and Ukraine: Past and Present. — Edmonton–Toronto, 1980; Russia and the Ukraine: The Difference that Peter I Made // The Russian Review, 1980, vol. 39, no. 1; Cossack Ukraine and the Turco-Islamic World. В кн.: Rethinking Ukrainian History. — Edmonton, 1981; Domination of Eastern Europe: Native Nobilities and Foreign Absolutism, 1500–1715. — Kingston–Montreal, 1986; The Soviet occupation of Western Ukraine, 1939–1941: An overview. В кн.: Ukraine During World War: History and its Aftermath: A Symposium. — Edmonton, 1986; Нарис історії України. — Львів, 1991 (перевид. — 1992, 1993; у співавт.); Україна: Історія. — К., 1991 (англ. вид. — 1988, 1994, 2000 та 2009; укр. — 1992, 1993; рос. — 1994, болг. — 1995, вірм. вид. — 2010); Ukrainians in the North America: An Illustrated History. — Toronto, 1991; The Current State of Ukrainian Historiography // Journal of Ukrainian Studies, 1993, vol. 18, no. 1/2; Мазепинці: Український сепаратизм на початку XVIII ст. — К., 1994 (англ. вид. — 1981); Imperial Disintegration and Nation-State Formation: The Case of Ukraine. В кн.: The Successor States of the USSR. — Washington, 1995; The Habsburg and Russian Empires: Some Comparisons and Contrasts. В кн.: Empire and Society: New Approaches to Russian History. — Sapporo, 1997.

Лит.: Ukrainians in North America: A Biographical Directory of Noteworthy Men and Women of Ukrainian Origin in the United States and Canada. — Champaign, 1975; Національна академія наук України: Персональний склад: 1918–1998. — К., 1998.

О.В. Ясь.

СУКОВКІН Михайло Акінфійович (07.11.1857, Санкт-Петербург – 11.11.1938, Ментона, Франція) — громадський і державний діяч України. Народився в сім'ї таємного радника. Брат київського губернатора (1912–15), шталмейстера Н. Суковкіна. Упродовж багатьох років до Лютневої революції 1917 С. очолював Київську губернську земську управу. 1 березня 1917 на нараді представників «Земського союзу», військово-промислового й біржового комітетів, к-ту Союзу міст та ін. організацій і установ його обрали головою т. зв. Комітету громадських організацій, що став органом російського Тимчасового уряду в Києві. Із 8 березня до 22 вересня 1917 обіймав посаду губернського комісара Київщини. Брав участь у роботі Всеукраїнського національного конгресу (квітень 1917). М. Грушевський характеризував С. як «доволі симпатичного бюрократа», який «претендував на роль посередника між Києвом та Петроградом». Проте діяльність С. мала проросійське політичне спрямування, яке з приходом до влади П. Скоропадського стало особливо відвертим. Тоді його призначили Надзвичайним послом Української Держави в Туреччині. Діяльність посольства на чолі із С. була спрямована на реставрацію «єдиної і неділимої» Російської імперії. Так, у середині листопада 1918 С. офіційно заявив уряду Туреччини і всім дипломатичним представництвам у Стамбулі, що Україна була і є частиною Росії. Видав наказ про ведення діловодства в посольстві російською мовою.

З падінням Гетьманату С. був звільнений із посади, але відмовився передавати справи і майно посольства новопризначеному представникові Директорії Української Народної Республіки О. Лотоцькому, всіляко перешкоджав йому виконувати обов'язки Надзвичайного посла УНР. Утім він виконав лише одну важливу для України справу — склав і підписав із представником союзних ВМС на Сході віце-адміралом Аметом спеціальну угоду, за якою визнавалося право Української Держави на Чорноморський флот.

Лит.: Лотоцький О. В Царгороді. — Варшава, 1939; Грушевський М.С. Споми́ни // Київ, 1989, № 10; Скоропадський П. Спогади: Кінець 1917 — грудень 1918. — К.–Філадельфія, 1995; Стрельський Г.В. Українські дипломати доби національно-державного відродження (1917–1920 рр.). — К., 2000; Швидкий В.П. Олександр Лотоцький: учений, громадський діяч, політик (1890–1930-ті рр.). — К., 2002.

Г.В. Стрельський.

СУМЦОВ Микола Федорович (18.04.1854, Петербург — 14.09.1922, Харків) — історик, фольклорист, етнограф, літературознавець. Дійсний член Московського товариства любителів природознавства, антропології і етнографії (1889), член-кореспондент Чесько-Слов'янського товариства в Празі (1899), почесний член Товариства Нестора-літописця (1900), дійсний член Московського археологічного товариства (1902), член-кореспондент Російської Академії наук (1905), почесний член Товариства «Просвіта» (1907), член Наукового товариства імені Шевченка (1908), дійсний член Української академії наук (1919). Походив із родини нащадків української козацької старшини Сумців. 1871 закінчив другу Харківську гімназію, 1875 — історико-філологічний факультет Харківського університету. 1876 прослухав курс лекцій професора історії філософії К. Фішера та професора германської і романської філології К.-Ф. Барча в Гейдельберзькому університеті. З 1878 — приват-доцент кафедри російської мови та словесності Харківського університету. Магістерське дослідження С. присвячене темі «О свадебных обрядах, преимущественно русских» (1881). Був звинувачений в «українофільстві» за підготовлену ним докторську дисертацію «Лазарь Баранович», публічний захист якої було скасовано. 1885 здобув докторський ступінь, успішно захистивши дисертацію «Хлеб в обрядах и песнях». 1888 — екстраординарний професор кафедри російської мови і словесності Харківського університету, 1889 — ординарний професор, 1906 — заслужений професор. Брав активну участь у XI Археологічному з'їзді в Києві (1899) XII Археологічному з'їзді в Харкові (1902). Унаслідок виступів (зокрема на сторінках «Русских ведомостей») на захист української культури, проти заборони українського друкованого слова С. став об'єктом звинувачень в антиросійській пропаганді й націоналізмі. Першим серед професорів Харківського університету 1907 розпочав читати лекції українською мовою. 1908–1917 — декан історико-філологічного факультету Харківського університету. 1897–1919 — голова Харківського історико-філологічного товариства. 1920–1922 — директор Музею Слобідської України.

Широкий діапазон міжнародної наукової співпраці С. засвідчує його кореспонденція. 1900 до вченого надійшло письмове привітання з нагоди 25-ліття наукової, педагогічної і публіцистичної діяльності від хорватського славіста, члена Югослов'янської Академії наук і мистецтв (1866), Наукового товариства ім. Шевченка у Львові (1903) В. Ягича. Українська культура посідала важливе місце в системі наукових інтересів Ягича, і 1911 він надіслав С. листа з Відня, в якому дякував за готовність співпрацювати на ниві дослідження «малоросійської літератури». С. також листувався зі словенським славістом М. Мурко, який 12 січня 1901 надіслав йому з Відня привітання з 25-літнім ювілеєм наукової діяльності.

У листі від січня 1905 Мурко наголошував на важливому значенні діяльності харківського Історико-філологічного товариства та висловлював жаль з приводу того, що в м. Градці не було подібної установи. Неодноразово звертався до харківського вченого у своїх листах чеський славіст І. Полівка. За допомогою наукової кореспонденції С. налагоджував книгообмін із європейськими колегами, зокрема, викладачем гімназії у м. Солуні А.П. Стоїловим та чеським філологом В. Вондраком. 1901 до С. надійшов лист від Неаполітанського університету з проханням надіслати наявні в Харкові публікації з життя студентів.

Бібліогр.: Микола Федорович Сумцов (1854–1922): бібліогр. покажч. — К., 1999.

Тв.: Дослідження з етнографії та історії культури Слобідської України. Вибрані праці. — Х., 2008.

Лит.: Историко-филологический факультет Харьковского университета за первые сто лет его существования. — Х., 1908; Лещенко П.Я. Листи І. Ягича до М.Ф. Сумцова // Радянське літературознавство, 1958, № 4; Савченко Г.О. Життя, діяльність і науково-історична спадщина академіка М.Ф. Сумцова (1854–1922): Дис. ... к.і.н. — Х., 1993; Іванова О.В. Фольклористичні праці М.Ф. Сумцова в контексті української фольклористики другої половини ХІХ — початку ХХ ст.: Автореф. дис. ... к. філол. н. — К., 2000; Мандебура О. Микола Сумцов і проблеми соціокультурної ідентичності. — К., 2011.

О.А. Іваненко.

СУХОВІЄНКО (Суховій) Петро (1645 — р. с. невід.) — гетьман від імені Чортотлицької Січі та частини полків Лівобережної України і Правобережної України 1668–69. Народився в сім'ї козацького сотника Полтавського полку. Очевидно, навчався в Київському колегіумі. Із 1667 — кошовий писар Війська Запорозького низового. У середині серпня 1668 підписав у Бахчисараї військово-політичну угоду із кримським ханом Аділ-Гіреєм від імені запорожців. У вересні 1668 кошова рада обрала його гетьманом. Це обрання підтримали бл. 6 тис. запорожців, козаки Переяславського полку, Полтавського полку, Миргородського полку, Лубенського полку і Прилуцького полку (пізніше правобережний Уманський полк). Однак підтримка лівобережних козаків стала можливою лише з огляду на присутність в Україні багатотисячної татарської орди. С. направив своїх послів до султана Османської імперії Мегмеда IV, які мали запевнити султана, що новообраний гетьман буде притримуватися мирних відносин із гетьманом П. Дорошенком. З огляду на це Мегмед IV підтримав С. на гетьманстві, пообіцявши йому допомогу кримського хана, а також надання навесні війська для походу на Кодак. 7 жовтня (за

ст. ст.) 1668 С. видав універсал до українського народу, в якому українці з Лівобережжя та Правобережжя закликалися до об'єднання. Незважаючи на запевнення султана, під час свого гетьманства вів постійну політичну та військову боротьбу з П. Дорошенком та не раз намагався захопити столицю Українського Гетьманату — м. Чигирин. Водночас на поч. 1669 уклав короткочасну мирну угоду із П. Дорошенком про спільні дії проти Корони Польської. Діяльність С. підтримував колишній гетьман Ю. Хмельницький, який перебував у його уряді. 16 січня (за ст. ст.) зазнав поразки від підрозділів І. Сірка поблизу м. Ольховець. 5 травня (25 квітня) 1669 переобраний гетьманом на раді Війська Запорозького Низового, але 2 серпня (23 липня) склав булаву на користь М. Ханенка та певний час виконував обов'язки генерального писаря в його уряді. 1670 перейшов у Лвобережну Україну й розпочав виконувати дипломатичні доручення гетьмана Д. Ігнатовича (Многогрішного). Із приходом до влади 1672 гетьмана І. Самойловича склав присягу московському цареві Олексію Михайловичу. Подальша доля С. не відома — можливо, що він загинув або подався до Кримського ханату. У татарських колах відомий під іменем Ашпат-мурзи. Обстоював ідею союзницьких відносин із Кримським ханатом і незалежності Українського гетьманату від Речі Посполитої та Московського царства. 1669 П. Дорошенко висловлював бажання видати за С. свою доньку й таким чином примиритися зі своїм опонентом. Мав старшого брата Петра, який із дружиною проживав у м-ку Зіньків на Полтавщині.

Лит.: Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России. — СПб., 1872, т. 7; Андрусак М. До історії боротьби між П. Дорошенком та Суховієм в 1668–1669 рр. // ЗНТШ (Львів), 1929, т. 150; Чухліб Т. Гетьман П. Суховієнко (Суховій) у союзі з Кримським ханством проти Польщі і Росії. В кн.: Українська козацька держава: Витоки та шляхи історичного розвитку. — К., 2000, вип. 7; Його ж. Гетьмани Правобережної України в історії Центрально-Східної Європи (1663–1713 рр.). — К., 2004; Смолій В., Степанков В. Петро Дорошенко: Політичний портрет. — К., 2011.

Т.В. Чухліб.

Т

ТАБУЇ (Табіус; **Tabouis**) Жорж (17.01.1867, Париж — 7.11.1958, Байо) — французький генерал, із лютого 1917 — французький представник при штаб-квартирі російських військ Південно-Західного фронту в Україні (Бердичів). Наприкінці серпня 1917, через практичне припинення існування штаб-квартири, виїхав до Києва, де здійснив офіційний візит до Українського генерального військового комітету і мав розмову із С.Петлюрою. Був присутній на Третньому Всеукраїнському військовому з'їзді 1917. 1 грудня 1917 переїхав до Києва. 26 грудня 1917 французький уряд ухвалив рішення про призначення при Генеральному секретаріаті УНР комісара Французької Республіки та доручення цих обов'язків генералу Т. 28 грудня 1917 він отримав телеграму про своє призначення і поінформував про це генерального секретаря міжнародних справ О. Шульгина. 4 січня 1918 відбулося офіційне прийняття представника Французької Республіки при Генеральному секретаріаті УНР. Одночасно Т. був керівником французької військової місії в Україні. Заступивши на посаду, він провів її реорганізацію та підпорядкував собі віце-консула. Після вступу української делегації до переговорного процесу в Брест-Литовську звернувся із пропозицією до французького уряду запропонувати Україні чіткий договір, який означав встановлення контролю Франції у фінансовій, економічній, торговельній, військовій діяльності, а також у ділянці закордонної політики. Його вимогам бракувало гнучкості. Діяльність французької місії в Україні зазнала невдачі. 23 лютого 1918, через наступ українських та австро-німецьких військ, генерал Т. та ін. громадяни Франції залишили столицю України.

Автор спогадів «Як я став комісаром Французької Республіки на Україні» («Comment je devins Commissaire de la République Française en Ukraine»), виданих Українським науковим інститутом у Варшаві 1932.

Лит.: Косик В. Франція та Україна: Становлення української дипломатії (березень 1917 — лютий 1918). — Львів, 2004.

О.Б. Кудлай.

ТАРАСЮК Борис Іванович (н. 01.01.1949, м. Держинськ (нині смт Романів Житомирської обл.) — дипломат, політик, громадський діяч. Після закінчення 1975 ф-ту міжнародних відносин і міжнародного права Київського університету розпочав трудову діяльність у МЗС України. Упродовж 1975–81 працював аташе, 3-м, 2-м, 1-м секретарем МЗС України. 1981–86 — 2-й, а потім 1-й секретар відділу міжнародних

організацій МЗС України, 1-й секретар Постійного представництва України при ООН. 1987–90 був інструктором відділу зарубіжних зв'язків ЦК КПУ. 1990–91 — керівник секретаріату МЗС України, начальник відділу політичного аналізу і планування МЗС.

1992 Т. отримав дипломатичний ранг Надзвичайного і Повноважного Посла України. 1992–95 — заступник, 1-й заступник міністра закордонних справ України. У цей же час був головою Національного комітету України з питань роззброєння, головою Державного міжвідомчого комітету з питань вступу до Ради Європи. 1995–98 працював як Надзвичайний і Повноважний Посол України в Королівстві Бельгія, Королівстві Нідерланди та Великому герцогстві Люксембург (за сумісництвом).

Із 17 квітня 1998 до 29 вересня 2000 був міністром закордонних справ України, членом Ради національної безпеки та оборони України. У березні 2002 обраний народним депутатом України. Очолив Комітет із питань європейської інтеграції ВР України. У травні 2003 обраний головою Народного руху України. Під час Помаранчевої революції в листопаді–грудні 2004 Т. сприяв демократичному вибору та впровадженню європейських цінностей у політичне життя України. 4 лютого 2005 він вдруге очолив Міністерство закордонних справ України. Основним завданням було визначено прискорення процесу європейської та євроатлантичної інтеграції України. В умовах загострення внутрішньополітичної кризи 30 січня 2007 залишив посаду міністра закордонних справ України. На позачергових виборах 30 вересня був обраний до ВР України від партійного блоку «Наша Україна — Народна самооборона» (НУНС). 2008 став заступником голови фракції НУНС. У ВР України 6-го скликання очолив Комітет із питань європейської інтеграції, став членом української частини міжпарламентської Ради Україна–НАТО, членом української частини міжпарламентської асамблеї ВР України, Сейму Литовської Республіки та Сейму і Сенату Республіки Польща. Очолив українську частину Комітету з парламентського співробітництва між Україною та ЄС, був членом Постійної делегації ВР України в Парламентській асамблеї ЄС тощо, керівником груп із міжпарламентських зв'язків із Бельгією, Грузією, Румунією, заступником керівника групи з міжпарламентських зв'язків зі США, членом депутатських груп із міжпарламентського співробітництва з Литовською Республікою та Республікою Польща. Депутат ВР України 7-го скликання від ВО «Батьківщина» (від грудня 2012). Голова підкомітету з питань співробітництва з НАТО та Міжпарламентською конференцією з питань Спільної політики безпеки і оборони ЄС, питань Східного партнерства та Парламентською асамблеєю ЄВРОНЕСТ Комітету ВР України з питань європейської інтеграції. 15 червня 2013 після об'єднання Народного руху України з ВО «Батьківщина» Т. обраний заступником голови фракції у ВР України.

Нагороджений орденами «За заслуги» 3-го (1996) і 2-го ст. (1999), Почесною відзнакою Міністерства України з питань надзвичайних ситуацій та захисту населення від аварії на ЧАЕС (1998).

Лит.: Зленко А.М. Дипломатія і політика. — Х., 2003; Партійна еліта України. — К., 2004; Хто є хто в українській політиці: Довідник. — К., 2010.

А.Ю. Мартинов.

ТВАРДОВСЬКИЙ Петро (р. н. і р. с. невід.) — громадський і військовий діяч, консул Української Держави та Української Народної Республіки на Далекому Сході (1918–19). Поручик, ад'ютант помічника начальника Китайсько-Східної залізниці з адм. частини (Маньчжурія). Делегат 1-го Українського Далекосхідного з'їзду (червень 1917). У липні 1917 обраний заступником голови Маньчжурської української окружної ради; керівник її військової секції; командир української сотні ім. Т.Шевченка в Харбіні (Китай). У квітні 1918 відряджений в Україну, де представив міністерству закордонних справ домагання українського населення Далекого Сходу, серед яких — вимагати від російського уряду визнання Зеленого клину частиною України. Призначений урядом гетьмана П. Скоропадського консулом України на Далекому Сході з резиденцією в Харбіні. Улітку 1918 домігся дозволу Тимчасового Сибірського уряду на формування українських військових частин на Далекому Сході. Після колчаківського перевороту був переслідуваний правими силами. У 2-й пол. 1919 виїхав до Омська, подальша доля не відома.

Лит.: Дорошенко Д. Історія України, 1917–1923. — Ужгород, 1930, т. 2; Світ І. Український консулат в Харбіні. В кн.: Календар «Свободи» на 1957 р.; Його ж. Українсько-японські взаємини 1903–1945: історичний огляд та спостереження. — Нью-Йорк, 1972; Попок А.А. Українські поселення на Далекому Сході: Історико-соціологічний нарис. — К., 2001.

А.А. Попок.

ТВАРДОВСЬКИЙ (Twardowski) Самуель зі Скшипни (бл. 1595, с. Лютиня біля Скшипні, що під Твардовим — червень 1661, с. Велике Залісся) — польський поет і хроніст. Походив із давнього роду дрібної великопольської шляхти. Навчався у відомому єзуїтському колеґіумі архієпископа Карнковського в Каліші (нині місто Великопольського воєводства, Польща). Брав участь у Хотинській війні 1621, імовірно і в ін. воєнних кампаніях, зокрема в московських походах 1616–17. Після Хотинської війни був учасником посольства кн. К. Збараського до Османської імперії (1622–24). Пізніше служив різним магнатам (Збараським,

Вишневецьким, Сенютам, Лещинським, Опалінським). 1631 він видав свій перший друкований твір (ода єпископу Станіславу Лубенському), а 1633 — віршовану реляцію, що містить спогади про посольство кн. К. Збараського («Przeważna legacja»), пробував сили в жанрі політичної сатири. Спалах 1648 Національної революції українського народу змусив хроніста тікати до Великопольщі. Т. брав участь у походах військ Речі Посполитої проти козаків (1651), спостерігав за роботою елекційного сейму 1649, написав і видав ряд історико-публіцистичних творів, в яких описав повстання в Україні (вони потім увійшли до складу його гол. твору — «Wojna Domowa»). Поема «Владислав IV» (1649) була серед тих творів, які викликали гострий протест московського уряду, внаслідок чого 10 сторінок цієї книги польські власті мусили офіційно спалити. У роки «Потопу» (цей термін, як і термін «золотий спокій», уперше ввів Т.) хроніст схилився до підтримки шведського короля Карла X Густава, але потім визнав свою політичну помилку. На схилі життя Т. активно працював над головною справою свого життя — віршованою хронікою «Wojna Domowa» («Громадянська війна»). Першу її частину він видав ще за життя 1660 і завершив у рукописі наступні три її книги, довівши виклад подій до Оливського миру (1660). Цей рукопис пройшов цензуру з боку єзуїтів та був виданий посмертно з певними змінами і скороченнями (Каліш, 1681).

Т. був одним із найвідоміших польських поетів, за свого життя видав практично всі свої твори, бл. 10-ти («Легация», «Палац Лещинських», «Сигнал», «Щаслива московська експедиція найяснішого Владислава IV», «Владислав IV», «Дафна», «Прекрасна Паскваліна», імовірно «Катафалк»). Для істориків України особливе значення мають «Легация» та «Катафалк». Якщо в першій можна знайти важливі сюжети стосовно Хотинської війни 1621 і дій запорозьких козаків на чолі з гетьманом П. Конашевичем-Сагайдачним, про султаншу Роксолану і Абази-пашу, який мав українське походження, то в «Катафалку» основна увага приділяється роду Фірлеїв.

Головним твором Т. є «Wojna Domowa», написана в жанрі епічної поеми. Хоча «Wojna Domowa» має в цілому компілятивний характер, однак завдяки використанню Т. джерел, які не дійшли до нашого часу, в його основному творі є чимало оригінальних важливих звісток, особливо щодо визвольної війни, Корсунської битви 1648, Збараської облоги 1649, Берестецької битви 1651 та ін.

Світогляд Т. базувався на домінуючій у тодішній Речі Посполитій ідеології «сарматизму». Ворожа оцінка Т. Національної революції 1648–1676 багато в чому є типовою для польської еліти, він тенденційно зводив її до начебто громадянської війни. Т. всіляко очорнював українських повстанців, апологетизував каральні акції військ Речі Посполитої, роз-

дмухував успіхи польської зброї, унаслідок чого при описі битв у «Wojnie Domowej» наявні значні диспропорції. Одним із перших у польській історіографії Т. сформував міф про кн. Я. Вишневецького як рятівника Польщі, а його дії в обложеному Збаражі представив як апогей ратної слави. Хроніст шукав причини повстання в ірраціональній ненависті селян до панів, вбачав у повстанні Божу кару за гріхи польського суспільства, вважав повстанців бичем Божим. Він ненавидів і демонізував Б. Хмельницького та його сподвижників, однак був змушений визнати розум і відвагу гетьмана, порівнював його з Александром Македонським, Ганнібалом і Спартаксом. Т. також вказав на цілком реальні причини повстання: надмірний визиск шляхтою підданих, надто тяжкі для козаків умови угоди на Масловому Ставі (1638), зловживання королівських комісарів, шляхетську анархію, жовнірське свавілля. Концепція походження запорозького козацтва Т. є достатньо продуманою. Він підкреслив ідентичність русинів-українців із козаками, досить докладно описав спосіб життя козаків, вказав на важливу роль козаків і зокрема гетьмана П. Конашевича-Сагайдачного в боротьбі проти агресії Османської імперії. Т. виявив і здатність відійти від відвертої ворожості щодо українських повстанців. Шанс для досягнення польсько-українського компромісу він вбачав у Гадяцькому договорі 1658 і при цьому визнав право козаків мати свою державу в межах Речі Посполитої. Т. час від часу вживав такі географічні терміни, як «Україна» та «Біла Русь», чітко відмежовував їх від «Московії» і «Польщі».

Вплив творчості Т. на польську літературу 17 — поч. 18 ст. був дуже значним, він відчувається у творах таких польських авторів, як С. Шемйот, Я.-К. Хаур, М.-К. Сарбевський, К. Опалінський, особливо — В. Каховський та В. Потоцький. Це — текстуальні запозичення, також наслідування стилю та історичних поглядів автора «Wojny Domowej».

«Wojnu Domowu» активно використовували українські літописці. Вона зберігалася в ряді тогочасних бібліотек, зокрема, її перекладали українською прилуцький полковий обозний С. Лукомський і козацький старшина С. Савицький, її активно використали козацькі літописці Г. Граб'янка і, особливо, С. Величко, причому вони пропускали анти-українські випадки польського поета-хроніста. Можна сказати, що «Wojna Domowa» провокувала українських літописців на створення праць-відповідей.

Тв.: Wojna domowa z kozaki, tatar, moskwą, szwedami i węgry. — Calissu, 1681; Przeważna legacja. — Warszawa. 2000; Pałac Leszczyńskich. — Warszawa, 2002.

Лит.: Kowalkowski A.F. O rękopisie i wydaniach «Wojny Domowej» Samuela Twardowskiego. В кн. Archiwum Literackie. — Wrocław–Warszawa–Kraków, 1969, t. 14; Kaczmarek M. Epicki kształt poematów

historycznych Samuela Twardowskiego. — Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk, 1972; Kuran M. Retoryka, historia i tradycja literacka w twórczości okolicznościowej Samuela Twardowskiego. — Łódź, 2008; Тарасенко І.Ю. «Wojna Domowa» польського хроніста С. Твардовського як історичне джерело та пам'ятка історичної думки. — К., 2011.

І.Ю. Тарасенко.

ТЕМНИЦЬКИЙ Володимир-Лука Миколайович (24.07.1879, с. Хлопівка Гусятинського повіту (нині — Гусятинський р-н Тернопільської обл.) — 26.01.1938, Львів) — громадсько-політичний діяч, правник, адвокат, публіцист, міністр закордонних справ УНР (1919, квітень–серпень). Народився у сім'ї греко-католицького священника, громадського діяча о. Миколи Темницького (1847–1921) та Катерини (Касі) Темницької, сестри громадського діяча, священника, посла до Галицького сейму Миколи Січинського.

Навчався в гімназіях Коломиї та Золочіва. Після закінчення 1899 Золочівської гімназії (на той час — вищої, з польською мовою викладання) Т. вступив на юридичний факультет Львівського університету. Брав активну участь у студентському національному русі, став співзасновником організації «Молода Україна» (1900–1902), членом її Централі (разом із А. Крушельницьким, Л. Цегельським та ін.) та редколегії однойменного друкованого органу. Належав до організаторів виступів студентів щодо заснування Українсько-Руського університету у Львові, за що був виключений 1902 із університету. Навчання продовжив у Ягеллонському університеті в Кракові та у Віденському університеті, де отримав ступінь доктора права.

Після закінчення навчання деякий час працював адвокатом у Гусятині, разом зі своїм двоюрідним братом М. Січинським займався політичною діяльністю. 1909 був обраний до складу «керівного заряду» УСДП. 1911 кандидував від УСДП до Віденського парламенту. 1912 працював як адвокатський кандидат у Львові. У березні 1913 очолив управу УСДП, був наймолодшим серед керівників галицьких партій. Після рішення Головної Української Ради на засіданні 2-3 серпня 1914 про формування легіону Українських Січових Стрільців і створення Української Бойової Управи, Т. увійшов до її складу, членами якої були також К. Трильовський, І. Боберський, Л. Цегельський, М. Волошин, Д. Вітовський, Сень Горук, Т. Рожанковський (командир легіону). Т. був заступником голови Централі УСС, співпрацював із «Союзом визволення України». 1915 у Відні накладом «Союзу визволення України» вийшла його праця «Українські Січові Стрільці: (Думки й уваги з приводу українського мілітарного руху)» (Відень, 1915. — 40 с.). 1915 як пред-

ставник соціал-демократів увійшов до складу президії Головної Української Ради у Львові/Загальної Української Ради, що діяла у Відні. Деякий час мешкав у Відні, обіймав посаду секретаря і заступника голови ЗУНР. Упродовж 1917–1918 працював референтом української преси в австрійському Міністерстві закордонних справ.

3 листопада 1918 брав участь у підготовці офіційного оформлення ЗУНР, зокрема, розробленні Постанови УНРади, яка декларувала державну єдність України як основу зовнішньополітичного курсу ЗУНР. 3 січня 1919 (наказ Директорії УНР № 1) Т. як представника ЗУНР-ЗО УНР призначено на посаду товариша міністра закордонних справ у кабінеті В. Чехівського з 25 грудня 1918. 22 січня 1919 він узяв участь у проголошенні в Києві Акту Злуки ЗУНР та УНР. Його політична позиція як державного діяча ґрунтувалася на необхідності зближення з Антантою та заперечення будь-яких компромісів з більшовиками. На своїй посаді він активно впроваджував ідею створення Чорноморсько-Балтійського Союзу, здійснював підготовчу роботу щодо скликання Одеської конференції представників урядів нових незалежних держав, які виникли на території колишньої Російської імперії.

24 квітня 1919 його призначено міністром закордонних справ УНР у кабінеті Б. Мартоса. Т. започаткував таку форму організаційно-роз'яснювальної роботи керівництва міністерства закордонних справ УНР з главами дипломатичних представництв як наради послів і голів дипломатичних місій УНР. Перша нарада відбулася у Відні (18–22 червня 1919), друга — в Карлсбаді (6–14 серпня 1919). Мета обох нарад полягала в роз'ясненні основних напрямів зовнішньої політики УНР в умовах напруженої політичної ситуації та відсутності формального визнання дипломатичних представників УНР, обміну інформацією та посилення контролю за діяльністю дипломатичних представництв. Обговорювалися питання про хід Паризької мирної конференції, організації та координації діяльності дипломатичних представництв, пріоритетів внутрішньої і зовнішньої політики УНР. Головною проблемою організації діяльності дипломатичних установ УНР Т. вважав протиріччя в зовнішній політиці УНР і ЗУНР. Невдовзі після серпневої наради він отримав відставку з поста міністра (наказ Директорії № 207 від 2 вересня 1919 р.), як і решта членів уряду Б. Мартоса.

Після відставки зблизився з представниками ЗУНР-ЗО УНР, увійшов до складу офіційної делегації ЗУНР — ЗО УНР на Паризьких мирних переговорах. Свою діяльність у цей період Т. спрямовував на досягнення виведення польських окупаційних військ із західноукраїнських земель. У численних публікаціях у західноєвропейській пресі намагався обґрунтувати тезу про те, що Галичина є українською територією. Публіцистичні виступи Т., очевидно, справили вплив на формулювання рішення

Ради послів держав Антанти від 14 березня 1923 про приєднання західноукраїнських земель до Польщі, що містило пункт про автономію цих земель.

1923 Т. повернувся в Галичину. Спершу мешкав у с. Устя-Зелене, дуже бідував, хворів. 1926 переїхав до Стрия, з 1928 мешкав у Львові. Займався адвокатською практикою, брав активну участь у кооперативному русі, публікувався в українській пресі («Діло»). У грудні 1928 став віце-президентом відродженої УСДП. Упродовж 1930–1934 брав участь у діяльності Тимчасової ради міста Львова. Балотувався в Польський сейм за спільним списком УСДП і Радикальної партії. Мандат депутата сейму отримав після смерті Л.В. Бачинського 12 квітня 1930, однак сейм у серпні 1930 Й. Підсудський розпустив.

Похований на Личаківському цвинтарі у Львові. 1997 року на будинку в Усті-Зеленому, де мешкав В. Темницький, встановлено меморіальну дошку.

Лит.: Шипилявий. С. Передові громадяни і визначні постаті Бучаччини // Бучач і Бучаччина. Історично-мемуарний зб. — Нью-Йорк–Лондон–Париж–Сідней–Торонто, 1972, т. XXVII; Лепкий Б. Іван Франко // Спогади про Івана Франка. — Л., 1997; Жерноклеєв О.С. Українська соціал-демократія в Галичині: нарис історії (1899–1918). — К., 2000; Головацький І. Володимир Темницький і його рід. — Львів, 2002; Жерноклеєв О.С., Райківський І.Я. Володимир Темницький: сторінки політичної біографії (до 125-річчя від дня народження) // УІЖ, 2004, № 6; Жерноклеєв О.С., Райківський І.Я. Лідери західноукраїнської соціал-демократії. Політичні біографії. — К., 2004; Табачник Д. «Хуторянська» дипломатія. Темницький Володимир. В кн.: Історія української дипломатії в особах: Навч. посібник. — К.: Либідь, 2004; Матяш І. «Основною орієнтацією ... мусить бути орієнтація українська»: Протоколи віденської серпневої Наради послів і голів дипломатичних місій УНР 1920 р. як джерело з історії української дипломатії // Україна дипломатична: Наук. щорічник. — К., 2005, вип. VI; Biedrzycka A. Kalendarium Lwowa 1918–1939. — Kraków, 2012; Чорновол І. «Володимир Темницький — міністр УНР // Львівська газета, 2012, 27 травня.

І.Б. Матяш.

ТЕРЕЩЕНКО Михайло Іванович (18(05).03.1886, Київ — 01.04.1956, Монако) — промисловець і землевласник, фінансист, політичний діяч і меценат. Онук М.А. Терещенка. На поч. 20 ст. був одним із найзаможніших підприємців у Російській імперії (статок становив понад 60 млн рублів). Навчався в Лейпцизькому, Петербурзькому і Московському університетах, отримав диплом юриста (1911). Був високо-

освіченою людиною, вільно володів багатьма мовами, у т. ч. латинською і давньогрецькою, захоплювався театром і музикою, любив поезію і живопис. Серед друзів і знайомих мав прізвисько «вундеркінд».

Т. був депутатом 4-ї Державної думи Російської імперії, співчував прогресистам, субсидував опозиційні до уряду партії. Фінансово сприяв перетворенню 1913 Київського музичного училища на консерваторію, матеріально підтримував Київський художньо-промисловий і науковий музей, із 1912 — почесний попечитель 1-ї Київської гімназії. 1912–14 у Санкт-Петербурзі на його кошти існувало видавництво «Сирин», де були надруковані твори багатьох російських поетів т. зв. срібного віку. Був у дружніх стосунках із багатьма видатними представниками російської творчої інтелігенції, насамперед з поетом О. Блоком. Належав до однієї з петербурзьких масонських лож.

Із початком Першої світової війни Т. — активний співробітник Російського товариства Червоного Хреста, на власні кошти влаштував шпиталі. 1915–17 — заступник голови Всеросійського і голова Київського обласного військово-промислових комітетів. Брав участь у розробці опозицією плану військового перевороту в Росії напередодні Лютневої революції 1917. Міністр (у 31-річному віці) усіх складів Тимчасового уряду (із 15 (2) березня 1917 — фінансів, а з 18 (5) травня 1917 одночасно — закордонних справ). Член делегації Тимчасового уряду на переговорах з керівництвом Української Центральної Ради (червень 1917) про автономію України, до якої ставився прихильно. Входячи до складу різних коаліцій Тимчасового уряду, визначав курс зовнішньої політики Росії, спрямованої на тісний союз із країнами Антанти.

8 листопада (26 жовтня) 1917 заарештований більшовиками в Зимовому палаці. Звільнений за викуп у 100 тис. руб. із Петропавлівської фортеці навесні 1918. Виїхав за кордон, де займався бізнесом у сфері фінансів у Франції та її колоніях. Із приходом до влади більшовиків був позбавлений усіх банківських капіталів, підприємств, маєтків, особняків і художніх цінностей не тільки в Росії, а й за кордоном. Міжнародними кредиторами було це зроблено з метою погашення боргу за займи російського уряду, взяті в роки Першої світової війни для потреб армії, а Т. гарантував їх повернення своїми капіталами як міністр Тимчасового уряду.

Лит.: Ковалинский В. Вундеркинд, рожденный в Киеве // Зеркало недели, 1995, № 21; Його ж. Меценаты Киева. — К., 1998; Його ж. Семья Терещенко. — К., 2003; Донік О.М. Родина Терещенків в історії доброчинності. — К., 2004.

О.М. Донік.

ТЕРЛЕЦЬКИЙ Стефан (29.10.1927, с. Антонінка (нині село Тлумацького р-ну Івано-Франківської обл.) — 21.02.2006, Велика Британія) — політичний і громадський діяч. 14-літнім був вивезений на примусові роботи до Німеччини та Австрії. Після закінчення Другої світової війни в Європі був мобілізований до Червоної армії; звідки втік і дістався табору біженців у британській зоні окупації. 1948 прибув до Уельсу (Велика Британія), де почав працювати в копальнях, згодом — у пекарнях і готелях. Занурившись у політичне життя, став членом консервативної партії. Був учасником багатьох мітингів та зборів. 1983 обраний до британського парламенту, під час перебування в якому піднімав питання суспільно-політичного життя, прав людини, її духовного і матеріального становища. Був головою Комісії у справах ліцензії при міській раді Кардіффа (столиця Уельсу, Велика Британія; 1975–80), головою Комісії у справах служб довколишнього середовища (1979–80), головою спільної дорадчої комісії при службі здоров'я Південногломорганського округу (1978–79), головою футбольного клубу «Кардіфф Сіті» (1975–77), радником Кардіффської міської та Південногломорганської окружної рад (1968–84), референтом преси Консервативної групи в зазначених радах (1970–83), членом особливої Парламентської комісії з Валлійських питань (1983–87), членом Парламентської делегації Сполученого Королівства до Ради Європи й Західноєвропейського Союзу (1984–87). Упродовж багатьох років був радником Союзу українців у Великій Британії. У травні 1987 у Страсбурзі вніс на розгляд Парламентської асамблеї Ради Європи постанову щодо права українського народу на самовизначення й ситуації в Україні, яку підписали 30 послів (депутатів) Європейського парламенту. Подібну постанову вніс на розгляд Парламентської асамблеї Ради Європи й стосовно права польського народу на самовизначення, а роком раніше виголосив головну промову в Парламентській асамблеї Ради Європи щодо права Естонії, Латвії та Литви на самовизначення. У складі офіційних британських делегацій побував більш ніж у 30-ти країнах. Був радником прем'єр-міністра Великої Британії М. Тетчер у питаннях України і Центр.-Сх. Європи.

Автор спогадів «From War to Westminster» (2005).

Із рук британської королеви Єлизавети II отримав хрест командора ордену Британської імперії («Commander of the Order of the British Empire»; 1992), а також срібну ювілейну медаль Її Величності Королеви за публічні та спортивні заслуги в Уельсі.

Лит.: Курляк Ф. Свою Україну любіть... // Українська думка (Лондон), 2006, ч. 7–8.

І.І. Винниченко.

ТЕТЕРЯ (Моржковський, Мошковський) Павло Іванович (р. н. невід. — п. у квітні 1671) — державний і політичний діяч України та Польщі, дипломат Української козацької держави, гетьман Правобережної України 1663–65. Походив з волинського шляхетського роду Моржковських герба «Радван». Навчався в унійній школі поблизу Мінська та Київському колегіумі. Як слуга при магнатському дворі Пражмовських наприкінці 1630-х рр. подорожував європейськими країнами, можливо перебував у Італії. Перед 1648 — канцелярист гродського суду м. Луцьк, із 1649 — військовий писар Переяславського полку Української козацької держави. 1653–58 — Переяславський полковник. Протягом 1650-х рр. брав участь у всіх міждержавних переговорах, що відбувалися в Чигирині, виїжджав з дипломатичними місіями до Польщі, Росії, Молдови, Трансильванії. Один з авторів Переяславсько-Московського договору 1654, Гадяцького договору 1658 та Чуднівського договору 1660. Претендент на булаву після смерті гетьмана Б. Хмельницького. Наприкінці 1658 переселився до Варшави, упродовж 1659–62 — полоцький стольник і мельницький підчаший Речі Посполитої, спеціальний секретар при дворі польського короля Яна II Казимира Ваза, потім — староста брацлавський та чигиринський Корони Польської. 1662 — генеральний писар в уряді гетьмана Ю. Хмельницького. Після зречення останнього обраний гетьманом на генеральній раді в Чигирині. Визнав зверхність короля Яна II Казимира та підтримав його похід у Лівобережну Україну 1663–64. Планував за допомогою цього об'єднати право- і лівобережну частини Української козацької держави. Орієнтація Т. на Річ Посполиту та його внутрішня (гол. чином соціальна) політика викликали невдоволення частини населення Правобережної України і, як наслідок, повстання проти гетьманської влади 1664–65, що підтримувалося лівобережним гетьманом І. Брюховецьким та Запорозькою Січчю. Згідно з проектом, поданим на варшавський вальний сейм 1664, намагався реформувати внутрішньополітичний устрій України. Після того, як у червні 1665 його війська були розбиті повстанцями, зрікся булави та виїхав до Варшави, забравши із собою гетьманські клейноди та основні документи з архіву Української козацької держави. Період правління Т. характеризується поглибленням суспільно-політичної кризи в Україні та її політичним розколом. Після оголошеної баніції в червні 1670 втік до Молдови, де перебував як почесний гість при дворі господаря Г. Дуки, згодом переїхав до Османської імперії. Розглядався султаном Мегмедом IV Авджи як один із претендентів на гетьманську посаду в Україні, однак у квітні 1671 був отруєний польським агентом у Стамбулі.

Добре володів ораторським мистецтвом, досконало знав латинську, польську та російську мови. Матір Т. була черницею василіанського чину. Мав двох братів — Юрія та Шурла (зведеного) — і двох сестер. Був

одружений спочатку з сестрою І. Виговського, а з 1660 — з донькою Б. Хмельницького Оленою. Володів багатьма маєтками на Київщині, Брацлавщині, Волині та Підляшші. Мав власний будинок у Варшаві. Із 1667 Т. — член Львівського Ставропігійного православного братства, якому подарував мощі св. Меркурія. 1669 відписав частину сіл Київському Межигірському Спасо-Преображенському монастиреві, ін. свої села — Києво-Печерському монастиреві. Тоді ж виявляв бажання стати ченцем цього монастиря. Імовірно, похований у православної церкві м. Едірне (Туреччина). Згадується в кількох історичних українських піснях та думах.

Лит.: Jurkov E. Pawel Tetera, hetman Ukrainy prawobrzezny w П. 1662–1665 (rola polityczna): дис. ... д-ра істор. н. — Львів, 1928; Львівський обласний архів, ф.26, оп.4, спр. 678; Wojcik Z. The early period of P. Teterja's Hetmancy in the Right-Band Ukraine (1661–1663) // Harvard Ukrainian Studies, 1979/80, vol. 3–4; Дашкевич Я. Павло Тетеря. В кн.: Володарі гетьманської булави: історичні портрети. — К., 1994; Смолій В.А., Степанков В.С. Українська національна революція XVII ст. (1648–1676 рр.). — К., 1999; Горобець В.М. Еліта козацької України у пошуках політичної легітиматії: стосунки з Москвою та Варшавою, 1654–1665. — К., 2001; Чухліб Т.В. Гетьмани Правобережної України в історії Центрально-Східної Європи (1663–1713 рр.). — К., 2004; Крикун М. Між війною та радою: козацтво Правобережної України в другій половині XVII — на початку XVIII ст. — К., 2006; Газін В.В. Гетьман Павло Тереря: соціально-політичний портрет. — Кам'янець-Подільський, 2007; Чухліб Т.В. Гетьмани України-Русі. — Донецьк, 2012.

Т.В. Чухліб.

ТЕТЧЕР (Thatcher) Маргарет Хілда (13.10.1925, Грентем — 8.04.2013, Лондон) — британська державна та політична діячка, прем'єр-міністр Об'єднаного Королівства (1979–1990). Народилася в провінційному містечку Грантем (графство Лінкольншир) у родині крамаря. 1943 вступила до Саммервілського хімічного коледжу Оксфордського університету. У студентські роки виявила неабиякі здібності політичного організатора, 1946 очолила спілку молодих консерваторів Оксфорда. Після завершення навчання (1946) три роки працювала в хімічній лабораторії. 1951 одружилася з багатим бізнесменом Денісом Тетчером, 1953 народила двійнят: Марка і Керол. 1952–53 екстерном здобула юридичну освіту. Протягом 1954–59 працювала фахівцем з податкових питань, займалася адвокатською практикою. Як кандидат від Консервативної партії брала участь у виборах до парламенту 1951, 1955, 1957, проте зазнала поразки. Лише з четвертої спроби 1959 увійшла до лав Кон-

сервативної фракції Палати громад. У 1961–64 була парламентським секретарем у справах пенсій та соціального страхування. З 1967 увійшла до тіньового кабінету лідера Консервативної партії Е. Хіта. Після перемоги консерваторів на парламентських виборах 1970 обіймала посаду державного секретаря (міністра) освіти та науки. У лютому 1975 Т. обрано лідером Консервативної партії. 1979 у результаті перемоги консерваторів на парламентських виборах вперше в історії Великої Британії країну очолила жінка і в подальшому побила всі рекорди тривалості перебування на посаді прем'єр-міністра держави (12 років).

У роки свого прем'єрства Т. провела комплекс реформ у галузі фінансової, економічної та соціальної політики, відомих як «тетчеризм». Стрижнем її внутрішньої політики стала приватизація державного сектора економіки шляхом акціонування капіталу, відновлення потужної верстви середніх і дрібних власників, упровадження низки законів про зайнятість, що жорстко регламентували діяльність профспілок і обмежували страйкову боротьбу в країні.

Свій зовнішньополітичний курс Т. спрямувала на подолання хибної думки європейського співтовариства про Британію як «хвору людину Європи» і швидке відновлення панівної позиції країни в постіндустріальному світі. Гаслом на міжнародній арені обрала послідовний захист національних інтересів, переконливим доказом чого стало повернення Об'єднаному Королівству Фолклендських островів 1982. Послідовно реалізовувала курс стратегічного партнерства з США, особливо за президентства Р. Рейгана, конструктивно критикувала політику бюрократичних кіл ЄС за порушення національних інтересів країн-членів європейського співтовариства, підтримувала дружні відносини з країнами-членами Співдружності, займала непримириму позицію щодо комуністичних лідерів СРСР та їхньої політики. Проте після приходу до влади М. Горбачова (1985) кардинально змінила своє ставлення до Радянського Союзу, схвалювала процеси його демократизації, при цьому зберігала тверду переконаність у необхідності підтримки ідеї європейської безпеки. Підтримала падіння прорадянських комуністичних режимів у країнах Центральної та Східної Європи, наголошуючи на тому, що завжди розглядала Європу як єдине ціле. Разом із тим, вважала, що ЄС виступає не єдиним проявом європейської ідентичності. Її позиція щодо вступу країн Центральної та Східної Європи до ЄС поступово еволюціонувала від повного схвалення розширення кордонів Європейського Співтовариства на Схід до більш стриманих рекомендацій для урядів країн-кандидатів на вступ до ЄС щодо пошуку інших шляхів модернізації економіки та розширення ринків, таких, що не потребують відмови від суверенітету. Неоднозначно поставилася до розпаду Радянського Союзу. Перебуваючи з офіційним візитом у Москві в червні 1990, відвідала Київ, де виступила

на засіданні Верховної Ради УРСР. І хоча мету свого візиту вона задалегідь вбачала в намірі переконати лідерів радянської України не виходити зі складу Радянського Союзу, оскільки це нібито могло призвести до загальної дестабілізації світового порядку, після спілкування з колишніми політв'язнями як досвідчений політик досягнула вкрай важливу проблему національної ідентичності українського народу. Згодом, аналізуючи темпи реформування економіки незалежної України, оцінювала їх як надто повільні, проте, зважаючи на великий людський і природно-ресурсний потенціал країни, закликала лідерів Заходу виявити спільну зацікавленість у майбутньому сильної України в європейській спільноті як своєрідного буфера між Росією і НАТО й у жодному разі не як сферу впливу Росії.

Перемігши тричі поспіль на парламентських виборах (1979, 1983, 1987), не досягнувши компромісу з міністрами-єврооптимістами всередині кабінету міністрів і не набравши необхідної кількості голосів у першому турі виборів, лідер Консервативної партії у листопаді 1990 добровільно пішла у відставку, зберігши єдність політичної сили та перспективу перемоги на майбутніх парламентських виборах. Після відставки написала три томи мемуарів («Роки на Даунінг стріт, 10», «Мистецтво управляти державою», «Дорога до влади»), у яких виклала неоціненний досвід успішного політика. На запрошення державних діячів читала публічні лекції у США, Японії, Росії, країнах Південно-Східної Азії та Латинської Америки. 1992 британська королева за заслуги перед народом нагородила Т. титулом баронеси Кественської і правом довічного членства в Палаті лордів. Стала єдиним британським прем'єр-міністром, удостоєним честі прижиттєвого встановлення бронзового пам'ятника у фойє Вестмінстерського палацу.

Лит.: Огден К. Маргарет Тэтчер, женщина у власти: Портрет человека и политика. — М., 1992; Thatcher M. The Downing Street Years. — London, 1993; Перегудов С.П. Тэтчер и тэтчеризм. — М., 1996; Тэтчер М. Искусство управлять государством. Стратегия для меняющегося мира. — М., 2003; Тэтчер М. Автобиография. — М., 2014; Mantel H. The assassination of Margaret Thatcher: and other stories. — London, 2014; Hennessey Th. Hunger strike: Margaret Thatcher's battle with the IRA, 1980–81. — Sallins, Co. Kildare, Ireland, 2014; Margaret Thatcher / edited by Tim Bale. — London–New York, 2015.

О.С. Черевко.

ТИМОШЕНКО Сергій Прокопович (23.01.(5.02).1881, с. Базилівка (нині Крупське Конотопського р-ну Сумської обл.) — 6.07.1950, Пало-Альто) — державний і політичний діяч, архітектор, професор. Народився

в родині землеміра. Мати походила з польської родини Сарнавських. Початкову освіту здобув удома. Закінчив Роменське реальне училище, 1906 — Петербурзький інститут цивільних інженерів. Член Української студентської громади, з 1903 — петербурзького осередку РУП (пізніше — УСДРП).

1906–1908 — виконавець робіт на будівництві залізничного вузла ст. Ковель, інженер місцевого повітового земства. 1908–1909 — член (1909 — голова) Київського товариства «Просвіта», інженер технічного відділу дирекції Південно-Західної залізниці у Києві. За його проектами збудовані 4-поверхові будинки Л. Юркевича і С. Лаврентьева. 1909–1919 — ст. інженер, начальник технічного відділу, заступник головного інженера на Північно-Донецькій залізниці у Харкові. Спроекував і збудував лінії залізниці Льгов–Роданово, Федорівка–Скадовськ, Яма–Бахмут–Микитівка, Гришине–Рівне та різноманітну інфраструктуру до них, будинок управління Північно-Донецької залізниці, відомі особняки Бойка, Попова, Томицького, Лазаревих, кілька 5-поверхових будинків. Консультант на будівництві хімічного заводу товариства «Русскокраска» в Куп'янському повіті, заводу «Коксобензол» на станції Рубіжна, начальник будівельного відділу з розробки проекту електрифікації Донецького басейну «Углеток». Мав власне бюро-майстерню, що здійснювало проекти цивільного і промислового будівництва. Автор проектів санаторно-курортного будівництва у Туапсе, Сочі, Геленджіку та в Криму.

Член Українського літературно-художнього та етнографічного товариства ім. Г.Ф. Квітки-Основ'яненка, один з керівників Українського художньо-архітектурного відділення Харківського літературно-художнього гуртка, голова інженерно-будівельної секції Харківського союзу інженерів. Розробляв український національний стиль в архітектурі (український архітектурний модерн початку ХХ ст.). У цьому стилі виконав будинок міського училища ім. Т.Г. Шевченка на Павлівці-Лозовій, житлові будинки на колишніх вул. Катеринославській, Петинській, Мирносицькій. 1907–1917 брав участь у виставках і конкурсах в Україні і Росії, отримав більше 10 нагород.

1917 на Всеукраїнському національному конгресі обраний членом Української Центральної Ради від Харкова. 1917 — голова Селянського з'їзду Слобідської України, заступник голови Харківського губернського виконавчого комітету. 1917–1918 — голова Національної Ради Харківщини, 1918 — губернський комісар Харківщини. 1919 переїхав до Києва. Ст. інженер залізниць міністерства шляхів сполучення, один з організаторів Українського архітектурного інституту. 1919–1921 — міністр шляхів сполучення у кабінетах І. Мазепи, В. Прокоповича й А. Ливицького. У липні 1920 брав участь у переговорах при підписанні угоди між урядами УНР і Кубанської Народної Республіки. Учасник II Зимового

походу армії УНР. Нагороджений Хрестом Симона Петлюри. На поч. 1921 — член (від уряду) Вищої Військової Ради.

1921–1924 жив у Львові, працював спочатку в архітектурному бюро «Ян Левінські», потім у бюро Польського будівельного товариства, виконав кілька проектів церков, маєтків у Галичині та на Волині, перебудови Національного музею і найбільшого готелю у Львові. Брав участь у художніх виставках.

1924 емігрував до Чехословаччини. Працював в Українській господарській академії в Подебрадах (1924–1930). Викладав архітектуру та сільськогосподарське будівництво, був доцентом, професором, завідувачем кафедр будівництва й архітектури, водно-санітарної техніки, деканом інженерного ф-ту, ректором УГА. 1924–1929 — професор Студії пластичного мистецтва в Празі. Створював проекти шкіл, церков, музеїв, народних домів, що були реалізовані в Чехословаччині та Галичині. Залишався членом УСДРП.

1930 реемігрував до Польщі. Працював у Луцькій міській Раді, був головою Луцького Чесно-хресного братства, Товариства прихильників православної освіти й охорони традицій православної віри ім. Петра Могили, членом Товариства ім. Лесі Українки. Від Волині обирався послом до польського Сейму (1935–1938) і Сенату (1938–1939). Збудував кілька церков, понад 40 цивільних будинків, відновив в українському стилі Братську церкву у Луцьку. Член Гуртка діячів українського мистецтва у Львові, мистецького товариства «Спокій» у Варшаві. 1943 залишив Україну. 1945–1946 перебував у Гейдельбергу. 1946 переїхав до США, жив у Пало-Альто (Каліфорнія). Здійснив подорож Канадою. Створив проекти церков для Аргентини, Канади, США. Автор понад 400 проектів різних будов і архітектурних комплексів, спроектував багато надгробних пам'ятників, у т.ч. надгробну плиту на могилі Симона Петлюри в Парижі. Автор посібника «Будівельні матеріали, їх властивості, досліди і виготовлення» (Подебради, 1925).

Літ.: Професор Сергій Тимошенко // Українська Господарська Академія в Ч.С.Р. 1922–1935. — Нью-Йорк, 1959; Чепелик В. Відділ митців, яким пишалися харків'яни // Прапор, 1976, № 8; Власенко В. Забутий архітектор Сергій Тимошенко // Сумська старовина. Зб. наук. пр. — Суми, 1996; Власенко В. «Як осінній лист по вітру...» // Наука і суспільство. — К., 1996, № 11–12; Чепелик В. Архітектор Сергій Тимошенко, традиціоніст і новатор // Зб. наук. пр. НДІ теорії та історії архітектури і містобудівництва. — К., 1999, вип. 4; Власенко В. До біографії С.П. Тимошенка // Сумська старовина, 2001, № 8–9; Власенко В. Сергій Тимошенко — архітектор і політик // Сумський історико-архівний журнал, 2007, № 2–3; Попельницька О.О. Сто великих діячів культури України. — К., 2010; Вітченко Д. Харківський період життя та творчості

Сергія Тимошенка // Пам'ятки України, 2014, № 12; Корсак І. Борозна у чужому полі. Роман. — К., 2014.

В.М. Власенко.

ТИШКЕВИЧ Михайло Станіславович (7(20).04.1857, с. Андрушівка Липовецького повіту Київської губернії — 3.08.1930, Гнезно) — політичний і громадський діяч, дипломат, публіцист, меценат-благодійник, філантроп, граф. Член Товариства дипломатичної історії в Парижі. Мистецький псевдонім — Маляр Каленик, Михайло Калинин, Каленик; криптонім — М.О.

Нашадок відомого з першої половини 15 ст. магнатського роду. Батько граф Станіслав Генріхович Тишкевич — предводитель дворянства Уманського повіту. Мати Олена Колишко-Дені — донька генерала Бенедикта Колишка-Дені і Терези Цеплинської, власниця с. Андрушівки, яке отримала як посаг на весілля, благодійниця. У родині, крім Михайла, були сини Генрих (1847–1917) та Бенедикт (1849–1939). Дитинство пройшло в Одесі, Варшаві, Вільно. До Андрушівки повернувся 1874.

З юнацьких років захопився історією, генеалогією, літературою, живописом. 1879 навчався в Імператорській академії живопису в Петербурзі, брав участь у мистецьких виставках. Як дослідник працював у Центральному історичному архіві в Києві, тісно спілкувався з В.Б. Антоновичем, який сприяв його контактам із Львівським товариством «Прогресу». 1887 Т. заснував при цьому товаристві премію за кращу історичну повість або драму («Михайлівська премія»). Постійно займався благодійництвом: спонсорував навчання талановитих селянських дітей, створив фонд допомоги літераторам і артистам при Варшавському товаристві витончених мистецтв, матеріально підтримував Наукове товариство імені Т. Шевченка у Львові, видання часопису «Рідний край» Олени Пчілки, відкриття відділу українознавства в університеті м. Лювен тощо.

Був засновником і активним учасником товариств: «Ліберально-консервативний союз шляхти і земельних власників», «Крайова партія в Україні» (1906), що домагалися продажу землі лише місцевим селянам; «Товариство прихильників миру» (1907), гаслом якого був вислів: «Об'єднана праця для добра України»; київської Громади українців — греко-католиків (1917 обраний її Головою). Зі створенням 1907 Українського наукового товариства у Києві став його членом.

Від 1909 мешкав у Швейцарії (м. Лозанна). Під час Першої світової війни як щирий український патріот співпрацював із Українським інформаційним комітетом та Українським пресовим бюро в Швейцарії (керівник — В. Степанківський), фінансував видання тижневика «L'Ukraine», організував благодійні акції для збирання грошей та медикаментів

для біженців та інтернованих українців із Галичини, поранених вояків. Водночас у зарубіжних виданнях («New York Herald», «Journal de Genève», «Gazette de Lausanne», «La Tribune de Lausanne», «La Tribune de Genève» та ін.) систематично з'являлися публікації графа Т., присвячені українським проблемам: справі Холмщини, утискам національно-культурного життя українців поляками тощо. Ці публіцистичні виступи завдяки авторитету автора мали значний політичний резонанс в Європі, сприяли розумінню українського питання європейськими політиками. За доби Української Держави заочно призначався в серпні 1918 «провізорним заступником УД в Швейцарії», але відмовився від посади через неприйняття гетьманської політики.

23 січня 1919 отримав повідомлення від МЗС УНР про призначення його головою НДМ УНР при Святому Престолі. Сприйняв таке призначення «як велику честь», планував створити при НДМ комісію архівно-історичної праці, запрошував очолити її Д. Донцова.

Після приїзду в Італію домігся аудієнцій у Папи римського Бенедикта XV та державного секретаря Римської курії кардинала П'єра Гаспаррі, на яких порушував питання про необхідність підтримки України в українсько-польській війні 1918–1919 та просив допомоги у з'ясуванні позиції представників ключових світових гравців щодо України. Результатом його діяльності стало визнання де-факто Ватиканом УНР і встановлення дипломатичних відносин з апостольською столицею. За активну міжнародну діяльність нагороджений папським Великим Хрестом.

22 серпня 1919 Т. призначено на посаду голови Надзвичайної дипломатичної місії УНР на Паризьку мирну конференцію та голови НДМ УНР у Франції. До Парижа Т. прибув у вересні 1919, на той час питання про визнання незалежності УНР було поставлено під загрозу через рішення Найвищої ради Паризької мирної конференції від 25 червня і 11 липня 1919, що дозволяли окупацію Польщею Східної Галичини та запровадження там цивільної адміністрації. Крім того, напруженими були стосунки між членами місії. Проте завдяки своїм особистим зв'язкам Т. докладав зусиль для пошуків підтримки УНР в урядових, дипломатичних та ділових колах, систематично подавав на адресу голови Паризької мирної конференції дипломатичні ноти щодо визнання самостійності України, протесту проти військових дій добровольчої армії Денікіна, допомоги українським полоненим у Італії та Німеччині, вирішення питання Східної Галичини. Отримавши дозвіл на ознайомлення з документами архіву МЗС Франції, Т. організував виявлення документів, пов'язаних із історією України, фінансував підготовку та видання Товариством дипломатичної історії листування французьких міністрів, короля Людовика XIV, документів про діяльність гетьмана І. Мазепи. Високо оцінюючи вплив преси на розв'язання політичних проблем, Т. у своїй

дипломатичній діяльності дотримувався принципу тісного контакту із засобами масової інформації, часто давав інтерв'ю для паризьких видань, пропагував українську ідею в наукових і публіцистичних працях: «Documents historiques sur l'Ukraine et ses relations avec la Pologne, la Russie et la Suède (1569–1764)» (1919), «L'Ukraine en face du Congrès» (1919), «La Littérature Ukrainienne» (1919). 29 січня 1920 Т. мав офіційну аудієнцію у президента Франції Поля Дешанеля, який передав через дипломата українському урядові найкращі побажання. У квітні 1920 брав участь у засіданні Верховної ради Антанти в Сан-Ремо та в липні 1920 — у Спа, де серед інших розглядалися питання про ставлення до радянської Росії. Граф Т. вислав ноту голові конференції в Спа щодо порушення на ній питання про українську справу та визнання самостійності УНР. 1 січня 1921 звільнений з посади Голови делегації УНР на мировій конференції.

У лютому 1921 Т. залишив дипломатичну посаду, оселився в польському маєтку сина в с. Жидів поблизу м. Познань. Його найближчим приятелем за листуванням у цей час залишався М. Єремів. Т. співпрацював із «Літературно-науковим вісником», «Літописом Червоної калини», писав «Мемуари дипломата».

Лит.: Граф М. Тишкевич мав побачення з новим президентом французької республіки : [повідомлення] // Український прапор, 1920, 10 лют. (чис. 11); Голубець М. Маляр Каленик (граф Михайло Тишкевич) // Діло, 1930, 8 серп. (чис. 174); Гр. Михайло Тишкевич : [некролог] // Календар товариства «Просвіта» на рік 1931. — Львів, 1930, р. 53.; Граф Михайло Тишкевич: [некролог] // Літературно-науковий вістник. — Львів, 1930, т. CIV; Карманський П. З галереї ідеалістів і фантастів. IV. Граф Михайло Тишкевич // Новий час, 1934, 6 верес. (чис. 199); 7 верес. (чис. 200); 8 верес. (чис. 201); 9 верес. (чис. 202); Господин Андрій. Три визначні дипломати: Граф. М. Тишкевич, князь І. Токаржевський-Карашевич і барон М. Василько. — Вінніпег, 1989; Головацький І. Тишкевич Михайло [псевд. і крипт.: Михайло Калинин, М.О.] : український археолог, публіцист, видавець, дипломат // Українська журналістика в іменах / за ред. М.М. Романюка. — Львів, 1995, вип. II; Гентош Л. Листи Симона Петлюри до графа Михайла Тишкевича // Україна модерна / [упорядкув.: Олена Джеджора, Олег Турій, Карліз Маршал]. — Львів, 1996, чис. 1; Верига В. Два уряди, дві політики // Визвольні змагання в Україні 1914–1923 рр.: у 2 т. — Львів, 1998, т. 2; Цвенгрош Г. Граф Михайло Тишкевич у змаганнях за вільну і соборну Україну // Дзвін, Львів, 1998, № 11/12; Головацький І. Перший посол України у Ватикані граф Михайло Тишкевич // Віхи української історії : матеріали періодичних видань: події, публіцистика, імена. — Львів, 2006; Соловйова В. Михайло Тишкевич — український дипломат і політичний діяч // Україна дипломатична. — К.,

2006, вип. VII; Костик Ю. Граф Михайло Тишкевич та його візія України: (за матеріалами періодичних видань) // Збірник праць Науково-дослідного центру періодики / Редкол.: Я.Р. Дашкевич, Л.О. Зашкільняк та ін. — Львів, 2007, вип. 15.

І.Б. Матяш.

ТІСО (Tiso) Йосип (13.10.1887, с. Велика Битча, Транслейтанія, Австро-Угорщина — 18.04.1947, Братислава) — словацький католицький священик, громадсько-політичний і державний діяч. Навчався у богословському коледжі Пазманеум при Віденському університеті. 1911 здобув ступінь доктора теології. Як священик з 1913 очолював католицьку громаду містечка Бановце-над-Бєбравою. З 1918 — член Словацької народної партії, яка репрезентувала вимоги автономії словацьких земель у складі Чехословацької республіки. 1925–1939 — депутат Національних Зборів Чехословаччини, 1927–1929 — обіймав посаду міністра охорони здоров'я та спорту в чехословацькому уряді. Під час вересневої 1938 суспільно-політичної кризи став фактичним лідером словацьких автономістів. З 6 жовтня 1938 по 10 березня 1939 — голова автономного уряду Словацького краю. 13 березня 1939 А. Гітлер, бажаючи отримати привід для ліквідації Чехословаччини, закликав Т. на бесіду до Берліна, під час якої поставив вимогу негайного проголошення незалежності Словаччини, шантажуючи можливістю окупації словацьких земель Угорщиною. У результаті 14 березня 1939 сейм Словацького краю проголосив Словацьку державу. 18–23 березня було підписано договір з нацистською Німеччиною, яка стала протектором і гарантом новоствореної держави. З 1 жовтня 1939 Т. був офіційним головою правлячої Глінкової словацької народної партії, 26 жовтня 1939 обраний сеймом президентом Словацької республіки, а згідно із законом від 22 жовтня 1942 Т. став «вождем» партії та словацької нації, зосередивши у своїх руках абсолютні диктаторські повноваження.

З Україною постать Т. пов'язують насамперед державотворчі процеси 1938–1939, коли у Словаччині та Підкарпатській Русі (Закарпатті) майже синхронно відбулося проголошення автономії, розбудова самоврядних структур. При цьому словаки були прикладом для наслідування для карпатоукраїнців. Українсько-словацька співпраця набула реальних форм під час переговорів у Комарно 9–13 жовтня 1938. Там керівник чехословацької делегації Т. разом із представником Підкарпатської Русі І. Парканієм спільно чинили спротив угорським територіальним зазіханням на Південну Словаччину та частину Закарпаття. Питання зрештою розглядалося Першим Віденським арбітражем (2 листопада 1938), який

присудив передачу Угорщині словацьких міст Комарно, Нове Замки, Римавська Собота, Кошице й українських — Ужгорода та Мукачева.

Модель Словацької держави була взірцем і мрією емігрантських карпатоукраїнських політиків, які часто приїздили до Братислави, зустрічалися з Т. та обговорювали різні варіанти реалізації українських державотворчих прагнень. Зокрема, 30 листопада 1939 А. Волошин, з відома Т., представив німецькому міністру закордонних справ Й. Ріббентропу меморандум, у якому було сформульовано ідею об'єднання Карпатської України зі Словаччиною. Проте Берлін не взяв до уваги цей меморандум.

Виконуючи конституційну функцію президента, Т. 1939 призначив на посаду штатного професора філософського факультету Словацького національного університету вихідця з українського Підляшшя Є.Ю. Перфецького, який 1947 став деканом цього факультету.

Будучи прем'єром словацького автономного уряду, Т. негативно ставився до можливості передачі населених українцями-русинами східнославацьких районів (Пряшівщина) під юрисдикцію карпатоукраїнського автономного уряду. У відповідь на демонстрацію 14 жовтня 1938 у Міжлабірцях прихильників приєднання до Закарпаття, словацька влада ініціювала їх арешти. Восени 1941 відбулася поїздка Т. до окупованої України. Він побував у Перемишлі, Львові, Житомирі, а також у Києві, де оглядав Печерську Лавру.

У квітні 1945 в умовах зайняття Словаччини Червоною армією Т. емігрував до Австрії, де був інтернований американською армією. Згодом екстрадований до Чехословаччини, звинувачений у державній зраді та колабораціонізмі. Був головною фігурою на лаві підсудних Національного суду в Братиславі (2 грудня 1946 — 17 квітня 1947), засуджений до страти через повішання.

Лит.: Pokus o politický a osobný profil Jozefa Tisu. Zborník materiálov z vedeckého sympózia. Časť A-Papiernička, 5–7 mája 1992 / zost. V. Bystrický, Š. Fano. — Bratislava, 1992; Hradská K. Jozef Tiso v Hitlerovom hlavnom stane a na Ukrajine roku 1941 vo svetle nemeckých dokumentov // Historický časopis, 2003, Ročník 51, článok. 4; Кабанець Є.П. Руйнація Успенського собору Києво-Печерської Лаври 3 листопада 1941 // Український історичний журнал, 2011, № 5; Кот С.І. Зруйнування Успенського собору Києво-Печерської Лаври (3 листопада 1941 р.): версії // Український історичний журнал, 2011, № 6; Kamenec I. Tragédia politika, kňaza a človeka. Dr. Jozef Tiso 1887–1947. — Bratislava, 2013.

І.І. Боровець.

ТИССЕРАН (Tisserant) Євген (Ежен; 24.03.1884, Нансі — 21.02.1972, Альбано-Лациале, Італія) — французький церковний діяч, публіцист, учений. Кардинал (1936), префект Ватиканської б-ки (із 1957), член Французької академії (1961). Листувався з А. Шептицьким, Й. Сліпим та ін. діячами української церкви в УРСР. Підтримував українські емігрантські церковні, наукові і громадські організації. Зокрема, утворив українську семінарію в м. Люр (Франція), згодом переведену в Рим, домагався збереження й розбудови української католицької церкви в Зх. Європі, допоміг заснувати осередок Наукового товариства імені Шевченка в Сарселі (Франція). Т. написав і видав у паризькому видавництві «Алькан» книжку про українську культуру, був одним із постійних лекторів Клубу (т-ва) українознавства в Парижі (Франція).

Лит.: Мартирологія українських церков, т. 2: Українська католицька церква: Документи, матеріали, християнський самвидав України. — Торонто–Балтимор, 1985; Шульгин О. Без території: Ідеологія та чин Уряду УНР на чужині. — К., 1998; Наріжний С. Українська еміграція: Культурна праця української еміграції 1919–1939 (матеріали, зібрані С. Наріжним до частини другої). — К., 1999.

Г.В. Стрельський.

ТИССО (Tissot) Віктор (14.08.1844, Фрібур, Швейцарія — 06.07.1917, Париж) — швейцарсько-французький письменник і публіцист. Походив з родини нотаріуса і судді. Освіту здобував у колегі Сен-Мішель у м. Ейнзідельн (Швейцарія), потім на юридичних факультетах університетів Фрібура, Тюбінгена, Ляйпціга, Відня, Парижа. У Парижі став до роботи у видавництві енциклопедії Лярусс. Як журналіст вперше зажив популярності статтями у швейцарській «Gazette de Lausanne» («Лозаннська газета»), де працював з 1868; у 1870–1873 був її головним редактором. 1874 переїхав до Парижа, очолював 1888–1893 столичну газ. «Figaro» («Фігаро»). Успіхом користувалися також художні твори Т.: оповідання з життя Швейцарії і Німеччини, особливо роман «Мандрівка до країни мільярдів» (1875) — гостра сатира на тогочасну Пруссію — переможницю у недавній війні з Францією. Результатом його подорожей різними країнами стали численні документальні книги — «Відень і віденці» (1879), «Подорож до країни циган. Невідома Угорщина» (1880), «Росіяни і німці» (1881), «Від Парижа до Берліна. Мої канікули у Німеччині» (1886), «Живописна Африка» (1888), «Невідома Швейцарія» (1888) та ін. Матеріали поїздки Т. до Російської імперії 1881 лягли в основу його однієї з найбільш поширених праць — «Росія і росіяни. Київ і Москва», яка вперше з'явилася у паризькому журналі «L'Illustration» («Ілюстрація»), звідки наступного року був зроблений переклад її частини

(«Малоросія») в газеті «Киевлянин». Окремими виданнями книга вийшла у Парижі 1882 і 1883; з неї здійснювалися переклади іншими мовами, зокрема в Італії у популярній серії «Ілюстрована бібліотека подорожей навколо світу» під назвою «Україна — Київ» (Мілан, 1899). Т. познайомив європейських читачів з Україною в контексті її тогочасного соціально-політичного становища, культури та історичного минулого. Характеризував українців як окрему національність в етнічному складі Російської імперії; для позначення терену їх розселення вживав одночасно терміни «Малоросія» і «Україна». До описів Т. увійшли міста, які він відвідав: Львів, Броди, Бердичів тощо. Найбільшу увагу приділив Києву, подавши стислий нарис його історії від зародження до 19 ст. як центру слов'янства та християнської релігії, а «тепер одного з найвідоміших торговельних осередків в імперії». Знайомлячись із українським побутом і звичаями, відзначив найбільш поширені заняття українців — землеробство, вівчарство, конярство, чумацький промисел. Із захопленням розповів про народну культуру («Нема народу з більш поетичною душею, аніж малоросіяни»), українські пісні і легенди. Переповів біографію Т. Шевченка, вбачаючи в ній відображення долі українського народу, виокремлював в його творчості поему «Гайдамаки» — «велику національну епопею». Там же зробив перший (прозовий) переклад французькою шевченківської «Утопленої». Відгукуючись 1883 на подорожні записки Т. про Україну, І. Франко назвав його в числі «героїв пера і науки», завдяки яким Європа знайомиться «з нами».

Тв.: La Russie et les russes. Kiew et Moscou. — Paris, 1882; Малороссия (Из очерков Тиссо) // Киевлянин, 1882, №№ 215, 223, 228, 229, 234, 238, 243–246; L'Ukraine — Kiew. — Milano, 1899.

Лит.: Франко І.Я. Наше теперішнє положення [1883]. В кн.: Зібр. тв. — К., 1985, т. 46, кн. 1; Українська література в загальнослов'янському і світовому контексті. — К., 1988, т. 3.

М.М. Варварцев.

ТИТМАР МЕРЗЕБУРЗЬКИЙ (лат. **Thietmarus Merseburgensis**, нім. **Thietmar von Merseburg**; 25.07.975 (можливо, 977) — 01.12.1018) — єпископ німецького м. Мерзебург (Сх. Саксонія; 1009–18), автор хроніки, головна частина якої присвячена східній політиці германських імператорів. Походив із саксонського роду графів Вадьбеків, родич єпископа Рейнберна. Закінчив школу при кафедральному соборі в Магдебурзі, де був співучнем Бруно Кверфуртського. Т.М. наводить інформацію про походи польського князя Болеслава I Хороброго на Русь, місію Бруно Кверфуртського до київського князя Володимира Святославича і печенігів, місію єпископа Рейнберна, польські та німецькі шлюби Рюриковичів.

Джерелами Т.М. були власні спостереження і свідчення безпосередніх учасників подій, що робить його хроніку цінним джерелом з історії зовнішньої політики Київської Русі. Крім усних повідомлень, Т.М. звертався до Кведлінбурзьких анналів, «Історії саксів» Відукінда Корвейського та Мерзебургського синодика. До нас дійшов оригінал хроніки, який дуже постраждав при бомбардуванні Дрездена (Німеччина) 1945.

Тв.: Die Chronik des Bishofs Thietmar von Merseburg und ihre Korveier Überarbeitung [Monumenta Germaniae Historica Scriptores rerum Germanicarum: Nova series, t. 9]. — Berlin, 1935; Хроника [фрагменти]. В кн.: Назаренко А.В. Немецкие латиноязычные источники IX–XI веков: Тексты, перевод, комментарий. — М., 1993; Титмар Мерзебургский. Хроника. — М., 2009 (переклад з лат. І.В. Дьяконова).

Лит.: Ляскоронський В. Титмарові повідомлення про руські справи з початку XI століття. В кн.: Юбілейний збірник на пошану М.С. Грушевського. — К., 1928, т. 1; Свердлов М.Б. Відомості про Київ у хроніці Титмара Мерзебургського // УІЖ, 1971, № 7; Його ж. Известия о Руси в Хронике Титмара Мерзебургского. В кн.: Древнейшие государства на территории СССР: Материалы и исследования: 1975. — М., 1976; Назаренко А.В. Западноевропейские источники. В кн.: Древняя Русь в свете зарубежных источников. — М., 1999; Його ж. Древняя Русь на международных путях: Междисциплинарные очерки культурных, торговых, политических связей IX–XII веков. — М., 2001.

А.Г. Плахонін.

ТОКАРЖЕВСЬКИЙ-КАРАШЕВИЧ Ян (Іван) Степанович (псевдонім — І. Остикович; криптонім — Т.К.; 24.06.1885, с. Чабанівка Ушицького повіту Подільської губернії — 18.11.1954, Лондон) — український громадський і політичний діяч, дипломат, учений. Доктор філософії і політичних наук (1910). Почесний лицар Мальтійського ордену. Князь.

Походив із давнього польсько-литовського шляхетського роду. З дитинства був близько знайомий з митрополитом Андреем Шептицьким.

Після закінчення Першої чоловічої гімназії у Житомирі (1906) вивчав філософію і політичні науки в університетах Європи: у Фрібурзі, Відні, Мюнхені, Тулузі. Отримав ступінь доктора філософії і політичних наук (1910). По тому повернувся на Поділля, управляв родинними маєтками (1910–1918). Під час Першої світової війни почав займатися громадською роботою: брав участь у діяльності організацій Червоного Хреста, очолював Грушківський волосний комітет допомоги сім'ям військовиків, служив головним контролером Подільського земського комітету допомоги хворим і пораненим воїнам. 1917 став членом Подільського губернського та Ушицького повітового земств.

За доби Гетьманату Д. Дорошенко та В. Липинський залучили його до дипломатичної служби. 11 червня 1918 Т.-К. отримав призначення на посаду радника Посольства Української Держави в Австро-Угорщині. На той час вільно володів польською, німецькою, французькою, англійською мовами, мав природню шляхетність і такт. Згідно з наказом посла В. Липинського, за розподілом обов'язків серед співробітників місії, відповідав за взаємодію з пресою. У своїй діяльності багато уваги приділяв контактам із апостольською нунціатурою. Особисто спілкувався з апостольським візитатором, істориком Акілле Ратті, шукаючи шляхи визнання Української Держави Ватиканом.

На дипломатичній роботі залишився і за доби Директорії. За безмежну відданість українській ідеї користувався заслуженою повагою як у Д. Дорошенка, так і С. Петлюри. У Відні познайомився з О. Лотоцьким, коли той їхав як посол УНР в Туреччині до Константинополя. 1 липня 1919 за ініціативою О. Лотоцького Т.-К. було переведено на посаду радника Посольства УНР у Туреччині. Після отримання повідомлення про призначення він упродовж місяця перебував у Римі, був представлений кардиналові Гаспарі, щоб інформувати Святу Столицю про стан українців і греко-католицької церкви в Галичині під польською окупацією, та керівникові ватиканської конгрегації, відповідальної за Східні церкви, кардиналу Маріні, якого просив про захист митрополита Андрея (Шептицького). Т.-К. довелося також мати аудієнцію у Папи Бенедикта XV й розповісти йому про ці проблеми.

Т.-К. прибув до Константинополя 2 серпня 1919. У посольстві він виконував ті самі функції, що і у Відні. Після від'їзду 27 березня 1920 посла О. Лотоцького він виконував обов'язки керівника місії. Своїм завданням убачав і підтримку зв'язків із патріаршим урядом, інформував про події в Україні та діяльність Української автокефальної церкви, пропонував призначити апостольського візитатора для України. В січні 1921 у переліку керівників дипломатичних представництв його посаду вказано як «заступник Посла і Уповноважений Міністр». Ці функції Т.-К. виконував до 21 грудня 1921. По тому виїхав до Тарнува, де діяв Державний центр УНР в екзилі, й був призначений на посаду товариша міністра закордонних справ. Від 12 січня 1922 по 3 вересня 1924 очолював міністерство закордонних справ УНР в екзилі як керуючий міністерством. Під час діяльності на цій посаді прислужився започаткуванню інститута почесних консулів УНР. У травні 1922 одружився з донькою О. Лотоцького — Оксаною. 3 вересня 1924 залишив посаду і виїхав з дружиною через Прагу до Франції.

Упродовж 1924–1936 мешкав у Парижі, займався науковою роботою, збирав геральдичні матеріали, досліджував проблеми генеалогії. Результатом цих студій стали праці «Діярії Гетьмана Пилипа Орлика» та

«Походження і герб гетьмана Мазепа». Співпрацював із Українським науковим інститутом у Варшаві, заснованим і очолюваним О. Лотоцьким (1930–1938). 1936 у історичній серії «Праць Українського наукового інституту» (том XVII; кн. 3) побачив світ «Діярій гетьмана Пилипа Орлика», 1938 у збірнику «Мазепа» — його праця про герб Мазепа. Активно займався громадською діяльністю: був членом комітету «France — Orient», редактором бюлетеня «France–Ukraine», генеральним секретарем Французького товариства українознавства, членом дирекції і головою ради Міжнародного геральдичного інституту. 1935 ініціював створення у Парижі Товариства фашизмознавства «Шлях майбутнього» (тоді це поняття ще не асоціювалося з кривавими злочинами німецьких націонал-соціалістів). Співпрацював із журналом «Тризуб», брав участь у діяльності паризького осередку «прометеївського руху» під керівництвом В. Прокоповича.

1936 переїхав із дружиною до Італії, де родина мешкала в Римі до 1948. Вивчив італійську мову, багато працював як науковець у архівах Ватикана, Падуї, римських бібліотеках. Брав участь у становленні Інституту родознавства й знаменознавства та його друкованого органу — часопису «Рід та Знамено». До його обов'язків громадського діяча належало секретарювання в редакції місячника Мальтійського ордену та головування в римському відділі Міжнародного союзу чужоземних біженців. Одночасно був заступником голови цього союзу.

Від серпня 1948 Токаржевські мешкали в Лондоні, де Т.-К. продовжував займатися громадською роботою: був членом Центрального Комітету Антибільшовицького блоку народів і Головою Делегатури блоку на Велику Британію. 1 січня 1950 померла Оксана Токаржевська. Т.-К. шукав розраду в науковій праці: публікував історичні розвідки в журналі «Визвольний шлях», готував фундаментальну працю «Історія української дипломатії». Однак праця в цілісному вигляді не вийшла в світ, її фрагмент 1955 (уже після смерті автора) опублікував часопис «Визвольний шлях» під назвою «До джерел наших державних традицій» (Уривки з недрукованого твору «Історія української дипломатії»). Ключова ідея цього нарису полягала в розумінні відчуття національної окремішності українців як підстави їх європейськості та важливості для розвитку державних традицій розуміння традицій церковно-релігійних.

Похований на цвинтарі Gunnersbury. 7 липня 1978 Т.-К. перепоховано на українському пантеоні в Баунд-Бруці в Нью-Джерсі.

Лит.: Господин А. Три визначні дипломати. — Вінніпер, 1989; Курас Г. Князь — з Україною в серці // Свобода. — Парсипані; Нью-Джерсі, 23 грудня 2005 р.; Курас Г. Дипломат, історик, патріот (Іван Токаржевський-Карашевич) // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Історичні науки, 2007, вип. 9; Маквий Атанасій. Свята

Столиця й Україна. Дипломатичне посередництво Князя Токаржевського Карашевича // Published in Progress Ukrainian Catholic News (Поступ), no. 5/2134, (9 March 2008); Винниченко І. Український лицар литовського роду // Урядовий кур'єр, 2014, 27 грудня.

І.Б. Матяш.

ТОРКЕ Ганс-Йоахім (08.06.1938, Бреслау — 15.01.2000, Берлін) — німецький історик-славист. Дійсний член Української вільної академії наук у США, член президії Міжнародної асоціації досліджень історії слов'янських країн. Професор історії Сх. Європи у Вільному університеті в Берліні. Навчався в Геттінгенському та Колумбійському університетах. Захистив магістерську дис. на тему: «Російське чиновництво у першій половині XIX ст.» під керівництвом проф. В. Філіппа у Вільному університеті в Берліні (1965). Від 1976 очолював кафедру в Інституті Східної Європи Вільного університету в Берліні. Директор Інституту Східної Європи (1979–81). Викладав загальні та спеціальні курси з російської історії від найдавніших часів до сучасності. Підтримував активні зв'язки з російськими та українськими вченими, зокрема з І.-П. Химкою, Ф.-Е. Сисиним та ін. Не раз відвідував Росію та Україну. Автор численних праць з модерної історії та історіографії Росії і України, зокрема студій із соціальної історії України ранньомодерної доби, термінології російської історії та російсько-українських відносин у 17 ст., у т. ч. монографій «Небажаний альянс: Політичні взаємовідносини Московської держави та України у XVII ст.» (Едмонтон, 1992), «Історичний лексикон Радянського Союзу 1917/22–1991 рр.» (Мюнхен, 1993), «Народники та Олександр II: 1881 р.» (Кельн, 1996) та ін. За редакцією Т. видані збірки праць «German-Ukrainian relations in historical perspective» (Edmonton–Toronto, 1994; разом з І.-П. Химкою), «Русские цари 1547–1917» (М., 1997) та низка ін. Історичні погляди Т. формувалися в руслі Берлінської школи історичної русистики. Т. запропонував власну візію щодо побутування чиновництва в Росії у контексті теорії модернізації. Вважав, що до реформ 1860-х рр. у Росії не було чиновництва в європейському розумінні, передусім як професійної спільноти. Від кінця 1980-х рр. Т. активно вивчав українську історію, яку розглядав як окрему й самостійну національну історію, зокрема переглянув витлумачення ряду знакових подій російської історії (Переяславський договір 1654, його наслідки та ін.).

Тв.: Die Staatsbedingte Gesellschaft im Moskauer Reich: Zar und Zemlja in der altrussischen Herrschafts-verfassung, 1613–1689. — Leiden, 1974; Lexikon der Geschichte Russlands: Von den Antagen bis zur Oktober-Revolution. — München, 1985; Die russischen Zaren, 1547–1917. — München, 1995; Die Einführung in die Geschichte Russlands. — München, 1997; Алексей Михайлович. В кн.: Русские цари 1547–1917. — М., 1997; Иван V

и регентша Софья. Там само; Михаил Федорович. Там само; Федор Алексеевич. Там само.

Лит.: Дві наукові сесії в КІУС // Свобода (Джерсі-Сіті), 2000, № 26, 30 червня; Носов Б.В. Памяти профессора Ханса-Йоахима Торке // Славяноведение, 2000, № 3; Ханс-Йоахим Торке (8 июня 1938 — 15 января 2000) // Санкт-Петербургский университет, 2000, № 4, 21 февраля; Рарова А.В. Ханс-Йоахим Торке (1938–2000 гг.) и традиции Берлинской школы исторической русистики: Автореф. дис. ... к.и.н. — СПб., 2010; Ї ж. Ханс-Йоахим Торке о традициях становления гражданского общества в России в XVII в. В кн.: Общественная мысль, движения и партии в России XIX — начала XXI вв.: Сборник научных статей: По материалам девятой научной конференции 22 апреля 2010 г. в Брянске. — Брянск, 2010.

О.В. Ясь.

ТОРРИЧЕЛЛІ (Torricelli) Джорджо (Георгій Іванович) (1796, Лугано, Швейцарія — 1843) — архітектор, проектувальник, організатор містобудування на Півдні України. За походженням італієць. Його батько — Джованні Т. — один з перших живописців-монументалістів Одеси: від 1819 займався художнім розписом інтер'єрів у новобудовах. Того ж року Джорджо Т. розпочав роботу в Одеському будівельному комітеті, 1827 обійняв посаду міського архітектора. Склавав генеральний план Одеси, за яким відбувся комплексний розвиток міста як економічного і культурного центру Північного Причорномор'я. У 1830-х рр. за проектами Т. в місті розгорнулося масове спорудження жител і приміщень для торгівлі та складування товарів, розбудова морського порту, зведення промислових об'єктів (канатна фабрика, млини та ін.), закладів громадського призначення. Забудова площ і вулиць здійснювалася за принципом формування цілісних архітектурних ансамблів. Загальне обличчя Одеси визначив застосований Т. стиль ампір з використанням форм італійського Ренесансу й візантійського зодчества. Визначними творами мистецтва Т. стали музей Товариства історії і старожитностей (1836), сходи до моря — найбільші в Європі (пізніша назва «потьомкінські», проект Ф. Боффо), Англійський клуб з анфіладою парадних залів (1842, тепер музей морського флоту), гостинний двір Пале-Рояль (1842), Покровський собор (1836), Архангело-Михайлівський і Успенський монастирі. У 1830-х рр. у Керчі за планами Т. в співавторстві з арх. О. Дігбі споруджено в античних традиціях величний ансамбль із сходами на гору Мітрідат, археологічним музеєм та некрополем. 1836 у Ялті Т. побудував у стилі неоготики храм Іоанна Златоуста, 1840 в с. Мошни на Черкащині Преображенську церкву — унікальний зразок зодчества, що поєднав риси православної, католицької і мавританської архітектури.

Лит.: «Стара Одеса»: Архітектура Причорномор'я — Одеса, 1927; Тимофієнко В. Зодчі України кінця XVIII — початку XX століть. — К., 1999; Варварцев М. Італійці в культурному просторі України (кінець XVIII — 20-ті рр. XX ст.). — К., 2000; Пам'ятки архітектури і містобудування України. Довідник Державного реєстру національного культурного надбання. — К., 2000.

М.М. Варварцев.

ТОТТ (Tott) Франсуа де (17.08.1733, Шаміньї, Франція — 24.09.1793, Бад-Тацмансдорф, Австрія) — французький генерал, дипломат, барон. Угорець за походженням. 1767 призначений консулом Франції у Кримському ханстві. Під час російсько-турецької війни 1768–1774 керував фортифікаційними роботами в зоні протоки Дарданелли, склав плани оборони кордонів Османської імперії в Очакові і на Кримському півострові. У 1776 повернувся до Франції, де обійняв посаду головного інспектора французьких консульств на Близькому Сході. За матеріалами своїх подорожей і дипломатичної діяльності в Північному Причорномор'ї видав у Парижі «Записки про турків і татар» (1784; в італійському перекладі вийшли у Венеції 1787), де подав характеристику політичного й економічного становища Кримського ханства і сусідніх територій, його грабіжницьких походів в Україну та їх впливу на незгоди і конфлікти між Російською та Османською імперіями. Під час Французької революції кінця 18 ст. Т. емігрував до Австрії.

Тв.: Mémoires sur les turcs et les tartares. — Paris, 1783; Записки о татарском набеге 1769 г. на Новую Сербию // Киевская старина, 1883, т. 7.

Лит.: Татарчевский А. Путешествие и деятельность барона Тотта в качестве консула в Крыму в 1767 году // Университетские известия (Киев), 1873, № 10.

М.М. Варварцев.

ТРИЗНА Йосиф (р. н. невід. — п. 1655) — церковний і культурний діяч. Походив з української православної шляхти. Освіту здобув у Лаврській школі та Київському колегіумі. Пізніше прийняв чернечий постриг і став ігуменом Віленського Святого Духа монастиря. По смерті Петра Могили обраний архімандритом Києво-Печерської лаври (1647). Підтримував Національно-визвольну війну українського народу 1648–58, власним коштом спорядив військовий загін, котрим командував його родич. 1649 був одним із депутатів на вальний сейм Речі Посполитої, від якого мав домагатися ратифікації Зборівського договору 1649. Редагував і доповнив Патерик Києво-Печерський, написав передмову до «Літур-

гіона» (Службника; 1653), сприяв укладанню Марком Бундуром списку Іпатіївського літопису. Разом із київським митрополитом Сильвестром Косовим виступав проти політичної та церковної залежності України від Московської держави, відмовився присягати російському цареві Олексію Михайловичу і змушений був це зробити під тиском Б. Хмельницького (1654).

Похований у Хрестовоздвиженській церкві Києво-Печерської лаври.

Лит.: Титов Ф.И. Типография Киево-Печерской лавры (1616–1721 гг.). — К., 1918, т. 1; Ісаєвич Я. Українське книговидання: витоки, розвиток, проблеми. — Львів, 2002; Кагамлик С. Києво-Печерська лавра: світ православної духовності і культури (XVII–XVIII ст.). — К., 2005.

З.І. Хижняк.

ТРЮДО (Trudeau) П'єр Елліот (18.10.1919, Монреаль (Квебек) — 28.09.2000, Монреаль) — канадський державний діяч, 15-й прем'єр-міністр Канади (1968–1979; 1980–1984), лідер Ліберальної партії (1968–1984), юрист, економіст, журналіст. Народився у сім'ї бізнесмена-мільйонера Шарля-Еміля Трюдо і Грейс Елліот (франко-шотландського походження). Освіту здобув у єзуїтському коледжі Жан де Бреїйоф, Монреальському, Гарвардському та Паризькому університетах, Лондонській школі економіки. У 1943–1945 служив у збройних силах Канади (офіцер-кадет).

Політичну кар'єру розпочав як один із лідерів профспілкового руху, був активним учасником страйку шахтарів 1949 на азбестових копальнях Квебеку. Упродовж 1949–1951, як радник з економічних питань, працював в апараті прем'єр-міністра Канади Л. Сен-Лорана. На сторінках журналу «Cité libre» критикував авторитарний стиль урядування М. Дюпlessі у франкомовній провінції Квебек. Своїми публікаціями сприяв розгортанню т.зв. «тихої революції» у Квебеку, але відсторонився від радикальних сепаратистських гасел. 1951 відвідав СРСР, після чого набув іміджу «радянфіла», через що на певний час був позбавлений права вільного в'їзду до США. У персональному досьє американського ФБР значився як «радикальний соціаліст».

Упродовж 1961–1965 Т. обіймав посаду ад'юнкт-професора права Монреальського університету. 1965 став членом Ліберальної партії Канади, зробивши успішну партійну кар'єру. У 1966–1967 працював парламентським секретарем прем'єр-міністра Канади Л. Пірсона; 1967–1968 — міністром юстиції. На цих посадах виступав публічним опонентом прихильників «особливого статусу» провінції Квебек. 1968 був обраний лідером Ліберальної партії, що дозволило обійняти посаду прем'єр-міністра (загальний час прем'єрства більше 15-ти років). Харизма, талант поле-

міста, ерудиція та спортивність (мав чорний пояс із дзюдо) П. Трюдо викликали симпатії у багатьох канадців, що переросло у т.зв. атмосферу «трюдоманії». Відштовхуючись від кейнсіанських принципів, Т. задекларував створення «справедливого суспільства», а в національному питанні дотримувався принципу «Одна держава — одна нація». Економічна політика уряду Т. у 1970-х була спрямована на всеохоплюючу «канадизацію». 1980 виступив з Новою енергетичною програмою (НЕП), котра передбачала встановлення державою фіксованих цін на нафту і газ, заборону експорту легкої нафти і нафтопродуктів. Американські засоби інформації розглядали НЕП як «неоголошену війну США». Т. вважається творцем сучасної канадської соціальної системи. Ініціював надання французькій мові 1969 статусу офіційної, сприявши перетворенню Канади на двомовну країну. На підставі рекомендацій Королівської комісії з питань двомовності та двокультурності 1971 оголосив про початок проведення політики багатокультурності.

Попри своє етнічне походження виступав проти будь-яких спроб сепарації Квебеку. Проявив непоступливість під час т.зв. «жовтневої кризи» 1970, спровокованої терактами ліворадикальної організації Фронт Визволення Квебеку (ФВК), вдавшись до запровадження у провінції заходів надзвичайного стану. Негативно сприйняв перемогу сепаратистської Квебекської партії 1976 на виборах до Національної Асамблеї провінції та проведення 1980 референдуму про «асоціативний суверенітет» Квебеку. Завдяки конституційній реформі 1980–1982 й ухваленню Конституційного Акта 1982 сприяв перетворенню Канади на цілком суверенну від Великої Британії державу.

За визначенням канцлера ФРН В. Брандта, Т. «впровадив Канаду в епіцентр світової політики». На міжнародній арені дотримувався зовнішньополітичної лінії, відомої як політика «третьої альтернативи». Обмежив співпрацю з НАТО, тимчасово призупинив зростання воєнного бюджету, скоротив чисельність збройних сил країни. Провадив курс на зменшення впливу США у Канаді.

У травні 1971 Т. першим із канадських прем'єрів з 12-денним візитом відвідав СРСР, де спільно з Генеральним секретарем ЦК КПРС Л. Брежневим підписали Протокол про консультації з важливих міжнародних питань і двосторонніх відносин. Крім Москви, канадський прем'єр відвідав Норильськ, Мурманськ, Ташкент, Самарканд, Ленінград і Київ. Під час відвідин останнього (20–22 травня) відзначив, що приліт до Києва є «виявом вдячності Канади за той вклад, який роблять численні талановиті і працьовиті громадяни українського походження, що живуть у Канаді». Згідно з програмою візиту провів бесіду з Головою Ради Міністрів УРСР В. Щербицьким, узяв участь у покладанні вінка на могилу Невідомого солдата, оглянув визначні місця Києва, відвідав завод електронних об-

числювальних та керуючих машин, Державний заповідник-музей «Києво-Печерська Лавра». Під час візиту канадської урядової делегації до Києва, учасниками якої були й парламентарі українського походження — Волтер Дікон та Марк Смерчанський, порушувалися питання усунення перешкод у відвідуванні канадськими українцями своїх родичів в УРСР та можливого створення генерального консульства Канади у Києві (не реалізовано).

Оцінка візиту Т. до СРСР у канадській громадській думці варіювалася від цілковитого схвалення до закидів у наданні беззастережної моральної підтримки тоталітарній системі. Особливе обурення громадськості викликало невдале порівняння федеративних систем СРСР і Канади. Попри численні звернення Комітету українців Канади (КУК) із закликами порушити під час візиту питання недотримання базових прав людини в УРСР і переслідування інакодумців, Т. не наважився публічно його обговорювати, за що зазнав гострої критики з боку канадського політикуму (Дж. Діфенбейкер, П. Юзик). Під час візиту в жовтні 1971 до Канади Голови Ради Міністрів СРСР О. Косигіна Т. все ж порушив питання переслідування й ув'язнення інакодумців, зокрема історика В. Мороза. Проблема ущемлення прав людини в УРСР набула міжнародного розголосу, що проявилось у дискусіях на шпальтах провідних канадських газет та у парламенті. 1976 Т. іменував четвертого в історії сенатора українського походження — адвоката Івана Івасіва (1976–1978). У відповідь на радянське вторгнення до Афганістану Оттава бойкотувала XXII літні Олімпійські ігри 1980 у Москві й на певний час наклала ембарго на поставки зерна до СРСР.

У червні 1984 Т. заявив про відставку з посади лідера Ліберальної партії, а відповідно і прем'єр-міністра. За заслуги у розбудові держави став Компаньйоном Ордена Канади й Кавалером Ордена Пошани. На честь Т. 2004 названо монреальський аеропорт Дорваль. До кінця життя займався юридичною практикою.

Тв.: La Grève de l'amiante. — Montréal, 1956; Deux innocents en Chine rouge. — Montréal, 1961; Le fédéralisme et la société canadienne-française. — Montréal 1967; Conversation with Canadians. — Toronto, 1972.

Лит.: Somerville D. Trudeau Revealed by His Actions and Words. — Richmond Hill, 1978; The Trudeau decade / Rd by R. Butler and J.-G. Carrier. — Toronto, 1979; Towards a Just Society: The Trudeau Years / Ed. by T. Axworthy and P.-E. Trudeau. — Markham, 1990; Granatstein J. L., Bothwell R. Pirouette: Pierre Trudeau and Canadian foreign policy. — Toronto, 1990; Laforest G. Trudeau and the end of a Canadian dream. — Montreal, 1995; Nemni M., Nemni M. Young Trudeau: Son of Quebec, Father of Canada, 1919–1944. — Toronto, 2006; Ricci N. Extraordinary Canadians: Pierre Elliott

Trudeau. — Toronto, 2009; Nemni M., Nemni M. Trudeau Transformed: The Shaping of a Statesman 1944–1965. — Toronto, 2011.

Р.Б. Сіромський.

ТУГАЙ-БЕЙ (початок 17 ст. — п. 1651) — політичний і військовий діяч Кримського ханату 17 ст., один із найпопулярніших прихильників союзу Кримського ханату з Українською козацькою державою. Походив з роду Аргин — одного з найвпливовіших у Криму. Мав братів і сестер, зокрема Султана Гельді — мурзу, зятем якого був відомий татарський поет Джан Мухамед (загинув під час Жовтоводської битви 1648). Його родичем був відомий татарський полководець Муфту-заде Абдулла Челебі. Між 1642–44 за правління хана Мегмед-Гірея IV став ор-беєм. Брав участь у невдалій Охматівській битві проти військ Речі Посполитої (30 січня 1644), в успішних походах на Московську державу 1644–45, у боротьбі за Азов. Роль Т.-б. зросла за правління хана Іслам-Гірея III (1644–54), котрий тяжів до союзу з козаками. Унаслідок укладення Бахчисарайської угоди про союз між Військом Запорозьким та Кримським ханатом виступив з ординським авангардом на допомогу українським повстанцям. Брав активну участь у переможних Жовтоводській битві 1648 і Корсунській битві 1648, пізніше командував військами Кримського ханату під час походу Б. Хмельницького 1648, брав участь в облозі Львова та Замостя. Після короткотривалого перебування в Криму він на поч. 1649 прибув із частиною орди до Б. Хмельницького і взяв участь у кампанії того року, відзначившись під час Зборівської битви 1649. Під час Берестецької битви 1651 був, очевидно, тяжко поранений, і його хворого перевезли до Акермана (нині м. Білгород-Дністровський). Перед смертю заповідав своє майно на побудування мечеті, медресе і текіє (обителі) для дервішів.

Дж.: Hadzi Mechmed Senai z Krymu. Historia chana Islam Giereja III. — Warszawa, 1971; Туранли Ф.Г. Літописні твори М. Сенаї та Г. Султана як історичні джерела. — К., 2000.

Літ.: Стороженко І.С. Богдан Хмельницький і воєнне мистецтво у Визвольній війні українського народу середини XVII століття. — Дніпропетровськ, 1996, кн.1; Його ж. Кримський полководець Туган-бей. В кн.: Корсунський часопис. — Корсунь-Шевченківський, 1997, вип. 5.

Ю.А. Мицик.

У

УДОВЕНКО Геннадій Йосипович (22.06.1931, Кривий Ріг — 12.02.2013, Київ) — український громадсько-політичний і державний діяч, дипломат. Народився у сім'ї гірника. 1954 закінчив факультет міжнародних відносин Київського державного університету ім. Т.Г. Шевченка, 1959 — аспірантуру Українського науково-дослідного інституту економіки і організації сільського господарства. 1952–1955 працював у Міністерстві промислових і будівельних матеріалів УРСР, 1955–1958 — головою колгоспу ім. Держинського с. Домантівка Сквирського району Київської області. 1959–1965 — перший секретар, радник відділу міжнародних економічних організацій Міністерства закордонних справ УРСР, 1965–1971 — відповідальний співробітник відділення ООН у Женеві, 1971–1977 — член Колегії, начальник відділу кадрів, начальник відділу міжнародних економічних організацій МЗС УРСР, 1977–1980 — директор Управління Секретаріату ООН у Нью-Йорку, 1980–1985 — заступник міністра закордонних справ УРСР. 1985–1992 — Надзвичайний і Повноважний Посол — Постійний представник України при ООН, водночас 1991–1992 — заступник міністра закордонних справ України, 1992–1994 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Польща. З 25.08.1994 — в. о. міністра закордонних справ України, 16.09.1994 — 17.04.1998 — міністр закордонних справ України, водночас з вересня 1997 по вересень 1998 — Президент 52-ої сесії Генеральної Асамблеї ООН. Із 1998 — член Ради Президентів ГА ООН, з 2007 — член Колегії МЗС України.

У статті «Крокував до здійснення мрії наполегливо» з нагоди 15-ї річниці проголошення незалежності України У. зазначив: «Вважаю, що в мене унікальний досвід. Розпочинав я Постійним представником України в ООН при одній державі, а завершив свою роботу, коли Радянський Союз розпався, і Україна стала незалежною» (Політика і час, 2006, № 9, с. 12). Зокрема, за неповних чотири роки його керівництва зовнішньополітичним відомством молодій країні Україна уклала понад 200 угод з іншими державами та міжнародними організаціями, серед яких особливе значення мали Меморандум про гарантії безпеки України з боку ядерних держав, підписаний на Будапештському саміті НБСЄ 5 грудня 1994, Спільна заява президентів України і Польщі «До порозуміння і єднання» від 21 травня 1997, Договір про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російської Федерацією від 31 травня 1997, Договір про відносини добросусідства і співробітництво між Україною і Румунією від

2 червня 1997, Хартія про особливе партнерство між Україною і НАТО від 9 липня 1997. Під час перебування У. на посаді міністра закордонних справ Україна стала повноправним членом Ради Європи (1995) і Центральноєвропейської ініціативи (1997), набула чинності Угода про партнерство та співробітництво між Україною та Європейським Союзом (1998), Україна увійшла до другої десятки з більш ніж 80 держав — учасниць миротворчості (на той час близько 8 тис. українських військових та цивільних осіб взяли участь в операціях щодо підтримання миру у Хорватії, Боснії і Герцеговині, Анголі, Таджикистані). Міністр став відомим у світі дипломатом, представляв Україну на численних сесіях, конференціях і нарадах ООН та інших міжнародних організацій. Наприклад, як голова ГА ООН він зустрічався практично з усіма учасниками загальних дебатів високого рівня, серед яких були 18 глав держав, 14 глав урядів, 16 віце-прем'єр-міністрів та 111 міністрів закордонних справ.

Із березня 1998 по квітень 2007 У. — народний депутат України III, IV, V скликань від НРУ та блоку «Наша Україна», з липня 1998 — голова Комітету Верховної Ради України з питань прав людини, національних меншин і міжнаціональних відносин, із липня 2006 — голова підкомітету з питань прав людини Комітету ВР України з питань прав людини, національних меншин і міжнаціональних відносин. Був головою Ради з питань етнонаціональної політики, членом Валютно-кредитної ради Кабінету Міністрів України, Ради національної безпеки при Президентові України, Ради національної безпеки і оборони України (1996–1998). 1999–2003 — голова Народного руху України, 1999 — кандидат у Президенти України (у 1-ому турі отримав 320 тис. голосів (1,22%), 7-е місце серед 13 претендентів).

Почесний доктор Бріджпортського університету (1997), Українського вільного університету в Мюнхені (1997), Дипломатичної академії України при МЗС України (2006), почесний голова Всеукраїнської асоціації сприяння ООН, почесний президент Асоціації шотокан карате-до. Нагороджений Почесною відзнакою Президента України (1995), орденами князя Ярослава Мудрого V (1998), IV (2005), III ступенів (2007) і «За заслуги» II ступеня (2011), численними нагородами зарубіжних країн.

Тв.: В інтересах миру і співробітництва. Українська РСР в Організації Об'єднаних Націй. — К., 1987; На основі прагматизму й виваженого ставлення до сучасних реалій (Із виступу перед слухачами Дипломатичної академії України 14 грудня 1996 р.) // Науковий вісник Дипломатичної академії України. — К., 1998, вип. 1; Під знаком реформування ООН // Політика і час, 1998, № 2; Історичний крок незалежної України // Політика і час, 2001, № 1; Успішна зовнішня політика — це оптимальне поєднання економічної міцності та інтелектуального потенціалу нації // Політика і час, 2007, № 1.

Лит.: Матвієнко В., Головченко В. Історія української дипломатії ХХ століття у постатях. — К., 2001; Денисенко А., Туркевич В. Геннадій Удовенко — людина планети // Україна дипломатична. — К., 2011, вип. 12; Денисенко А., Туркевич В. Людина планети. Штрихи до портрета Геннадія Удовенка. Біографічне есе. — К., 2011.

С.В. Віднянський.

УКРАЇНКА Леся (Косач-Квітка Лариса Петрівна; 25.02.1871, Новоград-Волинський — 1.08.1913, Сурамі, Грузія) — поетеса і громадсько-культурна діячка. Народилася в сім'ї літераторки Олени Пчілки й голови з'їзду мирових посередників П.А. Косача. Дитинство Л.У. пройшло на Волині, що наклало відбиток на її подальшу творчість. Свій перший вірш «Надія» написала у 9-літньому віці (1880). Отримала ґрунтовну освіту, володіла кількома слов'янськими мовами, німецькою, англійською, французькою, італійською, давньогрецькою і латиною. Навчалася малювання в школі О. Мурашка, а гри на фортепіано — в О.А. Лисенко (дружини композитора М.В. Лисенка). У 19-літньому віці написала для молодших сестер підручник «Стародавня історія східних народів», який було опубліковано 1918 у Катеринославі.

На світогляді Л.У. позначився вплив її дядька по материнській лінії М. Драгоманова, з яким постійно листувалася від 1887 і вважала його своїм учителем. Із Драгомановим вона спілкувалася, зокрема, упродовж візиту з батьками до Парижа 1878 — під час проведення Всесвітньої виставки і Першого Міжнародного літературного конгресу письменників Європи. Брала активну участь у діяльності створеного 1888 у Києві літературного гуртка «Плеяда», спрямованого на популяризацію в Україні здобутків західноєвропейської культури. Л.У., як послідовниця Драгоманова, вбачала своє завдання у сприянні поширенню українського питання в іноземних літературах. 1891 здійснила подорож до Австро-Угорщини, відвідала Відень і Львів, де мала зустрічі з І. Франком та іншими громадсько-культурними діячами Галичини. 1894–1895 гостювала у Драгоманова в Софії, вивчала заборонену в Росії літературу з його приватної наукової бібліотеки. Під впливом вражень від перебування в Болгарії Л.У. створила цикл віршів «Невільничі пісні» (1895–1896). 1907 заарештована, згодом перебувала під особливим наглядом поліції. Того ж року вийшла заміж за музикознавця-фольклориста К. Квітку, який упродовж 1899–1900 записував з її голосу народні пісні. Страждаючи на тяжку хворобу (кістковий туберкульоз), багато подорожувала з метою лікування Італією, Німеччиною, Австро-Угорщиною, Єгиптом, неодноразово відвідувала Крим і Грузію — Тбілісі, Кутаїсі, Телаві, Хоні, Сурамі. Багато часу присвятила роботі в бібліотеках Праги,

Відня, Берліна, Парижа, Мілана, Софії, Женеви та інших європейських міст.

Літературна творчість Л.У. набирає обертів від 1880-х рр. 1884 на сторінках львівського журналу «Зоря» вийшли її перші публікації віршів «Конвалія» і «Сафо». За участі І. Франка 1893 у Львові побачила світ перша збірка поетичних творів Л.У. «На крилах пісень». 1899 з'явилася збірка «Думи і мрії», а 1902 — «Відгуки». Творча спадщина Л.У. представлена поезією, драматургією, прозою, публіцистикою, літературною критикою, фольклористикою. До її найвідоміших творів належать поеми «Місячна легенда» (1892), «Давня казка» (1893), «Бранець» (1903), «Ізольда білорука» (1912) тощо. Від 1890-х рр. вагоме місце у творчому доробку Л.У. посідає драматургія: «Блакитна троянда» (1896), «У пущі» (1897–1909), «Одержима» (1901), «Вавілонський полон» (1903), «Осіньна казка» (1905), «У катакомбах» (1905), «Лісова пісня» (1911), «Камінний господар» (1912) тощо.

Значний вплив на творчість Л.У. справили античні сюжети, втілені, зокрема, у її творах «Іфігенія в Тавриді» (1898), «Кассандра» (1907), «Орфееве чудо» (1913), «Оргія» (1913). У відгуку на драму «Кассандра», опублікованому 1908 на сторінках краківського журналу «Krytyka», було відзначено класичну освіту авторки і її здатність осягати історичну трагедію.

Історія боротьби Шотландії за незалежність від Англії (13–14 ст.) знайшла відображення у присвяченій М. Драгоманову поемі Л.У. «Роберт Брюс — король шотландський» (1893), в якій використано сюжети шотландських народних легенд. Під впливом книги М. Старицького «Сербські народні думи і пісні» (1876), в якій було вміщено перекладені зі збірника В.С. Караджича твори сербського фольклору, Л.У. написала поему «Віла-посестра» (1898–1911).

Л.У. вивчала та аналізувала важливі явища західноєвропейського літературно-мистецького й суспільно-політичного життя. У публіцистичній статті «Голос однієї російської ув'язненої» вона засуджує діячів мистецтва Франції, які урочисто вітали Миколу II під час його візиту до Парижа 1896.

У літературно-критичній статті «Два направлення в новейшей итальянской литературе» (1899) Л.У. здійснила аналіз творчості італійських письменників А. Негрі та Г. д'Аннунціо, використавши метод їх співставлення з творами В. Гюго, О. Барб'є, Ф. Стендаля, Ш. Бодлера, Едмонда та Жюля Гонкурів, П. Верлена, О. Бальзака. Аналізу зарубіжної літератури присвячені також праці «Новые перспективы и старые тени» (1900), «Заметки о новейшей польской литературе» (1901), «Новейшая общественная драма» (1901). У розвідці «Новые перспективы и старые тени («Новая женщина» западноевропейской беллетристики)» (1900)

здійснено порівняльне дослідження феміністичного питання у французькій, німецькій, англійській, норвезькій літературах.

Л.У. переклала російською мовою ліричні пісні Стародавнього Єгипту, «Рігведа», «Одіссея» Гомера, «Пекло» А. Данте, «Леді Макбет» В. Шекспіра, «Каїн» Дж.-Н.-Г. Байрона, «Конрад Валенрод» А. Міцкевича, «Сірома» В. Гюго, «Ткачі» Г. Гауптмана, «Оливкова гілка» М. Метерлінка тощо. За сприяння І. Франка вона отримала можливість публікувати на теренах Західної України свої переклади творів Г. Гейне українською мовою. Л.У. надавала великого значення популяризації творчого спадку німецького поета. 1900 організувала в Києві вечір пам'яті Гейне, на якому під музичний акомпанемент виконувалися його поезії українською й російською мовами, а також зачитувалися реферати німецькою.

Останні роки життя (1903–1913) провела в Грузії, де створила свої найкращі драматичні твори.

Бібліогр.: Леся Українка: Бібліографічний покажчик 1884–1970. — К., 1972; Зленко Г.Д., Ткаченко Є.Ф. Леся Українка в Одесі: Бібліогр. покажчик. — Одеса, 1981; Леся Українка на сторінках журналу «Слово і час». — Луцьк, 2010.

Тв.: Українка, Леся. Зібрання творів: У 12-ти томах. — К., 1975–1979.

Лит.: Драй-Хмара М. Леся Українка: Життя і творчість. — К., 1926; Гордон Я. Леся Українка і Генріх Гейне // Вітчизна, 1947, № 2; Бабышкін О. Леся Українка в Грузії. — Тбілісі, 1953; Журавська І. Леся Українка та зарубіжні літератури. — К., 1963; Косач-Кривинюк О. Леся Українка: хронологія життя і творчості. — Нью-Йорк, 1970; Варварцев М.М. «... Моя вітчизна... наближається тепер до початку свого “великого Рисорджименто”» (Нові сторінки спадщини Лесі Українки) // Вісник Академії наук Української РСР, 1990, № 6; Мороз М.О. Літопис життя та творчості Лесі Українки. — К., 1992; Леся Українка і національна ідея: зб. наук. праць. — К., 1997; Мейзерська Т.С. Проблеми індивідуальної міфології (Т.Г. Шевченко — Леся Українка): Автореф. дис. ... д.філ.н. — Одеса, 1997; Горинь В. Іван Франко і Леся Українка. — Льв., 1998; Жулинський М. Вірю в силу духа: Іван Франко, Леся Українка і Михайло Грушевський у боротьбі за піднесення політичної і національної свідомості української людини. — Луцьк, 1999, т. 1; Бичко А.К. Леся Українка. Світоглядно-філософський погляд. — К., 2000; Дибя А. Сподвижники: Леся Українка у колі соціал-демократів. — К., 2003; Кармазіна М. Леся Українка. — К., 2003; Шимчишин М. Творчість Лесі Українки в англомовному світі (Великобританія, Канада, США). — Тернопіль, 2003; Косач-Кривинюк О. Леся Українка. Хронологія життя і творчості. — Луцьк, 2006; Костенко А. Леся Українка. — К., 2006; Забужко О.С. Notre Dame d'Ukraine: Українка в конфлікті міфологій. —

К., 2007; Ішук-Пазуняк Н. Леся Українка: Ідея свободи України у спектрі світової цивілізації. — К., 2008; Леся Українка та зарубіжні письменники: зб. наук. пр. — Луцьк, 2009; Демська-Будзуляк Л.М. Драма свободи в модернізмі. Пророчі голоси драматургії Лесі Українки. — К., 2009; Панасенко Т.М. Леся Українка. — Х., 2009; Щукіна І. Леся Українка і Грузія // Леся Українка: доба і творчість. — Луцьк, 2009, т. 1; Кочерга С.О. Культурософія Лесі Українки: семіот. аналіз текстів. — Луцьк, 2010; Мірошніченко Л. Леся Українка: Життя і тексти. — К., 2011; Моклиця М.В. Естетика Лесі Українки (контекст європейського модернізму). — Луцьк, 2011; Якубський Б.В. Творчий шлях Лесі Українки. Біографічні матеріали. — Луцьк, 2012; Левченко Г. Міф проти історії. Семіосфера лірики Лесі Українки. — К., 2013; Панасенко Т.М. Леся Українка. — Х., 2013; Ведель Е. Лірика Лесі Українки. Діалог з європейською культурою. — К., 2014; Скупейко Л. Міфопоетика «Лісової пісні» Лесі Українки. — К., 2014.

О.А. Іваненко.

Ф

ФАЛЬЦ-ФЕЙН (Falz-Fein) Едуард Олександрович фон (н. 14.09.1912, с. Гаврилівка (нині село Нововоронцовського р-ну Херсонської обл.) — меценат, підприємець, колекціонер, спортсмен, громадський діяч, барон. Батько — Олександр Едуардович Фальц-Фейн, великий землевласник, рідний брат засновника заповідника «Асканія-Нова» Фрідріха-Якоба Фальц-Фейна. Мати — Віра Миколаївна (у дівочтві — Єпанчіна), із російського генеральського та адміральського роду.

Після 1917 разом із батьками виїхав із Росії до Німеччини, а потім — до Франції. Здобув освіту в школі квіткарства в м. Антіб (Франція) та Колоніальному інституті поблизу Парижа. Відомий спортсмен-велосипедист (чемпіон Парижа серед студентів 1932); займався мото- та авто-спортом; один із керівників Міжнародної федерації бобслея і тобогана.

Із 1934 — провідний кореспондент французької популярної спортивної газети «L'Auto» (пізніше «L'Equipe») у Німеччині. 1936 акредитований на XI Олімпійських іграх у Берліні та був визнаний найкращим репортером газ. «L'Auto» — «золоте перо».

Із 1936 переїхав на постійне місце проживання до Князівства Ліхтенштейн, отримав громадянство і титул барона. Стояв біля витоків Національного олімпійського комітету Ліхтенштейну. Віце-президент, президент Національного олімпійського комітету Ліхтенштейну, функціонер Міжнародного олімпійського комітету. Створив першу національну ліхтенштейнську команду для першої участі в IV зимових Олімпійських іграх у Гарміш-Партенкірхен (Німеччина). 1951 і 1953–73 — президент Ліхтенштейнської асоціації велосипедного спорту.

Після Другої світової війни зайнявся розвитком туризму (заснував «Quick Tourist Office») та висококласних закладів харчування в Ліхтенштейні (заснував «Grande Cuisine»). Відкрив індустрію сувенірів і вважається найбільшим підприємцем країни в цій галузі. Брав участь у розробці сучасного варіанта прапора Ліхтенштейну.

Активно займався громадською та меценатською діяльністю. Збирав і повертав до СРСР, України та РФ культурні цінності. Створив два російські музеї за кордоном (О. Суворова, 1994, м. Гларус, Швейцарія та імп. Катерини II, 1995, м. Цербст, Німеччина).

Передав Національній академії наук України бібліотеку Дягілева-Лифаря, відбудував церкву в Гаврилівці (колишній маєток батьків), подавав експонати в музеї Лівадії та Алулки, передав частину сімейного архіву у Державний архів Херсонської області, заснував фонд «Асканія-

Нова»; виділив кошти на реставрацію садиби Фальц-Фейнів, спорудження церкви та встановлення пам'ятника дядькові Фрідріху-Якобу Едуардовичу Фальц-Фейну в «Асканії-Нова».

Лауреат Царськосільської художньої премії (1997).

Нагороджений українськими орденами «За заслуги» 3-го (1994), 2-го (1998) і 1-го ст. (2002) і Ярослава Мудрого 5-го ст. (2007), російськими орденами Дружби народів (1993), Пошани (2002), Преподобного Сергія Радонезького 2-го ст. (РПЦ; 2002), вищим державним знаком Ліхтенштейну за видатні досягнення в розвитку спорту «Золотий лавр» (2003); відзначений Грамотою КМ України (1998), медалями «В пам'ять 300-ліття Санкт-Петербурга» (2003), «Пушкина» (2007); має «Благодарность Президента Российской Федерации» (1998).

Лит.: Яценко А. Земляк із Гаврилівки // Наддніпрянська правда, 1989, 29 червня; Шевцов Н. «Мне ведь только 82 года» // Там само; Максименко А. «Я німець по крові, українець по духу...» // Там само; Труд, 1994, 31 мая; Наддніпрянська правда, 1994, 29 вересня; Вершина Н. Потомок трех адмиралов // Площадь свободы, 1998, № 17; Данилевич Н. Барон Фальц-Фейн: Жизнь русского аристократа. — М., 2001; Krysztat M. Baron von Falz-Fein: Legend of our time // International life, 2009, august–october.

В.Ю. Ганкевич, А.А. Задерейчук.

ФЕДЕНКО Панас (Опанас) Васильович (13.12.1893, хутір біля с. Веселі Терни (нині у складі м. Кривий Ріг) — 10.09.1981, Мюнхен) — політичний діяч, історик, публіцист. Професор. Закінчив історико-філологічний ф-т Петербурзького (Петроградського) університету (1917). Учасник Петербурзької (Петроградської) української студентської громади; із 1915 — член Української соціал-демократичної робітничої партії, із 1919 входив до ЦК УСДРП. Студентом розпочав газетярську діяльність, співпрацював з місячником «Украинская жизнь», редагував двотижневик «Наше життя». Активний учасник революційних подій лютого 1917 в Петрограді. У червні 1917 повернувся в Україну. У серпні 1917 селянським з'їздом Верхньодніпровського повіту обраний до Української Центральної Ради. Активно працював в УЦР до гетьманського перевороту 1918. У січні 1919 обраний делегатом 6-го з'їзду УСДРП (10–12 січня 1919) та Трудового конгресу України. Був редактором резолюцій конгресу, покладених в основу «Закону про владу» (затверджений 28 січня 1919), і Універсалу Трудового конгресу України. Співредактор «Робітничої газети» (1919). Член уряду УНР, заступник міністра інформації в уряді І.П. Мазепи. Як політичний референт брав участь у Першому Зимовому поході Армії УНР 1919–1920. Із грудня 1920 — в

еміграції, жив у Румунії, Львові, Берліні. 1923–45 мешкав у Празі. Співпрацював у Соціалістичному Інтернаціоналі, був членом Виконавчого комітету Соцінтерну від УСДРП. 5 січня 1929 у Празі на зборах представників української еміграції був обраний секретарем управи щойно створеного Комітету допомоги голодним України, що мав збирати гроші та харчі й надсилати їх до уражених голодом районів Півдня України.

20 жовтня 1930 як член Центрального виконавчого комітету українських емігрантських організацій у Чехословацькій Республіці підписав звернення до громадськості й урядів світових держав («Апель до культурного світу») із закликом засудити терористичні дії польської влади на західноукраїнських землях і захистити місцеве українське населення. У листопаді 1930 в органі Соціалістичного Інтернаціоналу «International Information», що видавався в Цюриху, заходами Ф. (тоді члена Виконкому Соцінтерну) були надруковані матеріали Українського протестаційного комітету з приводу польської «пацифікації» Зх. України. У лютому 1931 антиукраїнські дії польського уряду рішуче засудив у виступі на засіданні Виконкому Соцінтерну. Як учасник міжнародної соціалістичної конференції у Парижі в серпні 1933 оприлюднив факти Голодомору 1932–1933 років в УСРР, влаштованого російським більшовицьким режимом в Україні.

Першою спільною акцією українських закордонних соціалістів стала оприлюднена в січні 1934 спільна заява про становище в Україні. Крім Н. Григорієва, М. Скидана, І. Мазепи й Ф., звернення підписали І. Макух та М. Стахів — від імені Української соціалістично-радикальної партії, Л. Ганкевич та І. Квасниця — від імені Української соціал-демократичної партії. У документі викривалися злочини сталінського режиму в Україні, де, наголошувалося в заяві, московська диктатура спричинила голодну смерть мільйонів людей, скасовує українські школи, видавництва, руйнує наукові й просвітні установи, переслідує і нищить українських культурних працівників, «попередовно відновлює стару, дореволюційну політику русифікації».

У листопаді 1934 Ф. та І. Мазепа від імені закордонних українських соціал-демократів листовно звернулися до Виконкому Соцінтерну, наголосивши, що «кожна співпраця Соціалістичного Інтернаціоналу з Комінтерном, як знаряддям російської державної політики, без передумови — відновлення демократії та свободи поневолених народів СРСР — означала б капітуляцію... перед московською комуністичною диктатурою». Аналогічна думка проводилася й у «Меморандумі УСДРП про небезпеку війни з 24 лютого 1936 р.» Засуджуючи сталінську диктатуру, українські соціал-демократи водночас акцентували увагу й на загрозі українському народу від ін. «ближчих і дальших імперіалістичних сусідів», насамперед

нацистської Німеччини, висунувши гасло боротьби «за вільне демократичне самовизначення проти всіх чужих сил, що тепер панують або хочуть запанувати над українським народом».

У листопаді 1936 серед ін. еміграційних політиків підписав протестаційну «Декларацію українських політичних партій в справі проекту нової конституції СРСР».

Працював доцентом, професором історії України в Українському високому педагогічному інституті (із 1926) та Українському вільному університеті в Празі (із 1934). Захистив докторат на філософському факультеті УВУ (1934). Один з авторів «Української загальної енциклопедії». 1945–51 жив у різних містах Німеччини, 1951–59 — у Лондоні, із 1959 — у Мюнхені. Співпрацював із Інститутом з вивчення СРСР у Мюнхені, був редактором і співробітником низки українських періодичних видань у діаспорі, зокрема друкувався в «Українському історичному». Автор численних статей, нарисів, наукових досліджень, публіцистичних і художніх творів. Своїми науковими працями долучився до розвитку української політології. Серед праць: «З дипломатичної діяльності Данила Грека» (1929), «Політичні плани Я. Коменського та Україна» (1932), «Історія соціальної та політичної боротьби в Україні» (1935), «Українське національне відродження в ХХ ст.» (1936), «Nationalitätenfrage in der Soviet-union» (1937), «Ukraine: Her Struggle for Freedom» (1951), «Соціалізм давній і новочасний» (1968) та ін. Автор історичних повістей з козацької доби: «Гомоніла Україна...: Епопея з доби Б. Хмельницького» (1942), «Гетьманів кум» (1943), «Несмертельна слава» (1953, під псевд. В. Тирса), «Amor Patrae» (1962).

Тв.: Der nationale und soziale Befreiungskampf der Ukraine. — Berlin, 1923; 3 історії української революції. — Прага, 1930 (у співавт.); Український громадський рух у ХХ ст. — Подєбради, 1934; Історія України від 1648. В кн.: Українська загальна енциклопедія. — Львів–Станіславів–Коломия, 1935, т. 3; Наддніпрянщина ХІХ в. до 1914. Там само; Наддніпрянщина від 1914. Там само; Наддніпрянська еміграція після 1919–20. Там само; Суспільні та політичні рухи в Україні. — Париж, 1953; Ісаак Мазепа: борець за волю України. — Лондон, 1954; Україна після смерті Сталіна. — Мюнхен, 1956; Український рух у ХХ ст. — Лондон, 1959; Марксистські і большевицькі теорії національного питання. — Мюнхен, 1960; Минуло півстоліття: Зимовий похід армії Української Народної Республіки 1919–1920 рр. — Нью-Йорк, 1972.

Лит.: Винниченко В. Щоденник. — Едмонтон–Нью-Йорк, 1980–83, т. 1-2; Наріжний С. Українська еміграція: культурна праця української еміграції між двома світовими війнами. — Прага, 1942, ч. 1; Трощинський В.П. Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне і соціально-політичне явище. — К., 1994; Піскун В. Політичний вибір

української еміграції (20-ті роки ХХ ст.). — К., 2006; Українська політична еміграція 1919–1945: Документи і матеріали. — К., 2008; Гриневич Л. Хроніка колективізації та Голодомору в Україні 1927–1933. — К., 2012, т. 1, кн. 2.

О.С. Рубльов.

ФЕДІР КОРІЯТОВИЧ (н. між 1336 і 1340 — п. між 1412 і 09.11.1416) — останній володар Подільського князівства (володіння Коріятовичів) 1388–94. Спершу був співправителем старшого брата Костянтина, а невдовзі після його смерті (1390 або 1391) поділив князівську владу з молодшим братом Василем. На відміну від найближчих своїх попередників Ф.К. відійшов від співробітництва з володарем Королівства Польського і Великого князівства Литовського Владиславом II Ягайлом і відновив політичні контакти Подільського князівства з Угорським королівством, що викликало негайну протидію з боку Ягайла та Вітовта. Восени 1394 (не раніше 11 жовтня) від імені й за наказом Ягайла війська Вітовта захопили замки Поділля. Змушені до еміграції Ф.К. і Василь Коріятович знайшли прихисток у володіннях Угорщини на Закарпатті, де Ф.К. отримав від угорського короля Сигізмунда I Люксембурга м. Мункач (Мукачеве) і маєтки в комітаті Берег. Імовірно, у 2-й пол. 1390-х рр. узяв шлюб з Валгою, донькою Драга, воєводи Мараморошу. 1402 здійснив спробу знову оволодіти Поділлям, але був схоплений вірними Ягайлові старостами. У зв'язку з цією подією 9 липня 1403 Ф.К. видав спеціальний документ, яким пробачив Ягайлові та його старостам свій арешт і висловив бажання перебувати з польським королем у братерській приязні, а ін. грамотою присягнув йому у вірності й послушенстві, обіцяючи ніколи не виступати проти Польського королівства, Литви і Поділля. Ф.К. востаннє згадується 1412, коли у війсьній кампанії Сигізмунда I проти Ягайла виставив 200 вершників. Названий небіжчиком у документі від 9 листопада 1416, в якому Сигізмунд I призначив неодруженим дочкам Ф.К. Анушці та Марії щорічне утримання.

Лит.: Stadnicki K. Koryjat Gedyminowicz i Koryjatowicze // Rozprawy i sprawozdania z posiedzeń Wydziału Historyczno-Filozoficznego Akademii Umiejętności, 1877, t. 7; Молчановский Н. Очерк известий о Подольской земле до 1434 г. — К., 1885; Wolff J. Kniaziowie litewsko-ruscy od końca XIV wieku. — Warszawa, 1895; Prochaska A. Podole lennem Korony 1352–1430 // Rozprawy Akademii Umiejętności: Widział Historyczno-Filozoficzny, seria 2, 1895, t. 7; Грушевський М. Історія України-Руси. — Львів, 1907, т. 4 (2-ге вид. — К., 1993); Puzyna J. Korjat i Korjatowicze // Ateneum Wileńskie, 1930, 7; Skrzypek J. Usunięcie Fedora Korjatowicza z Podola w 1393 r. В кн.: Prace historyczne w 30-lecie działalności naukowej prof.

St. Zakrzewskiego. — Lwów, 1934; Kuczynski S.M. Fedor Koriatowicz. В кн.: Polski słownik biograficzny. — Kraków, 1948, t. 6; Шабульдо Ф.М. Земли Юго-Западной Руси в составе Великого княжества Литовского. — К., 1987; Tęgowski J. Powiązania genealogiczne wojewodów mołdawskich Bogdanowiców z domem Giedyminowiczów w XIV–XV wieku // Genealogia: Studia i Materiały Historyczne, 1993, t. 3; Його ж. Sprawa przyłączenia Podola do Korony Polskiej w końcu XIV wieku // Teki Krakowskie, 1997, t. 5; Його ж. Pierwsze pokolenia Giedyminowiczów. — Poznań–Wrocław, 1999; Kurtyka J. Podole pomiędzy Polską i Litwą w XIV i I połowie XIV wieku. В кн.: Kamieniec Podolski: Studia z dziejów miasta i regionu. — Kraków, 2000, t. 1; Jozwiak S. та ін. Wojna Polski i Litwy z zakonem krzyżackim w latach 1409–1411. — Malbork, 2010.

Ф.М. Шабульдо.

ФЕДОРОНЧУК (Fedoronczuk) Василь (26.01.1915, Соколів, нині с. Бучацького р-ну Тернопільської обл. — 1984, Рим) — громадський і політичний діяч, журналіст. Після освітніх студій у Парижі переїхав 1942 до Рима, де репрезентував Організацію українських націоналістів (мельниківців). У повоєнний час співробітничав з емігрантськими центрами вихідців із країн Східної Європи («Асоціація інтелектуалів–біженців» тощо), був генеральним секретарем міжнародної організації «Інтернаціонал свободи». У 1960–70-х рр. очолював відділ зовнішніх справ Державного центру УНР на еміграції. 1951–1975 — директор українських передач закордонної служби Італійського державного радіо. Один з ініціаторів створення в Римі Товариства італо-української приязні та редактор його журналу «Ucraina» («Україна») (1954–1955). Автор статей на українські теми в пресі Італії. Опублікував публіцистично-інформаційні нариси і книги, присвячені історії «українського питання» (1955), політичній і культурній ситуації в УРСР (1966) та ін.

Тв.: Італія. В кн.: Енциклопедія українознавства. — Львів, 1944 (репринт), т. 3; Il problema ucraino attraverso la storia. — Roma, 1955; Letteratura ucraina in catene. — Roma, 1966; L'Ucraina sotto il gioco di Mosca. — Roma, 1966.

М.М. Варварцев.

ФИЛОНОВИЧ Василь Захарович (15.01.1894, с. Рогізне (нині Сумського р-ну Сумської обл. — 3.06.1987, Міннеаполіс) — державний, політичний і військовий діяч, генерал-хорунжий. Народився у дворянській родині з містечка Дубовичі Глухівського повіту Чернігівської губернії. Навчався у Сумському реальному училищі та Курській землемірній школі. За участь у нелегальних учнівських гуртках висланий до

Саратовської губернії, звідки втік на Кавказ. З 1910 — на військовій службі. Учасник Першої світової війни, служив на Кавказі. 1915 закінчив Чугуївське піхотне училище.

Після Лютневої революції 1917 брав участь в українізації свого 516-го Мезенського піхотного полку, був головою полкової ради і ради 129-ої піхотної дивізії. На початку 1918 — військовий комендант Сумського повіту, помічник коменданта м. Суми. Організатор повстання проти гетьмана в Сумах. З 1 грудня 1918 — начальник оборони Сум і повіту, з січня 1919 — організатор і командир Сумського окремого куреня 4-го полку Січових стрільців Дієвої армії УНР. У боях проти червоної армії пройшов шлях від Сум до Житомира. Неодноразово поранений, контужений. Восени 1919 — старшина з особливих доручень при Головному Отамані військ УНР, хоча формально числився при штабі Окремого корпусу прикордонної охорони (ген. О. Пилькевича). З листопада 1919 — голова Закордонної закупівельної комісії (закупівля зброї). У грудні 1919 у складі групи з 32 старшин здійснив рейд у запілля червоних і білих для підтримки повстанського руху на Катеринославщині. В Одесі заарештований контррозвідкою Збройних Сил Півдня Росії та відправлений до Новоросійська. Звідти втік до Грузії, де в м. Поті став віце-консулом Дипломатичної місії УНР. Влітку 1920 прибув (для розвідки) до Криму в статусі старшини при Кубанському військовому отамані (В. Іванис). У листопаді 1920 за допомогою Французької військової місії евакуювався до Константинополя, у грудні 1920 переїхав до Болгарії.

У 1921–1922 — організатор і керівник Української громади в Болгарії, військово-гімнастичного товариства «Січ», культурно-освітнього гуртка, притулку для поранених, хворих і німецьких емігрантів «Українська хата», член тимчасового комітету Українського Червоного Хреста. У серпні 1921 виїхав до Тарнова, де зустрівся з С. Петлюрою. У січні 1922 повернувся до Болгарії для розбудови мережі українських емігрантських організацій. Під його керівництвом кількість членів Української громади в Болгарії зросла до 1500 осіб. У грудні 1922 на вимогу місцевої влади залишив Болгарію і виїхав до Тарнова.

1923 переїхав до Чехословаччини. Закінчив Високу технічну школу, здобувши фах лісівника. Під час навчання був головою Гуртка українських студентів лісової справи у Празі. Обіймав посаду представника військового міністра УНР в еміграції на Балканах і в Туреччині. Опікувався справами місцевої української еміграції. За його сприяння у Болгарії було створено 10 громадських емігрантських організацій, Югославії — 9, Туреччині — 2. Неодноразово відвідував балканські країни та Францію. З початку 1930-х додатково опікувався і справами українських емігрантів у Сирії та Персії. У Чехословаччині брав активну участь у громадському житті еміграції. Один з організаторів та керівників Українського військово-

вого союзу, член управи Товариства колишніх вояків Армії УНР, Союзу українських старшин в ЧСР, Союзу організацій вояків Армії УНР, тимчасової управи Комітету представників українських організацій у ЧСР для допомоги голодним в Україні, секретар президії установчих зборів Комітету допомоги голодуючим в Україні, член Українського республікансько-демократичного клубу, Товариства Музею визвольної боротьби України (передав музею свій приватний архів, книги, журнали, фотокартки), Центрального союзу українського студентства, Комітету з будівництва пам'ятника М. Драгоманову в Софії. Співробітничав з Українським воєнно-історичним товариством у Варшаві.

Видавець і співредактор (разом із М. Битинським) бюлетеня і журналу «Гуртуймося», що виходили у 1929–1938 в Горніх Черношицях, Празі та Софії, член управи, секретар Союзу українських журналістів і письменників на чужині (Прага). Друкувався у паризькому тижневику «Тризуб».

Брав участь у загальноукраїнському емігрантському об'єднавчому русі. Учасник IV з'їзду Української громади у Франції, трьох конференцій української еміграції у Празі (1929, 1932, 1934). Член президії та ревізійної комісії Української головної еміграційної ради (Париж), Підготовчого конгресового комітету за кордоном (Комітет для скликання Всеукраїнського національного конгресу).

Листувався з В. Змієнком, А. Кущем, О. Лотоцьким, В. Петрівим, В. Сальським, Л. Шишмановою-Драгомановою, О. Шульгиним, А. Яковлівим.

Учасник форумів комбатантських організацій в Європі. 1931 взяв участь у конгресах Міжнародної конференції товариств інвалідів та колишніх комбатантів (СИАМАС) та Міжнародної федерації колишніх комбатантів (FIDAC) у Празі, де вів переговори про співпрацю з делегатами з Болгарії, Чехословаччини та Югославії.

1937–1938 жив у Болгарії. З 1938 учителював у с. Великий Бичків на Закарпатті. Учасник боротьби за Карпатську Україну. 14–17.03.1939 — член, начальник штабу Національної Оборони Карпатської України. Потрапив в угорський полон. Після звільнення жив у Словаччині.

1951 переїхав до США (Чикаго, Міннеаполіс/Сент-Пол). 1973–1978 — генерал-хорунжий, військовий міністр уряду УНР в екзилі. Голова Товариства прихильників УНР у Міннеаполісі, Союзу українських ветеранів у США, почесний голова Союзу українських ветеранів Армії УНР.

Тв.: Филонович В. Березневі дні Карпатської України / Вступ. стаття, упорядкування і коментарі В.М. Власенка. — Суми, 2009.

Лит.: Семенюк А. Ген. пор. В. Филонович [некролог] // Вісті комбатанта. — Нью-Йорк, 1987, ч. 5/6; Тинченко Я. Офіцерський корпус Української Народної Республіки (1917–1921). — К., 2007; Власенко В.М.

«Тут повстали нові Карпатські Крути» (до біографії автора спогадів «Березневі дні Карпатської України» Василя Филоновича) // Сумський історико-архівний журнал, 2009, № 6–7; Власенко В. До громадсько-політичної діяльності Василя Филоновича у Болгарії у 1921–1922 рр. // Київська старовина, 2010, № 6; Власенко В. До історії міжвоєнної української політичної еміграції на Балканах // Пам'ятки: Археографічний щорічник. — К., 2011, т. 12; Власенко В. З історії встановлення пам'ятника М. Драгоманову у Софії // Българска україністика: альманах. — Софія, 2012, бр. 2; Власенко В. «Не може бути українцем той, хто не самостійник» (Тема малої батьківщини у листуванні В. Филоновича із земляками) // Сумський історико-архівний журнал, 2012, № 16–17.

В.М. Власенко.

ФЛІЗ (Flise) Домінік П'єр де ля (18.12.1787, Нансі — 1861, Ніжин) — лікар, етнограф, художник, публіцист. Перебував на військовій службі в статусі помічника головного хірурга французької армії. Брав участь у походах Наполеона Бонапарта. Під час кампанії 1812 був поранений у битві під селищем Красним на Смоленщині та потрапив у полон. Згодом оселився на Чернігівщині в маєтку генерал-лейтенанта В.В. Гудовича. Реставрація династії Бурбонів, одруження з небогою Гудовича С.В. Маркевич, придбання маєтку в Київській губернії стали причинами відмови Ф. від повернення до Франції, хоча за спогадами сина вченого, «віддалення від рідної країни гнітило його душу до останньої хвилини його життя».

Ф. було обрано членом Московської медико-хірургічної академії, Віленського та Київського медичних товариств. Він співпрацював з Російським географічним товариством (від 1840-х рр.) і Комісією для опису губерній Київського навчального округу (1851). Перебуваючи від 1820-х рр. на посаді старшого лікаря при Палаті державних маєтностей Київської губернії, учений багато подорожував місцевими селами. Основне завдання Ф. полягало у вивченні стану здоров'я селян і впливу на нього природно-кліматичних умов, різних форм народного побуту, традицій. Відвідавши практично всі села Київської губернії, він зібрав унікальний матеріал з етнографії, археології, статистики, географії, біології, медицини та виклав його у дев'яти рукописних альбомах, оздоблених численними авторськими малюнками. Досліджуючи фактори, що визначали стан і зміни складу населення, учений збирав відомості щодо поширених у регіоні хвороб і народних методів їх лікування, вивчав місцеву флору й фауну. Шляхом аналізу впливу культурно-побутового середовища на здоров'я людини Ф. долучився до етнографічних досліджень харчування, житла, одягу, основних видів господарської діяльності, родинної обрядовості, фольклору українського народу.

Ф. також уклав українсько-російський словник, у якому зафіксував 1152 терміни, що характеризують культуру України. Широкі міжнародні зв'язки Ф. засвідчує його «Словник більшості людей, яких я бачив і знав у Європі протягом цілого століття в різних класах і суспільствах з нотатками» (1861).

Лит.: Д.П. де ля Фліз. Альбоми. — К., 1996, т. 1-2; Наулко В. Альбоми Д.П. де ля Фліза як джерело етнографічного дослідження України // Діалог. Історія, політика, економіка, 2002, № 2.

О.А. Іваненко.

ФРАНКО Іван Якович (27.08.1856, с. Нагуєвичі (нині село Дрогобицького р-ну Львівської обл.) — 28.05.1916, Львів) — письменник, публіцист, видавець, учений-гуманітарій, громадський і політичний діяч. Дійсний член Наукового товариства імені Шевченка (1899), почесний член НТШ (1904), почесний доктор Харківського університету (1906), член багатьох наукових товариств слов'янських народів. 1907 російські академіки О. Шахматов і Ф. Корш висунули кандидатуру Ф. в ординарні академіки Петербурзької АН, але царський уряд заборонив обрання. 1915 о. Й. Застирець розпочав процес висунення Ф. на здобуття Нобелівської премії у галузі літератури, але Ф. не дожив до участі в конкурсі.

1875 закінчив Дрогобицьку гімназію і вступив до Львівського університету на філософський факультет. Долучився до роботи в студентському гуртку «Академічний кружок» та в редакції студентського часопису «Друг», де від 1874 розпочав друкувати свої вірші, оповідання та переклади.

1877 разом із М. Павликом і О.С. Терлецьким Ф. був обвинувачений у приналежності до таємної соціалістичної організації і засуджений до 9-місячного ув'язнення. Після звільнення активно долучився до громадсько-політичної роботи, організовував гуртки студентської молоді, співпрацював із робітничою газетою «Ргаса». Спільно з польськими соціалістами готував і видавав польською мовою брошури соціалістичного змісту. Разом із М. Павликом 1878 заснував часопис «Громадський друг», який після конфіскації виходив як періодичні збірки «Дзвін», «Молот», видавав «Дрібну бібліотеку». У березні 1880 його вдруге заарештували, тримали в Коломийській в'язниці, у липні 1880 етапували до Нагуєвичів. Там він жив тривалий час під поліційним наглядом. 1878–82 Ф. написав свої найвідоміші зразки поезій суспільно-політичного змісту «Гімн» («Вічний революціонер»), «Каменярі», цикл «Україна» з «Національним гімном» («Не пора...»), «Товаришам із тюрми», повісті «Воа constrictor», «Борислав сміється», «Захар Беркут», низку публіцистичних та наукових праць, став широковідомим письменником. Разом з І.Белеєм видавав

часопис «Світ» (1881–82), який був на той час єдиним українським соборницьким виданням, де друкували свої твори українці обох частин України різних політичних поглядів. Після закриття часопису «Світ» через відсутність коштів та байдужість суспільства співпрацював з часописом «Зоря» та газетою «Діло», 1883 остаточно переїхав до Львова. Розійшовшись із народовцями, які побоювалися його радикальних поглядів, з метою організувати демократичне періодичне видання 1885 і 1886 їздив до Києва, де познайомився з провідними діячами українського руху М.В. Лисенком, М. Старицьким та ін., у травні 1886 одружився з киянкою Ольгою Хоружинською. Після невдачі організувати новий часопис став співробітником польської газети «Kurier Lwowski» (1887–97), друкувався також в ін. польських («Przyjaciel Ludu») та німецьких («Die Zeit») часописах, а цей період свого життя він назвав «в наймах у сусідів». 1888 деякий час Ф. співпрацював з часописом «Правда», взяв участь у виданні альманахів «Веселка», «Ватра», «Перший вінок». Приїзд у Галичину групи київських студентів (Б. Кістяківський, К. Маршинський, С., Н. і М. Дегени), контакти з ними Ф. привели до третього його арешту 16 серпня 1889 (пробув у в'язниці до 20 жовтня 1889). У 2-й пол. 1880-х рр. познайомився із провідними польськими соціалістами, разом із Б. Вислоухом пробував заснувати спільну польсько-українську партію, однак більшість польських лівих сил у цей період почала сповідувати шовіністичні погляди, що змусило українців утворити 1890 Русько-українську радикальну партію, програму якої підготував Ф. Разом із М. Павликом видавав двотижневик «Народ» (1890–95).

Попри активну громадсько-політичну діяльність 1891 закінчив останній семестр навчання в Чернівецькому університеті та розпочав докторську працю про духовний роман «Варлаам і Йоасаф» під керівництвом проф. В. Ягича, яку захистив у Відні 1 липня 1893. 1894 Ф. успішно габілітувався на посаду доцента Львівського університету (комісія сенату ун-ту дала позитивний висновок), однак через спротив намісника Галичини польського графа К. Бадені та консервативних кіл його успішну габілітацію не було затверджено. 1894–97 спільно з дружиною видавав часопис «Жите і слово», де публікував системну критику соціалізму К. Маркса і Ф. Енгельса. Після приїзду 1894 до Львова М. Грушевського між ним і Ф. розпочалася тісна співпраця. Завдяки М. Грушевському та його однодумцям в особі Ф., В.М. Гнатюка, О. Маковея та ін. НТШ, яке він очолив, перетворилося на першу українську Академію наук. 1897 після публікації у віденській газеті «Die Zeit» критичної статті про А. Міцкевича «Ein Dichter des Verrathes» Ф. змушений був покинути працю в «Kurier Lwowski» та в ін. польських періодичних виданнях. 1898 українська громадськість широко відзначила 25-річний ювілей творчої праці Ф. Від часу повного розриву з польською пресою Ф. працював у

НТШ, де разом з М. Грушевським та В. Гнатюком став головною потугою НТШ та Українсько-руської видавничої спілки.

Від 1908 здоров'я Ф. різко погіршилося, однак він продовжував працювати до кінця життя, брав участь у видавничому процесі, багато перекладав. 1914 відбулося загальноукраїнське святкування 40-річчя його діяльності на ниві рідної культури.

Маючи виняткові природні здібності й дивовижну працездатність, Ф. став автором майже 6 тис. літературних, публіцистичних та наукових творів; вільно писав українською, польською, німецькою і російською мовами, перекладав із 14-ти мов.

Як письменник належав до засадничих творців реалістичного стилю в українській літературі, був одним із найвизначніших після Т. Шевченка її творців. Автор поетичних збірок «Баляди і розкази» (1876), «З вершин і низин» (1887), «Зів'яле листя» (1896, шедевр інтимної лірики у 3-х жмутках), «Мій Измарагд» (1897, філос. лірика), «Із днів журби» (1900), «Semper tiro» (1906). Автор чудових епічних поем «Панські жарти» (про події перед і під час «весни народів» 1848, на істор. матеріалі), «Сурка» (1890, із циклу «Жидівські мелодії»), філософських «Смерть Каїна» (1889), «Похорон» (1899), історико-філософської «Іван Вишенський» (1900) та ін. Найвидатнішим поетичним твором є поема «Мойсей» (1905), з геніальним прологом, написаним за одну ніч, яку він виношував майже 15 років, де на тлі біблійного сюжету показано конфлікт вождя з народом, засуджено зраду національних інтересів.

Ф. — автор понад 100 прозових творів, які відображають сучасне йому суспільне буття (оповідання «бориславського циклу», від 1877), показують пролетаризацію галицького села і зубожіння селян. Окреме місце в його прозі посідають історичні оповідання та повісті. Вершиною драматургічної спадщини Ф. є психологічна драма «Украдене щастя» (1893).

Від 2-ї пол. 1890-х рр. у Ф. формувалася чітка позиція щодо розв'язання соціальних питань через створення національної держави (Ф. — один із засновників Української національно-демократичної партії, 1899), він піддавав ревізії марксизм і в теоретичній, і в практичній площинах. На його світогляд справили вплив філософський позитивізм О. Конта і Г. Спенсера, еволюціонізм у природознавстві Ч.-Р. Дарвіна і Е.-Г. Геккеля, теорії німецьких, французьких, російських соціологів, теоретики літератури Г.-Е. Лессінг, І.-А. Тен, Ф.-Е. Леметр, Г.-М. Брандес та ін.

Полеми діяльності Ф.-історика була не лише історія України, але й всесвітня історія. До найважливіших праць належать: «Нові дослідження над найдавнішою історією жидів» (1901), «Святий Климент у Корсуні» (1902), «Скити і Скитія. Історичні оповідання Геродота. Дещо про хозар. Брунон із Квебурга, гість Володимира Великого в 1007 р. Придунайські

Скити в IV–XII вв. Руське плем'я в Заліссі (Трансільванії)» (розділи з книги «Причинки до історії України-Руси»; 1912), «Війни і військо в наших часах» (1882), «Два панславізми» (1884), «До відома панів чехів» (1887), «Університети в Росії» (1887), «Свободная Россия» (1889), «Півстоліття: нарис історії Австрії від р. 1840 до 1890» (1891), «Лоріс-Меліковська конституція» (1893), «Теодор Момзен (некролог)» (1903), «Момзен і слов'яни» (1904), «Основи слов'янської політики Бакуніна» (1912) та ін. У названих працях із загальної історії всюди є фрагменти, де йдеться чи про теперішні українські землі, чи моменти, пов'язані з історією України.

У корпусі історичних студій Ф. вирізняються дві важливі праці для чужоземних енциклопедичних видань, які він написав у час свого духовного злету, перед важкою хворобою, що розпочалася 1908: «Южнорусская литература» (1904), написана для «Энциклопедического словаря Ф.А. Брокгауза и И.А. Ефрона», та «Українці» (1906) — остання побачила світ під назвою «Kisorozsok» («Малоруси») в угорській енциклопедії «Egyetemes Irodalomtörténet» («Історія всесвітньої літератури», т. 4, 1911).

Значним є внесок Ф. у розвиток історичного краєзнавства. Упродовж 1898–1913 керував Етнографічною комісією НТШ і разом з В. Гнатюком редагував «Етнографічний збірник».

Ф. співпрацював у Товаристві ім. Шевченка ще задовго до його реорганізації в наукове 1892, зокрема в часописі «Зоря». Після реорганізації «Зорі» в «Літературно-науковий вістник» разом із М. Грушевським, О. Маковеєм, а далі з В. Гнатюком став його співредактором. Як керівник Філологічної секції НТШ (1898–1901, 1903–12) переглядав майже всі її видання, був співредактором «Матеріялів до українсько-руської етнології». Брав активну участь у діяльності Українсько-руської видавничої спілки, що розпочала діяти від 1899. Ф. входив до складу дирекції УРВС, а безпосередню участь брав у виданні «Літературно-наукової бібліотеки» (за назвою стала продовженням Франкової «Літературно-наукової бібліотеки»), позасерійних виданнях — усього у 89-ти випусках її серійних і позасерійних видань. Тут побачили світ низка його художніх творів, перекладів та наукових праць, а 1903 — шедевр українського друку 20 ст. — поетична антологія «Акорди», яку Ф. видав у співпраці з М. Грушевським і художниками І. Трушем та Ю. Панькевичем, 10-томник драм В. Шекспіра за редакцією Ф. у перекладі П. Куліша (1899–1902) та ін. Ф. та його однодумці спиралися на європейський досвід, докладали зусиль, щоб ознайомити українського читача з ідеями, визначальними в політичному і культурному житті тогочасної Європи, плекали рідну літературу.

Бібліогр.: Мороз М. Іван Франко: Бібліографічний покажчик 1956—1984. — К., 1987; Луцишин О., Мороз М. Заборонене франкознавство 1885–1988. — Львів, 2006.

Тв.: Зібрання творів. — К., 1976–86, т. 1-50; додаткові томи: Показчик купюр. — К., 2009; К., 2008–11, т. 51-54.

Лит.: Кримський А. Іван Франко. — Львів, 1900; Коцюбинський М. Іван Франко. — К., 1917; Manning C. Ivan Franko. — New York, 1938; Іван Франко: Статті і матеріали. — Львів, 1948–65, зб. 1–12; Nevrlý M. Ivan Franko, ukrajinský básnik-revolucionář. — Praga, 1952; Дорошенко В. Великий Каменяр: життя і заслуги Івана Франка. — Вінніпег, 1956; Вервес Г. Іван Франко і питання українсько-польських літературно-громадських взаємин 70–90-х ХІХ ст. — К., 1957; Винар Л. Історичні праці Івана Франка. В кн.: Збірник «Української літературної газети 1956». — Мюнхен, 1957; Зв'язки Івана Франка з чехами та словаками. — Братислава, 1957; Возняк М. Велетень думки і праці. — К., 1958; Jakóbiес M. Iwan Franko. — Warszawa, 1958; Журавська І. Іван Франко і зарубіжні літератури. — К., 1961; Білецький О. Художня проза. Поезія. Світове значення Івана Франка. В кн.: Білецький О. Зібрання праць. — К., 1965, т. 2; Сверстюк Є. Іван Франко: широке море України: Документи самвидаву з України. — Париж, 1972; Рудницький Л. Іван Франко і німецька література. — Мюнхен, 1974; Wasyc N. Ivan Franko: His Thoughts and Struggles. — New York, 1975; Actes de la journée Ivan Franko. Sorbonne, le 12 Novembre 1977. — Париж–Мюнхен, 1977; Hlynsky V. Ivan Franko et Emile Zola. — Hamburg, 1979; Іван Франко і світова культура: Матеріали міжнародного симпозіуму ЮНЕСКО. — К., 1990, кн. 1–3; Горак Р., Гнатів Я. Іван Франко. — Львів, 2000–09, т. 1-10; Гундорова Т. Франко не Каменяр. Франко і Каменяр. — К., 2006; Якимович Б. Іван Франко — видавець: книгознавчі та джерелознавчі аспекти. — Львів, 2006; Гнатюк М. Іван Франко і проблеми теорії літератури. — К., 2011; Спогади про Івана Франка. — Львів, 2011.

Б.З. Якимович.

ФРАНЦЕВ Володимир Андрійович (05.04(24.03).1867, Новогеорґієвськ (польс. Модлін; нині у складі м. Нови-Двур-Мазовецькі Мазовецького воєводства, Польща) — 19.03.1942, Прага) — російський учений-славіст. Д-р слов'янської філології, професор (1903). Дійсний член РАН (1921), іноземний член Чеської академії наук і мистецтв (1904), чл.-кор. Болгарської АН (1926). Закінчив історико-філологічний ф-т Варшавського університету (1886–90). Із 1900 — доцент, із 1903 — професор славістики Варшавського університету до його евакуації, 1915–21 — професор університету в Ростові-на-Дону. Із 1921 і до кінця свого життя жив у Празі, де був професором слов'янської філології Карлового університету, членом ряду російських наукових і культурних організацій у Чехословаччині, а також членом Чеського королівського наукового

товариства, Чеського етнографічного товариства, Слов'янського інституту в Празі, де працював у Комісії видання «Джерел до історії слов'янських взаємозв'язків» і Товаристві по вивченню Словащини і Підкарпатської Русі. Автор понад 300 робіт. Найголовніші праці: «Матица сербская в Вудишине» (1897), «А. Пушкин в чешской литературе» (1898), «Главнейшие моменты в развитии чешского славяноведения» (1901), «Русские посольства в Чехии в XVI ст.» (1902), «Очерки по истории чешского возрождения» (1902), «Письма Вячеслава Ганки из славянских земель» (1905), «Польское славяноведение конца XVIII и первой четверти XIX ст.» (1906), «Корреспонденция П.И. Шафарика с русскими учеными» (1927–28), «Пушкин и польское восстание 1830–1831 гг.» (1929) та ін.

Ще 1899 Ф. здійснив поїздку по Угорській Русі (Закарпатській Україні), займався там науково-пошуковою роботою, результатом якої стала його історіографічна праця «Обзор важнейших изучений Угорской Руси», опублікована у Варшаві в «Русском филологическом вестнике» (1901, № 1–2). Підтримував творчі зв'язки із закарпатськими діячами С.Фенциком, Є. Сабовим, листувався з багатьма відомими слов'янськими вченими, у т. ч. з І.Срезневським.

Бібліогр.: Лаптева Л.П. В.А. Францев: Библиографический очерк и классификация трудов // Slavia (Praha), 1966, годник 35, sesit 1.

Лит.: Яворский Ю.А. Из истории научного исследования Закарпатской Руси. — Прага, 1928; Серапионова Е.П. Российская эмиграция в Чехословацкой республике (20–30-е годы). — М., 1995; Лаптева Л. Владимир Францев и чешская славистика // Русское слово: издание русской диаспоры, 2012, № 2.

С.В. Віднянський.

ФРАНЦ-ЙОСИФ I (Franz Joseph I) (18.08.1830, Шьонбрунн, біля Відня — 21.11.1916, Шьонбрунн) — імператор Австрії (з 1848) та король Угорщини (з 1867). Спадкоємець імператорської династії Габсбургів. За його правління Австрійська імперія еволюціонувала від абсолютизму до конституційної монархії (1848, 1860), перетворившись 1867 на дуалістичну державу Австро-Угорщина із двома панівними націями. В рамках цих змін його національна політика щодо інших народів імперії, в т.ч. українців (русинів), зазнавала неодноразових коливань. Під час революцій 1848–1849 рр. у Європі Ф.-Й. I виявляв прихильне ставлення до українців, враховуючи лояльність лідерів українського національного руху до династії Габсбургів. Наприкінці 1848 за його декретом Львівський університет поповнився кафедрою української мови і літератури. 1849 він дав дозвіл на об'єднання районів Угорщини, населених переважно українцями, в окремий округ, де їм було надано широкі права

участі в місцевій адміністрації, шкільній справі. Кілька разів розглядав проект створення в Східній Галичині української територіальної автономії, але з огляду на опір польських організацій відмовлявся схвалити його.

1848 Ф.-Й. І ліквідував парламент, 1851 скасував конституцію, що уповільнило розвиток громадського життя і культури, зокрема, в Галичині, на Буковині, у Закарпатській Україні. Видана ним 1860 нова конституція була складена на засадах становості, а затверджена 1861 виборча система звузила можливості представництва українців у місцевих сеймах. 1866 віддав перевагу польській шляхті в адміністративних, судових, освітніх справах Галичини, внаслідок чого посилилося напруження в українсько-польських відносинах. Напередодні Першої світової війни вживав заходів для налагодження відносин між головними етносами в Галичині — українським і польським, представництва яких у січні 1914 уклали угоду, котра, проте, лишилася нездійсненою. Із початком війни Австро-Угорщини проти Російської імперії Ф.-Й. І спирався на підтримку створеної 1914 Головної української ради (із 1915 — Загальна українська рада), програма якої передбачала запровадження української національної автономії в імперії.

Лит.: Щербан А.Н. Его ц.и.к. величество Франц Иосиф I в Народном доме 2 (14) вересня 1880 г. — Львов, 1880; Лозинский С.Г. Царствование Франца-Иосифа: Политический очерк современной Австрии. — Пг., 1916; Murad A. Franz Joseph I of Austria and his Empire. — New York, 1968; Австро-Венгрия: Опыт многонационального государства. — М., 1995.

М.М. Варварцев.

ФРІЧ (Frič) Йозеф-Вацлав (05.09.1829, Прага — 14.10.1890, Прага) — чеський політичний і громадський діяч національно-демократичного напрямку, письменник. Навчався на юридичному ф-ті Празького університету. Учасник революції 1848–1849 й один із керівників Празького червневого повстання 1848, за що арештовувався австрійською владою, а 1859 був висланий із країни. До 1879 перебував в еміграції (Лондон, Париж, Берлін, Рим), де видавав часописи «Чех», «Бланік» та ін., в яких висвітлював національно-визвольний рух в Австрійській монархії, закликав чехів і словаків (яких вважав самостійною рівноправною нацією) до боротьби з монархією та створення самостійної чеської демократичної держави. Один із засновників чеської громадянської лірики, у віршах оспівував героїзм гуситів та революційну боротьбу чеського народу 1848. Його «Спогади» (тт. 1-4, 1886–1887) містять багатий матеріал із суспільно-політичного життя Чехії др. пол. XIX ст. Був знайомий з О. Герценом, польськими й угорськими демократами, зустрічався з

І. Тургенєвим, Марком Вовчком. Автор низки статей про Україну, зокрема «Хай живе Україна!» (1868), і трагедії «Іван Мазепа» в 5-ти діях (1865). Перекладав твори Т. Шевченка, російських та європейських класиків літератури.

Лит.: Очерки истории чешской литературы XIX–XX вв. — М., 1963; Еремеева Г.И. Чешский радикальный демократ Йозеф Вацлав Фрич: Из истории общественно-политической борьбы в Чехии в 40–60-е годы XIX в. — М., 1984.

С.В. Віднянський.

Х

ХАНЕНКО Михайло Степанович (початок 1620-х рр. — п. 1680) — гетьман Правобережної України (1669–74). Брав участь у всіх боях, які вів Уманський полк під час Національно-визвольної війни українського народу серед. 17 ст. Із 1656 по 1669 перебував на посаді уманського полковника. Підтримував гетьмана Ю. Хмельницького. Підписав Переяславські статті 1659 і Чуднівський договір 1660. 1660 — гетьман наказний козацьких військ на пд.-сх. кордонах України. 1661 отримав нобілітацію від польського короля Яна II Казимира Ваза. Під час правління в Правобережній Україні П. Тетері був призначений наказним полковником (1663). Від імені Кальницького, Корсунського, Паволоцького та Уманського полків 1669 на козацькій раді під Уманню Х. було обрано гетьманом Війська Запорозького на протипагу П.Дорошенку. Був прихильником ідеї утвердження української державності під зверхністю польського короля. 1670 уклав Острозьку угоду з урядом Речі Посполитої, згідно з якою автономія Правобережної Гетьманщини значно обмежувалася. Одночасно за Острозькою угодою був підтверджений статус Києво-Могилянської академії. Того ж року отримав офіційне визнання від польського короля Міхала-Корибута Вишневецького. Разом із військами гетьмана великого коронного Я. Собеського полки Х. 1671 захопили Брацлав і Ямпіль. 1672 Х. підтримували Брацлавський полк (до якого перед тим влився Кальницький полк), Корсунський, Могилівський, Торговицький та Уманський полки. Разом із польськими військами воював проти багатотисячної армії турецького султана Мегмеда IV, яка наприкінці літа 1672 вступила в Правобережну Україну. Згідно з умовами Бучацького мирного договору 1672 Х. змушений був покинути межі України. Брав участь у т. зв. Голомбській конфедерації короля Міхала-Корибута Вишневецького. Навесні 1673 повернувся в Україну. 11 вересня 1673 невелике військо Х. зазнало поразки під стінами Києва. 17 березня 1674 на генеральній раді під Лисянкою поступився булавою на користь лівобережного гетьмана І. Самойловича і перейшов на Лівобережну Україну. 1677 був арештований за відновлення зв'язків із польським королем Яном III Собеським.

Володів великими маєтностями на Уманщині, а потім — Чернігівщині. Збереглися цікаве описання зовнішності гетьмана, яке залишив у своєму щоденнику У. фон Вердум (1671), а також портрет М. Ханенка.

Лит.: Дорошенко Д. Гетьман Петро Дорошенко: Огляд його життя та політичної діяльності. — Нью-Йорк, 1985; Чухліб Т.В. Михайло Ханенко.

В кн.: Володарі гетьманської булави: Історичні портрети. — К., 1994; Його ж. З історії політичної боротьби в Українській державі у 60–70-х роках XVII ст.: Діяльність правобережного гетьмана Михайла Ханенка. В кн.: Середньовічна Україна. — К., 1997, вип. 2; Чухліб Т. Гетьман Правобережної України в історії Центрально-Східної Європи (1663–1713). — К., 2004; Смолій В., Степанков В. Дорошенко. Політичний портрет. — К., 2011; Чухліб Т. Гетьмани України–Русі. — Донецьк, 2012.

Т.В. Чухліб.

ХАРАЛЬД (Гаральд), Харальд Сігурдссон Суворий Правитель (норвез. **Harald Hardråde**; 1015–1066) — король Норвегії (1046–66), син Асти Гудбрандсдоттір від її другого шлюбу з норвезьким конунгом Сігурдом Свиною. Молодший брат Олафа II Святого, короля Норвегії (1015–28). Змушений був переховуватися на Русі при дворі київського князя Ярослава Мудрого. Очолював наймане варязьке військо київського князя, брав участь у походах. 1034–42 служив у найманій варязькій дружині у Візантії. 1043/44 одружився з донькою Ярослава Мудрого Єлизаветою Ярославною, яка народила йому двох дочок — Марію та Інгігерд (стала дружиною короля Данії Олафа I Свенсона). 1046 в обмін на половину своїх багатств, здобутих у Візантії, повернув собі норвезький престол, ставши співправителем Магнуса Доброго (1035–47). Після смерті останнього став самовладним правителем Норвегії. Загинув 1066 в Англії в битві при Стамфордбриджі. Про шлюб Х. і Єлизавети згадується в Адама Бременського та ісландських сагах. Х. — автор «окремих віс» — поетичного твору, присвяченого «дівчині в Гардах» — його майбутній дружині Єлизаветі.

Лит.: Джаксон Т.Н. Елизавета Ярославна, королева норвежская. В кн.: Восточная Европа в исторической ретроспективе: К 80-летию В.Т. Пашуто. — М., 1999; Її ж. Четыре норвежских конунга на Руси: Из истории русско-норвежских политических отношений последней трети X — первой половины XI в. — М., 2000.

А.Г. Плахонін.

ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ Богдан (Зиновій-Богдан) Михайлович (бл. 06.01.1596(27.12.1595), Суботів — 06.08.(27.07).1657, Чигирин) — політик, полководець і дипломат, провідник національно-визвольних змагань 1648–57, творець Української козацької держави та її перший гетьман. Батько Т. Хмельницького і Ю. Хмельницького. Дата і рік народження приблизні. З'явився на світ у сім'ї шляхтича Михайла Хмельницького й козачки. Навчався у Львівському єзуїтському колеґіумі. Володів українською, польською і латинською мовами; пізніше опанував турецьку й

татарську. Перебуваючи козаком Чигиринського полку, 1620 взяв участь у Цецорській кампанії, під час якої потрапив до турецького полону, де пробув 2 роки. Звільнившись, поновився на козацькій службі, одружився із Ганною Сомківною, у шлюбі з якою мав бл. 10-ти дітей (після її смерті 1647 вдруге одружився 1648, втретє — 1651). Щедро обдарований політичним, військовим й адміністративним талантами, Х. зажив авторитету серед козацтва. Брав участь у повстаннях 1630-х рр. 1637 обійняв посаду військового писаря, 1638 — чигиринського сотника. Обстоюючи інтереси Війська Запорозького у складі його посольств, двічі 1639 і 1646 проводив переговори з польським королем Владиславом IV Ваза.

В умовах наростання невдоволення козацтва свавіллям властей, магнатів й орендарів, цькувань із боку Д. Чаплинського (оволодів весною 1647 хутором Х.) він розпочав підготовку повстання. Після її провалу втік на Запорожжя, де за підтримки запорожців 4 лютого (25 січня) 1648 оволодів Микитинською Січчю, 9 лютого (30 січня) відбив наступ урядових підрозділів. У середині лютого обраний гетьманом Війська Запорозького. Із цього часу очолив Національну революцію, що спалахнула в Україні. Уклавши союз із Кримським ханатом, розгромив польські війська на Жовтих Водах 16 (6) травня і під Корсунем 26 (16) травня. Наступу не продовжив, сподіваючись, що король реформує політичний устрій Польщі, зрівнявши в національно-конфесійних правах український народ із польським і надавши автономію козацькому регіону.

Улітку 1648 Х. створював армію, формувал державні інституції, зміцнював гетьманську владу. Виношував наміри домогтися надання козацькій Україні статусу третього державно-політичного суб'єкта Речі Посполитої. Здобувши перемогу під Пилявцями (23 (13) вересня), продовжив похід до західної межі української етнічної території. 21 (11) листопада 1648 уклав угоду про перемир'я, що передбачало відведення війська до козацького регіону й визнання влади польського короля. Спроба створити незалежну українську державу 1649 зазнала невдачі. Хоча під Зборовом 15 (5) серпня 1649 завдав поразки полякам, унаслідок наполягань кримського хана Іслам-Гірея III уклав 18 (8) серпня із польським королем Яном II Казимиром Ваза угоду, що лише надавала козацькій Україні автономію. Проводячи виважену соціально-економічну політику, запобіг спалахові громадянської війни. Водночас запровадив новий адміністративно-територіальний устрій, реформував Запорозьку Січ, зміцнив державні інституції, удосконалював функціонування органів влади, вів дипломатичну боротьбу за міжнародне визнання молодого держави. Враховуючи вразливість її геополітичного становища, намагався зіграти на суперечностях між Річчю Посполитою, Московією і Османською імперією (обіцяючи прийняти протекцію відповідно царя і султана), включити у сферу впливу українських інтересів Молдову і Валахію.

Проте поразка у Берестецькій битві 28 червня — 10 липня (18–30 червня) 1651 змусила Х. укласти Білоцерківський договір 28 (18 вересня) 1651, який суттєво обмежував українську автономію. Однак блискуча перемога у Батозькій битві 1–2 червня (22–23 травня) 1652 дала можливість вибороти Українській державі фактичну незалежність.

Наступ військ Речі Посполитої, погіршення внутрішньо- і зовнішньополітичного становища козацької України, провал Жванецької кампанії (жовтень–грудень 1653) спонукали гетьмана прийняти 18 (8) січня 1654 на раді в Переяславі царську протекцію, а пізніше укласти договір із Росією. Його надії на отримання суттєвої військової допомоги з боку Москви не виправдалися. Охматівська битва з польськими і кримськими військами 29 січня — 1 лютого (19–22 січня) 1655 переможця не виявила й обумовила захоплення Брацлавщини противником. 11 (1) липня 1655 Х. перейшов у контрнаступ, а українсько-російські підрозділи опанували Поділля, Волинь і Сх. Галичину, розгромили поляків під Городком (29 (19) вересня 1655) і взяли в облогу Львів (29 вересня — 8 листопада (19 вересня — 29 жовтня) 1655). Унаслідок вторгнення хана Мегмед-Геря IV і вимог шведського короля Карла X Густава залишити Галичину повернувся в козацьку Україну, провівши успішні бої з татарами під Заложцями (нині смт Залізці Зборівського р-ну Тернопільської обл.; 14–15 (4–5) листопада 1655) і Озерною (нині село Зборівського р-ну Тернопільської обл.; 20–21 (10–11) листопада 1655). Дізнавшись про укладення російсько-польського перемир'я у Вільно (3 листопада (24 жовтня) 1656), став на шлях створення військово-політичного союзу із Трансильванським князівством і Швецією проти Речі Посполитої. Водночас рішуче протидіяв намірам Москви обмежити суверенітет козацької України. Відчуваючи наближення смерті, на квітневій раді в Чигирині (1657) домігся передачі влади сину Юрію.

6 серпня (27 липня) Х. помер. Похований у Суботові в Іллінській церкві.

Лит.: Костомаров Н.И. Богдан Хмельницкий. — СПб., 1884, т. 1-3; Антонович В.Б. Характеристика деятельности Богдана Хмельницкого. В кн.: Чтения в Историческом обществе Нестора-летописца. — К., 1899, кн.13.; Gawroński F.R. Hetman Kozacki Bohdan Chmielnicki. — Lwów, 1914; Vernadsky G. Bohdan, Hetman of Ukraine. — New Haven — London, 1941; Голобуцький В.О. Богдан Хмельницький — великий син українського народу. — К., 1954; Оглоблин О. Хмельниччина і українська державність. — Нью-Йорк, 1954; Шевченко Ф.П. Историчне минуле в оцінці Б. Хмельницького // УІЖ, 1970, № 12; Крип'якевич І.П. Богдан Хмельницький. — Львів, 1990; Хоткевич Г. Два гетьмани. — К., 1991; Дашкевич Я. Клан Хмельницького — легенда чи дійсність? В кн.: Україна в минулому. — К.-Львів, 1992, вип. 2; Федорук Я. Зовнішньо-

політична діяльність Богдана Хмельницького і формування його політичної програми (1648 — серпень 1649 рр.). — Львів, 1993; Смолій В.А., Степанков В.С. Богдан Хмельницький: Хроніка життя та діяльності. — К., 1994; Грушевський М.С. Історія України-Руси. — К., 1995–98, т. 8-10; Плохій С. Божественне право гетьманів: Богдан Хмельницький і проблема легітимності гетьманської влади в Україні. В кн.: *Mediaevalia ucrainica: Ментальність та історія ідей*. — К., 1995, т. 3; Смолій В.А., Універсали Богдана Хмельницького 1648–1657. — К., 1998; Serczyk W.A. *Na płonącej Ukrainie: Dzieje Kozaczyzny 1648–1651*. — Warszawa, 1999; Брехуненко В. Московська експансія і Переяславська рада 1654 року. — К., 2005; Плохій С. Наливайкова віра: Козацтво та релігія в ранньомодерній Україні. — К., 2005; Чухліб Т. Гетьмани і монархи: Українська держава в міжнародних відносинах 1648–1714. — К., 2005; Історія українського козацтва. — К., 2006, т. 1; Franz M. *Idea państwa kozackiego na ziemiach ukraińnych w XVI–XVII wieku*. — Toruń, 2006; Горобець В. «Волимо царя східного...»: Український гетьманат та російська династія до і після Переяслава. — К., 2007; Шевчук В. Козацька держава як ідея в системі суспільно-політичного мислення XVI–XVIII ст. — К., 2007; Ciesielski T. *Od Batohu do Żwańca. Wojna na Ukrainie, Podolu i o Mołdawie, 1652–1653*. — Zabrze, 2007; Смолій В., Степанков В. Богдан Хмельницький: Соціально-політичний портрет. — К., 2009; Федорук Я. Віденський договір 1656 року: Східноєвропейська криза і Україна у середині XVII століття. — К., 2011.

В.С. Степанков.

ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ Тиміш (Тимофій) (16.09.1632, Суботів — 15.09.1653, Сучава) — військовий і політичний діяч, командувач козацьких військ, старший син видатного українського гетьмана Богдана Хмельницького. Іноземні джерела 17 ст. (німецька хроніка «*Teatrum Europaicum*», мемуари архідиякона антиохійської православної церкви Павла Халєбського та ін.) свідчать, що він був добре обізнаний у військовій справі і музиці (створив власний оркестр у гетьманській резиденції у Чигирині). Володів польською мовою. Перші повідомлення щодо його військово-політичної діяльності датовані 1648, коли він брав участь у посольстві на чолі з козацьким сотником Кіндратом Бурляєм до кримського хана Іслам-Гірея IV з метою укладення союзу проти Речі Посполитої. Хан пристав на пропозицію української сторони, утім змусив представників останньої залишити гетьманського сина заручником у своїй резиденції у Бахчисарай як гаранта досягнутих домовленостей.

З 1648 був чигиринським сотником і у цьому статусі разом із батьком брав участь в основних баталіях Визвольної війни українського народу

проти Речі Посполитої сер. 17 ст., а саме: Зборівській битві 1649, Берестецькій битві 1651, битві під Батогом 1652 та ін. Близько 1648 Богдан Хмельницький захопився ідеєю об'єднання України, Молдови, Трансильванії, Волощини, Білої Русі в єдину федеративну державу під протекторатом Туреччини, вбачав себе її одноосібним правителем, а свого старшого сина — спадкоємцем нової династії. Починаючи з 1649 в українських православних церквах під час літургії гетьмана «поминали» як самодержця і при цьому завжди згадували ім'я його сина Тимофія. 1650 гетьман організував похід у Молдову, який закінчився перемогою. Молдовський господар Василе Лупу дав згоду на шлюб Х. зі своєю донькою Розандою, який відкривав перспективу приєднання гетьманської сім'ї до кола легітимних європейських володарів. Однак після поразки війська гетьмана у Берестецькій битві В. Лупу відмовився від усіх своїх зобов'язань перед українською стороною і відновив союз із Річчю Посполитою. Ця подія стала причиною нового походу до Молдови, який відбувся 1652 і також закінчився цілковитою перемогою у вирішальній битві під Батогом. Союзницькі відносини між Україною і Молдовою були відновлені й закріплені шлюбом Х. і Розанди у серпні того ж року. 1653 відбувся третій похід у Молдову на чолі з Х. із причини усунення від влади В. Лупу в результаті династичного перевороту. Під час прориву до Сучавської фортеці Х. було смертельно поранено, а його вояки вирішили припинити боротьбу. На почесних умовах їм було дозволено вийти з фортеці у повному озброєнні й винести тіло свого ватажка. Після звістки про загибель сина гетьман відмовився від своїх планів щодо Молдови.

Лит.: История освободительной войны украинского народа 1648–1654 годов в освещении немецкой хроники «Театр Европы» // Вопросы германской истории. Русско-германские отношения нового и новейшего времени. — Днепропетровск, 1982; Мицик Ю.А. Невідомий лист Тимофія Хмельницького // УІЖ, 1984, № 1; Матях В. Тиміш Хмельницький. В кн.: Полководці Війська Запорозького: Історичні портрети. — К., 1999, т. 1; Павло Халебський. Україна — земля козаків: Подорожній щоденник. — К., 2008.

В.В. Піскіжова.

ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ Юрій (у чернецтві — Гедеон; 1640 або 1641, х. Суботів або м. Чигирин — 1681, Кам'янець) — гетьман України. Син Б. Хмельницького. Дістав добру домашню освіту, певний час навчався також у Київському колегіумі, але через погіршення здоров'я повернувся до рідного дому, де продовжив навчання під керівництвом Іоаникія (Галятовського) та ченця Києво-Печерської лаври Іларіона (Доброді-яшка). Добре знав церковнослов'янську, польську, латинську та грецьку

мови. Однак гетьманич був хворобливим, страждав на епілепсію, що робило його малоприслатним для військово-політичної кар'єри. Тим не менш із 1653 після загибелі свого старшого брата Т. Хмельницького він розглядався батьком як спадкоємець гетьманської булави. На раді у квітні 1657 було ухвалено передати гетьманський уряд по смерті Б. Хмельницького саме Юрію. Під опікою полковників І. Богуна та Г. Лесницького він здобував досвід керування військами. По смерті Б. Хмельницького його син був однак усунутий від гетьманства з огляду на його молодість та недосвідченість, а регентом при ньому на короткий час був І. Виговський, який пізніше й формально став гетьманом. Х. протягом певного часу продовжував навчання в Київському колегіумі.

Під час повстання опозиції проти І. Виговського став на її бік і 1659 проголошений гетьманом. Після поразки України в російсько-українській війні 1658–59 саме Х. після невдалих переговорів у Переяславі був змушений укласти 27 (17) жовтня 1659 нерівноправний договір із Московською державою («14 статей»), на підставі якого Україна втрачала незалежність і ставала автономною одиницею у складі Московської держави. Після цього він взяв участь у невдалому російсько-українському поході проти Речі Посполитої (1660). Щоб уникнути тотального розгрому, Х. довелося піти на укладення з Річчю Посполитою нерівноправного Чуднівського договору.

Українська козацька держава розривала відносини з Москвою і ставала тепер автономною одиницею у складі Речі Посполитої. У відповідь виникла опозиція, насамперед у Лівобережній Україні, підтримана царським урядом. Вона проголосила наказним гетьманом України Я. Сомка (дядька по матері Х.) і відмовилася коритися Речі Посполитій. Спроби Х. дипломатичним та збройним шляхом ліквідувати конфлікт не вдалися. Бої, які тривали на берегах Дніпра в районі Канева та Переяслава, а також на Сіверщині, йшли з перемінним успіхом до весни 1662, коли Х. зазнав тяжкої поразки від військ Я. Сомка та значного московського війська кн. Г. Ромодановського. Річ Посполита не надала йому обіцяної допомоги, а таємні спроби встановити контакти з Москвою були безуспішними. Кримський ханат тільки на певний час став союзником Х., але ціною ясиру в 120 тис. душ, який орда набрала в Каневі та його околицях. Усе це підірвало і без того слабкий авторитет Х., який у керуванні державою та військом покладався на вузьке коло старшин, насамперед на генерального осавула І. Ковалевського. Розчарований ходом справ, Х. скликав восени 1662 старшинську раду в Корсуні, на котрій висловив своє бажання скласти гетьманські повноваження й піти в ченці. На самому початку 1663 відбулася рада, на якій новим гетьманом обрали П. Тетерю. Х. за його бажанням тоді ж було пострижено в ченці у Свято-Онуфріївському монастирі під Корсунем. Невдовзі він став архімандритом

цього монастиря. На початку походу польського короля Яна II Казимира Ваза на Лівобережну Україну саме він вітав у Білій Церкві короля спеціальною промовою (1663). Після провалу походу короля 1664 вибухнули антипольські повстання по всій Правобережній Гетьманщині. Х. було звинувачено в підтримці повстання і ув'язнено у фортеці Мальборк (Польща). Тільки після підписання Андрусівського договору (перемир'я) 1667 групу українських в'язнів, у т. ч. Х. та київського митрополита Йосифа (Нелюбовича-Тукальського), було переведено у Варшаву, звідки їм вдалося втекти в Україну. 1669 Х. полишив монастирські справи й поринув у політичну боротьбу, підтримавши противника гетьмана П. Дорошенка Петра Суховієнка, а також уманського полковника М. Ханенка. Війська опозиції зазнали поразки, а під час втечі під Уманню на них вдарила Білгородська орда і захопила в полон Х. Його було ув'язнено в Акермані. На вимогу П. Дорошенка, який небезпідставно розглядав Х. як потенційного конкурента, турецький султан Мегмед IV перевів його до стамбульської фортеці Єдикуле, але з 1670 Х. знову опинився в Акермані. Ув'язнення тривало майже 10 років, що значно послабило і без того розладнане здоров'я Х.

Після падіння гетьмана П. Дорошенка 1676 Османська імперія прагнула не допустити посилення в Україні Московської держави і здійснила т. зв. Чигиринські походи 1677–78. Уже при підготовці даної кампанії султан Мегмед IV задля привернення української людності на свій бік звільнив Х. з в'язниці, проголосив гетьманом і наказав виступати з турецькими військами в Україну, щоб привертати до себе козаків. Оскільки гетьманом Х. неможливо було визнати, то було знайдене досить вдале вирішення проблеми: Х. титулувався вже як «князь України», «князь Молдавії», «князь Сарматії», «руський монарх» тощо, а своє ім'я писав таким чином: «Юрій Гедеон Венжик Хмельницький», підкреслюючи пов'язаність не тільки з Б. Хмельницьким, своїм батьком, але й легендарним козацьким гетьманом 1530-х рр. Венжиком Хмельницьким. Однак султан розглядав Х. тільки як свою маріонетку. Підтримка Х. з боку козаків була мізерною. Із більш-менш відомих політичних діячів Гетьманщини за ним пішли тільки його родичі П. Яненко-Хмельницький, І. Губар (двоюрідний брат), О. Астаматій. Х. із невеликим козацьким загоном брав участь у поході турецьких військ на Чигирин та деякі ін. міста, потім зробив своєю резиденцією Немирів, контролюючи при підтримці турецьких військ частину сучасних Київщини, Черкащини, Вінниччини. Тут збирав податки, чинив суд і розправу тощо протягом кількох років. Він став часто впадати в депресію, шукати забуття у вині, розгульному житті, жорстоко придушував найменший спротив, страчував навіть найближчих сподвижників (наказного гетьмана О. Астаматія, кальницького полковника В. Вареницю, брацлавського полковника С. Кова-

ленка), деякі з них урятувалися втечею (П. Яненко-Хмельницький). Через конфлікт із багатим купцем Оруном Х. потрапив у немилість до турків, був за наказом султана Мегмеда IV заарештований 1681 яничарами кам'янецького бейлербея Ахмеда-паші та привезений до Кам'янця (нині м. Кам'янець-Подільський). Тут його повісили на Замковому мосту; за іншою версією — вивезли до Стамбула і там ув'язнили довічно, за третьою — він після 14-річного ув'язнення скінчив своє життя паламарем в одному із православних монастирів на якомусь острові в Егейському морі.

Лит.: Мицик Ю.А. Юрій Хмельницький. В кн.: Володарі гетьманської булави. — К., 1995; Савчук Н.О. Діяльність уряду Ю. Хмельницького в умовах загострення суспільно-політичної ситуації в українській державі (1659 — початок 1663 рр.). — Кам'янець-Подільський, 2001; Мицик Ю. Тиміш та Юрій Хмельницькі. — Х., 2010.

Ю.А. Мицик.

ХМІЛЬ Іван Сергійович (16.10.1923, с. Старі Шепеличі (колиш. село Іванківського р-ну Київської обл.) — 06.02.2003, Київ) — історик і дипломат. Д-р істор. н. (1976). Заслужений діяч науки УРСР (1982). Учасник Другої світової війни в 1941–1945. Закінчив ф-т міжнародних відносин Київського університету (1951), аспірантуру Академії суспільних наук при ЦК КПРС (1960). 1951–56 працював у редакції газети «Радянська Україна». 1960 захистив канд. дис. на тему: «Зовнішньополітична діяльність Української РСР за утвердження Радянської влади (1917–1920)». 1960–65 — головний редактор видавництва АН УРСР, заступник головного вченого секретаря Президії АН УРСР, учений секретар Секції суспільних наук АН УРСР. Від 1963 — старший науковий співробітник відділу нової і новітньої історії, а від 1964 — в. о. завідувача відділу історії країн Сходу Інституту історії АН УРСР. 1965–71 — на дипломатичній роботі: співробітник Секретаріату ООН. У грудні 1967 мав контакти з американськими інтелектуалами українського походження в Нью-Йорку, зокрема з В. Голубничим, який записав їхню розмову щодо можливої поїздки діаспорних учених до УРСР. 1976 захистив докторську дис. на тему: «Антикомунізм у соціально-економічному і політичному житті США (1945–1975)». 1978–89 — завідувач відділу зарубіжної історіографії Інституту історії АН УРСР. Від 1990 — провідний науковий співробітник-консультант відділу української революції та громадянської війни Інституту історії України АН УРСР (із 1994 — Інститут історії України НАН України).

Автор понад 300 наук. праць, зокрема студій з історії міжнародних відносин і української дипломатії, Української революції 1917–1921,

національно-визвольних рухів у країнах третього світу 1950–70-х рр. та ін. Відповідальний редактор низки академічних видань, у т. ч. «Арабський Схід на шляхах антиімперіалістичної боротьби і соціального прогресу» (К., 1976), «Историография истории Украинской ССР» (К., 1986) та ін.

Член делегації УРСР на 28-й (1973), 36-й (1981) та 38-й (1983) сесіях ГА ООН. Представник УРСР на 17-й сесії Соціальної комісії ООН (1982) та в Комісії з прав людини (1983–85).

Нагороджений орденами Олександра Невського, Вітчизняної війни 2-го і 1-го ст.

Тв.: З прапором миру крізь полум'я війни: дипломатична діяльність Української РСР (1917–1920). — К., 1962; Антикомунізм у соціально-економічному і політичному житті США. — К., 1975; Социальная структура и социальная политика США, Великобритании, ФРГ, Франции и Канады. — К., 1980 (у співавт.); Політична діяльність В.К. Винниченка // УІЖ, 1989, № 7; Петлюра і петлюрівщина // Там само, 1990, № 3; Деякі проблеми історії України крізь призму бачення І. Лисяка-Рудницького. — К., 1993; Наша Перемога 1945: історична зрадливість її головних підсумків // Сторінки воєнної історії України, 2001, вип. 5.

Лит.: Грицак Я. «... Холодну війну розхолодити...»: до спроби налагодження зв'язків між українськими інтелектуалами Заходу та УРСР. В кн.: Марра Мунді: Збірник наукових праць на пошану Я. Дашкевича з нагоди його 70-річчя. — Львів–К.–Нью-Йорк, 1996; Вчені Інституту історії України: Біобібліографічний довідник: Серія «Українські історики». — К., 1998, вип. 1; Інститут історії України НАН України: 1936–2006. — К., 2006.

О.В. Ясь.

ХОРВАТ-КУРТИЧ Іван Самійлович (р.н. невід. — 1780) — полковник австрійської армії і генерал-поручик російської армії. Походив із родини австрійського підполковника серба Самуїла Хорвата з міста Петервардейна. Засновник і правитель Нової Сербії (1752–1764) — військового поселення, що було створене в північно-західній частині запорозьких степів (територія сучасної Кіровоградської області) з метою охорони окраїн Російської імперії від турків, татар і запорожців та стало кроком на шляху до ліквідації царським урядом Запорозької Січі (1775).

1750 Х. звернувся до російського посла у Відні М.П. Бестужева-Рюміна з проханням підтримати його в прагненні створити гусарський полк (1 тис. чол.) і пандурський піхотний полк (2 тис. чол.) з числа православних воїнів, що воліли прийняти російське підданство й переселитися до Російської імперії. Імператриця Єлизавета Петрівна схвалила

задуми полковника Х. та пообіцяла надати родючі землі, фінансову підтримку й пільги південним слов'янам, готовим вступити на російську службу. Восени 1751 Х. разом із 107 військовими, а також їхніми родинами, прибув до Києва. У Петербурзі він зумів переконати імператрицю, Військову колегію та Сенат у доцільності щедрого фінансування своїх проєктів. Згідно з жалуваною грамотою від 11 січня 1752 засновувалася адміністративно-територіальна одиниця Нова Сербія, правителем якої став Х. Під його проводом було створено сербський гусарський полк і пандурський піхотний (за австрійським зразком) полк, а також македонський і болгарський гусарські польові полки. Військово-адміністративним осередком поселення Нова Сербія став заснований 1740 Новомиргород. 1754 на території Нової Сербії було зведено фортецю Св. Єлисавети, названу на честь імператриці Єлисавети Петрівни (з 1775 — місто Єлисаветград). Відомий дослідник історії Південної України А.О. Скальковський зазначав, що відносно фортеці Св. Єлисавети та Нової Сербії «запорожці мали якесь гірке передчуття: що вони будуть причиною їхньої загибелі, й тому ненависть до нового поселення запанувала у війську й викоренити її чимось було неможливо».

Незважаючи на те, що на реалізацію проєктів Х. від часу заснування Нової Сербії до кінця 1763 з державної скарбниці було виділено близько 700 тис. рублів, її роль у захисті південно-східних кордонів та мобілізації збройних сил Російської імперії була незначною. 1764 унаслідок зловживань владою, фінансових махінацій, гноблення поселенців військовий суд виніс Х. смертний вирок, який згідно з указом Катерини II було замінено на заслання до Вологди з позбавленням чинів. Того ж року військове поселення Нова Сербія було ліквідовано, а його територію включено до складу Новоросійської губернії. За сприяння генерала П.А. Текелія присуджене Х. покарання було скасовано, 1775 його відновили у званні генерал-поручика й дозволили повернутися до свого маєтку.

Дж.: Полное собрание законов Российской империи. — СПб., 1830, т. 13 (1749–1753); Известие о происхождении Симеона Степановича Пишчевича. 1731–1785. — М., 1884; Политические и культурные отношения России с югославянскими землями в XVIII в.: Документы. — М., 1984; Дашкова Е.Р. Записки. — М., 1987; Дашкова Е. Записки. 1743–1810. — Калининград, 2001.

Літ.: Скальковский А. Хронологическое обозрение истории Новороссийского края. 1731–1823. — Одесса, 1836, ч. 1; Полонська-Василенко Н.Д. Заселення Південної України в половині XVIII ст. (1734–1775): У 2-х ч. — Мюнхен, 1960; Посунько О.М. Історія Нової Сербії та Слов'яносербії. — Запоріжжя, 1998; Рудяков П. «В службу и вечное подданство...» Сербские поселения Новая Сербия и Славяносербия на украинских землях (1751–

1764). — К., 2001; Посуцько О.М. Историја Нове Србије и Славеносрбије. — Нови Сад, 2002; Скальковський А.О. Історія Нової Січі або останнього Коша Запорозького. — Дніпропетровськ, 2003; Шевченко С. Українська доля Нової Сербії. — Кіровоград, 2004; Дмитрієв В.С. Сербі в Україні (XVIII — початок XIX ст.): Дис. ... к.і.н. — К., 2006; Костяшов Ю.В. Генерал Иван Хорват — сербський авантюрист на руской службе (вторая половина XVIII века) // Славяноведение, 2012, № 2.

О.А. Іваненко.

Ц

ЦВЕТКОВ Гліб Миколайович (27.06.1922, Тирасполь — 02.12.1996, Київ) — український дипломат, учений, організатор науки, дослідник історії міжнародних відносин та зовнішньої політики СРСР і США. Один із засновників школи американістики в Україні. Доктор історичних наук (1972), лауреат Срібної медалі ЮНЕСКО та премії АН УРСР ім. Д.З. Мануїльського, заслужений діяч науки УРСР (1982). Кавалер орденів Трудового Червоного Прапора, Червоної Зірки, Знак Пошани, нагороджений багатьма медалями СРСР та нагородами Болгарії, Гани і Монголії.

По закінченні київської середньої школи (1940) був призваний до армії. Учасник Другої світової війни в 1941–45, отримав поранення, війну завершив начальником радіостанції при командувачі 2-го Українського та Забайкальського фронтів. Брав участь у Параді Перемоги на Красній площі 24 червня 1945 року.

Після демобілізації повернувся до Києва. 1952 закінчив факультет міжнародних відносин Київського державного університету ім. Т.Г. Шевченка, де згодом захистив кандидатську дисертацію і майже півстоліття здійснював наукову і викладацьку роботу. 1960–62 очолював перший у республіці факультет для іноземних громадян, який загалом підготував близько 15 тис. студентів-іноземців та аспірантів до подальшого навчання у вищих навчальних закладах країни. Працюючи проректором університету з міжнародних зв'язків, захистив (1972) докторську дисертацію «Політика США по відношенню до СРСР у 1930-х роках» і заснував наукову школу вивчення історії зовнішньої політики США (професор університету з 1973). Підготував і викладав спецкурси «Зовнішня політика США», «Актуальні проблеми сучасних міжнародних відносин», «Зовнішня політика капіталістичних країн», нормативний курс «Історія міжнародних відносин та зовнішньої політики СРСР» тощо. Ініціював відновлення у складі КДУ діяльності факультету міжнародних відносин, деканом якого був у 1972–78 і 1980–84. Факультет став другим — після Москви — навчальним центром у СРСР з підготовки цільових спеціалістів з міжнародного права, міжнародних відносин і міжнародних економічних відносин, включаючи значну кількість відповідних спеціалістів-іноземців для 75 країн світу.

Крім навчально-академічних надзвичайну популярність мали його публічні лекції з актуальних проблем міжнародних відносин та зовнішньої політики СРСР, з якими він виступав в усіх регіонах республіки та

ряді країн світу, у тому числі на Кубі, в Австралії, Гані, Ефіопії, в університетах Канади, США, Угорщини, Хорватії та інших. Відомою в Україні стала і організована ним лекторська школа міжнародників, багато з вихованців якої стали у подальшому відомими політиками, державними діячами і дипломатами.

1981–85 — член Виконавчої ради ЮНЕСКО від УРСР, на засіданнях і у комітетах якої зробив понад 300 виступів, доповідей та повідомлень з питань функціонування організації, щодо необхідності не допускати дискримінації освіти, проблеми «відпливу мозків» та шляхів її подолання в діяльності ЮНЕСКО, що зберігають актуальність до нинішнього часу. Оцінкою доробку українського представника в Організації і стала Срібна медаль ЮНЕСКО.

Тв.: Шестнадцать лет непризнания. Политика США в отношении Советского государства в 1917–1933 гг. — К., 1971; Политика США в отношении СССР в 1934–1939 гг. — К., 1972; В интересах народов світу. — К., 1974; СРСР і США: 40 років дипломатичних відносин. — К., 1973; СССР и США: отношения, влияющие на судьбы мира. — К., 1988; Міжнародні відносини і зовнішня політика в 1917–1945 рр.: Навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти. — К., 1997.

Лит.: Второй доклад Временного комитета об улучшении функционирования ЮНЕСКО // Краткие отчеты 121 сессии Исполнительного Совета ЮНЕСКО, 121/EX/Decisions, Paris, 1985; О деятельности ЮНЕСКО в 1985 г. // Краткие отчеты 121 сессии Исполнительного совета ЮНЕСКО, 121/EX/CP; № 1, Paris, 1985; Разоружение, мир и международные отношения // Материалы 116 сессии Исполнительного совета ЮНЕСКО, Paris, 1983; О программе ЮНЕСКО в области образования в 1981–1983 гг. // Материалы Комиссии 21 сессии Генеральной конференции ЮНЕСКО (Белград), 1980.

О.Г. Цветков, О.М. Горенко.

ЦЕГЕЛЬСЬКИЙ Лонгин Михайлович (29.08.1875, Камінка Струмилова — 13.12.1950, Філадельфія) — правник, український громадсько-політичний і державний діяч, дипломат, публіцист, видавець. Народився в родині священика Михайла Цегельського та Анізії з Дзеровичів. Брат — Роман Ц. (1882–1956) — учений-фізик, український громадсько-політичний діяч. Ц. навчався у Львівській Академічній гімназії та на правничому факультеті Львівського університету. Активний учасник українського студентського руху. Член літературної секції наукового гуртка «Академічної громади» (1898). Співорганізатор з'їзду українських студентів у Львові (1900). Пройшов практику в Міністерстві закордонних справ Австро-Угорщини та посольстві у Швеції. Захистив у Львівському

університеті докторат з міжнародного права (1902). Деякий час працював у адвокатській конторі, проте невдовзі присвятив себе журналістській діяльності і видавничій справі. Його науково-популярна брошура «Русь-Україна а Московщина-Россія» (1901, перевидання 1915) мала широкий суспільний резонанс. Співробітник часопису «Молода Україна» (1900–1902), відповідальний редактор «Літературно-Наукового Вісника», редактор львівських газет «Діло» (1906–1908), «Свобода» (1907–1908) та «Українське Слово» (1915–1918), видавець і редактор газети «Товариш» (Львів, 1914), член редколегії газети «Трибуна» (Київ, 1918). Підтримував тісні зв'язки з наддніпрянськими діячами, зокрема, з М. Міхновським. Сприяв виданню у Львові його брошури «Самостійна Україна» (1900). Звичайний член НТШ. 1905 одружився з Ольгою Дудкевич, з якою мав синів Юрія та Лавра. Діяч Української Національно-Демократичної Партії, член Тіснішого Народного Комітету УНДП (1913–1919). Депутат австрійської Державної Ради (1911–1918) та Галицького Союму (1913–1914). Член Головної управи Товариства «Сокіл», Надзірної ради страхового товариства «Дністер». Член Головної Української Ради (1914–1915), Загальної Української Ради (1915–1916), секретар Української Парламентарної Репрезентації (1916–1918). Член Бойової Управи УСС, співробітник Союзу Визволення України. Член дипломатичних місій до Туреччини, Швеції та Болгарії. Учасник засідань української Конституанти у Львові (18–19.10.1918), член Української Національної Ради (УНРади). З 11.11.1918 — секретар внутрішніх справ першої Ради Державних Секретарів ЗУНР. 1.12.1918 у Фастові разом із Дмитром Левицьким від імені УНРади підписав з Директорією т. зв. Передвступний договір про об'єднання УНР і ЗУНР в єдину державу. У січні-лютому 1919 — секретар без портфеля і керівник секретаріату зовнішніх справ ЗУНР в уряді Сидора Голубовича. У складі делегації наддністрянської України брав участь в урочистому проголошенні злуки УНР і ЗУНР на Софійській площі Києва (зачитував Акт злуки) та у роботі Трудового Конгресу України. 22.01.1919 призначений заступником міністра зовнішніх справ Української Народної Республіки. У січні–березні 1919 здійснив ряд дипломатичних візитів до Австрії, Німеччини та Чехословаччини. Голова місії ЗУНР у США (1920–1921). Пропагував у США ідею самостійної української держави в Східній Галичині та організував грошову позику на визвольну боротьбу. Член Українського Допомогового Комітету (Вашингтон). Після завершення повноважень місії залишився в еміграції і став активним діячем української громади. Працював викладачем в українській філії протестантської теологічної семінарії у Балтиморі, редагував газету «Український вісник» (Нью-Йорк), єпархіальний часопис «Шлях» (Філадельфія). Співпрацював з українським католицьким щоденником «Америка» (1943–1950 — його редактор). 1938 для з'ясування

перспектив вирішення українського питання здійснив візит до Європи, де мав консультації з міністрами закордонних справ Німеччини, Польщі та Чехословаччини. Заступник голови Пан-Американської Української Конференції (ПАУК), співзасновник та діяч Українського Конгресового Комітету Америки (УККА), співзасновник Літературно-Мистецького клубу у Філадельфії. Автор спогадів «Від легенд до правди. Спомини про події в Україні зв'язані з Першим Листопадом 1918 р.» (Нью Йорк; Філадельфія, 1960), в яких подав свою версію підготовки та здійснення листопадового повстання 1918 у Львові (рец.: Кедрин І. Викривлена правда. Події в Україні у 1918 р. у кривому дзеркалі споминів д-ра Лонгина Цегельського (Нью Йорк, 1963).

Тв.: Звідки взялась і що то є євангельська віра? — 6 вид. — Нью-Йорк, [Б.р.]; Русь—Україна і Московщина. — Львів, 1901; Звідки взялися і що значать назви «Русь» і «Україна». — Львів, 1907; Русь—Україна а Московщина—Росія: Історично-політична розвідка. — Царгород, 1916; Звідки взялися і що значать назви «Русь» і «Україна». — Вінніпег—Манітоба, 1917; Митрополит Андрій Шептицький: Короткий життєпис і огляд його церковно-народної діяльності. — Філадельфія, 1937; Українське весілля: в 11 сценічних картинах. — 2 вид. — [Б.м.], 1941; Від легенди до правди: Спомини про події в Україні, зв'язані з Першим листопада 1918 р. / Я. Дашкевич (передм.) — Львів, 2003.

Лит.: Цегельський Ю.М. Зага роду Цегельських і розповідь про Камінку Струмилову. — К., 1992; Купчик В. Лонгин Цегельський — речник Української держави (життєпис) // Поступ, 2001, № 130; Матвієнко В., Головченко В. Історія української державної дипломатії ХХ століття у постатях. — К., 2001; Дацків І. Дипломатія українських державних утворень у захисті національних інтересів 1917–1923 рр. — Тернопіль, 2009; Здоровега М.В. Суспільно-політичні погляди Лонгина Цегельського: Автореф. дис. ... к.політ.н. — Львів, 2010; Дацків І.Б., Полич М.І. Лонгин Цегельський в історії української дипломатії (до 140-річчя з дня народження) // УІЖ, 2015, № 3.

О.Й. Павлишин.

ЦИЦЮРА (Цюцюра, Цецюра) Тимофій (р. н. невід. — п. після 1671) — військовий і політичний діяч України 2-ї пол. 17 ст., переяславський полковник, наказний гетьман. Перша документальна згадка про Ц. як про козака Переяславського полку належить до осені 1653. Згідно ж із його особистими твердженнями участь у війні з Річчю Посполитою брав з 1648. Наприкінці літа — на поч. осені 1658 обійняв уряд Переяславського полковника. Впродовж осені 1658 — літа 1659 на чолі полку на боці

І. Виговського воював проти опозиційних гетьману сил та російських військ, у т. ч. брав участь у Конотопській битві 1659. На варшавському вальному сеймі 1659 був нобілітований. Наприкінці серпня 1659 Ц. вже виступив одним з організаторів антигетьманського заклоту на Лівобережжі, керував знищенням прогетьманськи налаштованої старшини та польських гарнізонів. За окремими повідомленнями, саме Ц. очолював козаків, які напали на загін Ю. Немирича та вбили останнього. 29 вересня 1659 влаштував у Переяславі урочисту зустріч російським військам на чолі з кн. О. Трубецьким і склав присягу на вірність цареві Олексію Михайловичу. Напередодні Переяславської ради 1659 Ц. виступав одним із претендентів на гетьманство. У ході українсько-російських переговорів 1659 підтримував позицію російської сторони, виступав за збільшення військової присутності Москви в Україні, обмеження гетьманських повноважень. Відповідно до Переяславських статей 1659 Ц. був звільнений з-під юрисдикції гетьмана. На поч. 1660 відвідав Москву, де був прийнятий царем Олексієм Михайловичем. Під час кампанії 1660 в ранзі наказного гетьмана очолював лівобережні козацькі полки, що діяли спільно з російськими військами В. Шереметева. Брав участь у Чуднівській кампанії 1660. Після укладення 1660 гетьманом Ю. Хмельницьким Чуднівського договору з польським королем Яном II Казимиром Ваза Ц. на чолі 2 тис. козаків перейшов до польського табору. За неузгодженість своїх дій з гетьманським урядом і польським командуванням був заарештований і понад рік перебував під вартою на території Польщі. Після повернення в Україну Ц. заарештований уже російською адміністрацією. В ув'язненні перебував спочатку в Москві, згодом — у Томську. Востаннє документальна згадка про Ц. (як про в'язня) зустрічається під 1671. Подальша доля не відома.

Дж.: Grabowski A. Ojczyzste spominki. — Kraków, 1845, t. 1; Jerlicz J. Latopisies albo kronicza. — Warszawa, 1853, t. 2; Акты Южной и Западной России. — СПб., 1863–92, т. 4–8, 15; Акты Московского государства. — СПб., 1894–1901, т. 2–3; Памятники, изданные Киевской комиссией для разбора древних актов. — К., 1859, т. 4; Памятники, изданные Киевской комиссией для разбора древних актов. — К., 1898, т. 3 (2-ге вид., доповнене).

Лит.: Костомаров Н. Гетманство Выговского. В кн. Костомаров Н. Собрание сочинений. — СПб., 1902, кн. 1; Його ж. Гетманство Юрия Хмельницкого. Там само. — СПб., 1905, кн. 5; Kubala L. Wojny duńskie i rokój oliwski 1657–1660. — Lwów, 1922; Петровський М. Українські діячі XVII віку, вип. 1: Тиміш Цицюра. — К., 1929; Грушевський М.С. Історія України-Руси. — К., 1997–99, т. 9, ч. 2, т. 10; Яковлева Т. Гетьманщина в другій половині 50-х років XVII століття: Причини і початок Руїни. — К.,

1998; Горобець В. Еліта козацької України в пошуках політичної легітимації: стосунки з Москвою та Варшавою, 1654–1665. — К, 2001; Його ж. «Волимо царя східного...»: Український Гетьманат та російська династія до і після Переяслава. — К., 2007; Смолій В.А., Степанков В.С. Богдан Хмельницький (соціально-політичний портрет). — К, 2009.

В.М. Горобець.

Ч

ЧАРНЕЦЬКИЙ (Czarniecki) Стефан (1599 або 1604 — 16.02.1665, с. Соколівка (нині село Буського р-ну Львівської обл.) — військовий діяч Речі Посполитої. Походив із середньозаможної шляхти, з роду, який належав до герба «Лодзя». Серед урядів, що обіймав Ч., — руський воєвода (1657–64), київський воєвода (1664–65), гетьман польний коронний (1665).

Ч. відзначився в Хотинській війні 1621, війні зі Швецією (1626–29), польсько-російській війні 1632–1634 (як поручик козацької (панцерної) корогви), у придушенні повстання під проводом М. Жмайла (1625) і повстання Павлюка 1637, у битвах з татарами під Мартиновим (нині с. Старий Мартинів Галицького р-ну Івано-Франківської області; 1624) і (вже як поручик гусарської корогви) під Охматовим (нині село Жашківського р-ну Черкаської області; 1644).

Із 1648 брав участь у бойових діях проти військ Б. Хмельницького. У Жовтоводській битві 1648 потрапив у татарський полон, з якого швидко звільнився; вдруге потрапив у полон після капітуляції гарнізону фортеці Кодак. Повернувся з полону восени 1649. Брав участь у Берестецькій битві 1651, Батозькій битві 1652, Жванецькій битві 1653.

1653–55 — один з організаторів і керівників походів на контрольоване козацькою державою (Гетьманщиною) Сх. Поділля. Під час невдалого штурму Монастирища (нині місто Черкаської області; 1654) Ч. важко поранили (куля пробила обидві щоки). У листопаді 1654 здобув і винищив м-ко Буша (нині село Ямпільського р-ну Вінницької області), при цьому був поранений кулею в ногу.

Із Ч. традиційно пов'язують вихід Речі Посполитої з тяжкої кризи в часи польсько-шведської війни («Потопу»; 1655–60). Керував обороною Кракова восени 1655, був відпущений шведами, приєднався до польського короля Яна II Казимира Ваза в Силезії та був одним із тих, хто переконав короля повернутися до Речі Посполитої. Ч., якого король 1656 призначив регіментарем, став, подолавши опір королівського оточення, організатором всенародної партизанської війни проти шведів, що значною мірою сприяла перемозі над загарбниками. У битві під м. Варка (нині місто Мазовецького воєводства, Польща; 7 квітня 1656) Ч. здобув першу значну перемогу над шведським військом під час «Потопу».

У ході кампанії проти трансильванських військ оточив їх і змусив до капітуляції під Меджибожем (22 липня 1657), унаслідок чого трансильванський кн. Дердь II Ракоці мусив розірвати союз зі Швецією та козацькою державою.

У внутрішній політиці Ч. послідовно підтримував польського короля Яна II Казимира Ваза, тому сенат не дозволив королю призначити Ч. польним гетьманом коронним на поч. 1657, незважаючи на незаперечний талант полководця і військові заслуги. Ч. отримав булаву лише напередодні смерті 1665.

Ч. здійснив також похід у Данію (1658–59) на захист цього союзника Речі Посполитої від шведів. Потім брав участь у російсько-польській війні 1654–1667, зокрема в Білорусі (1660) та Лівобережній Україні (невдалий похід Яна II Казимира 1663–64), у придушенні Правобережного повстання 1663–1665. Під час штурму Ставищ (нині смт Ставище Київської області; 1664) уже хворий Ч. отримав поранення, яке прискорило його смерть.

Лит.: Kersten A. Stefan Czarniecki: 1599–1665. — Warszawa, 1963; Мицик Ю.А. Умань козацька і гайдамацька. — К., 2002; Skworoda P. Warka-Gniezno 1656. — Warszawa, 2003.

Ю.А. Мицик.

ЧАЦЬКИЙ (Czacki) Тадеуш (28.08.1765, Порицьк (нині с. Павлівка Іваничівського р-ну Волинської обл.) — 08.02.1813, Дубно) — польський культурний і освітній діяч, історик, письменник. Вивчав юриспруденцію, історію та політичні науки під керівництвом відомих польських істориків А.-С. Нарушевича та Я. Альбертранді. 1781 — практикант надвірного коронного суду, згодом — член гірничої (1784–86), фінансової (1786–91) комісій, новогрудський староста (із 1785), посол (депутат) вального сейму (із 1791). Працював у Головному Варшавському архіві, де впорядковував акти Коронної метрики. 1794 звинувачений російською владою у фінансовій підтримці повстання під проводом Т. Косцюшка, після чого були конфісковані його маєтності (частково повернув майно після смерті російської імператриці Катерини II). Один із засновників польського Товариства прихильників наук (1800), Торг. т-ва (1802), візитатор шкіл Волинської, Київської, Подільської губерній (із 1803), засновник Кременецького ліцею (1805).

Більшість наукових праць Ч. присвячені історико-правовій тематиці. У роботі «O nazwisku Ukrainy i początki kozaków» (1801) відкидає версію про походження назви «Україна» від слов'янських племен укрів, натомість доводить, що термін, найімовірніше, походить від слова «край» («okrajka ziemi, czyli ostatecznej krainy, stykającej się z krajem sąsiedzkim»). Досліджуючи історію козацтва, переконував у тому, що немає жодних підстав виводити козацтво від хозарів, черкесів, касогів, оскільки термін «козак», на його думку, бере початок від перекрученої назвиполовецьких племен («karczaku»), частина яких після поразки від монголів оселилася на дніпровських о-вах.

Нагороджений орденами св. Станіслава (1786), Білого Орла (1791).

Освітнянська діяльність Ч. увічнена пам'ятною медаллю (1809) авторства російського митця Ф. Толстого.

Лит.: Osiński A. O życiu i pismach Tadeusza Czackiego. — Krzemieniec, 1816; Кудринский Ф. Таддей Чацкий // Киевская старина, 1893, т. 40; Rolle M. Tadeusz Czacki i Krzemieniec. — Lwów, 1913; Beauvois D. Szkolnictwo polskie na ziemiach litewsko-ruskich: 1803–1832. — Rzym–Lublin, 1991, т. 2; Коляденко С. Кременецький лицей у системі освіти Волині (XIX — 30-ті pp. XX ст.). — Житомир, 2003; Affek M. Tadeusz Czacki — organizator Gimnazjum Wołyńskiego w Krzemieńcu. В кн.: Krzemieniec: Ateny Juliusza Słowackiego. — Warszawa, 2004; Danowska E. Tadeusz Czacki 1765–1813: na pograniczu epok i ziem. — Kraków, 2006; Бовуа Д. Російська влада і польська шляхта в Україні: 1793–1830 pp. — Львів, 2007; Поліщук Ю. Боротьба царизму проти польського шкільництва у Правобережній Україні та заміна його на російську систему освіти (кінець XVIII — перша половина XIX століття). В кн.: Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень імені І.Ф. Кураса НАН України: Збірник наукових праць. — К., 2007, вип. 33.

Ю.М. Поліщук.

ЧЕПІГА Захар Олексійович (1726–14.01.1797, Єкатеринодар) — кошовий отаман Чорноморського козацького війська, генерал-майор (1794). Народився в сім'ї козацької старшини з роду Кулішів. Із 1750 — у Новій Січі, де отримав прізвище Чепіга. Учасник російсько-турецької війни 1768–1774 (полковник Протовчанської паланки).

1787 сформував і очолив кінні загопи Війська вірних козаків під час російсько-турецької війни 1787–1791. Після загибелі С.Г. Білого 1788 обраний козацькою радою і затверджений кн. Г. Потьомкіним кошовим отаманом. Під час штурму Ізмаїла 1790 призначений О. Суворовим командиром другої колони. 1790–91 керував розміщенням чорноморських козаків між Пд. Бугом і Дністром.

1792–93 очолив переселення Чорноморського козацького війська на Кубань. Визначив місце для будівництва Єкатеринодара, організував варту службу козаків на Чорноморській кордонній лінії. Один з авторів «Порядка общей пользы». 1794–95 очолив похід двох кінних чорноморських полків у Польщу.

Нагороджений орденами св. Георгія 4-го (1788) і 3-го ст. (1791), св. рівноапостольного кн. Володимира 3-го (1792) і 2-го ст. (1795).

Лит.: Фелицын Е.Д. Кубанское казачье войско 1696–1888 г.: Сборник кратких сведений о войске. — Воронеж, 1888; Короленко П.П. Атаманы бывшего Черноморского (ныне Кубанского) казачьего войска. В кн.:

Кубанский сборник. — Екатеринодар, 1891, т. 2; Фелицын Е.Д. Материалы для биографии кошевого атамана Черноморского войска Захария Алексеевича Чепиги. Там само. — Екатеринодар, 1900, т. 7; Короленко П.П. Кошевые атаманы Черноморского казачьего войска XVIII столетия. — СПб., 1901; Потто В.А. Чепига и Головатый. — СПб., 1904; Щербина Ф.А. История Кубанского казачьего войска. — Екатеринодар, 1910, т. 1; Энциклопедический словарь по истории Кубани с древнейших времен до октября 1917 года. — Краснодар, 1997; Государственный архив Краснодарского края, ф. 249, оп. 9, дело 938.

Є.Д. Петренко.

ЧЕРНИН (Czernin) Оттокар (26.09.1872, с.Димокури (нині м. в Чеській Республіці) — 4.04.1932, Відень) — австрійський громадсько-політичний і державний діяч, дипломат. Граф. Навчався на юридичному факультеті Карлового університету в Празі. 1913–1916 — дипломатичний представник Австро-Угорщини в Румунії. У грудні 1916 — квітні 1918 — міністр закордонних справ Австро-Угорщини. Очолював австро-угорську делегацію на мирних переговорах у Брест-Литовську (нині м. Брест, Білорусь) 1917–1918. 6 січня 1918 Ч. записав у своєму щоденнику: «Сьогодні розпочалися перші переговори з українськими делегатами. Українці сильно відрізняються від російських делегатів. Вони значно менше революційно налаштовані, вони набагато більше цікавляться своєю батьківщиною і дуже мало — соціалізмом...». 12 січня 1918 Ч. від імені держав Четверного союзу офіційно заявив про визнання української делегації самостійним і повноважним представником Української Народної Республіки. Брав участь у спеціальній нараді представників вищої влади імперій — Німеччини та Австро-Угорщини, яка відбулася 5 лютого 1918 у Берліні під головуванням кайзера Вільгельма II. Враховуючи складне економічне становище в Австро-Угорщині, Ч. виступив з пропозицією укласти мир з Україною якомога швидше. На нараді було прийнято також рішення про поступки українцям у територіальному питанні. Необхідною умовою цього було виконання Україною протоколу про постачання Центральним державам 1 млн. тонн зерна. 8 лютого 1918 між УНР і Австро-Угорщиною було укладено таємну угоду, згідно з якою австрійський уряд брав на себе зобов'язання не пізніше 20 липня 1918 подати обом палатам парламенту законопроект, на основі якого «ті частини Східної Галичини, де переважає українське населення, будуть відділені від Королівства Галичини і, разом з Буковиною, повинні будуть утворити окремих коронний край». 9 лютого 1918 Ч. підписав Брестський мирний договір між УНР і Центральними державами. У своїх споминах він писав, що «українські дипломати, незважаючи на свою молодість,

виявили достатню зрілість, щоб використати сприятливу для них ситуацію». Надіславши до Відня повідомлення про підписання мирного договору, Ч. у відповідь одержав від імператора Австро-Угорщини Карла I наступну телеграму: «Глибоко зворушений і задоволений звісткою про укладення миру з Україною, висловлюю Вам, дорогий граф Чернін, від усього серця вдячність за Вашу успішну роботу». 16 квітня 1918 пішов у відставку. 1920–1923 був депутатом австрійського парламенту.

Автор спогадів, у яких відтворено атмосферу, що панувала на Брестських мирних переговорах, зокрема подаються відомості щодо позиції Німеччини відносно українсько-австро-угорських проблем.

Тв.: Дни мировой войны. Мемуары. — М.—Петроград, 1923; Бересте Литовське // Берестейський мир. 3 нагоди 10-х роковин. 9.II.1918–9.II.1928. Спомини і матеріали. — Львів, 1928.

Лит.: Дорошенко Д.І. Історія України. 1917–1923 рр. — Т. 1. Доба Центральної Ради. — Ужгород, 1932; Держалюк М.С. Міжнародне становище України та її визвольна боротьба у 1917–1922 рр. — К., 1998; Несук М. Драма вибору. Відносини України з Центральними державами у 1917–1918 рр. — К., 1999; Кураєв О.О. Українська проблема у політиці Берліна та Відня у Першій світовій війні (1914–1918). — К., 2006.

Н.В. Кривець.

ЧЕРЧІЛЛЬ (Churchill) Вінстон-Леонард Спенсер (30.11.1874, Вудсток, Велика Британія — 24.01.1965, Лондон) — один із найвидатніших політичних діячів 20 ст., член британського парламенту із 60-річним стажем (абсолютний рекорд в історії парламентаризму — 1901–22, 1924–64), прем'єр-міністр Великої Британії (1940–45, 1951–55), один із засновників антигітлерівської коаліції та організаторів перемоги над агресивними державами «осі» — нацистською Німеччиною, фашистською Італією та мілітаристською Японією, письменник, публіцист, історик. Походив з аристократичної сім'ї. Закінчив Королівський військовий коледж у Сандхерсті (Велика Британія). 1895–1900 як кореспондент лондонських газет брав участь у військових експедиціях на Кубі, в Індії, Судані та Пд. Африці. 1901 обраний до Палати громад. Через критичні зауваження на адресу військового командування та керівництва Консервативної партії перейшов до партії лібералів, в уряді яких протягом 1906–11 обіймав посади заступника міністра у справах колоній, міністра торгівлі та міністра внутрішніх справ. 1911 Ч. призначено на посаду військово-морського міністра (1-го лорда адміралтейства). 1917–18 обіймав посаду міністра військового постачання в кабінеті Д. Ллойд Джорджа. 1919 обійняв посаду військового міністра. 1924 Ч. повернувся до Консервативної партії, на посаду міністра фінансів в уряді С. Болдуїна.

Протягом 1929–39 зосередився на літературній діяльності. У цей період опубліковані його 4-томна праця «Світова криза» (1923–29), 6-томна біографія його великого пращура «Мальборо: його життя і час» (1933–38), автобіографічна праця «Мої ранні роки» (1930), «Роздуми та пригоди» (1932), «Великі сучасники» (1937), окремі промови і виступи Ч., зібрані у книгах «Поки Англія спала» (1938) і «Крок за кроком» (1939). Упродовж 1930-х рр. закликав до переозброєння британських збройних сил в умовах наростання загрози з боку Німеччини та Італії. З початком Другої світової війни став військовим міністром. Спільно з прем'єр-міністром Франції Е. Даладье розробив план військової експедиції на захист Фінляндії та бомбардування нафтових родовищ Каспійського моря і Кавказу з метою перешкодити постачанню радянської нафти до Німеччини. 10 травня 1940 став прем'єр-міністром Великої Британії, сформував коаліційний уряд. Після поразки Франції надав можливість Ш. де Голлю приступити до організації Руху Опору на території Великої Британії. Згуртував сили Британської імперії на боротьбу з нацизмом, виступив одним з ініціаторів створення антигітлерівської коаліції. З нападом Німеччини на СРСР оголосив про підтримку Радянського Союзу. На Тегеранській конференції 1943 відстоював необхідність цілеспрямованого втручання союзників у воєнні дії на Балканах і Придунав'ї, щоб завадити більшовицькій експансії в цей регіон. На Кримській конференції 1945 спільно з президентом США Ф. Рузвельтом підтримав ідею про включення УРСР до складу держав-засновниць Організації Об'єднаних Націй, наполягаючи на передачі новій Польщі Львова та Білостока (нині місто Підляського воєводства, Польща). Зрештою пристав на пропозицію Й. Сталіна провести кордон між СРСР і Польщею по лінії Керзона з деякими відхиленнями на користь Польщі. Після завершення Другої світової війни до поразки консерваторів на парламентських виборах (липень 1945) брав участь у Берлінській (Постдамській) конференції 1945 та виробленні умов повоєнного облаштування Європи. Протягом 1945–51 очолював британську опозицію. У промові «М'язи миру» (Фултонська промова, березнь 1946), що була розцінена СРСР як оголошення Заходом «холодної війни», рішуче виступав за об'єднання всієї демократичної спільноти у боротьбі проти комуністичної експансії. Опублікував 3 томи мемуарів «Друга світова війна» (1948–53). 1951 вдруге очолив кабінет міністрів, приділяв велику увагу зовнішній політиці, особливо англо-американським відносинам, протистоянню радянській світовій експансії. У квітні 1955 пішов у відставку, залишаючись членом парламенту. 1956–58 вийшла друком його 4-томна «Історія англословянських народів».

Нагороджений Золотою медаллю Альберта (Велика Британія, 1945), медаллю Г. Грація (Нідерланди, 1949), Уільямсберзькою медаллю (США, 1955), премією Карла Великого (ФРН, 1965).

Почесний член Британської академії (1952). 1963 за рішенням Конгресу США став почесним громадянином США.

Лауреат Нобелівської премії з літератури (1953; за працю «Історія Другої світової війни»).

Тв.: Черчилль У. Мировой кризис. Автобіографія. Речи. — М., 2003.

Лит.: Трухановский В.Г. Уинстон Черчилль. — М., 1982; Роббинс К. Черчилль. — М., 1997; Судьбы XX века: Уинстон Черчилль. — М., 1999; Rasor E.L. Winston S. Churchill, 1874–1965: a comprehensive historiography and annotated bibliography. — London, 2000; Роуз Н. Черчилль: Бурная жизнь. — М., 2003; Фейс Г. Черчилль, Рузвельт, Сталин. — М., 2003; Addison P. Churchill: the unexpected hero. — Oxford–New York, 2005; Reid W. Churchill 1940–1945: under friendly fire. — Edinburg, 2008; Lee C. Churchills: a family portrait. — New York, 2010; Baxendale A.S. Before the wars: Churchill as reformer (1910–1911). — Witney, 2011; Clarke P.-F. Mr Churchill's profession: statesman, orator, writer. — London, 2012; Morrisey W. Churchill and de Gaulle: the geopolitics of liberty. — Lanham–Boulder–New York–London, 2015.

О.С. Черевко.

ЧЕХІВСЬКИЙ Володимир Мусійович (20.07.1876, Горохуватка, нині село Кагарлицького р-ну Київської обл. — 3.11.1937, урочище Сандармох, Карелія) — політичний, державний, релігійний діяч. Походив з родини священника. 1896 закінчив Київську духовну семінарію, 1900 — Київську духовну академію і отримав ступінь кандидата богослов'я, 1905 — звання магістра. Після закінчення академії учителював у рідному селі та с. Янівці на Київщині, з 1901 працював помічником інспектора Кам'янець-Подільської духовної семінарії, де організував політичний гурток національно-революційного спрямування, що перейшов до ведення агітаційно-пропагандистської роботи по селах губернії. Після його викриття Ч. пощастило уникнути арешту. У 1904 він був переведений з попередженням до Київської духовної семінарії. 1905–1906 — учитель російської мови в Черкаському духовному училищі, викладач історії літератури та теорії словесності в Черкаській чоловічій гімназії, одночасно — активіст місцевого осередку УСДРП. 1906 Ч. був серед небагатьох українців лівій орієнтації, обраних до I Державної Думи, а після її розпуску заарештований і засланий до Вологодської губернії. Після повернення на батьківщину 1907 мешкав у Києві, де на III з'їзді УСДРП був обраний до складу її ЦК. 1908–1917 проживав в Одесі, викладав історію, психологію, логіку в міських середніх навчальних закладах. У той же час брав активну участь у роботі місцевої Громади й осередку «Просвіти», редагував газету «Українське слово», започатковану після

перемоги Лютневої революції 1917 одеським Українським комітетом. Невдовзі після Українського національного конгресу Ч. був обраний від Одеси до УЦР і включився у роботу її лівого крила, поновивши членство в УСДРП. На відміну від однопартійців і більшості членів УЦР, виступав за відновлення автокефалії Української православної церкви як невід'ємного атрибуту національної державності. Восени-взимку 1917–1918 виконував обов'язки Херсонського губернського комісара УЦР з питань освіти, був гласним Одеського ревкому, схилявся до порозуміння з більшовиками. Ч. у цілому негативно поставився до збройного конфлікту УЦР з ленінським урядом і вкрай гостро відреагував на підписання Брестського мирного договору УНР з Центральними державами та одержання військової допомоги від Німеччини й Австро-Угорщини. 13 квітня 1918 він був призначений директором щойно заснованого департаменту віросповідань УНР, а після гетьманського перевороту очолив департамент загальних справ міністерства віросповідань Української Держави. За зовні лояльною поставою гетьманського урядовця крилася участь Ч. в опозиційному Українському національному союзі, він увійшов до складу підпільного Українського військового революційного комітету (у подальшому — Український революційний комітет). З початком наступу військ Директорії на Київ у ніч з 13 на 14 грудня 1918 за наказом оперативного штабу УРК робітничі загони встановили контроль над ключовими позиціями в місті, а вже увечері 14 грудня на засіданні Комітету була призначена Рада комісарів як тимчасова вища політична влада в Києві до прибуття Директорії. Очолив її Ч., фактично це був перший (неофіційний) уряд відновленої УНР. Формально ж він був призначений Головою Ради народних міністрів і міністром закордонних справ наказом Директорії від 26 грудня 1918. На кероване Ч. МЗС безпосередньо були покладені завдання здійснення політичних зносин УНР з іншими державами, охорони інтересів українських громадян за кордоном та іноземців у межах УНР, вироблення відповідних законопроектів та рекомендацій урядові, керівництва оперативною діяльністю закордонних дипломатичних представництв. Директорія залишила майже без змін структуру центрального апарату МЗС, що склалася за П. Скоропадського. 9 січня 1919 були затверджені пропозиції МЗС щодо класифікації та штатного розпису постійних дипломатичних представництв за кордоном. Передбачалося створення посольств I розряду (17 співробітників), II (14 осіб) та III розряду (4 штатні одиниці). За браком кваліфікованих фахівців та коштів цей проект не був втілений у життя. Найпоширенішим типом представництва стала надзвичайна дипломатична місія у складі її голови, радника, секретаря, двох аташе, двох урядовців для доручень. Головне навантаження з консульської роботи припало на консульські підрозділи дипломатичних представництв УНР у Великій Британії, Болгарії, Греції, Данії, на Дону, в

Нідерландах, Бельгії, Італії, на Кубані, у Туреччині, Угорщині, Латвії, Румунії, Франції, Фінляндії, Швеції, Швейцарії, Естонії. Директорія прийняла рішення про ліквідацію консульств Української Держави в Росії. Фактично всі важливі зовнішньополітичні питання одноосібно вирішував голова Директорії В. Винниченко без участі уряду. Навіть про оголошення війни більшовицькій Росії 16 січня 1919 Ч. дізнався лише з газет. Ч. підтримав запропоновану В. Винниченком ідею відрядження до Москви урядово-партійної делегації УНР для мирного вирішення військового конфлікту. На нараді з представниками українських і єврейських соціалістичних партій 4 січня 1919 він наголосив: «Скажіть у Москві, що ми, соціалісти, стоїмо за владу трудового народу і що всю політику визначить наш Трудовий Конгрес... Ми обіцяємо повну волю всім партіям, у тому числі також більшовикам... Ми обстоюємо повну нейтральність у міжнародних взаєминах. Обов'язку воювати проти Антанти ми не приймаємо, але й не допустимо до її десанту-висадки... Наша боротьба проти Антанти залишиться головно дипломатичною. З Доном боремося силою зброї, але тільки до наших границь, не входячи на територію Дону... Від Москви жадаємо признання взаємного суверенітету...». Але навіть із такими поміркованими пропозиціями українська місія на чолі з С. Мазуренком, що прибула до Москви 15 січня, зазнала невдачі. Ще більш заплутаними були погляди Ч. як Голови Ради народних міністрів на перспективи розбудови політичної системи УНР. Виступаючи на VI конгресі УСДРП, що відбувся в Києві 9–12 січня 1919, він висловився на користь запровадження радянської форми влади в Україні. При тому доводив, що є різні ради, що радянська — це ще зовсім не більшовицька система. Відкидаючи більшовицькі методи як диктаторські, Ч. водночас заперечував і парламентаризм на основі загального виборчого права, що на його думку, нерідко є вигідним лише для буржуазії. Тому виступив за ради в «чистому, неопоганеному вигляді», «без терору й насильства», а падіння УЦР пояснював передусім відсутністю опорних баз на місцях, якими можуть бути лише Ради трудового народу. За таких обставин усі спроби порозумітися з командуванням антантівського десанту в Одесі були наперед приречені на поразку. Коли під час третьої двосторонньої зустрічі 6 лютого на станції Бірзула міністр агітації й пропаганди УНР С. Остапенко знову наголосив на визнанні Антантою самостійності УНР і допущенні її делегації на Паризьку мирну конференцію, забезпеченні суверенності Директорії, то, як згадував член української делегації І. Мазепа, начальник штабу антантівського десанту французький полковник А. Фрайденберг сказав, що «Винниченка і Чехівського... треба вигнати як собак (*chasser comme les chiens*) за більшевизм». Не виключено, що йому були відомі неодноразові спроби Ч. подати у відставку під тиском поміркованих кіл і військових. 9 лютого 1919 у Вінниці ЦК УСДРП «з огляду

на нові міжнародні моменти в українській державній справі» прийняв рішення відкликати своїх представників як з уряду, так і з Директорії. З певними зауваженнями, особистою заслугою Ч. як народного міністра закордонних справ УНР можна назвати значне збільшення кількості українських дипломатичних представництв за кордоном. Питання, пов'язані з організацією, відрядженням і фінансуванням дипломатичних місій регулярно розглядалися на засіданнях уряду Ч. 6 січня 1919 було ухвалено надіслати надзвичайні дипломатичні місії до США, Франції, затверджений персональний склад дипломатичної і політичної секцій на Паризьку мирну конференцію (які від'їжджали у першу чергу), а також прийняті законопроекти про спорядження до Франції, Бельгії, Італії, Великої Британії та США двох надзвичайних торговельно-фінансових місій. 23 січня уряд вирішив надіслати надзвичайну дипломатичну місію до Великої Британії, асигнувавши на її утримання 576,5 тис. карб. (на 4 місяці). Усього ж лише протягом січня 1919 були відряджені місії до Великої Британії, Бельгії та Нідерландів, Ватикану, Греції, Грузії, Данії, Дону, Італії, Польщі, Румунії, Сербії, США, Туреччини, Угорщини, Чехословаччини, Швеції та Норвегії. Після відставки Ч. відступив разом із Директорією до Кам'янка-Подільського, де йому востаннє довелося взяти активну участь у політичній боротьбі. 21 березня 1919, наляканий втратою Жмеринки і більшовицьким наступом на Проскурів, Директорія та уряд УНР відійшли на Волинь. Тоді представники УПСР (центральної течії), УСДРП і УСДРП (незалежних) за підтримки місцевого гарнізону створили в місті «Комітет охорони революції» на чолі з Ч. Комітет виступив за переговори з Директорією про негайне припинення контактів з французьким командуванням в Одесі й налагодження зв'язків з більшовицьким урядом України Х.Раковського на підставі визнання ним та Москвою самостійності УСРР, виведення російських військ з України та збереження національного характеру української державності. Проте з огляду на непевність військово-політичної ситуації й не бажаючи розпалювати братовбивчу боротьбу вже 28 березня Комітет самоліквідувався. До літа 1920 Ч. працював професором історії культури у Державному українському університеті у Кам'янці-Подільському, потім до 1922 — професором Вінницького інституту народної освіти та Київського медичного інституту, доцентом Київського політехнічного інституту. Водночас з 1920 він близько зійшовся з Всеукраїнською православною церковною радою, котра очолювала Всеукраїнську спілку православних парафій та вела підготовку до Всеукраїнського православного церковного собору з метою завершення організаційного оформлення Української автокефальної православної церкви (УАПЦ). На I Всеукраїнському православному церковному соборі, що відбувся в Києві 14–30 жовтня 1921, Ч. очолював ідеологічну комісію УАПЦ, був обраний до президії ВПЦР і благовіс-

ником УАПЦ. Після він організував і став викладачем пастирських курсів, репрезентуючи, за визначенням М. Грушевського, демократичну течію в керівництві УАПЦ на противагу консервативно-традиційній митрополита В. Липківського. Під тиском владних органів Ч. провів у жовтні 1927 II Всеукраїнський православний собор, що проголосував за переобрання митрополита. 17 липня 1929 Ч. був заарештований за звинуваченням у належності до «Спілки визволення України». 19 квітня 1930 засуджений до страти, заміненої на 10-річне ув'язнення. Відбував покарання у Харківському і Ярославському політизоляторах, на Соловках. Розстріляний 3 листопада 1937 за рішенням трійки УНКВС Ленінградської області. Реабілітований за відсутністю складу злочину рішенням Пленуму Верховного Суду УРСР від 11 серпня 1989.

Тв.: За Церкву, Христову громаду, проти царства тьми: вид. Церковної Ради першої парафії Української православної церкви Миколаївського Собору Р.Б. 1922, м. Харків. — Вид. 3-е. — Нью-Йорк, 1974.

Лит.: Шульгин О. Без території: ідеологія та чин уряду УНР на чужині. — Париж, 1934; Українська Центральна Рада: Документи і матеріали — К., 1996, т. 1; Верстюк В., Осташко Т. Діячі Української Центральної Ради: Біографічний довідник. — К., 1998; Уряди України у ХХ ст.: Науково-документальне видання. — К., 2001; Матвієнко В., Головченко В. Історія української державної дипломатії ХХ століття у постатях. — К., 2001; Табачник Д.В. Історія української дипломатії. Біографічні нариси. — К.-Х., 2009.

В.М. Матвієнко, В.І. Головченко.

ЧЕЧЕЛЬ Дмитро Васильович (р. н. невід. — п. 12.11.1708, Глухів) — військовий діяч. Чечелі виводили свої витоки від старовинного роду литовської шляхти Судимонтовичів із Хожви. Батько Ч. належав до покозаченої шляхти Брацлавського воєводства, підтримував гетьмана І. Виговського. Очевидно, у 2-й пол. 1670-х рр. Ч. перейшов на службу до Лівобережної Гетьманщини (частина його родичів і земельних маєтностей лишалися на Брацлавщині й згадуються на поч. 18 ст.). За правління гетьманів І. Самойловича та І. Мазепи був сердюцьким полковником, значним військовим товаришем, гетьманським дворянином. 1680 супроводжував у Крим московське посольство стольника В. Тяпкіна. Брав участь у посольських поїздках до Москви гетьмана І. Мазепи (1689) та митрополита Варлаама Ясинського (1690). Володів земельними місцевостями в Погарі, Батурині та околицях Борзни.

Згідно з доносом генерального судді В.Л. Кочубея Ч. входив до кола найближчих довірених осіб І. Мазепи й нібито готував із гетьманом замах на російського царя Петра І. Сердюцький полк Ч. входив до складу

гетьманської прибічної варті, брав участь в обороні Таванської фортеці (1696–97; стояла на острові між сучасними Каховкою та Бериславом), ліфляндських кампаніях 1700–02, походах у Правобережну Україну 1704–05. У жовтні 1708 І. Мазепа призначив Ч. комендантом Батурина. Ч. відмовився впустити російські війська до гетьманської столиці, після чого очолив її оборону. Після прориву оборони фортеці йому вдалося втекти, але невдовзі він був схоплений і виданий росіянам. Публічно страчений у Глухові.

Лит.: Лазаревский А. Описание Старой Малороссии. — К., 1902, т. 2; Pułaski K. Kronika polskich rodów szlacheckich Podola, Wołyńia i Ukrainy. — Warszawa, 1991, t. 1; Кривошея В. Полковник Дмитро Чечель і його рід // Наукові записки з історії України (Кіровоград), 1997, вип. 6; Його ж. Чечелі // Українська біографістика (К.), 1999, вип. 2; Павленко С. Оточення гетьмана Мазепи: соратники та прибічники. — К., 2004; Сокирко О. Лицарі другого сорту: наймане військо Лівобережної Гетьманщини 1669–1726 рр. — К., 2006; Його ж. Сердюцькі полки батуринської залоги 1708 р. В кн.: Батуринська старовина. — Чернігів, 2009.

О.Г. Сокирко.

Ш

ШАФАРИК (Šafařík) Павел-Йозеф (13.05.1795, Кобелярово (нині село у Словаччині) — 26.06.1861, Прага) — словацький філолог, історик, етнограф, славіст, діяч чеського і словацького національного відродження. 1819–33 працював учителем і директором гімназії в м. Нові-Сад. 1834–35 редагував ж. «Светозор», а 1838–43 — «Часопис Чеського музею». Із 1841 — зберігач, а з 1848 — директор бібліотеки Карлового університету в Празі. 1848 виступив одним з організаторів Слов'янського з'їзду 1848 у Празі, в якому взяли участь представники українських організацій Галичини. Був основоположником багатьох галузей слов'янознавства. Основні наукові праці: «Історія слов'янської мови та літератури за всіма наріччями» (1826), «Про походження слов'ян» (1828), «Слов'янські старожитності» (т. 1-2, 1836–37, рос. пер. — 1837–48), «Слов'янська етнографія» (1842, рос. пер. — 1843), в яких досліджував етногенез слов'янських народів, їхні мови, фольклор та історію. Один із перших європейських учених, котрий науково об'єктивно визначив територію та етнічні межі українського народу й обґрунтував самостійність української мови та зробив систематичний огляд української літератури, що в той час набувало значення захисту національної ідентичності українців. Ш. підтримував широкі зв'язки з ученими і діячами культури слов'янських та ін. країн, у т. ч. з українцями О. Бодянським, І. Вагилевичем, Я. Головацьким, М. Максимовичем, І. Срезневським. Публікував праці українських учених у своєму журналі. Т. Шевченко присвятив Ш. поему «Єретик».

Лит.: Матеріали до історії українсько-чеських взаємин у першій половині XIX ст. // Українсько-руський архів (Львів), 1921, т. 15; Студинський К. Павло Йосиф Шафарик і українці: до історії українсько-чеських зв'язків. — Варшава, 1935; Гостічка В. Павел Йозеф Шафарик і українці. В кн.: З історії чехословацько-українських зв'язків. — Братислава, 1959; Мыльников А. Павел Шафарик — выдающийся ученый-славист. — М.–Л., 1963; Naraksim L. Šafařík a Ukrajinci. В кн.: Odkaz P.J. Šafaříka: Slovanské štúdie. — Bratislava, 1963, т. 6; Danilák M. Pavol Jozef Šafařík a slavistika: Zbornik príspevkov z vedeckej konferencie a dokumentov z osláv 200. výročia narodenia P.J. Šafaříka. — Prešov–Martin, 1996; Стеблій Ф. П.Й. Шафарик і «Руська трійця»: до історії взаємин // Шашкевичіана: нова серія (Львів–Вінніпег), 2004, вип. 5–6.

Ф.І. Стеблій.

ШЕВАЛЬЄ (Chevalier) П'єр (р. н. і р. с. невід.) — французький дипломат, мандрівник і хроніст, автор записок про Україну 17 ст. Походив із французького дворянства. Брав участь у Тридцятилітній війні 1618–48, зокрема в облозі м. Дюнкерк. Служив графу де Брежі. Вважають, що в 1640-х рр. Ш. брав участь у вербуванні на французьку службу запорозьких козаків і, можливо, воював з ними супроти іспанців у Пн. Франції. Наприкінці 1640-х рр. — секретар французького посольства в Польщі. 1653–63 написав «Історію війни козаків проти Польщі». У скороченому вигляді праця Ш. була вміщена під назвою «Повідомлення про козаків та життя Хмельницького» без зазначення авторства у двотомнику «Повідомлення про різні цікаві мандрівки, що не були опубліковані й передаються повністю або частково з оригінальних писань мандрівників французьких, іспанських, німецьких, португальських, голландських, перських, арабських та інших» (1663–72), який видав французький дипломат, перекладач і письменник М. Тевено. Окремим виданням опубліковано 1663 власним коштом Ш. у друкарні К. Барбена (фран. перевид. — 1668, 1859; англ. вид. — Лондон, 1672). Книга Ш. складається з 4-х розділів: «Розвідка про землі, звичаї, спосіб правління, походження та релігію козаків», «Розвідка про перекопських татар», «Історія війни козаків проти Польщі» та «Друга козацька війна». Ш. описав перебіг найважливіших політичних та воєнних подій на українських землях протягом 1648–51, подав інформацію про видатних осіб, побут, звичаї і традиції населення України. Зокрема, у його книзі вживалася назва «Україна». З Ш. історіографічна традиція пов'язує свідчення, що Б. Хмельницький був у Пн. Франції та брав участь в облозі м. Дюнкерк, хоч побутують їх різні, зокрема скептично-негативні, тлумачення. Ш. порівнював Б. Хмельницького з О. Кромвелем. Книга Ш. містить чимало запозичень із творів Г. де Боплана та Й. Пасторія, хоч і включає низку авторських спостережень і свідчень. Працею Ш. послуговувалися українські історики О. Рігельман, П. Симоновський, Д. Бантиш-Каменський, О. Маркевич, М. Костомаров та інші.

Тв.: Історія війни козаків проти Польщі. — К., 1960 (2-ге вид. — К, 1993).

Лит.: Краткое описание о казацком малороссийском народе и о военных его делах, собранное из разных историй иностранных, немецкой — Бишенга, латинской — Безольди, французской — Шевалье и рукописей русских чрез бунчукового товарища Петра Симоновского, 1765 года. В кн.: Чтения в Императорском обществе истории и древностей российских при Московском университете. — М., 1847, кн. 2; М., 1848, кн. 8; Винар Л. Англієць про Україну в XVII ст. [Едвард Бровн, перекладач праці П. Шевальє] // Україна (Париж), 1953, № 10; Вергун І. Критичний огляд наукових праць про участь козаків у боях під Дюнкерком у 1645–1646 роках //

Визвольний шлях, 1977, № 6; Плохий С.Н. К вопросу об источниковой основе сочинения П. Шевалье по освободительной войне украинского народа 1648–1654 гг. В кн.: Анализ публикаций источников по отечественной истории. — Днепропетровск, 1978; Вергун І. Історія війни козаків проти Польщі П'єра Шевальє // *Визвольний шлях*, 1981, № 3; Наливайко Д. Козацька християнська республіка (Запорозька Січ у західноєвропейських історико-літературних пам'ятках). — К., 1992; Його ж. Очима Заходу: рецепція України в Західній Європі XI–XVIII ст. — К., 1998; Луняк Є. Козацька Україна XVI–XVIII ст. у французьких історичних дослідженнях. — К.–Ніжин, 2012.

О.В. Ясь.

ШЕВЕЛЬ Георгій Георгійович (11.12.1919, Харків — 17.07.1989, Київ) — партійний діяч, дипломат. Народився у робітничій сім'ї. 1941 закінчив філологічний факультет Харківського державного університету. Учасник Другої світової війни, нагороджений бойовими орденами і медалями, у 1944–1946 працював на керівних посадах у львівському обкомі ЛКСМУ, 1946–1954 — секретар, перший секретар ЦК ЛКСМУ, 1954–1961 — другий секретар Київського міськкому, секретар Київського обкому КПУ, з 1961 — завідувач відділу пропаганди і агітації ЦК КПУ. 1952–1981 — член ЦК КПУ. 10 серпня 1970 призначений міністром закордонних справ УРСР. За його урядування в міністерстві представники республіки 37 разів обиралися чи призначалися членами органів міжнародних організацій і конференцій, 287 разів висували проекти резолюцій, поправки до них, спільні заяви з питань, які обговорювалися. Як голова делегації УРСР Ш. 15 разів виступав на сесіях Генеральної Асамблеї ООН. На 30-й сесії Генеральної Асамблеї ООН 1975 делегація УРСР спільно з представниками СРСР, Болгарії, НДР, Польщі, Угорщини та ЧССР внесла принципові пропозиції до тексту «Міжнародної стратегії розвитку», в яких наголошувалося, що досягнення цілей розвитку можливе лише за умови оздоровлення міжнародного становища, припинення гонки озброєнь, роззброєння, розвитку всебічної співпраці між країнами на основі принципів мирного співіснування. З 1970 УРСР брала участь у роботі Спеціального комітету ООН проти апартеїду, постійний представник республіки при ООН відтоді незмінно обирався головою комітету. На Лондонській конференції з попередження забруднення моря 1973 було схвалено спільну пропозицію УРСР, СРСР, Болгарії та Румунії щодо визнання Чорного моря особливим районом. Вона передбачала включення до спеціальної Міжнародної конвенції низки положень про спеціальні умови й правила, спрямованих на максимальне обмеження скидання в море забруднюючих відходів та інших матеріалів. Очолювані

Ш. делегації УРСР брали участь у Монреальській конференції 1971, присвяченій боротьбі проти незаконних актів, спрямованих проти безпеки цивільної авіації, Конференції ООН з питання про давність позову в міжнародній купівлі-продажу товарів (Нью-Йорк, 1974), Лондонській конференції 1974 про охорону людського життя на морі, Всесвітній конференції у межах міжнародного року жінки (Мехіко, 1975), Міжурядовій конференції щодо створення Всесвітньої системи наукової і технічної інформації. Протягом 70-х рр. УРСР підписала й ратифікувала 64 міжнародні документи, серед яких Договір про заборону розміщення на дні морів та океанів і в його надрах ядерної зброї та інших видів зброї масового знищення (1 березня 1971), Міжнародний пакт про економічні, соціальні й культурні права (19 жовтня 1973), Віденська конвенція про представництво держав у їхніх відносинах з міжнародними організаціями універсального характеру (17 жовтня 1975), Додаткові протоколи до Женевських конвенцій 1949 про захист жертв війни (9 грудня 1977), Конвенція про визнання навчальних курсів, дипломів про вищу освіту та наукових ступенів у державах Європи (21 грудня 1979) та ін. Коли на конференції з питань доповнення Женевських конвенцій 1949 про захист учасників збройних конфліктів та жертв війни (1974–1977) українська делегація через республіканський МЗС запропонувала внести положення щодо непоширення норм конвенцій на найманців, Москва, однак, виступила проти. Тоді українські дипломати ознайомили зі своєю пропозицією нігерійську делегацію, яка від імені своєї держави, що дуже потерпіла від найманців під час громадянської війни 1967–1970, внесла це положення до проекту загального документу конференції. Після тривалої дискусії й опору колишніх метрополій у Додатковому протоколі до Женевських конвенцій було вміщено окрему 47-му статтю з обмеженням прав найманців. На тій самій конференції українська делегація порушила питання про доцільність вироблення у межах ООН окремої Конвенції про заборону найманства, але Москва вкотре не дозволила внести проект документу (вже підготовлений у МЗС УРСР) від імені України. Тому делегація УРСР знову передала матеріали нігерійським колегам, і в 1980, зрештою, було створено спеціальний комітет ООН для вироблення цього документу. 18 листопада 1980 Ш. залишив посаду міністра.

Лит.: Білоусов М. Зовнішньополітична та дипломатична ініціатива // Політика і час, 1999, № 4; Матвієнко В., Головченко В. Історія української дипломатії ХХ століття у постатях. — К., 2001; Табачник Д.В. Історія української дипломатії. Біографічні нариси. — К.–Х., 2009.

В.М. Матвієнко, В.І. Головченко.

ШЕВЧЕНКО Тарас Григорович (9.03.1814, с. Моринці, Київська губернія — 10.03.1861, Санкт-Петербург) — український поет, письменник, художник, мислитель, громадсько-культурний діяч. Народився в сім'ї кріпака Григорія Івановича Шевченка. Формування світогляду майбутнього поета відбувалося під впливом народних переказів про історичне минуле українського народу, зокрема, розповідей діда Івана про Коліївщину. З осені 1822 навчався грамоти в дяка с. Кирилівки П.Х. Рубана. 1828 став козачком поміщика П.В. Енгельгардта, з яким 1829 переїхав до Вільна, а 1831 — до Петербурга. 1832 П.В. Енгельгардт направив Ш. на навчання до художника В.Г. Ширяєва. У Петербурзі разом з іншими його учнями Ш. брав участь у розписі Великого, Александрівського й Михайлівського театрів. 1838 був викуплений з кріпацтва і за рекомендацією К. Брюллова розпочав навчання в Академії мистецтв у Петербурзі. У цей період він створив автопортрет (1840), картину «Катерина» (1842), серію офортів «Живописная Украина» (1844). 1840 у Петербурзі побачила світ збірка «Кобзар», де були вперше опубліковані поетичні твори: «Думи мої, думи мої, лихо мені з вами!», «Перебендя», «Катерина», «Тополя», «Думка», «До Основ'яненка», «Іван Підкова», «Тарасова ніч». Упродовж 1839–1841 у Петербурзі Ш. створив присвячену темі Коліївщини історичну поему «Гайдамаки». 1841 в альманасі «Ластівка» було опубліковано перший розділ цього твору «Галайда». Окреме видання поеми вийшло друком 1842.

Навесні 1843 Ш. здійснив поїздки до України. В лютому 1844 повернувся до Петербурга задля продовження навчання в Академії мистецтв. 1845 знову відвідав Україну. Популяризації творчості Ш. у Європі сприяв О. Бодяньський, який у 1840-х рр. надіслав чеському поету В. Ганці, засновнику наукової славістики П.Й. Шафаріку та хорватському поету С. Вразу твори «Тризна», «Гамалія», «Чигиринський Кобзар і Гайдамаки».

Як співробітник Київської археографічної комісії Ш. подорожував Київщиною, Полтавщиною, Чернігівщиною, Волиню, Поділлям, де змальовував архітектурні пам'ятки і краєвиди, брав участь в археологічних розкопках, збирав фольклорні та етнографічні матеріали. Перемігши в конкурсі на заміщення посади вчителя малювання, у лютому 1847 був призначений на викладацьку роботу до Київського університету. 4 квітня 1847 Ш. арештований через участь у діяльності Кирило-Мефодіївського товариства, до якого вступив у квітні 1846. При обшуку у поета вилучили рукописний альбом «Три літа» (1843–1845), до якого увійшли твори: «Розрита могила», «Сова», «Сон», «Великий льох», «Наймичка», «Кавказ», «Єретик», «І мертвим, і живим, і ненародженим», «Холодний Яр», «Псалми Давидові», «Маленькій Мар'яні», «Три літа», «Як умру, то поховайте» та ін. Ш. було заслано солдатом до окремого Оренбурзького

корпусу із забороною писати й малювати. 23 квітня 1850 в Оренбурзі його арештували вдруге, а згодом відправили до Новопетровського укріплення. Загалом у засланні Ш. перебував з 1847 до 1857. Упродовж 1850-х рр. написав російською мовою повісті: «Наймичка», «Варнак», «Княгиня», «Музыкант», «Несчастный», «Капитанша», «Близнецы», «Художник», «Прогулка с удовольствием и не без морали»; поеми «Неофіти», «Юродивий», «Марія» та інші твори.

Навесні 1858 Ш. прибув до Петербурга і розпочав роботу в Академії мистецтв, де облаштував квартиру-майстерню. Влітку 1859 здійснив подорож до України, утім був арештований поблизу с. Прохорівки і мусив згодом повернутися до Петербурга.

1859 у Лейпцигу опубліковано перший безцензурний збірник «Новые стихотворения Пушкина и Шевченки», в якому були представлені твори: «Кавказ», «Холодный Яр», «Як умру, то поховайте», «Розрита могила», «За думою дума роєм», «І мертвим, і живим, і ненародженим». 1860 у друкарні П. Куліша з'явилося найповніше з усіх прижиттєвих видань «Кобзаря» Ш. Того ж року відгук на збірку надрукував чеський критик, поціновувач українського фольклору В. Дундер у «Празькій газеті» («Pražské noviny»). Польський письменник Л. Совінський висвітлив творчість Ш. у «Студіях над сучасною українською літературою» (Вільно, 1860), а також публікував переклади з його поезій у газеті «Віленський кур'єр» («Kurier Wileński»). Згодом видання «Кобзаря», що вийшли друком у Празі 1876 та Женеві 1878, dopravлялися до Російської імперії через Румунію.

Приверненню уваги європейської громадськості до постаті Ш. сприяли відгуки щодо його творчості, які почали з'являтися ще за життя поета, зокрема в німецькій періодиці: «Щорічники слов'янської літератури, мистецтва і науки» («Jahrbücher für slawische Literatur, Kunst und Wissenschaft») (1842), «Аугсбурзька загальна газета» («Augsburger Allgemeine Zeitung») (1847), «Лейпцизька газета» («Leipziger Zeitung») (1860). Вперше в Німеччині біографію Ш. виклав філософ Г.-Л. Цунк, опублікувавши відповідні нариси у виданнях: «Науковий додаток Лейпцизької газети» («Wissenschaftliche Beilage der Leipziger Zeitung») (1860) та «Альтанка» («Die Gartenlaube») (1862).

Від сер. 1840-х рр. постать Ш. набувала популярності в колах польських емігрантів у Парижі. 1847 ім'я українського поета згадувалося у статті «Порівняльне вивчення слов'янських мов і діалектів», вміщеній у французькому журналі «Незалежний огляд» («Revue Indépendante»).

Упродовж 1850–60-х рр. творчість Ш. викликала жваве обговорення і дискусії у польських періодичних виданнях. 1862 на сторінках «Познанського щотижневика» («Tygodnik Poznański») наголошувалося, що завдяки поемам «Кавказ», «Іван Гус», «Неофіти», поетичному посланню

«І мертвим, і живим, і ненародженим» та ін. творам Ш. завоював українській справі гарячих захисників з-поміж поляків.

У справу популяризації духовної спадщини Кобзаря в Європі вагомий внесок зробив М.П. Драгоманов. У його доповіді на I Міжнародному літературному конгресі письменників Європи в Парижі (1878) «Українська література, проскрибована російським урядом» («La littérature Ukrainienne proscrite par le gouvernement russe») особливу увагу було присвячено творчості Ш. 1873 у флорентійському часописі «Європейський огляд» («Rivista Europea») Драгоманов опублікував статтю «Український літературний рух у Росії і в Галичині (1798–1872), в якій містилися відомості про Ш.

Глибокий вплив на світогляд і творчість Ш. справили літератури зарубіжних європейських народів, зокрема, він захоплювався доробком англійського поета і драматурга В. Шекспіра, згадував його у своїх творах і Щоденнику, а 1843 виконав малюнки за мотивами трагедії «Король Лір». Ш. часто цитував «Прощальну пісню Чайльд Гарольда» Дж. Байрона в перекладі А. Міцкевича, опублікованому 1826 у «Варшавському щоденнику» («Dzienniku Warszawskim»). Творчість Д. Дефо надихнула його на створення малюнку «Робінзон Крузо» (1856). Він звертався у своїх творах до діячів чеського і словацького національного відродження Я. Коллара й П.Й. Шафарика, якому присвятив поему «Єретик». Ш. високо цінував доробок видатного славіста, основоположника сербської літературної мови В.С. Караджича, його внесок у слов'янський національно-культурний розвиток. Під впливом сербського фольклору український поет написав вірш «Подражаніє сербському».

Бібліогр.: Т.Г. Шевченко французькою мовою (1847–1967). Бібліогр. покажчик. — Львів, 1967; Т.Г. Шевченко в німецьких перекладах та критиці (1843–1917). Бібліогр. покажчик. — Львів, 1968; Т.Г. Шевченко мовами італійською, іспанською, португальською та есперанто. Бібліогр. покажчик. — Львів, 1968; Шевченкознавство в Данії, Швеції, Норвегії, Фінляндії, Нідерландах і Бельгії. Бібліогр. покажчик. — Харків, 1989; Тарас Шевченко 1989–2004: матеріали до бібліографії. — К., 2005.

Тв.: Повне зібрання творів. — К., 2001–2013, т. 1-12.

Лит.: Шишманов І. Роля України в Болгарським відродженню. Вплив Шевченка на болгарських поетів передвизвольної доби. — Відень, 1916; Мольнар М. Тарас Шевченко у чехів та словаків. — Пряшів, 1961; Шпильова О. Т.Г. Шевченко і болгарська література. — К., 1963; Вервес Г.Д. Т.Г. Шевченко і Польща. — К., 1964; Дьяков В.А. Тарас Шевченко и его польские друзья. — М., 1964; Имедадзе В. Тарас Шевченко и деятели грузинской культуры. — Тбилиси, 1964; Русакиев С. Тарас Шевченко и българската литература. — София, 1964; Луценко І.А. Українсько-грузинські літературні зв'язки в їх літературному розвитку. —

Дніпропетровськ, 1968; Шевченко і світ. Літературно-критичні статті. — К., 1989; Задорожна Л.М. Т.Г. Шевченко і вірменська література. — К., 1991; Прицак О. Шевченко — пророк. — К., 1993; Сверстюк Є. Шевченко і час. — К., 1996; Пахаренко В. Незбагнений апостол: Нарис світобачення Шевченка. — Черкаси, 1999; Грабович Г. Шевченко, якого не знаємо: З проблематики символічної автобіографії та сучасної рецепції поета. — К., 2000; Тарас Шевченко і європейська культура. Збірник праць Міжнародної тридцять третьої наукової шевченківської конференції 20–22 квітня 1999 року. — Київ–Черкаси, 2000; Луценко І., Братусь І. Тарас Шевченко та Осетія. — К., 2002; Нахлік Є. Доля-Лос-Судьба: Шевченко і польські та російські романтики. — Львів, 2003; Смілянська В.Л. Шевченкознавчі роздуми. — К., 2005; Пахаренко В.І. Начерк Шевченкової етики. — Черкаси, 2007; Забужко О. Шевченків міф України. — К., 2007; Генералюк Л. Універсалізм Шевченка: взаємодія літератури і мистецтва. — К., 2008; Дзюба І. Тарас Шевченко: Життя і творчість. — К., 2008; Іванишин П.В. Національний спосіб розуміння в поезії Т. Шевченка, Є. Маланюка, Л. Костенко. — К., 2008; Овсійчук В. Мистецька спадщина Тараса Шевченка у контексті європейської художньої культури. — Львів, 2008; Матвійшин В.Г. Український літературний європеїзм. — К., 2009; Степовик Д. Наслідуючи Христа: Віруючий у Бога Тарас Шевченко. — К., 2012; Шевченківська енциклопедія: В 6 т. — К., 2013–2013, т. 1-4; Історія української літератури: У 12 т. — К., 2013, т. 4; Боронь О. Повісті Тараса Шевченка і західноєвропейські літератури. — К., 2014; Наливайко Д. Шевченко в контексті європейської літератури його епохи. — К., 2014; Тарас Шевченко в Україні та в Європі. Збірник наукових праць за матеріалами VII Міжнародного наукового конгресу в Мюнхені (7–10 березня 2014). — Мюнхен–Тернопіль, 2014; Варварцев М. Шевченко в Італії: від перших відгуків до видання збірника творів // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. — К., 2014, вип. 23.

О.А. Іваненко.

ШЕВЧЕНКО Федір Павлович (24.(11).08.1914, м-ко Дунаївці — 01.11.1995, Київ) — історик, археограф, організатор науки. Чл.-кор. АН УРСР (1969). Д-р істор. н. (1964), професор (1968). Народився в сім'ї сільського ремісника. По закінченні семирічної школи працював у кол-госпі, на фабриці в Києві, де навчався на робітничому факультеті. Від 1933 — студент, від 1937 — викладач і аспірант Московського історико-архівного інституту. 1943 захистив кандидатську, а 1963 — докторську дисертацію. 1940–45 — на науково-адміністративній роботі в державних архівних установах УРСР, РРФСР та Узбецької РСР. 1944–50 — викладач Київського університету (доцент, зав. кафедри), 1945–49 — заступник голови Комісії історії Великої вітчизняної війни АН УРСР. Від 1949 — на

науковій і науково-організаційній роботі в системі АН УРСР: 1950–52 — учений секретар Президії АН УРСР; 1949–68 — завідувач відділу Інституту історії АН УРСР. Відповідальний редактор «Українського історичного журналу» (1957–72); директор Інституту археології АН УРСР (1968–72). Від 1972 — старший науковий співробітник, завідувач сектору, головний науковий співробітник Інституту історії АН УРСР (із 1990 — Інститут історії України АН УРСР, із 1994 — Інститут історії України НАН України). Автор понад 700 праць з історії середньовічної ранньомодерної України, а також Другої світової війни, зарубіжних слов'янських країн, методології історії, архівознавства, історіографії, спеціальних історичних дисциплін та ін. Належав до «ревізійоністської» (реформістської, нонконформістської) течії українських істориків, які прагнули розширити межі представлення національної історії у великому радянському наративі. 1966 написав статтю «Чому Михайло Грушевський повернувся на Радянську Україну?», в якій зробив спробу частково реабілітувати цього історика. Ініціював створення й очолював редколегії низки фахових та серійних видань: «Історіографічні дослідження в Українській РСР», «Історичні джерела та їх використання», «Середні віки на Україні», «Джерела з історії України». Брав участь у підготовці фундаментальних документальних видань «Возз'єднання України з Росією» (т. 1-3, М., 1953), «Документи Богдана Хмельницького (1648–1657)» (К., 1961) та ін. На поч. 1970-х рр. зазнав утисків під час кампанії «боротьби проти буржуазного націоналізму», яка спричинилася до адміністративних заходів та репресій щодо академічних інституцій, а також низки українських видавництв і журналів. Виховав цілу плеяду українських істориків-медієвістів та джерелознавців. Почесний громадянин м. Дунаївці (1992).

Лауреат Державної премії УРСР в галузі н. і т. (1984).

Нагороджений орденом «Знак пошани», медалями.

Тв.: Лук'ян Кобилиця. — К., 1958; Політичні та економічні зв'язки України з Росією в середині XVII ст. — К., 1959; Реєстр Війська Запорізького 1649 р. — джерело історії козацтва на Україні. В кн.: Історичні джерела та їх використання. — К., 1966, вип. 2; Чому Михайло Грушевський повернувся на Радянську Україну? // УІЖ, 1966, № 11; Археографія у зв'язках із спеціальними історичними дисциплінами. В кн.: Українська археографія: сучасний стан та перспективи розвитку. — К., 1988.

Лит.: Федір Павлович Шевченко: Біобібліографія. — К., 1989; Історико-географічні дослідження в Україні. — К., 1998; Історіографічні дослідження в Україні. — К., 1999, вип. 7; Сливка Ю.Ю. Листування Івана Крип'якевича з Федором Шевченком. В кн.: Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. — Львів, 2001, вип. 8; «Істину встановлює суд історії»: Збірник на пошану Федора Павловича Шевченка. — К., 2004, т. 1-2.

Ю.А. Пінчук.

ШЕПТИЦЬКИЙ Андрей (29.07.1865, Прилбичі (нині село Яворівського р-ну Львівської обл.) — 01.11.1944, Львів) — церковний, культурний і громадський діяч, митрополит Галицький, архієпископ Львівський, єпископ Кам'янець-Подільський. Д-р права, богослов'я і філософії. Дійсний член Наукового товариства імені Шевченка (1925). По хрещенні одержав ім'я Роман-Марія-Александр. Батько Ш. — граф Ян-Канти-Ремігян Шептицький — нащадок старовинного перемишльського боярського роду, мати — Софія-Людвіка-Цецилія-Констанція — донька відомого польського письменника графа Александра Фредро. Початкову освіту здобув приватно і склав іспити екстерном у Львові, а далі вчився в Кракові у гімназії, яку закінчив 11 червня 1883 з відзнакою. Після гімназії добровільно вступив до війська, але через хворобу змушений був залишити військову службу. 1883–87 навчався в Кракові та Бреслау. 19 травня 1888 отримав ступінь д-ра права Ягеллонського університету в Кракові. 28 травня 1888 вступив до монастиря чину св. Василя Великого, згодом склав обітницю, у чернецтві взяв ім'я Андрей. На поч. 1890-х рр. відбув духовні студії у монастирі єзуїтів у Кракові, здобув докторський ступінь з богослов'я і філософії. 22 серпня 1892 висвячений на священника єпископом Перемишльським Ю. Пелешем. У червні 1896 став ігуменом львівського монастиря Святого Онуфрія. 19 червня 1899, будучи проректором богословських студій у василіанському монастирі в Кристинополі, одержав від Папи Римського Льва XIII номінацію на єпископа Станіславського. 17 грудня 1900 Папа Римський Лев XIII іменував Ш. митрополитом Галицьким, архієпископом Львівським і єпископом Кам'янець-Подільським. Як єпископ і митрополит він брав участь у роботі Галицького крайового сейму у Львові та в палаті панів австрійського парламенту у Відні. 1903–13 був заступником маршалка Галицького крайового сейму.

Ш. був ініціатором багатьох добродійних заходів. 1903 заснував Народну лічницю, розбудовану 1930 в сучасний шпиталь. 1905 створив у Львові церковний музей, який згодом було перейменовано на Національний музей ім. митрополита Андрея Шептицького. Як депутат і сенатор послідовно захищав права українського населення. 22 січня 1906 очолював делегацію до австрійського імператора Франца-Йосифа I Габсбурга з вимогою рівних прав для українців Галичини. 28 червня 1910 на засіданні палати панів австрійського парламенту виступив за створення українського університету у Львові. У березні 1912 в Києві українською мовою справив панакхиду в пам'ять Т. Шевченка.

Під час Першої світової війни, коли російські війська окупували Галичину, Ш. був заарештований 19 вересня 1914 і перевезений до Києва, а згодом углиб Росії — до Новгород, Курська, Суздаля, Ярославля. До Львова повернувся за три роки у вересні 1917. У жовтні 1918 як член

Української національної ради вітав встановлення укр. влади в Галичині, за що з листопада 1918 по грудень 1919 був інтернований польськими властями у своїх палатах на Святоюрській горі. 1921–22 як апостольський візитатор відвідав українських католиків у Північній і Південній Америці. Під час цих поїздок Європою й Америкою зустрічався з прем'єр-міністром Великої Британії Д. Ллойд Джорджем, президентом Франції Р. Пуанкаре, президентом США В. Гардінгом і міністром та майбутнім президентом Г. Гувером, урядовцями Канади і намагався донести до політичних лідерів і світової громадськості правду про жахливе становище українського населення Галичини. За ці виступи польська влада у вересні 1923 заарештувала Ш. на кордоні при поверненні додому (незважаючи на дипломатичний паспорт Ватикану) й утримувала в Познані. Тільки завдяки особистому втручанню Папи Римського Пія XI Ш. звільнили, і в січні 1924 він повернувся до Львова. Цього ж року прийняв рішення про ведення з 1925 метрикальних книг латиною, виступаючи проти примусового впровадження польської мови.

Митрополит Ш. багато сил віддавав науковій діяльності. 1921 відкрив у Римі Українську історико-церковну місію з метою пошуку, копіювання та підготовки до публікації документів з ватиканських та римських архівів, які мали відношення до України. 1925 обраний дійсним членом НТШ по філологічній секції.

1928 Ш. створив Греко-католицьку богословську академію у Львові, що стала єдиним у Польщі українським вишем. Під час т. зв. пацифікації (1930) він засуджував польський терор проти українського населення Галичини, поїхав до Варшави, але керівники Польщі його не прийняли. Разом з єпископами Й. Коциловським і Г. Хомишиним Ш. звернувся за підтримкою до Папи Римського Пія XI.

У липні 1933 спільно з ін. єпископами видав послання, в якому рішуче засудив Голодомор 1932–1933 років в УСРР. Організував збирання харчів для голодуючих, але радянська влада не пропустила цю допомогу через кордон.

Ш. був послідовним противником політичного терору. Свої застереження з цього приводу він виклав у «Слові до української молоді» (1932) і в посланні до вірних «З нагоди вбивства блаженної пам'яті директора І. Бабія» (1934). У серпні 1936 видав послання «Пересторога перед небезпекою комунізму», в якому засудив комуністичну систему, що запровадила тотальний терор і насильство в Рад. Україні. Будучи щирим українським державником, вітав проголошення 1938 незалежності Карпатської України, тоді ж виступив проти нищення польським урядом православних церков на Холмщині, Підляшші, Поліссі та Волині. Подвижницька діяльність Ш. на ниві християнського порозуміння і миротворення між Східною і Західною Церквами, його екуменічні ідеї на десятки років випередили свій час.

Після приєднання західноукраїнських земель до СРСР радянська влада закрила всі семінарії і духовну академію, провела конфіскації церковного майна. Жертвою масових репресій став брат митрополита Леон, якого розстріляли разом із дружиною. Пізніше стало відомо про плани керівництва НКВС отруїти Ш. У своїх посланнях цього часу «До української молоді» (грудень 1939) і «Про безбожництво» (квітень 1940) він застерігав проти зради Батьківщині й Церкві. У квітні–вересні 1940 провів архієпархіальний собор, де обговорювалися методи діяльності Української греко-католицької церкви в умовах нової влади. У листах до 1-го секретаря ЦК КП(б)У М. Хрущова (16 жовтня 1940) і ген. прокурора СРСР А. Вишинського (11 листопада 1940) висловився щодо трактування статті 114 кримінального кодексу про тяжкі покарання за відправлення релігійних обрядів у державних установах, яка позбавляла хворих у лікарняних закладах можливості спілкування зі священником. Готуючись до можливого арешту й загибелі, Ш., за рішенням Папи Римського Пія XII, 22 грудня 1939 тайно висвятив о. Й. Сліпого на свого коад'ютора (помічника) «з правом будучого наслідства».

Після початку німецько-радянської війни 1941–45 у пастирському листі (1 липня 1941) вітав проголошення Акта відновлення Української Держави урядом Я. Стецька, очолив Українську національну раду, а 1944 — Всеукраїнську національну раду. Однією з головних ідей, яким присвятив Ш. свої послання цього періоду, було досягнення єдності українського народу. Про це він писав у трьох посланнях «До духовенства» (грудень 1941), об'єднаних під єдиною назвою «Як будувати рідну хату?» (гітлерівські окупаційні власті заборонили поширювати це послання), і в посланні «Не убий» (грудень 1942).

До гітлерівської окупації ставився негативно. У червні 1941 у м. Замостя (нині м. Замосць Люблінського воєводства, Польща) гітлерівці розстріляли як заручника брата Ш. Александра. У листі до райхсфюрера СС Г. Гімлера Ш. протестував проти гітлерівського терору в Україні, про масове винищення євреїв повідомляв у листі до Папи Римського Пія XII (серпень 1942). За таємним наказом Ш. в українських монастирях знайшли порятунок понад 150 євреїв.

Тв.: Письма-послання Митрополита Андрея: 3 часів большевицької окупації: Бібліотека Логосу. — Йорктон, 1961, т. 24; Письма-послання Митрополита Андрея Шептицького, ЧСВВ: 3 часів німецької окупації. Йорктон, 1969; Твори (аскетично-моральні). — Львів, 1994; Твори (морально-пасторальні). — Львів, 1994; Words of the servant of God. — Toronto, 1995; Молитви. — Львів, 2004.

Лит.: Баран С. Митрополит Андрей Шептицький. — Мюнхен, 1947; Гриньох І. Слуга Божий Андрей — благовісник єдності. — Мюнхен, 1961; Діяння і постанови Львівських архієпархіальних Соборів 1940–

1943. — Вінніпег, 1984; Цвенгрош Г. Апостольський Престол і Митрополит Андрей Шептицький. — Львів, 1991; Заборовський Я. Митрополит Андрей Шептицький: Нарис про життя і служіння Церкві та народові (1865–1944 рр.). — Івано-Франківськ, 1995; Митрополит Андрей Шептицький: Життя і діяльність: Документи і матеріали, 1899–1944, т. 1: Церква і церковна єдність. — Львів, 1995; т. 2: Церква і суспільне питання, кн. 1: Пастирське вчення та діяльність. — Львів, 1998; т. 2: Церква і суспільне питання, кн. 2: Листування. — Львів, 1999; т. 3: Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії, кн. 1: Документи і матеріали, 1899–1917. — Львів, 2004; Вегеш М. та ін. Громадсько-політична, церковна і культурно-освітня діяльність митрополита Андрея Шептицького. — Ужгород, 1998; Ленцик В. Визначні постаті Української Церкви: Митрополит Андрей Шептицький і Патріярх Йосиф Сліпий. — Львів, 2001; Митрополит А. Шептицький: Документи і матеріали: 1941–1944. — К., 2003; Митрополит Андрей Шептицький у документах радянських органів державної безпеки (1939–1944). — К., 2005.

Ю.А. Черченко.

ШЕРЕР (Schérer) Жан-Бенуа (1.09.1741, Страсбург — 16.10.1824) — французький історик, юрист, дипломат. Освіту здобув у Страсбурзькому університеті. Потому студював юриспруденцію в Єні, Лейпцигу, Фрайберзі. Від початку 1760-х рр. перебував на російській службі: був членом юстиц-колегії з фінських, естських та ліфляндських справ. Згодом перейшов на французьку службу, обіймав посаду аташе в Петербурзі, здійснив низку дипломатичних подорожей до Берліна, Гамбурга, Копенгагена, а також Польщі, Швеції. З 1775 працював у міністерстві закордонних справ у Версалі. 1780 вийшов у відставку і повернувся до Страсбурга. Унаслідок подій Великої французької революції емігрував до Бадена. 1808–1824 викладав у Тюбінгенському університеті історію Французької революції, історію Росії, французьку літературу.

Із зростанням інтересу до України у Франції кінця 18 ст. пов'язана поява 1788 праці Ш. «Аннали Малої Росії, або історія запорізьких та українських чи малоросійських козаків від її початків до наших днів, у супроводі короткої історії козацьких гетьманів і відповідних документів». Це видання складається з двох томів: у першому міститься власне твір Ш. «Аннали Малої Росії...», а в другому — «Короткий виклад історії козацьких гетьманів та найвизначніших подій, що відбулись в Україні», до якого додаються документальні матеріали з історії України: лист султана Мурада до Стефана Баторія, тексти Зборівського (1649) та Білоцерківського (1651) договорів між гетьманом Богданом Хмельницьким та польським королем Яном II Казимиром, текст Андрусівської угоди 1667 тощо.

На бачення Ш. історії України вплинули ідеї епохи Просвітництва, свідченням чого є його звернення до античної історії, прагнення віднайти в ній історичні паралелі, повчальні приклади для обґрунтування своїх ідеалів свободи. Він відвів козацтву важливу роль в історії Європи, згадуючи його ім'я поряд із народами Стародавньої Греції і Риму. На користь симпатії автора до козаків свідчить переймання ним «скіфо-хозарської» версії їхнього походження, що була запропонована Г. Граблянкою й набула популярності в українській та західній історіографії 18 ст. Подібні гіпотези, характерні для козацьких літописів, були спрямовані на те, щоби прославляти козаків, виводячи їхню історію від давніх народів, на противагу польським хроністам, які наголошували на селянському походженні козацтва.

Ш. здійснив докладний опис устрою Гетьманщини, Запорозької Січі, звичаїв і побуту запорожців, оповів про визвольні змагання українців у 17 ст., війну під проводом Богдана Хмельницького. «Аннали Малої Росії...» вільні від трактування переходу І. Мазепи на бік Карла XII під час Північної війни як зради. Ш. акцентував увагу на загальному невдоволенні козаків діями російського царя, який мав на меті ліквідацію їхніх давніх привілеїв. «Цей заколот, — зазначає автор, — міг би мати найзначніші наслідки, але Карл не зумів ним скористатись». Незважаючи на те, що наприкінці 18 ст. в Європі було поширене уявлення про Катерину II як філософа, просвітника на троні, Ш. засудив політику імператриці, спрямовану на зруйнування Запорозької Січі, закріпачення українського селянства.

Тв.: Annales de la Petite-Russie, ou Histoire des Cosaques-Saporogues et des Cosaques de l'Ukraine ou de la Petite-Russie, depuis leur origine jusqu'à nos jours. — Paris, 1788, т. 1-2; Літопис Малоросії, або Історія козаків-запорожців...: Пер. з фр. — К., 1994.

Лит.: Наливайко Д. Україна очима Заходу. — К., 2008; Іваненко О. Українсько-французькі зв'язки: наука, освіта, мистецтво (кінець XVIII — початок XX ст.). — К., 2009; Брицький П.П., Бочан П.О. Німці, французи і англійці про Україну та український народ у XVII–XIX ст. — Чернівці, 2011; Луняк Є. Козацька Україна XVI–XVIII у французьких історичних дослідженнях. — К.–Ніжин, 2012.

О.А. Іваненко.

ШЛЕПАКОВ Арнольд Миколайович (16.06.1930, Вінниця — 2.06.1996, Київ) — історик, політолог. Доктор історичних наук (1966), академік АН УРСР (1982; від 1994 — Національна академія наук України), заслужений діяч науки і техніки України (1995). Народився у родині педагога. 1952 закінчив факультет міжнародних відносин Київського державного універ-

ситету імені Т.Г. Шевченка. 1955 після закінчення аспірантури в Інституті історії АН УРСР (з 1994 — Інститут історії України НАН України) Ш. захистив кандидатську дисертацію «Воз'єднання українського народу в єдиній Українській радянській державі — видатна перемога зовнішньої політики СРСР» (науковий керівник кандидат історичних наук А.Д. Война). 1955–63 працював молодшим, старшим науковим співробітником відділу загальної історії і міжнародних відносин, 1963–1971 — старшим науковим співробітником відділу нової та новітньої історії зарубіжних країн цього ж інституту, 1971–78 — завідувач відділу нової та новітньої історії зарубіжних країн і одночасно 1971–74 — заступник директора. 1969 Ш. було обрано членом-кореспондентом АН УРСР. Один з ініціаторів створення і директор Інституту соціальних і економічних проблем зарубіжних країн АН УРСР (1978–92). 1982–88 — академік-секретар Відділення економіки АН УРСР. Досліджував переважно історію США і Канади, питання української трудової еміграції, робітничого руху, соціально-економічної політики і національних відносин у західних країнах. Є автором понад 200 наукових праць, що дістали належну оцінку не лише в Україні, а й за кордоном. За участю та під керівництвом Ш. видано низку колективних праць: «Всемирная история», т. 10, 12 (М., 1965, 1974), «Государственная политика и обострение национальных отношений в странах капитала» (К., 1979), «Пути формирования и источники пополнения рабочего класса развитых капиталистических стран» (К., 1980), «Национальные меньшинства и иммигранты в современном капиталистическом мире» (К., 1984), «Українці в зарубіжному світі» (К., 1991) та ін.

Як експерт ЮНЕСКО з 1967 брав участь у розробці проблем міжнародної імміграції. Упродовж наукових відряджень працював в архівах і бібліотеках Польщі, США та Франції. Учасник семінару ООН з проблем боротьби проти расизму (1979, Женева), всесвітнього конгресу з питань освіти з метою сприяння роззброєнню під егідою ЮНЕСКО (1980, Париж), конгресу Міжнародної асоціації з вивчення країн Південно-Східної Європи (1984, Белград). 1970–72 брав участь у складі делегації УРСР у 25-й, 26-й і 27-й сесіях Генеральної Асамблеї ООН. 1973 — очолював українську делегацію на 23-й сесії Комісії соціального розвитку ООН. Був головою наукової координаційної ради АН УРСР «Історія міжнародного робітничого і національно-визвольного руху», президентом Української асоціації сприяння ООН, керівником Центру міжнародних досліджень Київського міжнародного гуманітарного університету, членом правління товариства «Україна». Ш. здійснював також педагогічну роботу: професор (з 1970), 1968–70 — викладав у Київському інституті культури, 1995–96 — ректор Української академії зовнішньої торгівлі. Лауреат премії АН УРСР ім. Д. Мануїльського (1982). Нагороджений орденом «Знак пошани».

Тв.: Жовтнева революція і піднесення демократичного руху серед української еміграції в США і Канаді. — К., 1957; Українська трудова еміграція в США і Канаді (кінець XIX — початок XX ст.). — К., 1960; Раса і національна дискримінація в США. — К., 1960; Иммиграция и американский рабочий класс в эпоху империализма. — М., 1966; Биография статуи Свободы. Исторический очерк. — М., 1969; США: социальная структура общества и его национальный состав. — К., 1976; США: «похищение умов» в прошлом и настоящем. — М., 1983 (у співавт.); Буржуазные концепции национальных отношений в развитых капиталистических странах. — К., 1988 (у співавт.) та ін.

Лит.: Забарко Б.М. Вшанування А.М. Шлепакова з нагоди його ювілею // УІЖ, 1980, № 8; Шлепаков Арнольд Миколайович // Там само, 1996, № 5; Вчені Інституту історії України. Біобібліографічний довідник. — К., 1998, вип. 1; Українські історики XX століття. Біобібліографічний довідник. — К.–Львів, 2003, вип. 2, ч. 1; Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — К., 2006.

Н.В. Кривець.

ШНИЦЛЕР (Schnitzler) Жан-Анрі (1802, Страсбург — 1871, Страсбург) — французький історик, кавалер ордену Почесного легіону, член Петербурзької академії наук, Російського географічного товариства, Курляндського товариства літератури та мистецтв, Національного інституту Вашингтона. 1823–1828 — займався освітянською діяльністю в Росії, згодом викладав у протестантській семінарії м. Страсбурга. До української тематики звернувся у праці «Росія, Польща та Фінляндія. Статистична, географічна й історична картина кожної окремо взятої частини Російської монархії», відзначивши відмінності між великоросами («Grands-Russes») та малоросами («Petits-Russes») у побуті, звичаях, рисах національних характерів. Наголошував, що «мова малоросів» — гнучка, звучна, мелодійна — панує на просторі від Кубані до Карпат.

Ш. був очевидцем подій, пов'язаних із декабристським рухом у Росії. У праці «Потаємна історія Росії за правління імператорів Олександра та Миколи, і зокрема, під час кризи 1825 р.» висловив думку, що саме на Півдні, де «колись існувала військова козацька республіка», були сконцентровані справжні реальні сили повстання, причини поразки якого він убачав у недостатній підготовці, відсутності в організаторів чіткого плану дій після повалення існуючого режиму та несприйнятті ліберальних ідей народом, передусім солдатами, для яких справжні цілі декабристів були незрозумілими.

Інша праця Ш. «Росія стародавня й сучасна. Історія, опис, звичаї» містить згадки про Київську Русь, Галицько-Волинське князівство, запорозьке козацтво, генезис якого автор пов'язував із племенем «черкесів».

Тв.: Schnitzler J.-H. Statistique et itinéraire de la Russie. — Paris–Saint–Pétersbourg, 1829; Schnitzler J.-H. La Russie, la Pologne et la Finlande. Tableau statistique, géographique et historique de toutes les Parties de la Monarchie Russe prises isolément. — Saint–Pétersbourg–Paris, 1835; Schnitzler J.-H. Histoire intime de la Russie sous les empereurs Alexandre et Nicolas et particulièrement pendant la crise de 1825. — 2 ed. — Paris, 1848, т. 1-2; Schnitzler J.-H. La Russie ancienne et moderne. — Paris, 1855.

О.А. Іваненко.

ШПОРЛЮК Роман Васильович (псевд. — Павло Чернов; н. 08.09.1933, м-ко Гримайлів) — історик, публіцист. Д-р істор. н. (1965), професор (1965). Дійсний член Наукового товариства імені Шевченка, Української вільної академії наук, іноземний член Національної академії наук України (2009). Закінчив Люблінську державну гімназію ім. гетьмана Я. Замойського (1951). 1951–55 навчався на юридичному ф-ті Університету ім. М. Склодовської-Кюрі (Люблін, Польща), отримав диплом магістра права (спеціалізація — історія політичної думки). 1955–58 працював асистентом кафедри теорії д-ви і права цього ун-ту. 1958–60 продовжував освіту в Оксфордському університеті. 1961 захистив дисертацію на тему: «Політична думка Томаша-Гарріга Масарика». 1962–65 навчався в докторантурі Стенфордського університету. Докторська дисертація на тему: «Михайло Покровський та його концепція історії Росії». 1965–91 професор Університету штату Мічиган, із 1986 — директор Центру російських та східноєвропейських студій цього університету. 1991–2005 — професор кафедри історії України ім. М. Грушевського в Гарвардському університеті. Викладав історію України, Сх. Європи. 1996–2004 — директор Українського наукового інституту Гарвардського університету. Із 2005 — заслужений професор (professor emeritus) цього університету. Почесний професор Національного університету «Києво-Могилянська академія».

Ш. — політичний аналітик та есеїст. Широко друкувався в часописі «Сучасність» під псевдонімом Павло Чернов. На поч. 1990-х рр. — консультант провідних ЗМІ та державних органів США; фахівець із проблем національних відносин у СРСР та країнах Співдружності Незалежних Держав. У дослідженнях кінця 1980-х рр. особливий наголос робив на національному питанні як головному чинникові майбутнього розпаду СРСР. Нездатність центральної влади розв'язати національну проблему, передусім питання російської національної ідентичності та державності, була, на його думку, серед головних передумов краху СРСР.

Наукові погляди Ш. формувалися та еволюціонували під впливом його вчителів (Г.-Л. Зайдлера, І. Берліна, Дж. Пламенаца, В. Вучініча,

А. Мазура); праць І. Лисяка-Рудницького, К. Дойча, Т.-Г. Масарика, Е. Гелнера, М. Покровського. Найвідоміша праця Ш. — «Комунізм і націоналізм: Карл Маркс проти Фрідріха Ліста» (1988, укр. переклад — 1998) — є поважним внеском у теоретичне осмислення еволюції та структури взаємодії націоналізму і комунізму. Ш. представляє виникнення та трансформації цих двох ідеологій як наслідок переходу суспільств від аграрної до індустріальної епохи, як реакцію на модернізаційні процеси у світовому масштабі. Взаємодія комунізму та націоналізму, за Ш., — це не лише змагання, це також взаємні впливи, переплетіння, обопільні трансформації цих ідеологій.

Українська історія у працях Ш. подається у тісному взаємозв'язку з історіями сусідніх центрально- і східноєвропейських націй, як складова спільних для регіону чи подібних процесів і тенденцій. Особливу увагу дослідник приділяє історії взаємин і взаємних впливів України, Росії і Польщі. В інтерпретаціях нової і новітньої української історії Ш. еволюціонував від лінійних версій у дусі концепції «національних відроджень» марксистського історика М. Гроха до ідеї асинхронності історичних процесів на українських землях та наголосу на інструментальних чинниках становлення української нації.

Тв.: *Russia in World History: Selected Essays by M.N. Pokrovskii.* — Ann Arbor, 1970 (перекладач, ред. та автор вступної статті; все у співавт.); *The Influence of East Europe and Soviet West on the USSR.* — New York — London, 1975 (ред. та автор вступної статті); *Ukraine: A Brief History.* — Detroit, 1979 (2-ге вид. — 1982); *Nation and Ideology: Essays in Honor of Wayne S. Vucinich.* — Boulder, Colorado, 1981 (автор статей, співредактор); *The Political Thought of Thomas G. Masaryk.* — Boulder, Colorado, 1981; *Communism and Nationalism: Karl Marx versus Friedrich List.* — New York, 1988; *Україна: коротка історія.* — К., 1992; *National Identity and Ethnicity in Russia and the New States of Eurasia.* — Armonk, New York, 1994 (ред. та автор вступної статті); *Комунізм і націоналізм: Карл Маркс проти Фрідріха Ліста.* — К., 1998; *Імперія та нації: з історичного досвіду України, Росії, Польщі та Білорусі.* — К., 2000; *Russia, Ukraine and the Break-Up of the Soviet Union.* — Stanford, 2000; *Imperium, komunizm i narody: Wybór esejów.* — Kraków, 2003; *Zachodni wymiar kształtowania się współczesnej Ukrainy.* — Warszawa, 2004; *Czy Polska była imperium? — Rozmowa z Romanem Szporlukiem.* В кн.: Nowak A. *Od imperium do imperium: Spojrzenie na historię Europy Wschodniej.* — Kraków–Warszawa, 2004; *Формування сучасної України: західний вибір.* — Варшава, 2004; *У пошуках майбутнього часу: статті, есе, інтерв'ю.* — К., 2010.

Г.В. Касьянов.

ШТЕЙНГЕЛЬ Федір Рудольфович (26.11.1870, Санкт-Петербург — 11.02.1946, Дрезден) — громадсько-політичний і культурний діяч, меценат, дипломат. Німець за походженням. Вищу освіту здобув на фізико-математичному факультеті Київського університету. Жив у родинному маєтку у с. Городок (нині село Рівненської обл.), де займався археологічними дослідженнями, благодійною і кооперативною діяльністю, власним коштом побудував і утримував школу та лікарню. У листопаді 1896, на основі цінних археологічних і етнографічних матеріалів, зібраних під час експедицій, заснував перший на Волині краєзнавчий музей, був активним членом товариства дослідників регіону. У створенні й розбудові музею брав також участь український археолог і етнограф М. Біляшівський. 1906 Ш. було обрано депутатом 1-ї Державної думи, де він входив до складу Української думської громади і конституційно-демократичної фракції. Після розпуску 1-ї Державної думи підписав Виборзьку відозву депутатів від 22 (9) липня 1906, в якій засуджувалось свавілля царизму, за що був ув'язнений упродовж 3-х місяців і позбавлений виборчих прав на час виборів до 2-ї Державної думи. З 1907 — заступник голови Українського наукового товариства в м. Києві. Від 1908 був членом ради Товариства українських поступовців. З осені 1915 Ш. очолював Комітет Союзу міст Південно-Західного фронту, що надавав допомогу пораненим, біженцям, військовослужбовцям, а також постраждалому від війни цивільному населенню, займався питаннями відновлення початкової освіти українською мовою тощо. У березні 1917 Ш. було обрано головою виконавчого комітету Київської міської думи, до якого перейшла вся влада в місті. Входив до першого складу Української Центральної Ради (7 березня — 7 квітня 1917), був членом Центрального комітету охорони пам'яток старовини й мистецтва. У квітні 1917 перебував у складі президії Всеукраїнського національного конгресу. Від червня 1917 — член Української партії соціалістів-федералістів. У червні 1918 призначений послом Української Держави в Німеччині. П. Скоропадський у листі до німецького імператора Вільгельма II висловив упевненість, що Ш. успішно виконає надане йому відповідальне доручення у справі налагодження відносин України з Німецькою державою і що він «виявить себе достойним довір'я Вашої Величності». Завдяки активній діяльності Ш. в українському посольстві було влаштовано декілька офіційних прийомів за участю дипломатичного корпусу, акредитованого в Німеччині, та представників впливових політичних, військових і фінансових кіл. Українському послуві вдалося встановити приязні стосунки з дипломатами нейтральних держав — Іспанії та Нідерландів, а також сприяти дипломатичному визнанню Української Держави Грузією й Фінляндією. У центрі уваги Ш. були також проблеми військовополонених і біженців, зокрема щодо повернення їх на батьківщину. З приходом до влади

Директорії УНР відійшов від політичної діяльності, повернувся до родинного маєтку на Волині. 1939 емігрував до Німеччини.

Тв.: Несколько слов об основании и целях Городецкого музея Волынской губернии // Беляшевский Н. Отчет Городецкого музея Волынской губернии барона Ф. Штейнгеля за первый год с 25 ноября 1896 года по 25 ноября 1897 года. — Варшава, 1898; Раскопки курганов в Волынской губернии, произведенные в 1897–1900 гг. // Археологическая летопись Южной России, 1904, № 4–5.

Лит.: Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле. — Мюнхен, 1969; Васильківський Л. Причинки до історії української дипломатії // Сучасність, 1970, № 6; Стрельський Г. Українські дипломати доби національно-державного відродження 1917–1920 рр. в особах. — К., 2000; Михайлова Р.Д. Ф. Штейнгель — особистість і науковець // Культура України ХХІ століття: діяльність культурологічних закладів у сучасних ринкових умовах. Збірник матеріалів регіональної науково-практичної конференції. — К., 2001; Миронець Н.Р. Барон Ф.Р. Штейнгель — представник волинської гілки російсько-німецької родини Штейнгелів // Українська біографістика. — К., 2005, вип. 3.

Н.В. Кривець.

ШТЕРН Ернст фон (25.06.1859, Руїєна, Ліфляндська губернія — 27.04.1924, Галле) — класичний філолог, археолог. Доктор класичної філології (1884), професор (1886). Навчався в Дерптському університеті, 1877–1880 — у Російському філологічному семінарі при Лейпцизькому університеті, де вивчав класичні мови, історію та мистецтво. 1880 був прикріплений до Дерптського університету, де 1883 захистив дисертацію і здобув ступінь магістра класичної філології. 1884 після захисту докторської дисертації Ш. було призначено приват-доцентом кафедри класичної філології Новоросійського університету. 1886–1911 — професор, 1905–1909 — декан історико-філологічного факультету. Був яскравим представником ідеалістичної школи антикознавців. Великий інтерес виявляв до давньогрецьких поселень у Північному Причорномор'ї, започаткував розкопки на острові Березань, досліджував культуру греків, зокрема написи й кераміку. Вивчав пам'ятки енеоліту в Молдові (Петрени), встановив характер зв'язків між представниками трипільської культури й енеолітичними племенами Греції. З іменем ученого пов'язане здійснення перших розвідок стародавньої Тіри (на території сучасного м. Білгорода-Дністровського). Першим опублікував Бородинський скарб доби бронзи. Автор понад 250 наукових праць з археології, історії стародавньої Греції та Риму, виданих у Росії і за кордоном. Брав участь у російських і міжнародних конгресах і археологічних з'їздах, на яких виступав з

науковими доповідями та повідомленнями. 1908 брав участь у роботі з'їзду Музейного товариства у Франкфурті-на-Майні. Засновник одеської школи археологів-античників, з якої вийшли вчені М. Болтенко, Є. Кагаров, М. Мандес, П. Нікореску, Б. Фармаковський. 1896–1910 — директор і головний хранитель музею Одеського товариства історії і старожитностей, автор низки каталогів. Почесний член Одеського товариства історії і старожитностей, дійсний член Московського археологічного товариства. 1911 Ш. переїхав до Німеччини, де очолив кафедру стародавньої історії в університеті м. Галле, а згодом став його ректором (1921–1922, 1923–1924). Йому присвячено 30-й т. «Записок Одесского Общества истории и древностей» (1912).

Тв.: Доисторическая греческая культура на юге России (1899); Значение керамических находок на юге России для выяснения культурной истории черноморской колонизации (1900); Феодосия и ее керамика (1906); Из жизни детей в греческих колониях на северном побережье Черного моря (1911); О происхождении готского стиля изделий ювелирного искусства (1914).

Лит.: Очерки развития науки в Одессе. — Одесса, 1995; Новороссийский университет в воспоминаниях современников. — Одесса, 1999; Історія Одеси. — Одеса, 2002; Немцы России: социально-экономическое и духовное развитие: 1871–1941 гг. — М., 2002.

Н.В. Кривець.

ШТЕФАН Августин Омелянович (11.01.1893, с. Порошково (нині село Перечинського р-ну Закарпатської області) — 04.09.1986, Філадельфія) — педагог, публіцист, громадський і політичний діяч Закарпатської України 1-ї пол. 20 ст. Дійсний член Наукового товариства імені Шевченка. Народився в сім'ї священника. 1902–10 навчався в королівській державній гімназії в Береговому та реформатській гімназії в Шарошпатоці (нині місто в Угорщині). Духовну освіту здобув в Ужгородській духовній семінарії (1911–14), а 1914–17 навчався на філософському ф-ті Будапештського університету. Згодом був запрошений на викладацьку роботу в Ужгородську вчительську семінарію, де працював до 1920. Викладацьку діяльність продовжив у Державній гімназії в Ужгороді (1920–22), згодом — директор Державної торгової академії в Ужгороді (1922–26) та Мукачівської торг. академії (1926–38). Опублікував підручник з математики (1923) і першу граматику літературної української мови в Закарпатті — «Грамматика української мови» (1931, у співавт. з І. Васьком). До політичного життя прилучився 1918, активний діяч українського національно-культурного руху на Закарпатті, учасник Всенародних зборів угорських русинів у Хусті 21 січня 1919, що ухвалили

рішення про приєднання Закарпаття до України, заступник голови Урядової ради — тимчасового органу управління автономної Руської Крайни (Закарпаття) у складі Угорської Народної Республіки (лютий–березень 1919), народний комісар у справах Руської Крайни Угорської Радянської Республіки (березень–квітень 1919), один із засновників товариства «Просвіта» (1920), голова-засновник українофільської «Учительської громади» (1929), виконавчий редактор першої в Закарпатті газети «Русин» (1920–21), співредактор часопису «Подкарпатська Русь» (1925–36). Разом з А. Волошином та братами Ю. і М. Бращайками був ініціатором створення Руської хліборобської (землеробської) партії, 1923 обраний членом її головної управи, 1929–34 — член Аграрної партії (укр. фракції) та редакційної колегії її друкованого органу «Земля і воля». Із жовтня 1938 до березня 1939 був міністром шкільництва та народної освіти другого автономного уряду Підкарпатської Русі Карпатської України на чолі з А. Волошином, із січня 1939 — член виконавчого комітету правлячої проурядової партії Українське національне об'єднання, від якої в лютому 1939 був обраний до Союзу Карпатської України, а 15 березня 1939 — головою Союзу та призначений міністром освіти й віросповідань щойно проголошеної самостійної держави Карпатська Україна. Після окупації Карпатської України угорськими військами в березні 1939 емігрував разом з ін. членами уряду спочатку до Югославії, а згодом — до Словаччини, де 1939–40 очолював Українську комерційну академію в Братиславі. 1940–45 працював директором української гімназії в м. Модржани (нині у складі м. Прага, Чехія). 1945 виїхав в американську окупаційну зону Німеччини, де до 1949 був директором цієї гімназії після її переведення до м. Аугсбург. 1949 емігрував до США, до 1969 викладав українську мову в дівочому українському католицькому інституті в м. Стемфорд (шт. Конектикут), брав активну участь у політичному житті української еміграції, насамперед як заступник голови Уряду УНР на еміграції (1978–85). Зокрема, у брошурі «From Carpatho-Ruthenia to Carpatho-Ukraine» (1954) та публікаціях в українській пресі доводив, що закарпатці є українцями, а не русинами. 1969 оселився у Філадельфії (шт. Пенсильванія, США), де написав популярну біографію президента Карпатської України А. Волошина (1977) та власні спогади у 2-х томах «За правду і волю: спомини і дещо з історії Карпатської України» (1973–81), що стали оригінальним джерелом для дослідників історії українського національно-визвольного руху на Закарпатті в міжвоєнні роки.

Тв.: За правду і волю: Спомини і дещо з історії Карпатської України. — Торонто, 1973–81, кн. 1–2; Августин Волошин — президент Карпатської України: Спомини. — Торонто, 1977.

Лит.: Росоха С. Союз Карпатської України (в 10-тиліття проголошення самостійності). — Львів, 1991; Магочій П.Р. Формування націо-

нальної свідомості: Підкарпатська Русь (1848–1948). — Ужгород, 1994; Стерчо П. Карпато-Українська держава: до історії визвольної боротьби карпатських українців у 1919–1939 роках. — Львів, 1994; Федака П. Пам'ять рідної землі. — Ужгород, 1996; Токар М. Політичні партії Закарпаття в умовах багатопартійності (1919–1939). — Ужгород, 2006.

С.В. Віднянський.

ШУЛЬГІН Олександр Якович (30.07.1889, Софине (нині село Полтавської обл.) — 4.03.1960, Париж) — громадсько-політичний і державний діяч, історик, дипломат. Професор (1923). Дійсний член Наукового товариства імені Шевченка (1948). Народився в сім'ї відомого історика Я. Шульгина. Походив з давнього козацько-старшинського роду. Середню освіту здобув у 1-й Київській гімназії. 1915 закінчив історико-філологічний факультет Петербурзького університету і був залишений при ньому для підготовки до професорського звання. Одночасно викладав в кількох міських гімназіях. Під час навчання Ш. включився в політичне життя, брав активну участь у діяльності української громади Санкт-Петербурга, був членом місцевого осередку Товариства українських поступовців. Входив до Української радикально-демократичної партії. Після Лютневої революції 1917 делегований Українською національною радою до складу Петроградської ради робітничих і солдатських депутатів, де обстоював ідею надання Україні автономії. Наприкінці березня 1917 Ш. переїхав до Києва, де його було обрано членом ЦК Української партії соціалістів-федералістів, Української Центральної Ради та її Комітету. 3 липня 1917 — генеральний секретар міжнародних (від грудня 1917 — міжнародних) справ УЦР, співавтор Статуту вищого управління України. Брав активну участь у підготовці й проведенні З'їзду поневолених народів (вересень 1917, Київ). Від січня 1918 — міністр закордонних справ УНР. Обіймаючи посаду керівника зовнішньополітичного відомства України, Ш. домогся визнання УНР де-факто країнами Антанти. 5 січня 1918 він заявив французькому журналісту Ж. Пелісьє: «Ми щасливі, що Франція першою визнала УНР, і ми за це їй вельми вдячні...» Входив до складу української делегації на переговорах з державами Четверного союзу у Брест-Литовську. У добу Гетьманату П. Скоропадського очолював політичну комісію української делегації на мирних переговорах з радянською Росією 1918, працював у міністерстві закордонних справ Української Держави. У липні 1918 Ш. призначено послом Української Держави в Болгарії, де він, насамперед, опікувався справами повернення українських військовополонених на батьківщину, стояв на захисті інтересів співвітчизників. 1919–1920 — у складі української делегації брав участь у роботі Паризької мирної конференції. 1920 —

голова делегації УНР на 1-й асамблеї Ліги Націй у Женеві. 1921 — очолював надзвичайну дипломатичну місію УНР у Франції. 1923–1927 — професор Українського вільного університету і Українського високого педагогічного інституту в Празі. 1926–36, 1939–40 і 1945–46 — міністр закордонних справ, 1939–40 — голова уряду УНР на еміграції. Від 1946 — голова Українського академічного товариства в Парижі, від 1952 — один із фундаторів і віце-президент Міжнародної вільної академії наук у Парижі, а також заступник голови Наукового товариства імені Шевченка в Європі. Ш. належить низка наукових і публіцистичних праць, виданих українською та французькою мовами.

Тв.: Політика. Державне будівництво України і міжнародні справи. — К., 1918; Нарис новітньої історії. — Прага, 1925; Уваги до історії розвитку раннього капіталізму. — Львів, 1930; Державність чи Гайдамащина. — Париж, 1931; Без території. Ідеологія та чин уряду УНР на чужині. — Париж, 1934.

Лит.: Збірник на пошану Олександра Шульгина, 1889–1960. — Париж–Мюнхен, 1969, т. 186; Стрельський Г. Олександр Шульгин — учений і політик // Київська старовина, 1994, № 3; Павленко В.В. Українсько-болгарські взаємини 1918–1939 рр. — К., 1995; Верстюк В., Осташко Т. Діячі Української Центральної Ради: Біографічний довідник. — К., 1998; Матвієнко В., Головченко В. Історія української дипломатії ХХ століття у постатях. — К., 2001; Косик В. Франція та Україна. Становлення української дипломатії (березень 1917 — лютий 1918). — Львів, 2004; Табачник Д. Історія української дипломатії в особах. — К., 2004.

Н.В. Кривець.

ШУМИЦЬКИЙ Микола Андрійович (30.04.1889, Чернігів (за іншими даними — Глухів) — лютий 1982, Париж) — громадський і політичний діяч, дипломат, архітектор. Закінчив Київський політехнічний інститут. 1917 був членом Української Центральної Ради і Комітету Української Центральної Ради, головою інженерного відділу Українського генерального військового комітету, головою Ради залізниць України. У листопаді 1917 Генеральний секретаріат Української Центральної Ради призначив Ш. відповідальним за передислокацію українських військ. У грудні 1917 він керував формуванням Панцерного автомобільного дивізіону. Пізніше Директорія Української Народної Республіки включила Ш. у склад делегації УНР на Паризькій мирній конференції 1919–1920, потім призначила його радником української дипломатичної місії у Парижі (Франція; 1920). Проаналізувавши за дорученням уряду Директорії невдачі в роботі місії, Ш. доповідав насамперед про «брак єдності» в

роботі делегації УНР, яка, писав він, «складалася з представників всіх українських політичних партій, з котрих кожен домагався провадити у праці програму своєї партії, при таких умовах не могло бути і розмови про координацію праці...». Згодом там же, у Парижі, Ш. активно співробітничав із С. Петлюрою (1924–26), був головою Союзу українських емігрантських організацій у Франції (1925–40), представником цього союзу в дорадчій раді Ліги Націй у справах біженців.

Автор спогадів про визвольні змагання, зокрема про зовнішньо-політичну діяльність УНР, статей про архітектуру.

Лит.: Історія українського війська (від княжих часів до 20-х років ХХ ст.). — Львів, 1992; Стрельський Г., Трубайчук А. Михайло Грушевський, його сподвижники й опоненти. — К., 1996; Шульгин О. Без території: ідеологія та чин Уряду УНР на чужині. — К., 1998; Стрельський Г.В. Українські дипломати доби національно-державного відродження (1917–1920 рр.). — К., 2000; Українська політична еміграція 1919–1945: Документи і матеріали. — К., 2008.

Г.В. Стрельський.

ШУМЛЯНСЬКИЙ Йосиф (у миру — Іван; 1644–1708) — церковний, культурний, політичний і військовий діяч України та Польщі, православний єпископ Галицький (Львівський) і Кам'янецький, адміністратор Київської православної митрополії та Києво-Печерської лаври, єпископ Львівський Української греко-католицької церкви. Народився в сім'ї православного шляхтича. Кар'єру розпочав у 1660-х рр. як товариш ротмістра панцерної корогви війська Речі Посполитої. Брав участь у багатьох операціях Корони Польської, відзначився під час Чуднівської кампанії 1660. У 23-річному віці виборов посаду Львівського православного єпископа. У Крехівському монастирі отримав чернечий сан та церковне ім'я Йосиф. 1667 одержав привілей на єпископство від польського короля Яна II Казимира Ваза. Упродовж 1669–71 отримав грамоти на підтвердження свого висвячення від світових православних патріархів, а також благословенну грамоту від митрополита Київського, Галицького і всієї Русі Йосифа Нелюбовича-Тукальського.

Політичну кар'єру Ш. розпочав із запрошення короля Речі Посполитої Міхала-Корибути Вишневецького до участі в Острозькій комісії між Короною Польською та Правобережним Військом Запорозьким. Привіз до Варшави з Чигирини пропозиції гетьмана П. Дорошенка щодо налагодження українсько-польських відносин, у відповідь на що була проведена рада сенату Речі Посполитої. Коли у вересні 1672 війська Кримського ханату та Правобережного Гетьманату мали штурмувати Львів, то саме Ш. вдалося домовитися з козаками і татарами про виплату львівськими

міщанами контрибуції розміром у 80 тис. талерів. 1675 Ш. номінований польським королем Яном III Собеським на адміністратора Київської православної митрополії. Універсалом із Кракова від 6 лютого 1676 Ян III Собеський підтвердив його повноваження у Львівській та Кам'янецькій єпархіях, а також доручив йому бути розпорядником адміністрації Київської митрополії та Києво-Печерської архімандрії. У вересні–жовтні 1676 на чолі панцерної корогви зі Львова взяв участь у Журавненській війсьній кампанії коронної армії проти османців. Наприкінці 1670-х — на поч. 1680-х рр. він зустрічався з османськими ставлениками, князем-гетьманом Ю. Хмельницьким та господарем Молдови і Правобережної України Г. Дукою, у 1680-х рр. листувався з лівобережним гетьманом І. Самойловичем, а на поч. 1690-х — з І. Мазепою та підтримував стосунки із козацькими полковниками Слобідської України. Львівський єпископ переконував козацьку старшину в необхідності відновлення в Києві самостійної церковної та світської влади, що передбачало створення окремого Київського патріархату. У цей час Ш. розглядався як один із головних кандидатів на посаду православного митрополита Київського, Галицького і всієї Русі, у випадку, якщо б Київ перейшов під зверхність Корони Польської. Протягом 1680-х рр. Ш. активно пропагував ідею створення автономної Галицько-Львівської унійної митрополії, він також висував певні умови до Апостольської столиці, за якими підлеглі йому єпархії мали перейти з православ'я до унії лише в тому разі, коли в сенаті Речі Посполитої мало бути відведене місце для львівського унійного єпископа, а також піднесення його до гідності галицького митрополита. Задля цього було проведено Люблінський колоквиум 1680, який випрацював т. зв. Артикули 1681.

12 вересня 1683 брав участь у Віденській битві, де очолював приведену зі Львова корогву панцерних кіннотників. Особиста участь у битві спонукала Ш. до написання вірша, яким він закликав до єдності польського короля Яна III Собеського та лівобережного гетьмана І. Самойловича, а всіх українців і поляків — об'єднатися перед турецькою загрозою.

У зв'язку з укладенням «Вічного миру» 1686 між Варшавою та Москвою Ш. звернувся від імені львівського, луцького, перемишльського та білгородського православних єпископів до московського патріарха Йоакима за благословенням на заснування Галицької митрополії, підпорядкованої Москві. 22 грудня 1689 Ш. був присутній під час переговорів послів Запорозької Січі П. Лазуки та А. Кисляківського з королем Речі Посполитої, які відбулися в жовківському соборі Святого Лаврентія. Того ж року відіслав з листами до московського патріарха Йоакима свого архідиякона П. Ломиковського з пропозицією до царів Івана й Петра започаткувати Галицьку православну митрополію під зверхністю Москов-

ського патріархату. 1694 призначений адміністратором Сучавської митрополії в Молдовському князівстві. 11 лютого 1695 в локальних боях з татарським військом на вулицях Львова Ш. організував та озброїв загін з кількох десятків священників і зумів оборонити від руйнування церкву Святого Юра.

У 2-й пол. 1690-х рр. вів переговори з московським резидентом у Львові Б. Михайловим та листувався з російським воєводою в Белгороді Б. Шереметевим щодо боротьби з унією в Західній Україні. Усе це спричинило оприлюднення представниками католицької й унійної церков таємного акта переходу Ш до унії: у березні–квітні 1697 відповідний документ був внесений до Луцької й Львівської гродських книг. Восени 1699 Ш. на чолі своєї панцерної корогви спробував відвоювати в римо-католиків ряд колишніх православних храмів у Кам'янці та Львові. Однак у конфлікт втрутився сам польський король Август II Фридерик Веттін, який наказав віддати їх у розпорядження перемишльського унійного єпископа Інокентія Винницького. 29 жовтня 1706 брав участь у битві війська Речі Посполитої зі шведськими військами під Калішем, за що був відзначений королівською грамотою і звільненням своїх володінь від податків на військо.

Помер у м. Львові, похований при кафедральному соборі Святого Юра.

Тв.: Зерцало до преїзрена і латвейшого зрозуменя віри святой. Унів, 1680; Метрика, альбо реестр для порядку Церкви Святой... — Львів, 1687; Клейнот домов Шумлянских, ведом всему світу... [на герб Шумлянских.] В кн.: Псалтир. — Львів, 1688; Пісня на досаду гетману Самойловичу. В кн.: Pieśni ludu guskiego w Galicji. — Lwów, 1831, t. 1; Жался, Боже, жался, Боже, на гетмана... В кн.: Летопись событий в Юго-Западной России в XVII веке...: составил Самоил Величко, бывший канцелярист канцелярии Войска Запорожского. 1720. — К., 1851; Дума про Віденську битву 1683 року. В кн.: Українська поезія: середина XVII ст. — К., 1992.

Лит.: [Zielinski L., kn. Kompaniewicz.] Józef Szumlański, biskup r. g. Lwowski i Kamieńca Podolskiego: Biografia // Lwowianin (Lwów), 1841, zesz. 12; Петрушевич А. Иосиф Шумлянский. — Львов, 1862; Троицкий П. Об Иосифе Шумлянском, епископе Львовском, Галицком и Каменец-Подольском // Подольские епархиальные ведомости, 1865, № 11; № 13; Lisiewicz Z. Walka o biskupstwo. — Lwów, 1888; Шапаневич И. Йосиф Шумлянский, русский епископ Львовский от г. 1667 до г. 1708. — Львов, 1896; Франко І. Вірша єпископа Й. Шумлянського про події 1683–1686 рр. // ЗНТШ, 1901, т. 39; Andrusiak M. Józef Szumlański: pierwszy biskup unicki Lwowski (1667–1708): Zarys biograficzny. — Lwów, 1934; Заикин В. Еп. Иосиф Шумлянский и Ставропигия: несколько данных для характеристики еп. И. Шумлянского. — Львов, 1935; Франко І. Йосиф Шум-

лянський, львівський єпископ 1668–1708 рр. і заведення унії в Галичині. В кн.: Франко І. Зібрання творів. — К., 1986, т.47; Wawrzzeniuk P. Confessional Civilising in Ukraine: The Bishop Iosyf Shumliansky and the Introduction of Reforms in the Diocese of Lwiw 1668–1708. — Stockholm, 2005; Скочиляс І. Галицька (Львівська) єпархія XII–XVIII ст.: організаційна структура та правовий статус. — Львів, 2010; Чухліб Т. Львівський єпископ Йосиф Шумлянський — військовий діяч та дипломат Корони Польської (60-ті роки XVII — початок XVIII ст.) // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність (Львів), 2012, вип. 21.

Т.В. Чухліб.

Щ

ЩЕРБАК Юрій Миколайович (н. 12.10.1934, Київ) — письменник, лікар, державний і громадський діяч, дипломат. Д-р мед. н. (1983). Дійсний член Української екологічної АН, почесний член Наукового товариства імені Шевченка. Під час Другої світової війни був евакуйований до Росії, звідки на початку березня 1944 повернувся в рідне місто. 1958 закінчив Київський медичний інститут, 1958–87 працював у Київському НДІ епідеміології та інфекційних захворювань молодшим, а потім — і старшим науковим співробітником. 1965 захистив канд. дис., 1983 — докторську, обидві роботи присвячені епідеміології особливо небезпечних інфекційних хвороб.

1988–91 — секретар правління Спілки письменників України. Один із засновників і голова української екологічної асоціації «Зелений світ», фундатор і перший лідер Партії зелених України (1987–92). 1989–91 — народний депутат СРСР, член опозиційної міжрегіональної депутатської групи, яку очолював академік А. Сахаров, член ВР СРСР, голова підкомітету з питань ядерної енергетики і екології. Започаткував Комісію з розслідування причин Чорнобильської аварії. Брав участь у розслідуванні причин аварії на Чорнобильській АЕС, ядерної аварії на Уралі, голова комісії з питань закриття рад. ядерного полігону в Семіпалатинську (нині м. Семей, Казахстан).

Призначений ВР України першим міністром охорони навколишнього природного середовища України (1991–92), одночасно був членом Ради національної безпеки України. Представляв Україну на спеціальній сесії ООН у Бразилії (екологічний саміт Землі, Ріо-де-Жанейро, 1992). Був представником України в Організації американських держав (1995–98) та у Міжнародній організації цивільної авіації (2000–03).

Радник Президента України з міжнародних питань (1998–2000). Перший Надзвичайний і Повноважний посол України в Ізраїлі із жовтня 1992 до жовтня 1994; другий у США — із жовтня 1994 до листопада 1998, за сумісництвом — перший Надзвичайний і Повноважний посол України у Мексиці — із лютого 1997 до листопада 1998; п'ятий Надзвичайний і Повноважний посол України в Канаді — із 2000 до 2003, одночасно — представник України при Міжнародній організації цивільної авіації (Оттава; Канада). Із грудня 2009 — один із засновників та член Ради із зовнішньої та безпекової політики України.

Працюючи в Ізраїлі в статусі першого посла України, сприяв відновленню і зміцненню всебічних українсько-ізраїльських зв'язків. Один з

активних учасників процесу розвитку українсько-американського стратегічного партнерства й українсько-канадського особливого партнерства.

Автор понад 100 наукових праць, понад 20 книжок прози, публіцистики, поезії. Більшу частину його творів можна віднести до умовного жанру «міської прози». Його твори перекладалися мовами народів колишнього СРСР і видавалися на території соціалістичних країн. Особливе місце серед них посідає документальна повість «Чорнобиль» (1987–89), перекладена в багатьох країнах світу, зокрема в Канаді, Японії, Китаї, Польщі, Німеччині. 1998 Інститут українських студій Гарвардського університету видав політико-публіцистичну книгу Щ. «Стратегічна роль України» («The Strategic Role of Ukraine») англ. мовою, 2003 вийшла його публіцистична книга «Україна: виклик і вибір: перспективи України в глобалізованому світі XXI століття».

Почесний науковець Інституту українських студій Гарвардського університету, член Спілки письменників Пн. Америки, почесний член Українського лікарського товариства Пн. Америки.

Відзначений кількома літературними преміями.

Нагороджений орденами Трудового Червоного Прапора, «За заслуги» 3-го ст., ін. орденами й медалями СРСР, України, Польщі, Мексики та Канади.

Тв.: Україна: виклик і вибір: перспективи України в глобалізованому світі XXI століття. — К., 2003.

Лит.: Щербак Ю.М. Імідж України робиться в Україні. В кн.: Шаров І. 100 сучасників: роздуми про Україну. — К., 2002; Юрій Щербак: лікар, письменник, політик: до 70-річчя від дня народження. — Донецьк, 2003.

І.С. Стрикун.

Ю

ЮЗИК (Yuzyk) Павло (24.06.1913, Пінто (пров. Саскачеван, Канада) — 09.07.1986, Оттава) — державний, політичний, громадський і науковий діяч Канади українського походження, сенатор парламенту Канади, педагог, дослідник історії української імміграції Канади. Д-р філософії в галузі історії (1958), професор (1958). Дійсний член Української вільної академії наук. Народився в сім'ї українських іммігрантів. Навчався в Саскачеванському університеті, де 1945 здобув ступінь бакалавра фізико-математичних наук, 1947 — бакалавра історії, 1948 — магістра історії, 1958 у Міннісотському університеті (США) — д-ра філософії в галузі історії. 1933–42 — учитель у державних школах пров. Саскачеван. 1942–43 добровільно служив у канадській армії. 1951–58 — пом. професора, 1958–63 — професор Манітобського, 1966–78 — професор Оттавського університетів. Від 1963 — сенатор Канади. Один з ініціаторів й активних діячів політики багатокультурності в Канаді. Провідний член багатьох канадських та українських установ і товариств, у т. ч.: 1952–63 — скарбник, секретар, віце-президент, президент Манітобського історичного товариства, 1958–63 — співредактор щоквартального історичного журналу цього т-ва, 1954–55 — президент Української національної видавничої спілки, 1953–68 — заступник президента УВАН у Канаді, 1963–64 — президент Канадської асоціації славістів, від 1964 — заступник директора Шевченківських фондаций, 1966–71 — президент Осередку української культури й освіти в Канаді, очолював комісії з прав людини Світового конгресу вільних українців.

Почесний громадянин міст Детройт, Буффало та Рочестер (усі міста в США).

Нагороджений медаллю 100-ліття Канади (1967), Шевченківською золотою медаллю (1968) та ін.

1987 у Канаді засновано стипендію його імені. Вшановуючи пам'ять видатного політика, вченого, педагога, Уряд Канади заснував у листопаді 2008 Премію ім. П. Юзика з багатокультурності, якою щороку відзначають її найуспішніших поширювачів та пропагандистів.

Веб-сайт, присвячений пам'яті П. Юзика: <http://www.yuzyk.com>.

Тв.: *The Ukrainians in Manitoba: A Social History.* — Toronto, 1953; *Ukrainian Canadians: Their Place and Role in Canadian Life.* — Toronto, 1967; *Українці в Канаді — їх розвиток і досягнення.* — Мюнхен, 1968 (у співавт.); *For a Better Canada.* — Toronto, 1973; *The Ukrainian Greek Orthodox Church of Canada, 1918–1951.* — Ottawa, 1981; *The Political*

Achievements of the Ukrainians in Canada: 1891–1981 // Український історик, 1982, № 3–4; 1983, № 1.

Лит.: Нові дні, 1966, № 12; Боцюрків Б. Сенатор Павло Юзик // Український історик, 1986, № 3–4; Марунчак М. Біографічний довідник до історії українців Канади. — Вінніпег, 1986; Помер сенатор Павло Юзик // Свобода, 1986, 11 липня; Саскатун у світлу пам'ять сенатора Павла Юзика // Український голос, 1986, 15 вересня; Боровик М. Століття українського поселення в Канаді (1891–1991). — Монреаль–Оттава, 1991; Марунчак М. Історія українців Канади. — Вінніпег, 1991, т. 2; Ковальчук О. Юзик Павло. В кн.: Народжені Україною. — К., 2002; Пилинський Я. Багатокультурність як феномен суспільного розвитку: про життя і діяльність сенатора Павла Юзика // Свобода, 2009, 25 грудня — 2010, 1 січня; Значення для українських канадців премії ім. Павла Юзика // Гомін України, 2010, 16 липня.

О.О. Ковальчук.

ЮРІЙ ІІ, Юрій-Болеслав Тройденович (1298 — бл. 21.03.1340) — останній володар Галицько-Волинської держави. Був старшим сином мазовецького кн. Тройдена I з династії Пястів і Марії Галицької, доньки кн. Юрія Львовича (Юрія I) та Євфимії Куявської, сестри польського короля Владислава I Локетєка. Бл. 1325 став володарем Галицько-Волинської держави. Послугувався титулатурою «Юрій Божою ласкою князь Русі» («Georgius Dei gratia Dux Russiae»), «Юрій Божою ласкою князь Русі, Галичини та Володимирщини» («Georgius Dei gratia Dux terrae Russiae, Galiciae et Ladimeriae») та «Юрій Божою ласкою уроджений князь усієї Малої Русі» («Georgius Dei gratia natus dux totius Russiae Minoris»). На печатці титул був зазначений як «Юрій Божою ласкою король Русі» («Georgius Dei gratia Rex Russiae»). У зовнішній політиці намагався балансувати між відродженим Королівством Польським, Великим князівством Литовським, Тевтонським орденом та Золотою Ордою. Особливу увагу приділяв встановленню тісних контактів з Тевтонським орденом, результатом чого стали укладання воєнного союзу 1327 та дозвіл торунським купцям на ведення торгівлі. Спільні дії Королівства Польського і ВКЛ 1330 проти Тевтонського ордену та равського кн. Земовіта призвели до того, що Ю. ІІ змушений був розірвати союзну угоду та одружитися з донькою великого князя литовського Гедиміна Офкою (Євфимією). Після смерті польського короля Владислава I Локетєка (1333) Ю. ІІ відновив контакти з Орденем. Імовірно, за рішеннями Вишеградського з'їзду 1338 територія володінь Ю. ІІ мала б відійти польському королю Казимиру III Великому як старшому за титулом родичу. 1339 надав місту Санок самоврядування на магдебурзькому

праві. Бл. 21 березня 1340 у результаті заколоту був убитий (отруєний) боярами. Ю. II не залишив по собі нащадків.

Після його смерті територія Галицько-Волинської держави (Королівства Русь) була поділена між Королівством Польським та Великим князівством Литовським.

Лит.: Болеслав-Юрій II, князь всей Малой Руси: Сборник материалов и исследований. — СПб., 1907; Кордуба М. Болеслав-Юрій II: останній самостійний володар Галицько-Волинської держави. — Краків, 1940; Tękowski J. Pierwsze pokolenia Giedyminowiczów. — Poznań–Wrocław, 1999; Купчинський О.А. Акти та документи Галицько-Волинського князівства XIII — першої половини XIV століть: Дослідження. Тексти. — Львів, 2004; Войтович Л.В. Тевтонський орден у політиці Галицько-Волинського князівства // УІЖ, 2010, № 6.

В.М. Михайловський.

ЮРІЙ ЛЬВОВИЧ (р. н. невід. — п., імовірно, 1308) — князь белзький, холмський, галицький і волинський. Старший син кн. Льва Даниловича і угорської принцеси Констанції, доньки угорського короля Бели IV. За життя батька володів Белзом і Холмом. Був одружений двічі: з донькою тверського і великого владимирського кн. Ярослава Ярославича (1282), після її смерті (бл. 1286) — з донькою киявського кн. Казимира I Євфимією, онукою мазовецького кн. Конрада I і сестрою краківського кн. Владислава I Локетка. 1288 спробував захопити у смертельно хворого владимирського кн. Володимира Васильковича частину Волині. По смерті батька (бл. 1300) зосередив у своїх руках владу над Галицьким князівством і Волинським князівством, титулував себе «королем Русі, князем Володимирії» (Regis Rusie, Princeps Ladimerie). Переніс свою столицю до Володимира (нині м. Володимир-Волинський). У війнах між краківським кн. Владиславом I Локетком і чеським королем Вацлавом II підтримував першого. Втратив Люблінську землю, прилучену кн. Данилом Галицьким. Започаткував союз із Тевтонським орденом. Великим політичним успіхом Ю.Л. було утворення з його ініціативи окремої Галицької митрополії.

Лит.: Исаевич Я.Д. Галицко-Волынское княжество в конце XIII — начале XIV в. В кн.: Древнейшие государства на территории СССР. 1987 г. — М., 1988; Грушевський М. Історія України-Руси. — К., 1993, т. 3; Войтович Л. Юрій Львович і його політика. В кн.: Галичина та Волинь у добу середньовіччя. — Львів, 2001.

М.Ф. Котляр.

ЮРКЕВИЧ Лев Йосипович (псевдоніми — Л. Рибалка, E. Nicolet; 31.08.1883, с. Криве (нині село Попільнянського р-ну Житомирської обл.) — 24.10.1919, Москва) — політичний діяч, публіцист. Із 1904 навчався в Київському університеті. Від 1904 належав до Революційної української партії, один із засновників Української соціал-демократичної робітничої партії (1905). Пізніше був висунутий кандидатом у члени ЦК УСДРП. 1907 виїхав за кордон і там закінчив університетську освіту. Із 1911 жив у Франції, Львові, а з 1914 — у Швейцарії. Використовуючи чималу спадщину, що дісталася йому від батька, заснував і видавав у Львові щомісячник УСДРП «Наш голос» (1910–11), фінансував київ. ж. «Дзвін» (1913–14). Під псевдонімом Л. Рибалка писав і публікував у Києві брошури, присвячені національному питанню та проблемам робітничого руху, — «Національна справа і робітництво» (1913), «Кляси і суспільство» (1913). Відстоюючи ідею української пролетарської революції, Ю. виступав проти українського міщанства та орієнтації на Австро-Угорщину й Німеччину. У «Дзвіні», брошурах, а також у час. «Боротьба» (7 випусків, 1915–16), що виходив у Женеві (Швейцарія), фінансувався і видавався Ю., під псевдонімом E. Nicolet він полемізував із Д. Донцовим із приводу «буржуазно-націоналістичної» позиції останнього щодо відокремлення України від Росії та входження до складу Австро-Угорщини, піддавав осудові українську буржуазію в Російській імперії (за рабську підтримку царизму) та емігрантський Союз визволення України (як агентів австрійського й німецького імперіалізму). Його відкритий лист, адресований 2-й міжнародній конференції соціалістів у Кінталі (Швейцарія) 1916, опубліковано в Лозанні у вигляді брошури під назвою «L'Ukraine et la guerre». Ю. критикував шовіністичне, централістське мислення російських більшовиків і захищав необхідність української автономії, окремої української пролетарської революції та української соціал-демократичної робітничої партії. В. Ленін, вважаючи Ю. небезпечним противником, інтригував проти нього. 1917 в Женеві Ю. видав російською мовою брошуру, присвячену російським соціал-демократам і національному питанню, котра була одним із найкращих зразків критики ленінської позиції демократичного централізму і його національної політики (англ. пер. статті див. у «Journal of Ukrainian Studies», 1982). Після Лютневої революції 1917 Ю. мав намір повернутися в Україну.

Тв.: Національна справа і робітництво. — К., 1913; Класс и общество. — К., 1913; L'Ukraine et la Guerre. — Lausanne, 1916; Русские социал-демократы и национальный вопрос. — Женева, 1917.

Лит.: Левинський В. Лев Юркевич. — Львів, 1927; Дорошенко Д. З історії української політичної думки за часів світової війни. — Прага, 1936; Юркевич Ю.Д. Минувшее проходит предо мною. — М., 2000.

М. Юркевич, В.Ю. Васильєв.

ЮЩЕНКО Віктор Андрійович (н. 23.02.1954, с. Хоружівка Недригайлівського р-ну Сумської обл.) — політичний і державний діяч, Прем'єр-міністр України (1999–2001), Президент України (2005–10). Канд. екон. н. (1998). Закінчив Тернопільський фінансово-економічний інститут (1975), рік відслужив у Радянській армії. Після служби працював помічником головного бухгалтера колгоспу. 1985 переїхав до Києва і зблизився з В. Гетьманом, майбутнім першим головою Національного банку України. 1988–90 працював начальником управління, заступником голови Правління Українського республіканського банку Агропромбанку СРСР. 1990–93 — заступник, 1-й заступник голови Правління Республіканського Акціонерного комерційного Агропром. банку «Україна». Із січня 1993 — голова правління Національного банку України, брав участь у проведенні фінансових реформ, введенні в обіг гривні — нової національної валюти. 1997 Ю. посів 6-те місце в рейтингу кращих банкірів світу за версією часопису «Global Finance».

Після обрання Л. Кучми Президентом України на другий термін у грудні 1999 призначений Прем'єр-міністром України. Незважаючи на відносну стабілізацію економічної ситуації, відносини між главою уряду і оточенням президента були складними. Ситуація загострилася після початку акції «Україна без Кучми» і відставки віце-прем'єр-міністра з енергетичних питань Ю. Тимошенко. У травні 2001 Ю. був відправлений у відставку і невдовзі приєднався до опозиції. Створений ним блок «Наша Україна» отримав найбільшу кількість голосів на виборах до Верховної Ради України в березні 2002, хоча не сформував парламентську більшість.

2004 Ю. балотувався на пост президента як самовисуванець. Його головним опонентом був Прем'єр-міністр України В. Янукович. Під час виборчої кампанії сталося отруєння Ю. (справжні причини дотепер остаточно не розслідувані). У 1-му турі набрав 39,90% (В. Янукович — 39,26%). Після 2-го туру Ю. заявив про фальсифікацію результатів голосування. Це викликало збурення, масові протести та кампанію непокори. Було ухвалено рішення про повторний 2-й тур голосування. Ю. підтримав конституційну реформу, що обмежувала повноваження президента. У повторному 2-му турі отримав 51,99% голосів (В. Янукович — 44,20%). 23 січня 2005 вступив на посаду Президента України. Нездатність вибудувати міцну стратегію реформ, конфлікти в президентському оточенні — ці та ін. фактори спровокували відставку уряду Ю. Тимошенко і політичне зближення Ю. зі своїми суперниками — Партією регіонів. Ця партія 2006 виграла парламентські вибори, сформувала більшість у ВР України і уряд на чолі з В. Януковичем. Посилення позицій прем'єра в парламенті спонукало Ю. піти на проведення позачергових парламентських виборів. Їх виграв «Блок Юлії Тимошенко»: формування нею уряду призвело до чергового загострення відносин з Ю. Ю. Тимошенко стала

новим лідером націонал-демократичного табору, що знов загостило конфлікт між нею та Ю., сприяло падінню авторитету Ю., який програв президентські вибори 2010 В. Януковичу.

Після виборів Ю. залишився неформальним лідером партії «Наша Україна», створив громадську організацію «Інститут Президента Віктора Ющенка: стратегічні ініціативи». Із квітня 2011 — співголова Ради з питань розвитку Національного культурно-мистецького та музейного комплексу «Мистецький арсенал».

Тв.: До нації: Вибрані промови. — К., 2010.

Лит.: Жулинський М.Г., Сліпушко О.М. Віктор Ющенко: випробування владою. — Х., 2005; Україна: політична історія: ХХ — початок ХХІ століття. — К., 2007; У кольорах «помаранчевої революції». — К., 2007; Рябчук М. Улюблений пістолет пані Сімпсон: хроніка помаранчевої поразки. — К., 2009.

Ю.І. Шаповал.

Я

ЯГАЙЛО (литов. **Jogaila**, польс. **Jagiello**) (бл. 1362, Вільно — 31.05.1434, Городок (нині місто Львівської обл.) — великий князь литовський від 1377, з 1386 — найвищий князь (*supremus dux*) Великого князівства Литовського, король польський від 1386. Син великого князя литовського Ольгерда та його 2-ї дружини Юліанії, доньки великого князя тверського Олександра Михайловича. Засновник династії Ягеллонів, представники якої у 14–16 ст. панували в Польському, Угорському та Чеському королівствах і ВКЛ.

Ставши 1377 великим князем литовським, зіткнувся зі складною міжнародною ситуацією, коли одночасно проти ВКЛ вели війну король Людовік I Угорський (володар Польщі та Угорщини), Тевтонський орден та Велике князівство Московське. 1380 уклав союз із темником Мамаєм. 1381 був узятий у полон рідним дядьком Кейстутом, у результаті чого був змушений відмовитися від престолу. Наступного року Я. вдалося захопити Вільно, а пізніше ув'язнити Кейстута і Вітовта, повернувши собі титул великого князя. 1384 для зміцнення своєї позиції у ВКЛ уклав угоду з Великим князівством Московським, яка передбачала його шлюб із Софією, донькою кн. Дмитрія Івановича (Дмитрія Донського). Імовірно, на цей час Я. був охрещений за православним обрядом. 14 серпня 1385 уклав угоду (Кревська унія 1385), згідно з якою мав охреститися за католицьким обрядом та охрестити своїх підданих, одружитися з польською королевою Ядвігою та об'єднати в єдину державу землі ВКЛ і Королівства Польського. 15 лютого 1386 Я. прийняв у Кракові хрещення та ім'я Владислав. 18 лютого відбувся його шлюб з Ядвігою, а 4 березня — коронація. Виконуючи положення Кревської угоди, 1387 Я. провів масове хрещення литовців-язичників. Того ж року Я. з Ядвігою здійснили похід на Галицьку Русь і Поділля (Руський домен короля) і встановили контроль над ними. У Львові була прийнята васальна присяга молдовського господаря Петра Мушата на вірність Короні Польській.

У внутрішній політиці Я. на початковому періоді свого панування сконцентрував увагу на порозумінні з можновладною елітою Польського королівства та отриманні присяги вірності від представників Гедиміновичів й ін. князівських родин. Протягом 1390-х рр. зміцнив свою позицію у Польському королівстві та ВКЛ. Смерть Ядвіги 1399 зробила Я. одноосібним володарем. Виконуючи її останню волю, він відновив 26 липня 1400 діяльність заснованого польським королем Казимиром III Великим університету в Кракові. 1401 визнав за Вітовтом пожиттєве використання

титулу великого князя литовського (Віленсько-Радомська унія 1401). На особливу увагу заслуговує спосіб управління такою розлогою країною, як Польське королівство. Я. використовував знаний у середньовіччі спосіб управління — «володар, що мандрує» (*rex ambulans*).

1409 розпочався черговий конфлікт між Польським королівством і ВКЛ з одного боку і Тевтонським орденом — з другого («Велика війна» 1409–1411). Її кульмінацією стала Грюнвальдська битва 1410, в якій об'єднані сили союзників розбили військо ордену. Результатом війни став підписаний 1411 у м. Торунь мир, згідно з яким ВКЛ отримало Жемайтю, а Польське королівство повернуло собі Добжинську землю. Подальші суперечки з Тевтонським орденом змусили Я. 1412 укласти в Любовнянському Граді (замок у м. Стара Любовня; нині у Словаччині) угоду з угорським і німецьким королем, курфюрстом Бранденбурга Сигізмундом Люксембургом; ця угода підважила права Корони Польської на Галицьку Русь та Поділля, але взамін цього Сигізмунд Люксембург мав бути арбітром у суперечці між Я. і Тевтонським орденом. Для стабілізації відносин з Вітовтом 2 жовтня 1413 Я. уклав угоду (Городельська унія 1413), яка підтверджувала положення Кревської унії 1385 та оголошувала повторне об'єднання ВКЛ з Польським королівством.

Останній період життя Я. присвятив забезпеченню прав своїх нащадків на королівську корону. Результатом компромісу між королем та шляхтою стала низка угод-привілеїв (Червінський 1422, Вартський 1423, Єдльнінський 1430). Серед них найважливіший — останній, який впроваджував принцип особистої недоторканності особи без суду та поширював на руські землі (Руський домен короля) правові норми Польського королівства (при цьому місцева шляхта зрівнювалася в правах з короною). Після смерті Вітовта великим князем литовським був обраний молодший брат Я. — Свидригайло. Такий вибір спровокував конфлікт за Поділля, яке після Грюнвальдської битви 1410 було у позитивному володінні Вітовта. Союз Свидригайла з Тевтонським орденом спровокував нову війну. В результаті воєнних дій 1431–32 Я. повернув під свою владу Поділля та домігся усунення Свидригайла з ВКЛ. Владу в князівстві 1432 обійняв Сигізмунд Кейстутович. 15 вересня 1432 у м. Гродно була укладена чергова угода про союз між Польським королівством і ВКЛ (Гродненська унія).

Я. був одружений 4 рази: з Ядвігою Анжуйською (п. 1399), Анною Целейською (п. 1416), Ельжбетою Грановською (п. 1420) та Софією Гольшанською (п. 1461). Від останнього шлюбу народилися сини Владислав і Казимир — майбутній польський та угорський король Владислав III і майбутній польський король і великий князь литовський Казимир IV.

Похований у кафедральному соборі Святого Станіслава на Вавелі в Кракові.

Лім.: Szajnocha K. Jadwiga i Jagiełło. — Kraków, 1861; Prochaska A. Król Władysław Jagiełło. — Kraków, 1908; Halecki O. Dzieje unii jagiełłońskiej. — Kraków, 1919, t. 1; Gąsiorowski A. Itinerarium króla Władysława Jagiełły 1386–1434. — Warszawa, 1972; Krzyżaniakowa J., Ochmański J. Władysław II Jagiełło. — Wrocław, 1990; Tęgowski J. Pierwsze pokolenia Gedyminowiczów. — Poznań, 1999; Wdowiszewski Z. Genealogia Jagiełłków i domu Wazów w Polsce. — Kraków, 2005.

В.М. Михайловський.

ЯГИЧ (Jagić) Ватрослав (Ігнатій Вікентійович; 06.07(24.06).1838, Вараждин (нині місто в Хорватії) — 05.08.1923, Відень) — хорватський філолог-славіст, палеограф, видавець, педагог. Професор (1863), д-р філософії (1871). Дійсний член Краківської АН (1878), Петербурзької АН (1880) та Віденської АН (1886). Закінчив відділення класичної філології на філософському ф-ті Віденського університету (1856–60). Викладав грецьку й латинську мови в гімназії м. Загреб, в якій 1863 отримав звання професора, був секретарем літературного товариства «Матиця Іллірська», членом (1866) та одним із засновників Югослов'янської академії наук і мистецтв, автором шкільних посібників з історії сербохорватської літератури і мови. 1867 першим почав читати в академії публічні лекції з філології, обраний членом сербської культурно-освітньої організації «Матиця» (Нові Сад), Товариства сербської словесності. За поданням І. Срезневського 1868 Я. було обрано членом-кореспондентом Петербурзької АН по відділенню російської мови і словесності, а 1870 Петербурзький університет присудив йому звання почесного доктора слов'янської філології. 1871 на основі захисту дисертації у Берліні Лейпцизький університет присудив йому науковий ступінь доктора філософії. Виявляючи глибокий інтерес до старослов'янської, ін. давніх і сучасних слов'янських мов та літератур, Я. активно листувався з відомими славістами різних країн, зокрема Російської імперії.

Активна національно-патріотична і слов'янофільська діяльність Я. та його студентів у Хорватії викликала невдоволення австро-угорського уряду і звільнення молодого вченого з викладацької роботи в гімназії (1870) без права влаштування на державну службу в межах Австро-Угорщини. За рекомендацією І. Срезневського Я. обрали екстраординарним професором кафедри порівняльного мовознавства та санскриту Новоросійського університету (1871). Для підготовки до нових обов'язків Я. узяв річне стажування спочатку в Берлінській публічній бібліотеці, де вивчив санскрит і російську мову, а потім — у Санкт-Петербурзі (із січня 1872), де отримав на російський лад нове ім'я Ігнатій Вікентійович, поглибив знання з російської мови. 1872–74 працював у Новоросійському

університеті, в якому викладав санскрит і порівняльне мовознавство. За цей час учений побував у Празі, де вивчав рукописи із зібрання П.-Й. Шафарика (1873), задумав видавати науковий журнал, в якому б друкувалися провідні слов'янські філологи. Проте через виробничі та політичні тертя змушений був покинути Новоросійський університет.

Протягом 1874–80 Я. працював у Берлінському університеті, очолював там новостворену кафедру слов'янської філології та заснував 1875 разом з німецьким філологом А. Лескіним (Лейпциг) і польським славістом В. Нерінгом (Бреслау) німецькомовне періодичне видання широкого філологічного спрямування «Archiv für slavische Philologie», навколо якого згуртував фахівців з різних європейських країн. Перший том цього інтернаціонального видання вийшов 1876, а останній, 37-й, — 1920. За цей час в «Архіві...» було опубліковано десятки концептуальних праць, які разом із заснованою Я. слов'янською енциклопедією «відвоювали» славістиці чільне місце в індоєвропейській філології, в котрій довго домінували германські та романські наукові школи.

Після смерті І. Срезневського, не покидаючи обов'язків редактора «Архіву...», Я. переїхав на запрошення Петербурзької АН з Берліна до С.-Петербурга (1880–85), де був обраний дійсним членом Петербурзької АН і очолив кафедру російської та церковнослов'янської мов у Петербурзькому університеті. Тут він зосередив зусилля переважно на вивченні мови пам'яток давньоруської писемності 11–12 ст. та повному їх виданні.

У питаннях історії східно-слов'янських мов і тогочасної мовної політики, які гостро обговорювалися у владних і наукових колах Росії, Я. виявляв певну лояльність до урядової позиції, але загалом стояв на об'єктивних наукових засадах у розв'язанні цієї проблеми. Він дотримувався думки про те, що існує три східнослов'янські наріччя — «великорусское» (у росіян), «малорусское» (в українців) та «білорусское» (у білорусів), які є рівноправними частинами колись єдиної руської мови («русского языка»). Науковець визнавав і аргументував їхню самотність, виражену в наявності специфічних рис у фонетиці та морфології, за якими визначав кордони кожного з наріч (таку мовну самотність славіст убачав і в боснійському наріччі, що в науці й досі залишається дискусійним). У ключовому для україністики питанні про походження українців та їхньої мови, сфальсифікованому в теорії Погодіна-Соболевського (її автори вважали корінним населенням у Середній Наддніпрянщині росіян, а українців — переселенцями 13 ст., які з'явилися тут з Галичини, Волині або навіть із-за Карпат після монголо-татарської навали), Я. разом із більшістю провідних славістів рішуче обстоював автохтонність українського народу та його мови (він називав її малоруським наріччям і дуже рідко використовував конструкцію «так зване українське наріччя») на цих землях. Знаний науковець підтримував і

високо цінував в українському питанні мовознавчі праці О. Павловецького, М. Максимовича, О. Потебні, П. Житецького, Я. Головацького, Ом. Огоновського та ін., досліджував Галицьке Євангеліє 1144 та ін. Особливо тісними й плідними були його стосунки з І. Франком, особисте знайомство з яким почалося у Віденському університеті, де видатний український письменник здобував докторський ступінь на кафедрі слов'янської філології спочатку під керівництвом Ф. Міклошича, а по його смерті — Я. Учнями авторитетного славіста були також І. Зілінський, О. Маковей, І. Панькевич, К. Студинський, В. Щурат та ін. укр. вчені.

Останній етап офіційної трудової діяльності Я. пов'язаний з Віденським університетом (1886–1908), в котрому після відставки Ф. Міклошича він очолив кафедру слов'янської філології. Тут учений організував слов'янську бібліотеку, слов'янський семінарій, який став важливою школою для філологів з різних країн, написав низку визначальних для славістики праць із палеографії, історії старо- і церковнослов'янської мов, задумав видання багатотомної «Енциклопедії слов'янської філології», до чого залучив провідних славістів з Росії (О. Шахматов), Франції (А. Мее), Норвегії (О. Брок) та ін. Після звільнення за віком (у 70 років) з Віденського університету енциклопедія стала основною справою його життя, у реалізації якої йому багато допомагав О. Шахматов. Я. особистим прикладом заохочував колег до її якнайшвидшого видання, підготувавши та опублікувавши 1-й том «Історія слов'янської філології» (1910) і 3-й том, до якого ввійшли «Питання про руни в слов'ян» і «Глаголичне письмо» (1911), присвячені старослов'янській палеографії. З іменем Я. пов'язують остаточне становлення слов'янської філології як окремої наукової галузі.

Лит.: Бернштейн С.Б. К истории языковедения в Одессе: Материалы для биографии Ягича // Труды Одесского государственного университета: филология, 1940, т. 1; Korespondencja Vatroslava Jagića. — Zagreb, 1970, кн. 2; Булахов М.Г. Восточнославянские языковеды: Библиографический словарь. — Минск, 1976, т. 1; Славяноведение в дореволюционной России: Библиографический словарь. — М., 1979; Маньковська Т.О. Проблеми лінгвоукраїністики в науковій спадщині Ватрослава Ягича. — Тернопіль, 2007; Франчук В.Ю. Олександр Опанасович Потебня: сторінки життя і наукової діяльності. — К., 2012.

В.В. Лучик.

ЯКОВЛІВ Андрій Іванович (11.12(29.11).1872, Чигирин — 14.05.1955, Нью-Йорк) — громадський, політичний і державний діяч, учений-правознавець. Професор (1928). Народився в сім'ї священника. Закінчив Київську духовну семінарію (1894) та юридичний ф-т Юр'євського університету (1902). Працював юрисконсультом Київської міської управи

та казенної палати (1904–17), помічником присяжного повіреного. Із 1913 — адвокат округу Київської судової палати. Член Української радикально-демократичної партії (із червня 1917 — Української партії соціалістів-федералістів). 1917 — один із фундаторів Українського правничого товариства, організатор Товариства українських адвокатів. Член Української Центральної Ради та Комітету Української Центральної Ради від УПСФ. У березні–квітні 1918 очолював канцелярію УЦР. 15 квітня виїхав до Відня як голова дипломатичної місії в Австро-Угорщині.

За доби Української Держави очолював департамент МЗС, 1919 — голова надзвичайної дипломатичної місії УНР у Бельгії та Нідерландах. Із 1923 перебував на еміграції у Чехословаччині. Викладав в українських високих школах: 1923–28 — доцент, із 1928 — професор цивільного права, 1935–45 — завідувач кафедри цивільного права, 1930 та 1944 — ректор Українського вільного університету в Празі; професор Української господарської академії в Подєбрадах; 1939 — в. о. директора Українського наукового інституту у Варшаві. Голова Українського академічного комітету при Міжнародній комісії для інтелектуальної праці Ліги Націй, один із засновників і голова Музею визвольної боротьби України, член Історично-філософічного товариства у Празі. 1945 виїхав до Зх. Німеччини, згодом — до Бельгії, із 1953 жив у США.

У науковій спадщині вченого — праці, присвячені українсько-московським договорам часів Б. Хмельницького, І. Виговського та пізнішим; проблемам історико-теоретичних підвалин українського права та впливів на нього чеського і німецького права тощо. Кілька наукових досліджень стосуються українського законотворення новітньої доби: «Історичні традиції української державності» (Париж–Софія, 1937), «Основи Конституції УНР» (Париж, 1937) та ін.

Лит.: Українська Центральна Рада: Документи і матеріали. — К., 1996–97, кн. 1–2; Верстюк В., Осташко Т. Діячі Української Центральної Ради: Біографічний довідник. — К., 1998.

Т.С. Осташко.

ЯНЕНКО-ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ Павло Іванович (Янович; імовірно, 1620-ті рр. — п. після 1676) — політичний і державний діяч доби Національної революції 1648–1676. Небіж Б. Хмельницького. Походив із дрібної української православної шляхти, мав добру освіту. Вперше згадується серед козаків Чигиринського полку в «Реєстрі Війська Запорозького» 1649, брав участь у походах 1648–50, посольствах до Османської імперії (1650), Молдови, Волощини й Трансильванії (1651), приймав російське посольство В. Бутурліна в Переяславі. 1654 став київським полковником, відзначився в боях під Мозирем (літо 1654). По

смерті Б. Хмельницького рішуче підтримав І. Виговського, здійснив невдалу спробу вибити російський гарнізон з Києва, внаслідок чого втратив полковницький пернач. Після відставки І. Виговського перейшов на бік Ю. Хмельницького, брав участь у поході проти Речі Посполитої 1660, який закінчився поразкою. Залишався на боці Ю. Хмельницького, а пізніше — гетьманів П. Тетері й П. Дорошенка, учасник їхніх військових походів. Сестра Я.-Х. вийшла заміж за старшого брата П. Дорошенка — Т. Дорошенка, його донька Єфросинія — за гетьмана П. Дорошенка. Після поразки цього гетьмана був посланий у Москву для затвердження умов капітуляції, супроводжував П. Дорошенка в його заслання до Сосниці. Останні роки життя провів у м-ку Нові Млини (нині с. Нові Млини Борзнянського р-ну Чернігівської області).

Лит.: Мицик Ю.А. Павло Яненко-Хмельницький. В кн.: Полководці Війська Запорозького. — К., 1998, кн. 1; Чухліб Т. Гетьмани і монархи: Українська держава в міжнародних відносинах 1648–1714 рр. — К., 2003.

Ю.А. Мицик.

ЯРЕМКО Іван Юрійович (10.08.1918, Велланд (пров. Онтаріо, Канада) — 07.08.2010, Торонто) — правник, громадський, політичний і державний діяч Канади. Народився в сім'ї українських емігрантів. Навчався в середній школі Гамільтона (нагороджений 4-ма медалями та 7-ма стипендіями, за що отримав стипендію для навчання в ун-ті). Із відзнаками закінчив юридичний ф-т Торонтського університету. Продовжив навчання на правничому ф-ті школи права «Осгуд Холл». 1944 служив у ЗС Канади (старшина). Президент Клубу адвокатів Торонто (1957). Від 1951 до 1975 був депутатом Онтарійської провінційної легіслатури (парламенту) від Прогресивно-консервативної партії Канади (перший українець у цьому законодавчому органі), до якої переобирався 6 разів. Перший провінційний міністр українського походження в Сх. Канаді: упродовж 1958–74 в Онтарійському уряді — міністр транспорту (1958–60), міністр громадянства (1960, 1961, 1971), міністр соціального і родинного забезпечення (1966), міністр юстиції (1972), голова Конгресу онтарійської спадщини (1972). Як член парламенту був головою постійних комітетів (юридичних статутів, приватних статутів, безпеки на шляхах), членом постійних комітетів (муніципального законодавства, освіти, охорони здоров'я), членом соціальних комітетів (до справ трудових взаємовідносин та ін.). У листопаді 1956 уряд провінції Онтаріо вислав Я. в місії до Відня у справах угорських біженців; наслідком цього стало поселення в Канаді майже 60 тис. угорців. У своїй парламентській діяльності звертав увагу широкого загалу на значення, потреби і прагнення осіб небританського і нефранцузького походження. Був активним в

українському громадському житті: член Клубу українських студентів, Українського легіону, Товариства українських підприємців та професіоналістів. Один із засновників Катедри українських студій Торонтського університету. З боку уряду організував підтримку Світового конгресу вільних українців (1973; із 1993 це Світовий конгрес українців), брав участь в інкорпораціях «Пласту» та Інституту Святого Володимира. Допоміг ввести українську мову в середніх школах нарівні з ін. акредитованими дисциплінами. Брав активну участь у лобюванні визнання Канадою незалежності України 1991. Від імені уряду вітав патріарха Йосифа Сліпого (1968). Відомий меценат (зокрема, на пансіони для сеньйорів (пенсіонерів) пожертвував понад 500 тис. дол.). Підтримував вищі навчальні заклади Канади та України (Кієво-Могилянську академію та Острозьку академію, Львівський та Кам'янець-Подільський університети), зокрема, встановленням стипендій та фінансуванням запрошених до України канадських лекторів.

Почесний член понад 20-ти культурних, мистецьких і спортивних інституцій (товариств, клубів, ансамблів). Почесний індіанський вождь «Світле Небо», почесний президент індіанського племені Віджітвін.

Нагороджений медалями Канадської Конфедерації, Коронації королеви Єлизавети, Торонтського товариства допомоги дітям, 2-ма медалями Свободи Угорщини, латиською медаллю «Pro Merito», численними нагородами від української громади Канади. Українець року (1958).

Лит.: Марунчак М. Біографічний довідник до історії українців Канади. — Вінніпег, 1986; Харченко О. Княжий дар на Пансіон імені Івана Франка // Новий шлях (Торонто), 2008, 15 травня; Людина нестаріючого інтелекту Міністр Іван Яремко // Новий шлях (Торонто), 2010, 6 травня; In Memory of John Yaremko // Там само, 2010, 19 серпня.

І.І. Винниченко.

ЯРОСЛАВ ВОЛОДИМИРОВИЧ (р. н. невід. — п. 01.10.1187) — князь галицький. Син князя Володимирка Володаревича і доньки угорського короля Коломана. 1150 одружився з донькою князя Юрія Долгорукого Ольгою. Після смерті батька (зима 1152/53) успадкував війну з київським князем Ізяславом Мстиславичем. У лютому 1154 вони зішлись біля Тербовля. Битва не принесла нікому перемоги, і Я.В. зумів утримати за собою спірні міста на рубежі з Київською землею. Брав активну участь у загальноруській політиці, впливав на посадження князів у Києві. 1158 у союзі з Мстиславом Ізяславичем вигнав з Києва Ізяслава Давидовича, який перед цим підтримував Івана Ростиславича Берладника. 1184 послав військо на допомогу київському князю Святославу Всеволодичу, котрий пішов на половців.

Я.В. відновив порушені його батьком добрі стосунки з Угорщиною і Малопольщею. 1163 надав притулок Андроніку Комніну, суперникові візантійського імператора Мануїла I Комніна, а 1165 уклав із Мануїлом I союзну угоду. Я.В. користувався великим авторитетом на Русі та за її межами, про що свідчать Київський літопис та «Слово о полку Ігоревім», в якому його називають «Осмомислом». За князювання Я.В. Галицька земля переживала розквіт. Разом із тим він залежав від галицьких бояр, котрі втручалися навіть у його особисте життя. 1170 вони ув'язнили Я.В., спалили на вогнищі його коханку Анастасію і змусили присягнутися жити з дружиною. Перед смертю Я.В. заповів галицький стіл синові від Анастасії Олегу Ярославичу, а законному спадкоємцю Володимирі Ярославичу дав Перемишль.

Лит.: Грушевський М. Історія України-Руси. — К., 1992, т. 2; Котляр М.Ф. Ярослав, князь галицький. В кн.: Котляр М.Ф. Історія України в особах: Давньоруська держава. — К., 1996.

М.Ф. Котляр.

ЯРОСЛАВ МУДРИЙ, Ярослав-Георгій Володимирович (978 або 1-ша пол. 980-х рр. — 20.02.1054, Вишгород) — князь Ростово-Суздальський (989–1010), князь Новгородський (1010–1034), Великий князь Київський (1015–1018, 1019–1054). Належав до династії Рюриковичів, був сином Великого князя Київського Володимира Святославича і полоцької княжни Рогнеди. Після обряду хрещення отримав ім'я Георгій. Переважна більшість відомостей про його життєдіяльність базується на основі «Повісті минулих літ» Нестора-літописця. 1014 відмовився сплачувати Києву данину, внаслідок чого великий князь Володимир розпочав підготовку походу на Новгород, але раптово помер. 1015 Я.М. посів великокняжий престол, виборовши владу у свого рідного брата Святополка під час битви поблизу Любеча (нині смт. Любеч Чернігівської обл.). 1018 Святополк здійснив спробу відвоювати великокняжий престол вже за військової підтримки польського князя Болеслава I Хороброго. Я.М. змушений був рятуватися втечею до Новгорода та вже наступного року повернув собі владу, здобувши перемогу над Святополком у битві поблизу р. Альта. Станом на 1019, у перебігу боротьби за великокнязівський престол, загинули усі брати Я.М. (Борис, Гліб, Святополк і Святослав), окрім Мстислава. Після смерті останнього 1036 Я.М. став одноосібним правителем Київської Русі (за виключенням Полоцького князівства). Його правління вважається періодом найвищого розквіту держави. Здійснював активну зовнішню політику. Головним зовнішньополітичним напрямом діяльності Я.М. був західний, насамперед балтійський. Поблизу р. Сян було споруджено містечко Ярославль (нині Ярос-

лав у Польщі), яке стало основним західним форпостом держави. Я.М. зміцнив північні кордони, побудувавши 1030 на західному узбережжі Чудського озера укріплене містечко, яке назвав на свою честь Юр'їв (ім'я Юрій є похідним від Георгій; нині м. Тарту в Естонії). Здійснив кілька вдалих походів 1030, 1038 і 1044 у Пд.-Сх. Прибалтику на землі естів, ятвягів і литовців. У результаті походів на захід 1030 і 1031 повернув Русі Белз і Червенські гради, які були втрачені 1018. По тому Я.М. встановив союзницькі відносини з польським королем Казимиром I. У результаті перемоги над печенігами (1036) убезпечив землі Київської Русі від їхніх частих набігів. Близько 1039 було засновано Київську митрополію, яка підпорядковувалася константинопольському патріарху. Руські воїни служили візантійському імператору, який за це сплачував Києву данину. Втім 1043 мала місце русько-візантійська війна. Відомо, що Я.М. організував морський похід на Константинополь, який зазнав поразки. Потому відбулися мирні переговори, згідно з якими Візантія надала Києву чималу матеріальну компенсацію за втрати під час бойових дій. Мирний договір із Візантією (1046) було закріплено шлюбом між сином Я.М. Всеволодом і донькою візантійського імператора Костянтина IX Мономаха Марією. Широкі міжнародні зв'язки Києва підтверджуються і рядом інших династичних шлюбів членів великокнязівської родини: дочки Я.М. Анна, Єлизавета й Анастасія стали, відповідно, французькою, норвезькою та угорською королевами, його сестра Марія була дружиною польського князя Казимира I Відбудовника. Сам Я.М. був одружений з донькою шведського короля Інгігердою. Відомо, що при дворі Я.М. тривалий час жили англійський і норвезький принци та ін. За часів його володарювання було укладено «Правду Ярослава» — перший давньоруський писемний правовий кодекс. Здійснювалося активне будівництво захисних споруд (так звані «змієві вали») уздовж р. Рось, а також культове будівництво — монастирі св. Юрія, св. Ірини, Золоті ворота, Софійський собор та ін. Похований у Софійському соборі Києва.

Лит.: Грушевський М. Історія України-Руси. — Львів, 1905, т. 2; Греков Б.Д. Киевская Русь. — М., 1953; Пашуто В. Внешняя политика Древней Руси. — М., 1968; Історія України в особах: IX–XVIII ст. — К., 1993; Толочко П.П. Володимир Святий. Ярослав Мудрий. — К., 1996; Котляр Н.Ф. Ярослав и его время в общественном сознании второй половины XI–XIII в. В кн.: Ярослав Мудрый и его эпоха. — М., 2008; Мельникова Е.А. Балтийская политика Ярослава Мудрого. В кн.: Ярослав Мудрый и его эпоха. — М., 2008.

В.В. Піскіжова.

ЯЦЕНЮК Арсеній Петрович (н. 22.05.1974, Чернівці) — державний і політичний діяч. Канд. екон. н. (2004). Народився в сім'ї педагогів. Закінчив Чернівецький університет за спеціальністю «правознавство» (1996), Чернівецький торговельно-економічний інститут Київського національного торговельно-економічного університету за спеціальністю «облік та аудит» (2001).

До початку політичної діяльності працював президентом створеної ним юридичної фірми «ЮРЕК-ЛТД» (Чернівці), що займалася питаннями приватизації. Із 1998 працював у Києві в Акціонерному поштово-пенсійному банку «Аваль» — консультантом кредитного департаменту, радником голови правління, згодом, протягом місяця, заступником голови правління.

У вересні 2001 — січні 2003 — міністр економіки АР Крим (в урядах В. Горбатого та С. Куніцина), із січня 2003 по лютий 2005 — 1-й заступник голови НБУ (за головування С. Тігіпка), у липні—грудні 2004 — в. о. голови НБУ. В березні—вересні 2005 — 1-й заступник голови Одеської обласної державної адміністрації, із вересня 2005 по серпень 2006 — міністр економіки України в уряді Ю. Єханурова. Внаслідок утворення в парламенті «антикризової коаліції» та формування нового уряду залишив посаду. Із вересня 2006 по березень 2007 — 1-й заступник голови Секретаріату Президента України — Представник Президента України у ВР України. Паралельно, відповідно до указів Президента України В. Юшенка, — член Ради НБУ та наглядових рад ВАТ «Ощадбанк» і АТ «Укресімбанк». 21 березня 2007 426 голосами з 450 можливих обраний міністром закордонних справ (одним із наймолодших у світі). Водночас був включений до складу Ради національної безпеки і оборони України. Мету зовнішньої політики Української держави вбачав у євроінтеграції, роблячи акцент на її економічній складовій. У вересні 2007 обраний до Верховної Ради України за списком блоку «Наша Україна — Народна самооборона». 4 грудня 2007, унаслідок формування в парламенті коаліції «Блоку Юлії Тимошенко» та «Нашої України — Народної самооборони», обраний Головою ВР України. У вересні 2008 подав у відставку у зв'язку з тим, що правляча коаліція фактично припинила існування. 12 листопада 2008 знятий з посади голови парламенту голосами опозиційних щодо президента В. Юшенка депутатів. У грудні 2008 створив громадську організацію «Фронт змін», що невдовзі трансформувалася в політичну партію центристського спрямування «Фронт змін». Під час президентських виборів 2010 — кандидат у Президенти України, здобув 6,96% голосів виборців (4-те місце серед усіх кандидатів). 2012, після прийняття рішення щодо спільної участі у парламентських виборах партії «Фронт змін» і Всеукраїнського об'єднання «Батьківщина», обраний головою Ради Об'єднаної опозиції «Батьківщина». Разом із рядом однопартійців

вийшов із партії «Фронт змін» та як безпартійний взяв участь у виборах до ВР України за списком Всеукраїнського об'єднання «Батьківщина» (№ 2 у списку). За результатами виборів 28 жовтня 2012 представники політичної сили Я. отримали 101 місце в парламенті. 11 грудня 2012 Я. був обраний головою фракції Всеукраїнського об'єднання «Батьківщина» у ВР України 7-го скликання. 27 лютого 2014 призначений Прем'єр-міністром України. З 22 вересня — голова політичної ради партії «Народний Фронт». Після підписання П. Порошенком подання коаліції щодо кандидатури Я. на посаду голови уряду 27 листопада Верховна Рада підтримала його 341 голосом.

Тв.: Банківська таємниця часів Помаранчевої революції. — К., 2008.

Ю.І. Шаповал.

ЯЦИК Петро Дмитрович (07.07.1921, с. Синевидсько-Вижне (нині смт Верхнє Синьовидне Львівської області) — 08.11.2001, Торонто) — українсько-канадський меценат, культурний і громадський діяч. Народився в сім'ї Дмитра Яцика і Марії, уродженої Меленчук, був старшим сином серед 9-х дітей. Навчався на с.-г. курсах, працював механіком на тепловозі, згодом був організатором молочарського виробництва. Під час гітлерівської окупації брав участь в українському русі Опору, пізніше емігрував, навчався у вищих школах Регенсбурга та Мюнхена. 1949 переїхав з родиною до Канади, де досягнув значних успіхів як підприємець. Став власником компанії «Промбанк Інвестмент», очолював ін. компанії з будівництва та продажу пром. і нерухомого майна. Від 1960-х рр. розпочав низку меценатських акцій на підтримку української науки й освіти, зокрема історичної науки. Спонсор «Енциклопедії українознавства». Відіграв важливу роль у становленні вічного фонду для 3-х кафедр українознавства Гарвардського університету, створив фонд ім. П. Яцика в цьому ун-ті, сприяв розбудові кафедри українознавства в Торонтському ун-ті. 1986 створив Освітню фундацію Петра Яцика, котра фінансувала низку академічних програм у провідних університетах світу (Колумбійський (США), Лондонський (Велика Британія), Торонтський і Університет Альберти (обидва в Канаді), призначала стипендії сучасним українським історикам. Окрім того, у 1990-ті рр. фундація уклала угоди з Інститутом української археографії та джерелознавства імені М. Грушевського НАН України, Запорізьким університетом та ін. освітніми й академічними інституціями. Активно сприяв програмі публікації історичних праць і джерел в Україні. За фінансової підтримки Я. реалізовано низку важливих академічних проектів, зокрема, в Канадському інституті українських студій при Університеті Альберти в м. Едмонтон започатковано переклад англійською мовою та видання з ґрунтовними науко-

вими коментарями класичної студії М. Грушевського «Історія України-Руси». Від 1991 Я. регулярно відвідував Україну, надавав матеріальну й моральну підтримку багатьом науковим, освітнім та культурно-громадським проектам. 1995 заснував і став першим президентом Ліги українських меценатів у Києві. За ініціативи Я. проводилися конкурси на кращий підручник з історії України й фінансувалося їхнє видання. 2000 Я. ініціював важливий освітній і культурно-громадський проект «вивчаймо та плекаймо українську мову». Добročинна і громадська діяльність Я. здобула міжнародне визнання. 1995 Університет Альберти удостоїв Я. почесним званням доктора права. 1996 він був обраний до Національної дорадчої ради Інституту Гаррімана при Колумбійському університеті та нагороджений Президентом України Л. Кучмою спеціальною грамотою за сприяння розвитку української науки, освіти і культури.

Лит.: Марунчак М. Біографічний довідник до історії українців Канади. — Вінніпег, 1986; Канадський інститут українських студій: річний огляд. — Едмонтон, 1999; Пам'яті Петра Яцика // Свобода (Джерсі Сіті), 2001, № 46, 16 листопада; Меценат, який не відмовився бути українцем: Петро Яцик у спогадах сучасників: Статті, відгуки та інтерв'ю видатного благодійника й громадського діяча. — К., 2002; Слабошпицький М.Ф. Українець, який відмовився бути бідним (Петро Яцик). — К., 2004.

Ю.А. Мицик.

ЗМІСТ

Список основних скорочень	3
Надлер В.К.	4
Накаї (Nakai) К.	5
Нансен (Nansen) Ф.	5
Наполеон I Бонапарт (Napoléon Bonaparte).....	7
Наріжний С.П.	8
Нахимовський Ф.І.	10
Неврлий (Nevrlý) М.	11
Неєдли (Nejedlý) З.	12
Нем'єр (Namier) Л.	16
Немирич Ю.	17
Неприцький-Грановський О.А.	19
Нестеренко М.	21
Нечай І.	21
Нідерле (Niederle) Л.	22
Ніковський А.В.	24
Нойбауєр (Neubauer) Е.-Р.	27
Обама (Obama) Б.	29
Огієнко І.І.	30
Оглоблин О.П.	32
Огризко В.С.	34
Оксенович-Старушич І.	35
Оксеншерна (Oxenstierna) А.	37
Окуневський Т.	37
Олбрайт (Albright) М.	38
Олег	40
Олександр Всеволодич	41
Омелько Володимирович	42
Олесницький Я.І.	43
Оляничин Д.Г.	44
Ольга	46
Ольгерд (Algirdas)	47
Ольжич О.	49
Омелянович-Павленко М.В.	50
Онацький Є.Д.	52
Опара С.	54
Орелецький В.	55
Орендаренко Т.М.	56
Оренчук В.Я.	57
Оріховський (Orzechowski) С.	59

Орлик Г.П.....	61
Орлик П.С.....	61
Осадчук Б.І.....	63
Остроградський М.В.....	65
Острозький В.-К.К.....	66
Острозький К.І.....	69
Павло Халебський.....	72
Падеревський (Paderewski) І.-Я.....	73
Паламарчук Л.Х.....	74
Палацький (Palacký) Ф.....	75
Палій С.П.....	77
Паліцин О.О.....	80
Паллас (Pallas) П.-С.....	82
Панейко В.Л.....	83
Парашук М.І.....	86
Пархомчук С.М.....	87
Парчевич П.....	87
Пасторій (Pastorius) Й.....	88
Патон Б.Є.....	89
Пеленський Я.Б.....	91
Перфецький (Perfeckij) Є.Ю.....	93
Перфецький Р.....	94
Петлюра С.В.....	95
Петражицький-Кулага І.....	100
Петрановський Я.....	101
Петров О.Л.....	102
Петрушевич Є.О.....	103
Пильчиков М.Д.....	105
Підкова І.....	106
Пій (Pius) ХІ.....	107
Пілсудський (Piłsudski) Ю.-К.....	108
Піскорський В.К.....	112
Плав'юк М.В.....	114
Плано Карпіні (Plano Carpinì).....	116
Подолінський С.А.....	118
Поліньяк (Pognac) І.І.....	120
Половець С.....	121
Попруженко М.Г.....	122
Порик В.В.....	123
Порошенко П.О.....	124
Порш М.В.....	127
Пріорато (Priorato).....	128
Пріцак О.Й.....	129
Прокопович Т.....	132

Пулюй І.П.....	134
Пясецький (Piasecki) П.....	135
Радзивілл (Radziwiłł) Я.....	137
Раковський Х.Г.....	138
Ракоці (Rákoczy) Дердь І.....	140
Ракоці (Rákoczy) Дердь ІІ.....	140
Ракоці Ференц ІІ (Rákoczy Ferenc ІІ).....	141
Раффалович (Raffalovich) Дж.....	147
Решетар (Reshetar) Дж.-С.....	148
Ржегорж (Řehoř) Ф.....	149
Рихлік Є.А.....	150
Різаліті (Risaliti) Р.....	151
Річ (Rich) В.....	152
Робер (Robert) С.....	153
Розумовський А.К.....	154
Розумовський К.Г.....	156
Ролле (Rolle) Ю.-А.....	157
Роман Данилович.....	158
Роман Мстиславич.....	158
Рубрук (Rubrouck) Г. де.....	160
Рудницький С.Л.....	161
Рузвельт (Roosevelt) Ф. Д.....	163
Руліковський (Rulikowski) Е.....	165
Савич С.....	166
Самойлович І.С.....	166
Свидригайло-Болеслав Ольгердович.....	167
Свідзінський М.....	168
Світ І.В.....	169
Свобода (Svoboda) Л.....	170
Святослав Ігорович.....	173
Севрюк О.О.....	174
Семен Олелькович.....	175
Сенаї М.Г.....	177
Сербин (Serbyn) Р.....	177
Серрісторі (Serristori) Л.....	178
Сигізмунд ІІІ Ваза.....	179
Сисин (Sysyn) Ф.-Е.....	181
Сікевич В.В.....	183
Сімпсон (Simpson) Дж.-В.....	186
Сінгалевич В.....	187
Сірко І.....	188
Сітон-Вотсон (Seton-Watson) Р.-В.....	190
Січинський В.Ю.....	190

Скарбек (Skarbek) Б.В.	193
Сковорода Г.С.	194
Скорина Ф.	197
Скоропадський І.І.	199
Скоропадський П.П.	200
Скшипек (Skrzypek) Ю.	203
Слабченко Є.А.	204
Славинський М.А.	207
Сліпий Й.І.	208
Словацький Ю.	210
Смаль-Стоцький Р.С.	211
Смотрицький Мелетій.	212
Сольчаник (Solchanyk) Р.	215
Сондерс (Saunders) Д.	216
Сохань П.С.	217
Сплєні (Spleny) Г. фон.	218
Сталь (Staël) А.-Л.-Ж. де.	219
Степович А.І.	220
Стерчо П.	222
Стрийковський (Strykowski) М.	222
Субтельний О.М.	223
Суковкін М.А.	225
Сумцов М.Ф.	226
Суховієнко П.	227
Табуї (Tabouis) Ж.	229
Тарасюк Б.І.	229
Твардовський П.	231
Твардовський (Twardowski) С.	231
Темницький В.-Л. М.	234
Терещенко М.І.	236
Терлецький С.	238
Тетеря П.І.	239
Тетчер (Thatcher) М.	240
Тимошенко С.П.	242
Тишкевич М.С.	245
Тісо (Tiso) Й.	248
Тіссеран (Tisserant) Є.	250
Тіссо (Tissot) В.	250
Тітмар Мерзебургський (Thietmarus Merseburgensis)	251
Токаржевський-Карашевич Я.С.	252
Торке Г.-Й.	255
Торрічеллі (Torricelli) Дж.	256
Тотт (Tott) Ф. де.	257
Тризна Й.	257

Трюдо (Trudeau) П.-Е.	258
Тугай-бей.....	261
У	
Удовенко Г.Й.	262
Українка Леся	264
Ф	
Фальц-Фейн (Falz-Fein) Е.О. фон	268
Феденко П.В.	269
Федір Коріятович.....	272
Федорончук В.	273
Филонович В.З.	273
Фліз (Flise) Д.-П. де ля	276
Франко І.Я.	277
Францев В.А.	281
Франц-Йосиф I (Franz Joseph I)	282
Фріч (Frič) Й.-В.	283
Х	
Ханенко М.С.	285
Харальд (Harald Hardråde)	286
Хмельницький Б.	286
Хмельницький Т.	289
Хмельницький Ю.	290
Хміль І.С.	293
Хорват-Куртич І.С.	294
Ц	
Цвєтков Г.М.	297
Цегельський Л.М.	298
Цицюра Т.	300
Ч	
Чарнецький (Czarniecki) С.	303
Чацький (Czacki) Т.	304
Чепіга З.О.	305
Чернін (Czernin) О.	306
Черчілль (Churchill) В.	307
Чехівський В.М.	309
Чечель Д.В.	313
Ш	
Шафарик (Šafařík) П.-Й.	315
Шевальє (Chevalier) П.	316
Шевель Г.Г.	317
Шевченко Т.Г.	319
Шевченко Ф.П.	322
Шептицький А.	324
Шерер (Schéerer) Ж.-Б.	327
Шлепаков А.М.	328

Шніцлер (Schnitzler) Ж.-А.	330
Шпорлюк Р.В.	331
Штейнгель Ф.Р.	333
Штерн Е. фон	334
Штефан А.О.	335
Шульгин О.Я.	337
Шумицький М.А.	338
Шумлянський Й.	339
Щербак Ю.М.	343
Юзик (Yuzyk) П.	345
Юрій П.	346
Юрій Львович	347
Юркевич Л.Й.	348
Ющенко В.А.	349
Ягайло (Jogaila)	351
Ягич (Jagić) В.	353
Яковлів А.І.	355
Яненко-Хмельницький П.І.	356
Яремко І.Ю.	357
Ярослав Володимирович	358
Ярослав Мудрий	359
Яценюк А.П.	361
Яцик П.Д.	362

Науково-довідкове видання

УКРАЇНА В МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИНАХ
Енциклопедичний словник-довідник

Біографічна частина
Випуск 6: Н–Я

Науково-допоміжна робота
і комп'ютерний набір
Н.М. Рагуцька

Комп'ютерна верстка та оригінал-макет *Л.А. Зубець*

Підписано до друку 05.04.2016 р. Формат 70х100/16.
Ум. друк. арк. 30,06. Обл. вид. арк. 29,5.
Наклад 300. Зам. 53. 2015 р.

Поліграф. д-ця Ін-ту історії України НАН України
Київ 1, Грушевського, 4.

Свідоцтво
про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру видавців,
виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ДК № 5070 від 23.03.2016 р.